

314.461
38/2016

SAVARIA 38

A VAS MEGYEI MÚZEUMOK ÉRTESÍTŐJE • 2016
(bulletin of museums of county vas)

SAVARIA 38

A VAS MEGYEI MÚZEUMOK ÉRTESÍTŐJE • 2016

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum fenntartója
Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata

Szombathely, 2016

Nemzeti Kulturális Alap

Készült a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

SAVARIA

38

A VAS MEGYEI MÚZEUMOK ÉRTESÍTŐJE • 2016
(bulletin of museums of county vas)

Tartalomjegyzék

természettudomány

- LŐKÖS LÁSZLÓ & BALOGH LAJOS: Herbarium Piersianum 2.
Piers Vilmos herbáriumának zuzmói a szombathelyi Savaria Múzeumban 7–49
- VIG KÁROLY: Metelka Ferenc élete és leghíresebb felfedezése, a Metelka-medvelepke,
Rhyparioides metelkana (Lederer, 1861) 51–68

régészet

- ANDERKÓ KRISZTIÁN: Adatok Szombathely római és középkori topográfiájához 71–76
- BUOCZ TERÉZIA: A szombathelyi Járdányi Paulovics István Romkert újabb római mozaikja 77–89
- PAP ILDIKÓ KATALIN: Savaria keleti temetője és a szelestei germán temető
épített és tegulás sírjai 91–105

néprajztudomány

- HORVÁTH SÁNDOR: Néprajzi mozaik a vasi cigányokról 109–124

művészettörténet

- CEBULA ANNA: A magyar kárpitművészet visszatérése reprezentatív és narratív funkciójához 127–135

műtárgyvédelem

- FERENCZ ESZTER: Régi restaurálások újragondolása régészeti kerámiatárgyakon.
A Savaria Múzeum korszerűsített állandó kiállításába került őskori kerámiák restaurálása 139–150
- KUSZTOR GERGELY: Kelta harcos sírleleteinek restaurálása 151–158

eseményleltár

- V. SZABÓ GÁBOR: Megnyitóbeszéd a Savaria Múzeum Változó kultúrák a változó tájban című
új állandó kiállítása őskori részéhez 161–166
- KÓSI ANITA, TANAI IBOLYA & TÓTH KÁLMÁN: Eseményleltár, 2015 167–198

természettudomány

NATURAL HISTORY

Herbarium Piersianum 2. Piers Vilmos herbáriumának zuzmói a szombathelyi Savaria Múzeumban

Lőkös László¹ & Balogh Lajos²

¹MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI MÚZEUM

H-1097 Budapest, Könyves Kálmán körút 40., Hungary

lokos@bot.nhmus.hu

²SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary

balogh.lajos@savariamuseum.hu

Összefoglalás

Az eddig legtermékenyebb Vas megyei növénygyűjtő Piers Vilmos (1838–1920), az egykori kőszegi katonai alreáliskola természetrajztanára volt. A Savaria Múzeum herbáriumának (SAMU) legnagyobb, külön kezelt, ún. történeti gyűjteményi egysége Piers Vilmos herbárium. A kollekció nemrégiben közölt moszatjait követően jelen tanulmány a zuzmókat ismerteti. Piers herbáriumának zuzmógyűjteménye 717 példányból áll. Ebből 427 papírtasakokban, 290 pedig oktatási céllal készült kartontáblákon található. Előbbiekből 362 példány bír értékelhető lelőhelyi adatokkal. Közülük 155 példány Kőszeg térségének korabeli zuzmóflóráját képviseli, beleértve a ma Ausztriához tartozó területet is. A Kárpát-medencén kívüli anyag jórészt exsiccata-példány. A teljes anyag a revíziót követően 210 zuzmó-, hat mikrogomba- és egy májmoha-taxonra vonatkozó információval szolgál.

KULCSSZAVAK: zuzmóflóra, Kőszeg, Vas megye, Magyarország, 19–20. század fordulója

Abstract

Herbarium Piersianum 2. Lichens from Vilmos Piers' herbarium in the Szombathely Savaria Museum. The most prolific herbalist from Vas County so far is Vilmos Piers (1838–1920), a natural history teacher from the onetime military secondary school in Kőszeg. The largest, separately treated unit in the Savaria Museum Herbarium (SAMU), referred to as a historic collection, is Vilmos Piers' herbarium. Following a recent communication on the algae in the collection, this present study reviews the lichens. The lichen collection in Piers' herbarium is made up of 717 specimens. Of these, 427 are in paper bags, and 290 are on cardboard sheets prepared for educational purposes. Of the former, 362 specimens include interpretable data on locality. Of these, 155 specimens represent the lichen flora from the Kőszeg region in that period, including the territory now belonging to Austria. The material from outside the Carpathian basin is largely exsiccate specimens. The full material following the revision provides information on 210 lichen taxa, six microfungi and one liverwort.

KEYWORDS: lichen flora, Kőszeg, Vas County, Hungary, turn of 19th–20th centuries

Bevezetés

Minden idők legtermékenyebb Vas megyei növénygyűjtője máig Piers Vilmos (1838–1920), aki előbb hivatásos katona (őrnagy), majd az egykori kőszegi katonai alreáliskola (FARKAS mscr. 2002) természetrajztanára volt. A Freh Alfonz (1832–1918) bencés rendi természetrajztanárral és dr. Wais-

becker Antal (1935–1916) vármegyei tisztifőorvossal alkotott híres kőszegi botanikus triász legkésőbbi élt tagja születésének 2013-ban volt a 175., halálának pedig 2020-ban lesz a 100. évfordulója (1. ábra). Az életéről született jelentősebb ismertetések DRACH (1927), HIDVÉGHY (1937), VÖRÖSS (1992), BARTHA (1994), BALOGH (2002, 2013, 2014), valamint NÉMETH & BALOGH (2015, 2016)

tollából olvashatók. A több mint évszázados Savaria Múzeum Természettudományi Osztályának (VIG & BALOGH 2009) növénygyűjteményében (SAMU, BALOGH 2001) a legnagyobb külön kezelt, ún. történeti gyűjteményi egység Piers Vilmos herbáriuma. Részletes feldolgozásának első mozzanataként nemrégiben jelent meg moszatjainak értékelése, benne Piers életrajzának és herbáriumának általános bemutatásával (NÉMETH & BALOGH 2015). A feldolgozás következő lépéseként jelen közlemény Piers kriptogám-gyűjteményének második legkisebb tételszámú részét, a zuzmókat ismerteti.

Kutatási előzmények

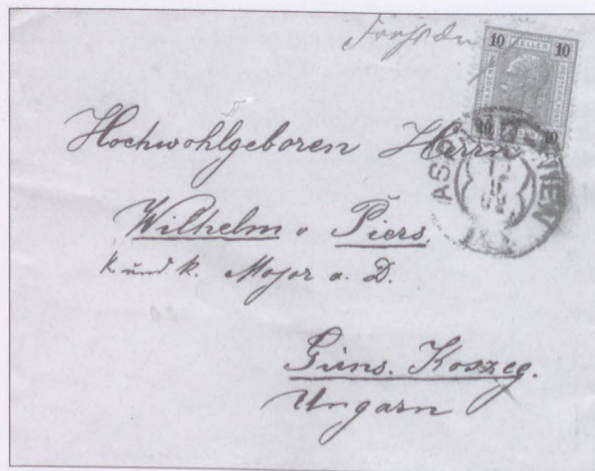
Piers Vilmos egyetlen – BORBÁS (1887) munkájára reflektáló – közleménye nem tartalmaz kriptogám adatokat (PIERS 1890). Lichenológiai gyűjtői örökségéről GALLÉ (1975), VÖRÖSS (1975, 1983, 1992), BALOGH *et al.* (2004), valamint NÉMETH & BALOGH (2015) szólnak bővebben. A kőszegi természetrajztanár akkor még a pécsi Tanárképző Főiskolán lévő „nagy (törzs)gyűjteményének” (vö. VÖRÖSS 1983, 1992) zuzmóit Gallé László (1908–1980) dolgozta föl 1971–72-ben (GALLÉ 1975). (A folyamat részleteibe betekintést adnak Vöröss László Zsigmondnak írt levelei, amelyekből az is kiderül, hogy az eredetileg a Pécsi Tanárképző Főiskola Évkönyvébe szánt tanulmány közlési helyeként a Vasi Szemle és a Savaria Múzeum évkönyve is felmerült, végül utóbbiban látott napvilágot; GALLÉ mscr. 1971, 1972a, b, c, d.) Pierstől később Kiss Tamás is közölt zuzmókat (Kiss 1979), ez azonban nem a „nagy (törzs)gyűjtemény” (2. ábra) itt ismertetésre kerülő, vonatkozó részére, hanem Piers „kis gyűjteményének” (vö. VÖRÖSS 1983, 1992), vagyis a dr. Waisbecker Antaltól 1908-ban alapító gyűjteményül a Vasvármegyei Múzeumnak adományozott herbárium Piers által összeállított kriptogámjainak zuzmópéldányaira vonatkozott (BALOGH *et al.* 2004).

A kőszegi nyugalmazott őrnagy lichenológiai gyűjtőtevékenységét Tóth Zoltán is kiemelte az 1990-es évek eleji „Kőszeg-projekt” során feltárt eredményeit közlő tanulmányában (TÓTH 1994).

1. ábra. Piers Vilmos 1907. szeptember 3-án (Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely)

Figure 1. Vilmos Piers on 3 September 1907 (Savaria Museum, Natural History Department, Szombathely)

2. ábra. Hátoldalán herbáriumi címkének használt, Bécsből kapott kis levélboríték (Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely)

Figure 2. A small envelope got from Vienna, the back being used as a herbarium label (Savaria Museum, Natural History Department, Szombathely)

Piers „nagy (törzs)gyűjteményének” Kőszeg térségéből származó zuzmóit később Lőkös László revideálta, amelynek adatai a Kőszegi-hegység zuzmóflórájának ismertetésébe kerültek be (Lőkös *et al.* 1997). A hazai herbáriumok közül a Pécsi Tudományegyetemében (JPU) ismeretes még 46 zuzmó-tétele Piersnek (Kovács Dániel írásbeli közlése, 2015. április 11.).

Anyag és vizsgálati módszerek

Vöröss László Zsigmond szerint: Piers Vilmos herbáriumában a zuzmók két helyen találhatók. Az egyik rész 400 példány, 330 faj. Gallé László (1908–1980) dolgozta föl 1971–72-ben (GALLÉ 1975). Ezek a zuzmók kapszulákban, dobozban vannak. Több mint 130 faj kőszegi, ami a flóragazdagságot, Piers szorgalmát és hozzáértését mutatja. A zuzmók másik része kötegekben található. Rendszertani gyűjtemény, igen gondos kivitelben. Példányszám 290. A kettő együtt 690. Ezt a gyűjteményrészt Gallé László nem látta, mert akkor ez még rejtőzött, később került elő – írja (VÖRÖSS 1983, 1992).

Vöröss a fentiekben Gallé néhány számadatát kissé eltérően közli, ugyanis GALLÉ (1975) szerint a revideált rész 402 példányt, illetve 332 taxont tartalmaz, benne 329 zuzmó-, két moszat- és egy zuzmóparazita-taxonnal. Sajnálatosan Gallé saját

revíziójának eredményeit csak áttekintő jelleggel közölte, részletes enumerációt nem adott, csak a nemzetségek neveit (76 genus), valamint a fajok (213 species), változatok (38 varietas), alakok (73 forma) és rendellenes (teratologikus) alakok (5 teratoma) számát, illetve a nemzetségenkénti összes taxonszámot közölte. Leveléből is tudjuk, hogy néhány tasak kevert anyagát szétválogatta, új címkével látta el (GALLÉ mscr. 1972a).

Mostani vizsgálataink alapján Piers zuzmógyűjteménye 717 példány, amely két részből áll. A 427 darab papírtasakos mintát a 61., 62., 63. és 64. számú, 48,5–51 × 15–17 × 10,5–11 cm-es kartondobozok tartalmazzák (3. ábra). A másik rész 10 darab, 25–25,5 × 39–40 cm-es kartontáblákra ragasztott 290 mintából áll. Utóbbiak többnyire a tasakos példányokból levett minták, és iskolai oktatás céljából készülhettek. Erre utal szerkesztésük módja, továbbá, hogy többségük mellett nincsenek gyűjtési adatok, csak a taxon tudományos, illetve olykor német neve. Már GALLÉ (1975) felvetette, s a táblákra ragasztott minták ismeretében is vélhető, hogy több üres tasak tartalma ezekre kerülhetett (4. és 5. ábra).

A Piers herbáriumának zuzmópéldányait tartalmazó kartondobozaira piros és fekete tintával írt feliratok, amelyek a SYDOW (1887) könyvében szereplő felosztással majdnem azonosak, az alábbiak:

„61.: A. Lichenes heteromeri / I. O. Lichenes thamnoblasi: 1.F. Usneaceae, 2.F. Ramalineae.”

„62.: A. Lichenes heteromeres / I. O. Lichenes thamnoblasi / Gymnocarpi: F.3. Cladoniaceae; Angiocarpi: F.4. Sphaerophoreae.”

„63.: A. Lichenes heteromerici / II. O. [Lichenes] Phylloblasti / Gymnocarpi: F.5. Peltigeraceae, 6. Stictaceae, 7. Parmeliaceae, 8. Umbilicariaceae, 9. Placodiaceae; Angiocarpi: F.10. Endocarpeae.”

„64.: A. Lichenes heteromeres / III. O. Lichenes kryoblasi: F.11. Baeomyceae, 12. Calyceae, 13. Lecanoreae, 14. Biatoreae, 15. Lecideae, 16. Urceolariae, 17. Pertusariae, 18. Verrucariae, 19. Pyrenulaceae, 20. Opegraphae, 21. Arthoniaceae. / B. Lichenes homoeomerici / I. O. Lichenes gelatinosi: F.22. Collemaceae, 23. Racoblenniae, 24. Omphalariae, 25. Ephebeae. Wuchergebilde.”

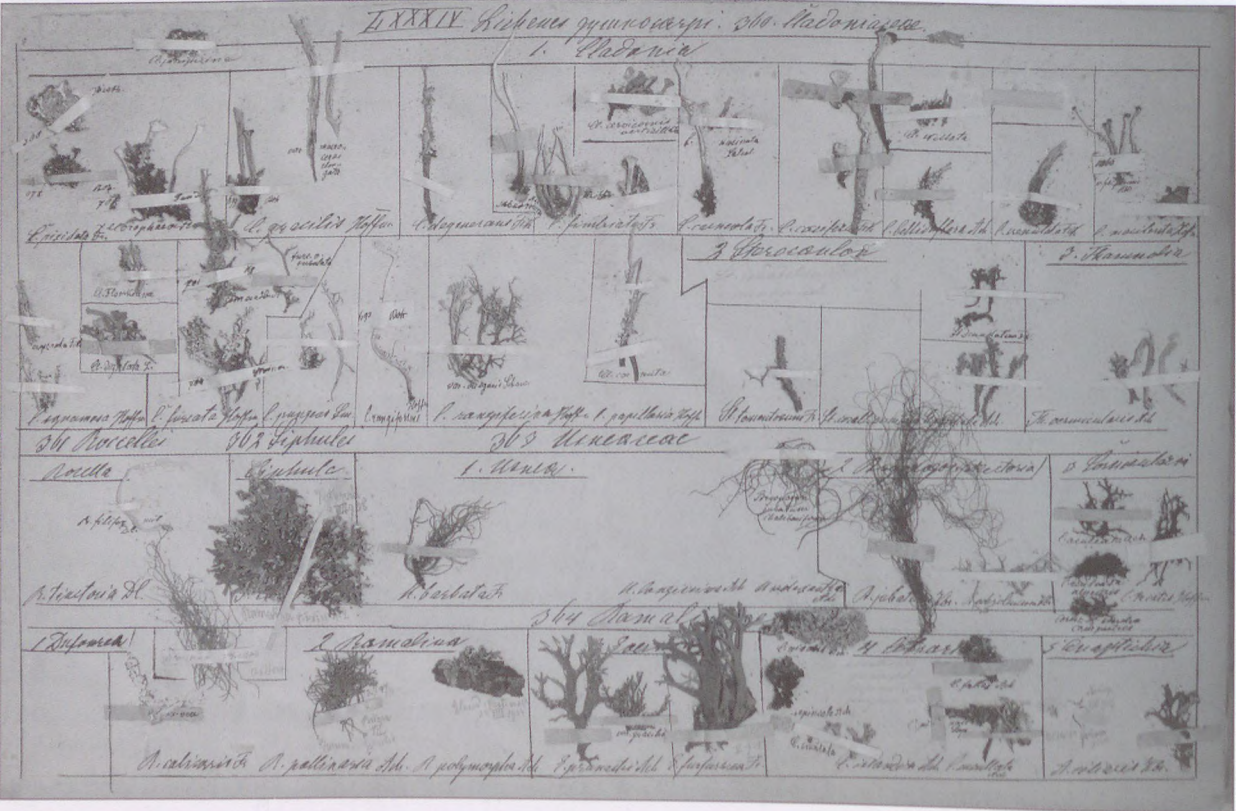
3. ábra. A tasakos zuzmópéldányokat tartalmazó papírdobozok (Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely)

Figure 3. Paper boxes containing the bags of lichen specimens (Savaria Museum, Natural History Department, Szombathely)

4. ábra. A Cladoniaceae, Roccellei, Siphulei, Usneaceae és Ramalineae fajok bemutató táblája (Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely)

Figure 4. Sheet presenting the Cladoniaceae, Roccellei, Siphulei, Usneaceae and Ramalineae species (Savaria Museum, Natural History Department, Szombathely)

5. ábra. Cladonia-fajok bemutató táblája (Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely)

Figure 5. Sheet presenting the Cladonia species (Savaria Museum, Natural History Department, Szombathely)

Szeged, 1972. március 22.

Kedves Laci !

Zuzmókollekciótok revíziójával elkészültem. Ma visszacsomagoltam a tasakokat a dobozokba. Azonban a függélyes helyzettől, amelyben a rázástól sokat szenvednek a példányok, eltekintettem és vízszintesen raktam a kapszulákat egymás tetejére. A gyufaskatulyás rendszert is megszüntettem, tartalmukat tasakokba helyeztem és felragasztottam, de a skatulyák felírásait megtartottam herb. címkéül.

A rend most a következő: Az 1. sz. dobozban a rendszer eleje /Verucariaceae/, a 4. sz.-ban a vége /Physciaceae/ van elhelyezve. Az egyes családokat keskeny választólapal különítettem el, föléje helyezve a rózsaszín kis cédulákat a familia nevének feltüntetésével. Ezen a cédulán a családhoz tartozó genusok is rendszertani sorrendben vannak, - így történt a berakás is - , de a fajok abc-ben. Tehát az egyes családokba tartozó tasakokat mindig a választólap alatt találjátok meg.

A legtöbb tasakon oly sok a felírás, hogy nem tudtam eldönteni, hova ragasszam a revíziós cédulákat. Ahol egyszerű felkiáltójel van, ott a meghatározás helyes, ahol nincs, ott a tasakban keressétek revíziós céduláimat, tehát a fehér cédulákra álló név a helyes. Alkalmas módon való későbbi felragasztásukról légy szíves majd dönteni.

Ami az érdemi részt illeti sok újat nem találtam, de mégis megérte az anyag az átvizsgálást. Találtam benne tudománytörténetileg érdekes szerzőket, gyűjtőket, sőt típus-példányt és "locus classicus" lelőhelyről származó fajt is. Legtartalmasabb a Kőszeg környéki Cladonia anyag, amire elsősorban kíváncsi voltam.

Néhány tasakban kevert anyag volt ezeket szétválogattam, új címkével láttam el. Tehát több kapszulát kapsz vissza. Mégis a vártnál kevesebb a példányok száma, mert elég sok tasak üres volt. Ezeket a megfelelő helyekre visszaraktam, mert nem tudom, nincs-e valahol szemléltetésre kirakva, vagy az oktatáshoz kiszedve a beléjük tartozó anyag.

A dobozok postázása levelem elküldése után, holnap történik. Jobb, ha a felnyitás előtt megkapod.

Jó munkát és jó egészséget kívánva szeretettel ölel:

Gallé Laci

6. ábra. Gallé László levele Vöröss László Zsigmondhoz Pécsre, Szeged, 1972. március 22. (Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely)

Figure 6. Letter to Pécs from László Gallé to László Zsigmond Vöröss, Szeged, 22 March 1972 (Savaria Museum, Natural History Department, Szombathely)

A Lichenes főcímmel didaktikai céllal készült tíz darab kartontábla, illetve borítóívek – LEUNIS (1877, 1886) és SYDOW (1887) rend- és család-beosztását kombináltan alkalmazó – feliratait az alábbiak:

I. Lichenes thamnoblasti, Strauchflechten; LXXXIV. Lichenes gymnocarpi: 360. Cladoniaceae, 361. Roccellei, 362. Siphulei, 363. Usneaceae, 364. Ramalineae.

II. Lichenes phylloblasti, Blattflechten; LXXXIV. Lichenes gymnocarpi: 365. Peltideaceae, 366. Parmeliaceae, 367. Umbilicariaceae.

III. Lichenes kryoblasti, Krustenflechten; IV. Lichenes gelatinosi, Gallertflechten: Leunis LXXXVII. Byssaceae; Wuchergebilde.

A mostani feldolgozás alkalmával – a taxonómiai revízió, illetve nevezéktani aktualizálás mellett – közöljük Piers „nagy (törzs)gyűjteményének” teljes zuzmóanyagát, a hazai – főleg Kőszeg környékieken – kívül a külföldről származó példányokat is. A felülvizsgálat érdemi eredményeit – Galléhoz hasonlóan (GALLÉ mscr. 1972a) (6. ábra) – az egyes tasakokba helyezett revíziós cédulákon tüntettük fel. Az itt megadott nevezéktan a CABI (2016) és ROBERT *et al.* (2016) világhálós források, valamint SMITH *et al.* (2009) és WIRTH *et al.* (2013) munkáját követi.

Az elmúlt száz év során összekeveredett, majd Gallé László által – az akkori budapesti növénytári gyakorlathoz (GALLÉ mscr. 1971, 1972a, Lőkös 1995) hasonlóan a ZAHLBRUCKNER (1921–1931) szerint (a kezdő Verrucariaceae-től a záró Physciaceae-ig) – átrendezett tételeket a feldolgozás során igyekeztünk Piers eredeti sorrendjébe visszaállítani. Ez részben az általa alkalmazott különböző sorszámozások (lásd alább), részben pedig a herbáriumához tartozó kéziratot taxonmutató jegyzék (PIERS mscr. 1920) alapján történt; vö. még NÉMETH & BALOGH (2015) 10. ábrájával. A tasakokat sorrendjük helyreállítása után saját – SAMU-PL (= Savaria Museum – Piers Lichenes) jelű – sorszámmal is elláttuk.

A zuzmótasakokon különböző színű római és arab sorszáмок, illetve betűk szerepelnek. A ráragasztott fejléccel bíró tasakok fejlécén a taxon-nevek előtt álló piros, arab kiterjesztésű római

száмок jelentését eddig nem sikerült tisztázni. A gombagyűjteményének rendezésekor Rabenhorst *Kryptogamenflora*-ját alapul vevő Piers (VISNYA 1934) a zuzmók esetében – úgy látszik – nem e kézikönyvet követte.

A tasakok szövegének elején lévő fekete, négyjegyű (K-s) sorszáмок Kerner Antal *Schedae ad Floram Exsiccataam Austro-Hungaricam* kiadványsorozatában szereplő taxonokra utalnak (KERNER 1881–1896, KERNER & FRITSCH 1899, 1902, KERNER *et al.* 1913), jelezve, hogy Piers törekedett gyűjteményébe illeszteni az itt szereplő zuzmókat. A K-sorszámos példányok kézírásos adatainak pontosításához az említett exsiccata-közleményeket fel is használtuk.

Az általában a Kerner-féle szám alatt vagy után szereplő piros, háromjegyű, pont után további kiterjesztésű, arab száмок (igen ritkán F. vagy Fam. előjellel) LEUNIS (1877, 1886) több kiadást megért kézikönyvének család-, illetve nemzetség-sorszámai.

A piros, arab kiterjesztésű római sorszáмок és a Leunis-féle sorszáмок Piers herbáriumának taxonmutató jegyzékében is szerepelnek (PIERS mscr. 1920); vö. még NÉMETH & BALOGH (2015) 10. ábrájával.

A tasakok jobb felső sarkában lévő fekete három- vagy négyjegyű arab száмок valószínűleg terepi gyűjtési száмок.

A zuzmótasakok egy részére Gallé László revíziója során kerültek még kék színű, háromjegyű, olykor betűkkel kiterjesztett arab száмок is. Noha Vöröss László Zsigmondhoz írt levelében (GALLÉ mscr. 1971) a rendezés lehetséges vezérfonalai között említi ZAHLBRUCKNER (1921–1940) és GRUMMANN (1963) munkáit is, a kék száмок nem egyeznek az ott szereplőkkel. Egyelőre nem sikerült megtudni mire, illetve milyen forrásra utalnak, ez GALLÉ (1975) cikkéből sem derül ki. Gallé Lászlótól tudjuk azonban, hogy az általa készített és feliratozott tasakú zuzmópéldányok eredetileg gyufásdobozokban voltak, ő helyezte át azokat (GALLÉ mscr. 1972a). Másrészt az egy-egy tasakban meghatározott további taxonokat Gallé – „Cop.” rövidítéssel ellátva – olykor szintén saját készítésű, külön tasakba helyezte, mint például a PL 295-ös, Cypers által 1890. július 30-án az Óriás-hegységben gyűjtött példány esetében.

Az anyag áttekintő értékelése

Piers Vilmos herbáriumi gyűjtői teljesítménye a zuzmók terén is kiemelkedő. Méltán jegyzi fel a helyi lap rövid nekrológiájában (ANONYMUS 1920, SZÖVÉNYI mscr. 1971): „Kőszeg közönsége nem is tudta, hogy csendes visszavonultságában egy olyan ember él körében, akinek neve tudományos szakkörökben előnyös hangzású, munkássága Kőszeg és vidéke flórájának fáradhatatlan kutatásával úttörő és jelentős eredményekben gazdag.”

Terjedelem és taxonszám

Piers zuzmóherbárium 427 darab, papírtasakokban elhelyezett példányból, valamint 290 darab, kartontáblákra ragasztott mintából áll. Az előbbi rész a revíziót követően – a jelenlegi taxonómiai felfogás szerint – 210 zuzmó-, hat mikrogomba-, és egy telepes májmoha-taxonra vonatkozó információval szolgál. Tizennégy példány határozhatatlan, kettő pedig ismeretlen azonosságú minta. A 210 zuzmófaj 103 nemzetséghez tartozik (1. táblázat).

1. táblázat. Az anyagban található 103 zuzmónemzetség neve és fajszáma

Table 1. The 103 lichen genus and number of their species found in the material

Nemzetség	Fajszám	Nemzetség	Fajszám	Nemzetség	Fajszám	Nemzetség	Fajszám
Alectoria	1	Enchylium	1	Naetrocymbe	1	Roccella	1
Anaptychia	1	Ephebe	1	Nephroma	3	Romjularia	1
Arthonia	2	Evernia	2	Ochrolechia	2	Scoliciosporum	1
Arthopyrenia	2	Fellhanera	1	Opegrapha	2	Scytinium	2
Aspicilia	2	Flavocetraria	2	Oxneria	1	Solorina	2
Bacidia	2	Flavoparmelia	1	Parmelia	2	Sphaerophorus	2
Baeomyces	1	Gyalecta	2	Parmeliella	1	Squamarina	3
Bryoria	1	Gyroglyphia	1	Parmelina	1	Staurothele	2
Buellia	2	Halecania	1	Parmotrema	1	Steinia	1
Calicium	1	Harpidium	1	Peltigera	7	Stenocybe	1
Calogaya	1	Hypocenomyce	1	Pertusaria	3	Stereocaulon	3
Caloplaca	5	Hypogymnia	2	Phaeocalicium	1	Thamnolia	1
Candelaria	1	Lecania	3	Phlyctis	1	Thelotrema	1
Catapyrenium	1	Lecanora	7	Physcia	4	Thrombium	1
Cetraria	3	Lecidea	1	Physconia	1	Tomasellia	1
Cetrelia	3	Lecidella	1	Platismatia	1	Trapelia	1
Chaenotheca	2	Leprocaulon	1	Porpidia	2	Trapeliopsis	1
Cladonia	36	Lobaria	2	Protopannaria	1	Tuckneraria	1
Cliostomum	1	Melanelia	2	Protoparmeliopsis	1	Umbilicaria	3
Collema	2	Melanelixia	2	Protothelenella	1	Usnea	4
Cornicularia	1	Melanohalea	2	Pseudevernia	1	Vahliella	1
Cyphelium	1	Melaspilella	1	Pseudephebe	1	Verrucaria	2
Dibaeis	1	Menegazzia	1	Punctelia	1	Vulpicida	2
Dimelaena	1	Micarea	1	Ramalina	6	Xanthoparmelia	1
Dimerella	1	Moelleropsis	1	Rhizocarpon	2	Xanthoria	2
Diploschistes	1	Mycoblastus	1	Rinodina	2		

Gyűjtők

Az azonosítható gyűjtőnevet is viselő példányok az alábbi személyektől (és térségekből) származnak:

Piers Vilmos (170 tasak/capsule, Vas és Sopron vármegyék, Tátra, Galícia). (Aláírása az indigókéken előrenyomott tasakokon gyakran „Piers major”.)

Ernst Kernstock (1852–1900) osztrák lichenológus, a Klagensfurti Felsőreáliskola tanára, exsiccata-gyűjtő, elsősorban Stájerország és Tirol zuzmóflórájának kutatója (OEBL 2014) (40) + K. (61) = (101, főleg Dél- és Kelet-Tirol, Németország). (A többinél régebbinek ható, többnyire papírra ragasztott, néha K. betűvel jelölt, jellegzetes kézírású példányok valószínűleg tőle származnak, erre utal például a PL 19-es tirol mintája is.)

Viktor Cypers von Landrecy (1857–1930), cseh növénygyűjtő, Harta (ma: Podhůří), múzeumőr, Hohenelbe (ma: Vrchlabí), Észak-Morvaország (ma: Csehország) (46, főleg Csehország).

Carl Eggerth (1861–1888) osztrák lichenológus, exsiccata-gyűjtő, elsősorban Alsó-Ausztria zuzmóflórájának kutatója (WETTSTEIN 1889) (21, főleg Alsó-Ausztria és Dél-Tirol).

Dr. Karl Tief, az Osztrák–Magyar Monarchia (OMM) ezredorvosa, kriptogám-gyűjtő, Gaming, Alsó-Ausztria, 1890–1905 között a kőszegi cs. és kir. katonai alreáliskolában szolgált (19, főleg Alsó-Ausztria, és Kőszeg környéke).

P. Pius Strasser (1843–1927) osztrák mikológus és lichenológus, lelkész, exsiccata-gyűjtő, elsősorban Alsó-Ausztria kutatója (BECK V. MANNAGETTA 1901, OEBL 2014) (13, főleg Alsó-Ausztria).

Lojka Hugó (1845–1887) magyar botanikus, lichenológus, középiskolai tanár, exsiccata-gyűjtő, hazánkban kívül Ausztria, Bosznia és a Kaukázus zuzmóinak kutatója (12, főleg Dél-Tirol és Déli-Kárpátok).

Julius Steiner (1840–1918) osztrák lichenológus, tanár, exsiccata-gyűjtő, főleg Karintia, Ausztrián kívül Görögország, Olaszország, Kis-Ázsia, Dél-Perzsia és Afrika zuzmóflórájának kutatója (OEBL 2014) (7, főleg Karintia).

Chernel István (1865–1922) ornitológus, természetvédő, a Vasvármegyei Múzeum Természettudományi Osztályának alapítója (1908) és első őre

(VÖRÖSS 1992, VIG & BALOGH 2009) (4, Norvégia). (Apja a fali és a bajuszos zuzmót közölte Kőszegről; CHERNEL 1877.)

Kupčok Sámuel (1850–1914) magyarországi szlovák flórakutató, tanító Bakabányán (Pukaneč). Észak-Magyarország flórája, különösen a *Rubus* nemzetség kutatója (4, Bakabánya).

Márton József (1895–1860) magyar botanikus, tanító Sorkitótfalun, a korabeli Vas vármegye egyik legjelentősebb herbáriumi gyűjtője (BALOGH 2010) (4, Sorkifalud és Sorkikápolna).

Alfred Lösch (1865–1946), német botanikus, elsősorban Baden tartomány kutatója (2, Titisee).

A. Weichmann [?] (2, Csehország).

Ernst H. Bauer (1860–1942) cseh briológus, exsiccata-összeállító (BECK V. MANNAGETTA 1901) (1, Bukovina).

Joseph Friedrich Nicolaus Bornmüller (1862–1948) német botanikus, 1887–88-ban a belgrádi botanikus kert munkatársa, főként a Nyugat-Mediterráneum flórakutatója (1, Belgrád).

Dr. Hanasiewicz-Hajnády Oszkár (1875–194?) m. kir. vezértörzsorvos, hadegészségügyi szakíró, amatőr botanikus (HUSZÁR 1987) (1, Kőszeg).

Anton Hansgirg (1854–1917) cseh algológus, Prága, Csehország, Bécs, Ausztria (1, Szudéták, Csehország).

Dr. Friedrich Anton Eduard Kayser (1807–1877) német kriptogám-gyűjtő, tanár (HERTEL & SCHREIBER 1988) (1).

Anton Kerner von Marilaun (1831–1898) osztrák botanikus, a bécsi egyetem professzora (1, Kőzép-Tirol).

Dr. Albert Latzel (1858–1949) német származású, morvaországi kriptogám-kutató, elsősorban briológus. Az OMM 1890–1905 között a kőszegi katonai alreáliskolában szolgált katonatorvos (1, Lima).

Dr. Friedrich Leithe (1828–1896) osztrák könyvtáros és botanikus (OEBL 2014) (1, Krajna).

Terplán Frida, Terplán Kornél kőszegi járásbíró lánya (ANONYMUS 1909) (1, Kvarner).

R. Traxler osztrák zuzmógyűjtő, a csehországi Trautenu felárója (BECK V. MANNAGETTA 1901, CYPERS-LANDRECY 1926) (1, Csehország).

Dr. Waisbecker Antal (1835–1916) kőszegi botanikus, orvos, a Vasvármegyei Múzeum növény-

tani gyűjteményének alapítója (BALOGH *et al.* 2004) (1, Tirol).

Richard Wettstein, Ritter von Westersheim (1863–1931) osztrák botanikus, Bécs, Ausztria, Prága, Csehország (1, Fiume).

Határozók

A gyűjtők, továbbá: Viktor Cypers von Landrecy (21), és Dr. Albert Latzel (1 esetben).

Gyűjtési időszak

A dátummal ellátott minták gyűjtési időszaka 1875. október 9-től (Kernstock) 1910. július 13-ig (Hanasiewicz) terjed; Piers Vilmos gyűjtései 1889. július 18. és 1909. november 6. közöttiek. (Az exsiccata-tételek esetében gyűjtési dátum általában nemcsak a tasakos példányokon, de a nyomtatott forrásokban sem szerepel; ritka kivétel például a PL 366-os / K.2751-es tétel.)

Gyűjtési helyek

Piers zuzmóherbáriumának papírtasakos részéből 362 példány bír értékelhető lelőhelyi adatokkal. GALLÉ (1975) szerint kb. másfélszáz példányon sem a pontos lelőhely, sem a gyűjtő neve nem szerepel. Hatvanegy tasaknyi régebbi, meglátásunk szerint bizonyosan Kernstocktól származó minta ezt a számot hatvannégyre csökkenti. Az anyagban a korabeli Magyarországról 181, ennek nagy része, 154 példány Kőszeg (Vas és Sopron vármegyékhez is tartozott) térségéből származik, beleértve a ma Ausztriához tartozó örvidéki területet is. Bár innen ő még csak 128 példányt jelez, GALLÉ (1975) is megjegyzi, ez az adat kitűnően tükrözi a térség korabeli zuzmóflorisztikai képét. A Kárpát-medencén kívüli példányok jelentős része, 95 tasaknyi a Kerner-féle exsiccata-kiadványból gazdagítja Piers zuzmógyűjteményét. A feltüntetett gyűjtési helyű példányok az alábbi helyekről származnak (a Kőszeg környéki lelőhelyek azonosításhoz felhasználtuk KIRÁLY (1996) munkáját is):

Ausztria 128 tasak/capsule, ebből: Burgenland 64, ebből: „Vas vm.” 50: Borostyánkő (Bernstein) 32, Hámor/tó (Hammer/teich) 5, Felsőkethely (Neumarkt im Tauchental) 4, Rohonc (Rechnitz) 3, Rendek (Liebing) 2, Gyöngyösfő (Günseck) 1, Léka (Lockenhaus) 1, Pinkaóvár (Burg) 1, Újvörösvágás (Redlschlag) 1; „Sopron vm.” 14: Borsmonostor, Klastrom (Klostermarienber, Kloster) 12, Répce-kethely (Mannersdorf an der Rabnitz) 2; Alsó-Ausztria 40: Schneeberg 11, Seitenstetten 9, Garming-Lunz 7, monte Sonntagsberg 3, Kirchberg 2, Baden 1, Gmünd 1, Oehling ad Amstetten 1, Purkersdorf 1, Reichenau 1, Steinbachthal 1, Ulmerfeld 1, Wechsel 1; Kelet-Tirol 12: Ehrenburg; Karinthia 7: Klagenfurt 5, valle Sittmoos 1, Vellacher Kočna 1; Közép-Tirol 3: valle Gschnitz; Stájerország 2: Graz 1, Lieten 1.

Csehország 52: Riesengebirge 14, Harta 13, Langenau 7, Altvater 5, Wittingen 4, Pelsdorf 3, Schneekoppe 2, Harachsdorf 1, Kozakov bei Turnau 1, Lomnitz a. d. Luschnitz 1, Třeboň 1.

Dánia 1: Bornholm Insel.

Horvátország 2: Lussin piccolo (Mali Lošinj) 1, Fiume (Rijeka) 1.

Lengyelország/Ukrajna (Galícia) 4: Michniów[?] 2, Rózaniec[?] 2.

Magyarország 91: Vas megye: Kőszeg (Güns) 61, Kőszegfalva (Svábfalu, Schwabendorf, ma: Kőszeg része) 13, Ólmod (Bleigraben) 5, Cák 4, Velem 4, Sorkifalud 2, Sorkikápolna 2. (Kőszegen a „h.[orti] sc.[olae] mil/it.”, illetve az „Inst.[itut]” a Katonai Alreáliskola kertjét/parkját, illetve intézetét jelenti.)

Németország 10: Altendorf 3, Herschelheim 2, Elbtal 1, Titisee 1, Auschen bei Lobenstein 1, Bransdorf 1, Krawarn 1.

Norvégia 8: Tromsø, Lofoten 4, Hammerfest 3, Torghatten 1.

Olaszország (Dél-Tirol) 37: Bozen (Bolzano) 13, Meran (Merano) 6, Jenesien 5, Panveggio 4, valle Eggen 3, Neumarkt-Tramin 2, Dolomiti 1, Predazzo 1, Schladers 1, S. Sigmund 1.

Románia 6: „Krassó-Szörény vm.” 4: Herkulesfürdő (Thermas Herculis, Băile Herculane) 2, Mehádia (Mehadia) 2; „Hunyad vm.” 1 Retyezát (Retezat); Bukovina 1: Jacobeny (Iacobenii).

Szerbia 1: Belgradensi (Beograd).

Szlovákia 20, ebből: „Hont vm.” 4 Bakabánya (Pukanec); „Szepes vm.” 16 Tátra (Tatra).

Szlovénia (Carniolia, Krajna:) 1 Idria (Idrija).

Ukrajna 1: „Ung vm.” Kapuszig/Vorocsó (Vorocsovo).

Revideálók

Gallé László (1971, 1972) és Lőkös László (1996, 2000, 2016).

Enumeráció

Az adatok szerkezete az enumerációban az alábbiakat követi: Gyűjteményi (PL-, Piers Lichenes) szám. A revíziók eredményei (ha lehetséges volt). =/≠ „A cédulára írt eredeti adatok.” + A tasakban esetlegesen azonosított további taxonok neve. [A szerzők megjegyzései.] — Ha csak nevezéktani aktualizálásra volt szükség, az elől szereplő érvényes szinoníma és az elavult társnevet tartalmazó cédulaszöveg közé egyenlőségjelet (=) tettünk. Téves határozás javítása esetén a revideált név és a téves nevet tartalmazó cédulaszöveg nem egyenlő jellel (≠) van tagolva.¹ Gallé revíziós cédulával jelzett revízióit a neve előtti „rev.” szócskával, míg a felkiáltójellel (!) jelzett megerősítéseit a neve előtti „conf.” szócskával különböztettük meg. Ha ugyanazon tasakban két, külön cédulázott, eltérő taxonhoz tartozó példány volt, akkor ezt a tasakon belül betűjelekkel egyértelműsítettük, és az eredeti cédulaszöveget e szerint soroltuk fel. A nehezen olvasható, vagy olvashatatlan, értelmezhetetlen szövegrészek kipontozva (...) vagy kérdőjellel (?), saját kiegészítéseink szögletes zárójelben [] szerepelnek.

Piers Vilmos zuzmógyűjteményének papírtasakos példányai

A 427 tasaknyi anyagot a dobozok feliratai szerint oda tartozó taxonok szerint közöljük, noha a dobozok eredeti feliratozását követően a beléjük kerülő anyag annak idején eltérő arányokban gyarapodhatott. Emiatt alakulhatott úgy, hogy a 63.

dobozban nem férnek el az oda kívánczoló taxonok tasakjai, míg a 61. dobozban sok üres hely marad. A revíziót követően ezért a 63. dobozba kívánczoló tasakok oda nem férő részét a 61. doboz üresen maradó részébe helyeztük.

61. [doboz]

„1. O. Lichenes thamnoblasti. 1. Usneaceae

A. Lichenes heteromerici. Eigntl.[iche] Flechten”

„1. *Usnea longissima* Acharius”

PL 1. „K.3518. *Usnea longissima* Achar., Riesen-Bartflechte. III. Bucovina [in silva montis „Mesticanesterberg” ad] Jacobeny, [cca.] 1200 mt.s.m. [leg.] Bauer.” (317-L/e, 317-L/t, „Üres tasak. Nem volt benne zuzmó. G. L.”)

„3.c. *Usnea florida* L.”

PL 2. *Usnea florida* (L.) F. H. Wigg. = *Usnea florida* (L.) Wigg. (313, rev.: Gallé L. 1971) = „K.3515. *Usnea florida* L. [Austria inferior. Ad corticem fagorum et acerum, loco „Lackerboden” dicto, in monte Schneeberg; 1200 mt.s.m. [leg.] Eggerth.]”

„3.c. *Usn. flor.* var. *soredifera* Arnold”

PL 3. *Usnea fulvoreaegens* (Räsänen) Räsänen ≠ *Usnea sorediifera* Mot. (309-1, rev.: Gallé L. 1971, Med. K-) = „K.3516, 363.1, *Usnea florida* Hoffm. var. *sorediifera* Arnold. Austria inferior. Ad ramulos laricum [in silvis prope] Seitenstetten. [leg.] Strasser.”

„3.b. *Usnea dasypoga* Ach.”

PL 4. *Usnea barbata* (L.) F. H. Wigg. ≠ *Usnea ceratina* Ach. (312, rev.: Gallé L. 1971, Med. K±) ≠ „K.3517, 363.1, *Usnea dasypoga* Achar. (pro v[ar.] *U. plicatae*), Austria inf[er]ior. Ad corticem laricum prope] Seitenstetten. [leg.] [Strasser.]”

PL 5. *Usnea florida* (L.) F. H. Wigg. = *Usnea florida* (L.) Wigg. (309-1, rev.: Gallé L. 1971, Med. K-, P+, J+) ≠ „*Usnea barbata* Hoffm., 1376, Tátra, an Tannen in Kohlbach Thale, 1200 met., 1896.VII.12., [leg. et det.] Piers V.”

PL 6. *Usnea florida* (L.) F. H. Wigg. = *Usnea muricata* Mot. (309-1. rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Usnea barbata* Hoffm., 1327, In *Abies alba* ad Boros-

¹ The structure of the enumeration in each record is the following: Inventory number. The revised name (if possible). =/≠ „The original data on the label.” [The author's notes]. The dividing sign is a non-equal character (≠) in case of misidentifications.

tyánkő, 700 m.s.m., 1896.V.13., [leg. et det.] Piers V.” + *Evernia divaricata* (L.) Ach., *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf (var. *ceratea* (Ach.) D. Hawksw.), *Hypogymnia tubulosa* (Schaer.) Hav.

PL 7. *Ramalina thrausta* (Ach.) Nyl. ≠ „*Usnea rubiginosa* (Michx.) Mass., 363.1, Bartflechte, Norvegia, Hammerfest, 1906.VII.26., 1.[eg] c. Hornik[?], rev.: Gallé L. 1971”

PL 8. *Usnea subfloridana* Stirt. = *Usnea comosa* (Ach.) Röhl., 3636, Auf *Quercus*[?] in Günseck, 1892.II.10., [leg.] Piers V., rev.: Gallé L. 1971”

„I. O. [Lichenes thamnoblasti] 2. Ramalineae”

„1. *Ramalina fraxinea* (L.) Fr., Eschen-Astflechte”

PL 9. *Ramalina fraxinea* (L.) Ach. = (300–302, conf.: Gallé L.) = „*Ramalina fraxinea*, [leg. et det.: K.]”

„1.a. *Ramalina thrausta* Achar.”

PL 10. „K.2731, 364.2, *Ramalina thrausta* Acharius sub *Alectoria*, [syn.] *Alectoria crinalis* Ach., *Cornicularia arenaria* Fr., *Evernia arenaria* Fr., *Ramalina fraxinea* ♂ *thrausta* Schaer.), Tirolia [aust-ralis], ad ramos Coniferarum [prope lacum „Karrersee” in valle Eggen; cca. 1500 m.s.m. Kernstock.]” („Nem volt benne zuzmó! G. L.”)

„2. *Ramalina calicaris* (L.) Fr.”

PL 11. *Ramalina fraxinea* (L.) Ach. ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Ramalina calicaris* Fr. *fraxinea* (L.) Ach.), 694, In arboris montis Sti. Viti [Velem], 1895.IV.23. [leg.] Piers V., d[et.] Dr. Latzel, m. Cypers.”

PL 12. *Ramalina fraxinea* (L.) Ach. = *Ramalina fraxinea* (L.) Ach. ter. *tuberculatum* (rev.: Gallé L. 1971.) = „*Ramalina calicaris* Fr. v. *fraxinea* Leunis [syn.] *R. fraxinea* Ach., *Lichen fraxineus* L., [leg.] Dr. Tief.”

„4. *Ramalina farinacea* L.”

PL 13. *Ramalina farinacea* (L.) Ach. = f. *gracilentata* (Ach.) Boist. (295, rev.: Gallé L. 1971) = „*Ramalina farinacea* Ach. / *Ramalina farinacea*, Schles. [leg. et det.: K.]”

62. [doboz]

„I. O. [Lichenes thamnoblasti] 3. Cladoniaceae. – 4. Sphaerophoreae”

„Cladonia”

„1. *Cladonia digitata* Hoffm.”

PL 14. *Cladonia digitata* (L.) Hoffm. = „*Cladonia digitata* (L.) Riesengebirge: an faulen Stöcken im Silbergrunde, 1889.VI.17. [leg. et det.] v. Cypers”

PL 15. *Cladonia digitata* (L.) Hoffm. = f. *cephalodes* (Ach.) Oliv. (rev: Gallé L. 1971, K+, P+) = „*Cladonia digitata* (L.), c. fr., 2960, Flora Styriae, Lietzen, 1900.VII. leg. Dr. Tief”

„2. *Cladonia crenulata* Flörke, [syn.] *Cladonia deformis* Fr.”

PL 16. *Cladonia deformis* (L.) Hoffm. = *Cladonia deformis* Hoffm. f. *gonecha* (Ach.) Harm. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. K–, P–) = „*Cladonia crenulata* Flk., a. Schles.; b. Radener Wald, [leg. et det.: K.]”

PL 17. *Cladonia deformis* (L.) Hoffm. = *Cladonia deformis* Hoffm. f. *phyllocoma* Rabh. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia crenulata* Flk., Norwegen, Tromsø, Lofoten, 1891.VI–VII. [leg.] Chernel Pista, [det.: Piers V.]”

„3. *Cladonia macilenta* Hoffm.”

PL 18. *Cladonia macilenta* Hoffm. = (conf.: Gallé L., Pod. K+, P+) = „Schlanken Säulenflechte, *Cladonia macilenta* Ehr., Bohemia merid. Třeboň, 1887 [leg.] A. Weichmann [?]” [rev.: Gallé L.]

„3. *Clad. macilenta* Hoffm. v. *filiformis* Reichb.”

PL 19. *Cladonia bacillaris* (Ach.) Genth = *Cladonia bacillaris* Nyl. (cum apotheciis, rev.: Gallé L. 1971, Pod. P–, K–) = „K.3520. *Cladonia macilenta* Hoffm. var. *filiformis* Rchb. [Tirolia orientalis. Pustaria. In monte Kienberg prope Ehrenburg.] [leg.] [Kernstock.] / Radener Wald. [leg. et det.: K.]”

„3. *Clad. macilenta* v. *Floerkeana*”

PL 20. *Cladonia bellidiflora* (Ach.) Schaer. ≠ *Cladonia floerkeana* (Fr.) Sm. f. *nivea* Sandst. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia floerkeana*, [leg. et det.: K.]”

PL 21. *Cladonia macilenta* Hoffm. = „*Cladonia bacillaris* Nyl. f. *subscyphifera* Vain., Pukanec, in silvis, 1894.II.24. [leg.] S. Kupčok m.pr., determ.: Gallé L. 1971”

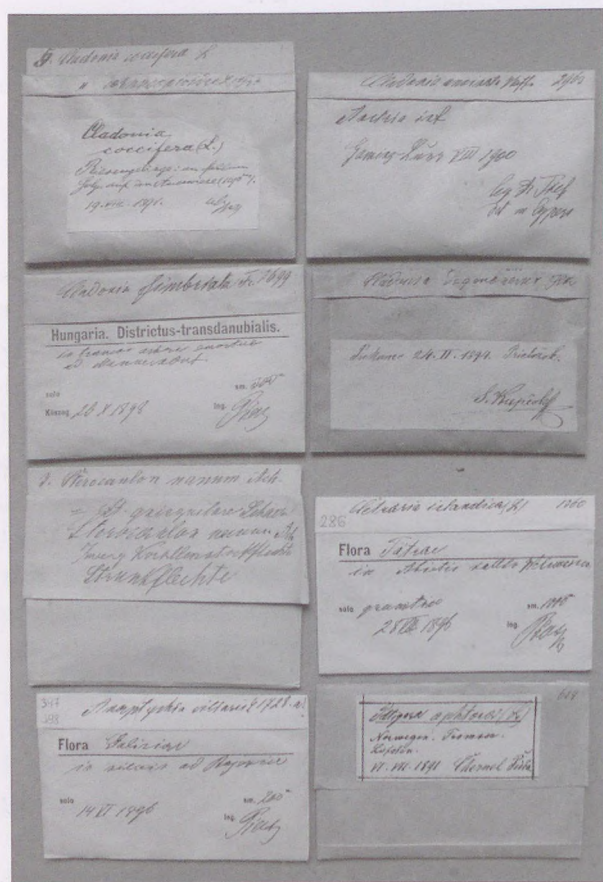
„4. *Cladonia bellidiflora* Ach., [syn.] *Caenomyce b.* Ach., *Patellaria polycephala* Wall.”

PL 22. *Cladonia bellidiflora* (Ach.) Schaer. = f. *coccocephala* Ach. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia bellidiflora* Ach., Tausendschönflechte, Korallenmoos, Schneekoppe, [leg. et det.: K.]”

PL 23. *Cladonia bellidiflora* (Ach.) Schaer. = (conf.: Gallé L.) = „*Cladonia bellidiflora* (Ach.), Riesengebirge: Schüsselberg, 1030 m, 1890.IX.17. [leg. et det.] v. Cypers.”

„5. *Cladonia coccifera* L., [syn.] *Cl. cornucopioides* (L.) Fr.”

PL 24. *Cladonia coccifera* (L.) Willd. = (conf.: Gallé L.) = „*Cladonia coccifera* (L.), Riesengebirge: an faulen Holze auf den Auerwiese (1070 m), 1891.VIII.19. [leg. et det.] v. Cypers” (7. ábra)

7. ábra. A SAMU PL 24, 37, 45, 74, 123, 173, 199 és 207 jelű példányokat tartalmazó papírtasakok (Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely)

Figure 7. The paper bags containing the specimens labelled SAMU PL 24, 37, 45, 74, 123, 173, 199 and 207 (Savaria Museum, Natural History Department, Szombathely)

PL 25. *Cladonia coccifera* (L.) Willd. = f. *phyllocoma* Flk. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia coccifera* Flk., 1372, Flora Tátrae, circa lacum Zöld-tó, 1380 m.s.m., 1896.VII.28., [leg. et det.] Piers V.”

PL 26. *Cladonia pleurota* (Flörke) Schaer. = var. *stematina* (Ach.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia coccifera* Flk., 3468, In silvis Unterwald [Alsó-erdő], Kőszeg, 1902.VIII.15., leg.: Dr. Tief, det.: m. Cypers”

PL 27. *Cladonia coccifera* (L.) Willd. = f. *pseudocornuta* Del. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia coccifera* Flk., 3819, In silvis Klausen dictis, solo phyllitico, 350 m.s.m., [Kethely], 1905.III.25., leg.: Dr. Tief, [det.: Piers V.]”

PL 28. *Cladonia coccifera* (L.) Willd. = (conf.: Gallé L.) = „*Cladonia coccifera* Flk., 3819, In silvis Klausen, solo phyllitico, 350 m.s.m., [Kethely], 1905.III.25., leg. [et det.] Piers V.”

PL 29. *Cladonia coccifera* (L.) Willd. = *Cladonia coccifera* (L.) Willd. f. *extensa* (Flk.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia coccifera* Flörke, 4069/a, Kőszeg, leg. [et det.] Piers V.”

PL 30. *Cladonia pleurota* (Flörke) Schaer. = *Cladonia pleurota* (Flk.) Schaer. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia coccifera* Flk. f. *pleurota* Flk., 2942, In silvarum locis denudatis ad Cák, solo calcareo, 400 m.s.m., 190?.VI.7., leg.: Dr. Tief, [det.: Piers V.]”

„6. *Cladonia Botrytes* Hagen”

PL 31. *Cladonia botrytes* (K. G. Hagen) Willd. = (conf.: Gallé L.) = „K.3532, *Cladonia botrytes* Hagen, Austria inferior. [In truncis emortuis silvarum montis Sonntagberg prope Seitenstetten. Strasser]”

„7. *Cladonia amaurocraea* Flörke, [syn.] *Thamnolia vermicularis* Ach., Brandspitzen-Säulenflechte”

PL 32. *Thamnolia vermicularis* (Sw.) Schaer. = *Thamnolia vermicularis* (Sw.) Ach. var. *subuliformis* (Ehrh.) Schaer. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia amaurocraea* Flk. var. *vermicularis*, Altvater, [leg. et det.: K.]”

PL 33. *Cladonia amaurocraea* (Flörke) Schaer. = (conf.: Gallé L., K-, P-, KC+) = „*Cladonia amaurocraea* Flörke, Riesengebirge, [leg. et det.: K.]”

PL 34. *Cladonia amaurocraea* (Flörke) Schaer. = f. *fasciculata* Kernst. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P-

, K-, KC+) = „K.3521, *Cladonia amaurocraea* Flörke [sub *Capitularia*], 360.3, *Thamnolia*, *Tirolia orientalis*. [Ad terram prope Ehrenburg. Kernstock.]”

„8. *Cladonia carneola* Fr.”

PL 35. *Cladonia carneola* (Fr.) Fr. = (conf.: Gallé L.) = „*Cladonia carneola*, Ober...theim[?] [leg. et det.: K.]”

„9. *Cladonia uncinata* Hoffm., [syn.] *C. cenotea* (Ach.) Kumm., *C. brachiata* Kummer, Hohlstielige S.flechte”

PL 36. *Cladonia cenotea* (Ach.) Schaer. = *Cladonia cenotea* (Ach.) Schaer. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P-) = „*Cladonia uncinata*, Schlesien, [leg. et det.: K.]”

PL 37. *Cladonia cenotea* (Ach.) Schaer. = *Cladonia cenotea* (Ach.) Schaer. f. *prolifera* Schaer. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. K-, KC+, P-) = *Cladonia uncinata* Hoffm., 2963, Austria inf.[erior], Garming-Lunz, 1900.VIII, leg.: Dr. Tief, det.: m. Cypers.” (7. ábra)

PL 38. *Cladonia cornuta* (L.) Hoffm. = *Cladonia cornuta* (L.) Schaer. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+) ≠ „*Cladonia uncinata* Hoffm., 3408, In rupibus in silvis ad Hámor, solo phyllitico, 500 m.s.m., 1902.VIII.25., leg. [et det.] Piers V.”

PL 39. *Cladonia cornuta* (L.) Hoffm. = *Cladonia cornuta* (L.) Schaer. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+, K+) ≠ „*Cladonia uncinata* Hoffm., 3408, In truncos arboris putridis in silvis ad Hámor, solo phyllitico, 500 m.s.m., 1902.VIII.25., leg.: Piers V., det.: m. Cypers”

„10. *Cladonia cornuta* L.”

PL 40. *Cladonia cornuta* (L.) Hoffm. = f. *phyllotoca* Flk. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+) = „*Cladonia cornuta*, Schles., [leg. et det.] K.”

„11. *Cladonia fimbriata* (L.) Fr., [syn.] *Coenomyce fimbriata* Ach., ... Säulenflechte”

PL 41. *Cladonia pyxidata* (L.) Hoffm. ≠ *Cladonia major* (Hag.) Sandst. f. *prolifera* (Retz.) Arn. (170, rev.: Gallé L. 1971, K-, P+) = „[*Cladonia fimbriata* (L.) Fr.] [leg. et det.: K.]”

PL 42. *Cladonia subulata* (L.) F. H. Wigg. = *Cladonia cornutoradiata* (Coem.) Zopf f. *subulata* (L.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Cladonia fimbriata* L., Tarótház, [leg.] Márton [József], [det. Piers V.]”

PL 43. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. ≠ *Cladonia major* (Hag.) Sandst. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia fimbriata* Fr., 2069, In saxosis circa „Ödes Schloss” ad Rohoncz, solo calcareo, 500 m.s.m., 1897.V.30., leg. [et det.] Piers V.”

PL 44. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Cladonia fimbriata* Fr., 2069, In saxosis circa Ödes Schloss ad Rohoncz, solo calcareo, 500 m.s.m., 1897.V.30., leg. [et det.] Piers V.”

PL 45. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Cladonia fimbriata* Fr., 2699, In truncos arboris emortuis ad Mannersdorf, 300 m.s.m. 1898.X.26., leg. [et det.] Piers V.” (7. ábra)

PL 46. „*Cladonia fimbriata* Fr., 2493, In silvis ad Kloster, solo phyllitico, 300 m.s.m., 1898.III.28., [leg. et det.] Piers V.” („Üres tasak! G. L.”)

PL 47. *Cladonia subulata* (L.) F. H. Wigg. = *Cladonia cornutoradiata* (Coem.) Zopf f. *radiata* Schreb. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Cladonia fimbriata* Fr., 3496, In saxosis ad [Pinka]Ovár, solo chloritico, 240 m.s.m., 1902.IX.1., [leg. et det.] Piers V.”

PL 48. *Cladonia fimbriata* (L.) Fr. = (conf.: Gallé L.) = „*Cladonia fimbriata* Fr. = „*Cladonia fimbriata*, 4661, In silvis versus Bleigraben, 1909.IX.30., [leg. et det.] Piers V.”

„11.o. *Clad. fimbr. fo. brevipes* Kummer”

PL 49. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. ≠ f. *exilis* (Hoffm.) Harm. (rev.: Gallé L. 1971, Th., Pod. P+) = „*Clad. fimbr. brevipes* [leg. et det.: K.]”

PL 50. *Cladonia coniocraea* (Flörke) Spreng. = *Cladonia coniocraea* (Flk.) Vain. f. *expansa* (Flk.) Sandst. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Cladonia fimbriata* L. var. *brevipes* Erh., 2940, [Borostyánkő], Kimmberg, 1900.VIII.3., leg. [et det.] Piers V.”

„11.e. *Clad. fimbr. carpophora* Kumm.”

PL 51. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. ≠ (conf.: Gallé L., Pod. P-) = „*Clad. fimbr. v. carpophora* Fr., [leg. et det.: K.]”

PL 52. *Cladonia* cf. *conista* (Ach.) Robbins = „*Cladonia fimbriata* (L.) Fr. em. Sandst. f. *conista* (Ach.) Arn., In silvis ad Ólmod, 1909.X.15., [leg.?] M. M., determ.: Gallé L. 1971]”

„11. *Clad. fimbr. var. cornuto-radiata* Coemans”

PL 53. *Cladonia subulata* (L.) F. H. Wigg. = *Cladonia cornutoradiata* (Coem.) Zopf f. *clavata* Arn. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.3529. *Cladonia fimbriata* L. var. *cornuto-radiata* Coemans, [Austria inferior. In glareosis calcareis prope pagum Oehling ad Amstetten. Strasser.]”

PL 54. *Cladonia subulata* (L.) F. H. Wigg. = *Cladonia cornutoradiata* (Coem.) Zopf (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+) = „4746, *Cladonia*, In silvis ad Ólmod, 1909.X.15., [leg.?] M. M., [det.: Piers V.]”

„11.i. *Clad. fimbr. v. radiata* Schreb.”

PL 55. *Cladonia subulata* (L.) F. H. Wigg. = *Cladonia cornutoradiata* (Coem.) Zopf f. *radiata* Schreb. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia fimbriata* L. var. *radiata* Schreb., 3893, Supra terra in silvaticis locis denudatis supra Sieben Bründl, solo phyllitico, 500 m.s.m., Kőszeg, 1905.V.16., leg. [et det.]: Piers V.”

„11. *Clad. fimbr. subcornuta* Nyl.”

PL 56. *Cladonia subulata* (L.) F. H. Wigg. = *Cladonia cornutoradiata* (Coem.) Zopf f. *furcellata* (Hoffm.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia fimbriata* (L.) v. *subcornuta* Nyl., Hochmoor des Titisees, 1893, [leg.]: A. Lösch, c.: Cypers”

„11. *Clad. fimbr. var. subulata* L.”

PL 57. *Cladonia subulata* (L.) F. H. Wigg. = *Cladonia cornutoradiata* (Coem.) Zopf (cum apotheciis, rev.: Gallé L. 1971) = „K.3530, *Cladonia fimbriata* var. *subulata* L. [Tirolia orientalis. Ad terram in silva ad St. Sigmund prope Ehrenburg. Kernstock.]”

„11.c. *Clad. fimbr. v. tubaeformis* Flk.”

PL 58. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. ≠ f. *conista* (Ach.) Arn. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia fimbriata* Fr. var. *tubaeformis* Kumm., 2034, In lapidicine loco Rote Erde (Vörösföld), solo phyllitico, 350 m.s.m., Kőszeg, 1897.V.27., leg. [et det.]: Piers V.”

„14. *Cladonia pyxidata* (L.) Fr.”

PL 59. *Cladonia pocillum* (Ach.) O. J. Rich. = var. *pocillum* (Ach.) Flot. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia pyxidata* (L.), Böhmen: an Urkalkfelsen im

Sattler b. Langenau, Bez. Hohenelbe, 1887.VII.16., [leg. et det.] v. Cypers”

PL 60. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. ≠ *Cladonia major* (Hag.) Zopf (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Cladonia pixidata*, Ad lapidis prope Cák, 350 [m.s.m.], 1905.VI.15., [leg. et det.] Piers V.”

PL 61. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. = *Cladonia chlorophaea* (Flk.) Spreng. f. *pterygota* (Flk.) Sandst. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Cladonia pyxidata* Fr., 3463, Gaming, 1902.VII.30–VIII.1., [leg.] Dr. Tief, [det.: Piers V.]”

PL 62. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. ≠ *Cladonia fimbriata* (L.) Fr. em. Sandst. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Cladonia pyxidata* L., 3825/a, In silvis Klausen dictis ad Mannersdorf, solo phyllitico, 350 m.s.m., 1905.III.25., leg.: Dr. Tief, [det.: Piers V.]”

PL 63. *Cladonia pocillum* (Ach.) O. J. Rich. = var. *pocillum* (Ach.) Flot. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia pyxidata* (L.), 3324, mit ...kalker Lagerschuppen, Kalkgraben [Meszesvölgy], Kőszeg, 1902.III.6., [leg. et det.] Piers V.”

PL 64. *Cladonia pocillum* (Ach.) O. J. Rich. = var. *pocillum* (Ach.) Flot. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia pyxidata* L., 3319, In lapidicine loco Steiner, solo phyllitico, 400 m.s.m., Kőszeg, 1902.IX.6., leg.: Piers V., det.: m. Cypers”

„14.a. *Clad. pyxid. v. simplex* Kumm.”

PL 65. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. ≠ *Cladonia fimbriata* (L.) Fr. em. Sandst. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Cladonia pyxidata* L. v. *simplex* Kumm., 1643, Kiefernbestand auf Guber hegy, Kőszeg, 1896.XII.3., [leg. et det.] Piers V.”

„14.b. *Clad. pyx. v. capreolata* Kumm.”

PL 66. *Cladonia coniocraea* (Flörke) Spreng. = *Cladonia coniocraea* (Flk.) Spreng. f. *capreolata* Flk. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+, K-) = *Cladonia*, 3807, In silvis ad Klastrom, solo phyllitico, 300 m.s.m., 1905.III.19., leg. [et det.] Piers V.”

„14.m. *Clad. pyx. subsp. chlorophaea* Flk.”

PL 67. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. = *Cladonia chlorophaea* (Flk.) Spreng. f. *costata* (Flk.) Sandst. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+) = „*Cladonia pyxidata* L. f. *chlorophaea* Floerke,

708, Phyllitfelsen an Kendig, Kőszeg, 1895.V.12., leg.: Piers V., det.: m. Cypers”

„14.i. *Clad. pyxid. v. marginalis* Kumm.”

PL 68. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. = *Cladonia chlorophaea* (Flk.) Spreng. (cum apotheciis, rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia*, 1370, Auf Granitfelsen um Csorben See, 1200 m.s.m., 1896.VII.17., [leg. et det.] Piers V.”

„14. *Clad. pyxid. var. pusillum* Ach.”

PL 69. *Cladonia pocillum* (Ach.) O. J. Rich. = *Cladonia pyxidata* (L.) Hoffm. var. *pocillum* Ach. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia pyxidata* (L.) var. *pusillum* Ach., 3190, Austria inferior, nächst Herrmannshöhle bei Kirchberg, 1901.VIII.17., [leg. et det.] v. Cypers”

PL 70. *Cladonia gracilis* (L.) Willd. ≠ „*Cladonia degenerans* Flk. f. *gracilescens* Flk., 3190, Austria inferior, Herrmannshöhle bei Kirchberg, 1901.VIII.17., leg.: Cypers, determ.: Gallé L. 1971”

„15. *Cladonia degenerans* Flörke, Ausartende Säulenflechte”

PL 71. *Cladonia phyllophora* Hoffm. = *Cladonia degenerans* Flk. f. *dilacerata* Schaer. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia degenerans*, [leg. et det.: K.]”

PL 72. *Cladonia subulata* (L.) F. H. Wigg. ≠ *Cladonia degenerans* (Flk.) Spreng. f. *sorediosa* (S.) Sandst. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+, K-) = „*Cladonia degenerans* Flrk., 3354, In silvis ad Kloster, solo phyllitico, 300 m.s.m., 1902.IV.6., leg.: Piers V., det.: m. Cypers”

PL 73. *Cladonia phyllophora* Hoffm. = (conf.: Gallé L., Pod. P+) = „*Cladonia degenerans* Flk., 3492, In rupibus ad Hámor, solo phyllitico, 400 m.s.m., 1902.VIII.25., leg.: Piers V., det.: m. Cypers”

PL 74. *Cladonia phyllophora* Hoffm. = f. *euphorea* (Ach.) Flk. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia degenerans* Flk., Pukanec, Prieložok, 1894.II.24., S. Kupčok” + *Cladonia cervicornis* subsp. *verticillata* (Hoffm.) Ahti (7. ábra)

„15. *Clad. deg. v. phyllophora* Ach.”

PL 75. *Cladonia phyllophora* Hoffm. = (conf.: Gallé L.) = „*Cladonia degenerans* Flk. v. *phyllop-*

hora Ach., Pukanec, in solo in silv., 1894.II.24., S. Kupčok”

„15. *Clad. deg. v. scabrata* Ach.”

PL 76. *Cladonia phyllophora* Hoffm. = (conf.: Gallé L.) = „*Cladonia degenerans* Flk. var. *scabrosa* Ach., Pukanec, in silvis, 1894.II.24., S. Kupčok” [rev.: Gallé L.]

„16. *Cladonia gracilis* L., Schlankflechte”

PL 77. *Cladonia gracilis* (L.) Willd. = f. *chordalis* Flk. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia gracilis* [nyomtatott:] Schlankflechte, [kézzel írott:] ..., [leg. et det.] K.” [2 db *Cl. gracilis* van a tasakban]

PL 78. *Cladonia gracilis* (L.) Willd. = var. *dilatata* (Hoffm.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971) = *Cladonia gracilis* L., 3444, Austria inferior, in sphagnetis loco Lechnergraben ad Lunz, solo turfoso, 1902.VII.17., leg.: Dr. Tief, det.: m. Cypers”

PL 79. *Cladonia gracilis* (L.) Willd. = *Cladonia gracilis* (L.) Willd. f. *subprolifera* Vain. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia gracilis* (L.) Hoffm., Riesengebirge: Elbwiese, 1320 m, 1878.VII.23., [leg. et det.] v. Cypers”

PL 80. *Cladonia gracilis* (L.) Willd. = *Cladonia gracilis* (L.) Willd. var. *chordalis* (Flk.) Schaer. f. *aspera* (Flk.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia gracilis* (L.), 3489, In rupibus loco „Schöne Dicke” dicto, solo phyllitico, 400 m.s.m., Kőszeg, 1902.VIII.25., leg.: Piers V., det.: m. Cypers”

„16. *Clad. grac. v. chordalis* Flörke”

PL 81. *Cladonia gracilis* (L.) Willd. = *Cladonia gracilis* (L.) Willd. f. *leucochlora* (Flk.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.3528, *Cladonia gracilis* var. *chordalis* Flörke [Tirolia orientalis. In monte Kienberg prope Ehrenburg. Kernstock.]”

„16. *Clad. grac. v. dilatata* Hoffm.”

PL 82. *Cladonia gracilis* (L.) Willd. = (conf.: Gallé L.) = „K.3527, *Cladonia gracilis* L. var. *dilatata* Hoffm. [Tirolia orientalis. Ad terram prope Ehrenburg. Kernstock.]

„16. *Clad. grac. v. elongata* Kumm.”

PL 83. *Cladonia gracilis* (L.) Willd. = *Cladonia gracilis* (L.) Willd. var. *elongata* K. (rev.: Gallé L. 1971)

= „*Cladonia gracilis* var. *macroceras* f. *elongata*, Elbtal. [leg. et det.: K.]”

„17. *Cladonia verticillata* Flörke, *Cl. cervicornis* Ach., Winkel Säulenflechte”

PL 84. „*Cladonia verticillata* Flörke” („A tasak üres volt! G. L.”)

PL 85. *Cladonia cervicornis* subsp. *verticillata* (Hoffm.) Ahti = (conf.: Gallé L.) = „*Cladonia verticillata* Flörke, 3490, pagi Hámor in abruptis ad vias silv., solo phyllitico, 400 m.s.m., 1904.III.25., leg. [et det.] Piers V.”

PL 86. *Cladonia cervicornis* subsp. *verticillata* (Hoffm.) Ahti = *Cladonia verticillata* (Hoffm.) Schaer. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia verticillata* Flk., [syn.] *Cl. cervicornis* Ach., 2452, Ad terram in silvarum locis, in silvarum ... denudatis, solo calcareo ad Cák, 400 m.s.m., 1895.II.2., [leg. et det.] Piers V.”

„IX.21. *Cladonia squamosa* Hoffm., Schuppige Säulenflechte”

PL 87. *Cladonia squamosa* (Scop.) Hoffm. = *Cladonia squamosa* (Scop.) Hoffm. var. *denticollis* Hoffm. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P-) = „*Cladonia squamosa* Hoffm., a: Kleiner Teich; b: Schles. [leg. et det.: K.]” [2 db *Cl. squamosa* van a tasakban]

PL 88. *Cladonia subulata* (L.) F. H. Wigg. ≠ *Cladonia gracilis* (L.) Willd. var. *chordalis* (Flk.) Schaer. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+) ≠ „*Cladonia squamosa* Hoffm., 3826, In silvis Klausen dictis ad Kethely, solo phyllitico, 350 m.s.m., 1905.III.25., leg.: Dr. Tief, [det.: Piers V.]”

„21. *Clad. squam. v. asperella* Floerke”

PL 89. *Cladonia squamosa* (Scop.) Hoffm. = *Cladonia squamosa* (Scop.) Hoffm. f. *asperella* Flk. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia squamosa* Hoffm. var. *asperella* Flk., Riesengebirge, [leg. et det.: K.]”

„21. *Clad. squam. v. denticollis* Hoffm.”

PL 90. *Cladonia squamosa* (Scop.) Hoffm. = *Cladonia squamosa* (Scop.) Hoffm. var. *denticollis* Hoffm. = (rev.: Gallé L. 1971) = „K.3525, *Cladonia squamosa* Scop. var. *denticollis* Hoffm. [Tirolia orientalis. Ad terram in apertis silvarum prope Ehrenburg. Kernstock.]”

„21.c. *Clad. squam. v. delicata* Ehrh.”

PL 91. *Cladonia parasitica* (Hoffm.) Hoffm. ≠ *Cladonia squamosa* (Scop.) Hoffm. f. *pulvinata* Erichs. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Clad. squamosa* var. *delicata*, ..., [leg. et det.: K.]”

PL 92. *Cladonia parasitica* (Hoffm.) Hoffm. = *Cladonia delicata* (Ehrh.) Flk. f. *quercina* (Pers.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+, K+) ≠ „*Cladonia squamosa* Hoffm. var. *delicata* Ehrh., In silvis Klausen in truncus putridos, solo phyllitico, 390 m.s.m., [Kethely], 1907.X.7., [leg. et det.] Piers V.”

„21. *Clad. squam. v. ferulacea*”

PL 93. *Cladonia glauca* Flörke = *Cladonia glauca* Flk. f. *tortuosa* Nyl. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P-) ≠ *Cladonia squamosa* var. *ferulacea*, Würtemberg, [leg. et det.: K.]”

„22.a. *Clad. rang. v. Cl. alpestris* L. var. *conglobata* Kernstock”

PL 94. *Cladonia stellaris* (Opiz) Pouzar et Vězda = *Cladonia alpestris* (L.) Rabh. f. *conglobata* Kernst. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. K-, P-) = „K.3579, 360.i, *Cladonia alpestris* L. pro v. *Lichenis rangiferini*, var. *conglobata* Kernstock, Tirolia [australis], Bozen [Ad terram siccam in silva montis „Krummenbühel” prope pagum Jenesien ad Bolzanum; cca. 1100 mt s. m.; solo porphyraceo. Kernstock.]”

„23. *Cladonia uncialis* L. [syn.] *Cl. uncialis* Fr., *Cl. stellata* Schaer., Gesternte Säulenflechte”

PL 95. *Cladonia uncialis* (L.) F. H. Wigg. = *Cladonia uncialis* (L.) Weber ex F. H. Wigg. (L.) Web. f. *dicraea* (Ach.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.3522, *Cladonia uncialis* Linné, Tirolia australis. [Ad terram siccam in silva montis „Krummenbühel” prope pagum Jenesien ad Bolzanum;] cca. 1100 mt.s.m. Kernstock.]”

PL 96. *Cladonia uncialis* (L.) F. H. Wigg. = *Cladonia uncialis* (L.) Web., és ter. *paradoxum* (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia stellata*, [syn.] *Cl. uncialis* L., a: b.[ei] Bransdorf, b: Spägl.[?] Schneeberg [leg. et det.: K.]” [2 db *Cl. stellata* van a tasakban]

„24. *Cladonia pungens* Sm.”

PL 97. *Cladonia rangiformis* Hoffm. = *Cladonia rangiformis* (Hoffm.) Vain. ter. *cecidiosum*

monstrosum (rev.: Gallé L. 1971, Pod. K+, P-) = „*Cladonia pungens*, [leg. et det.: K.]”

„25. *Cladonia furcata* Hoffm., [syn.] *Cenomyce* f. Flk., *Clad. f.* Schaer., Gabelzweigige S.flechte”

PL 98. *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. = var. *racemosa* (Hoffm.) Flk. (rev.: Gallé L. 1971, Th. K-, P+) = „*Cladonia furcata* Hoffm., 2961, Austria inferior, Lunz, Gaming, 1900.VIII., leg.: Dr. Tief, det.: m. Cypers”

PL 99. *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. = var. *pinnata* (Flk.) Vain. f. *foliosa* Del. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+, K-) = „*Cladonia furcata* (Huds.) Schrad., 704, Steiner Berg, ... Hänge, Güns, 1895.V.28., [leg.] Piers V., d[et].: m. Cypers”

PL 100. *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. = var. *pinnata* (Flk.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971, C-, P+, K-) = „*Cladonia furcata* Huds., [syn.] *Cl. fimbriata* Fr., 688, Feuchter flur gerölln bei Hámor, 1889.VII.18., [leg. et det.] Piers V.”

„25.b. *Clad. furc.* var. *racemosa* Wahlbg.”

PL 101. *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. = *Cladonia furcata* (Huds.) Schaer. var. *racemosa* (Hoffm.) Flk. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia furcata* (Huds.) Hoffm. var. β *racemosa* (Huds.), 701, an Eichenstammen im Unteren Wald, 300 m, Güns, 1895.VII.22., [leg.] Piers V., d[et].: m. Cypers”

PL 102. *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. = *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. f. *corymbosa* (Ach.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia furcata* Hoffm. var. *racemosa* Wahlbg., 2643, In silvis ad Borsmonostor, phyllit, 300 m, 1894.X.4., [leg. et det.] Piers V.”

„25.b. *Cladonia furcata* v. *racemosa* Wahlbg. f. *polyphylla* Cypers”

PL 103. *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. = *Cladonia furcata* Huds. var. *pinnata* (Flk.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+) = „*Cladonia furcata* Huds. β *racemosa polyphylla*, 3180, Austria inf., In silvis montanis ad Gallitz, 400 m, 1901.VIII.15., [leg. et det.] Piers V.”

„25.c. *Clad. furc.* v. *recurva* Kumm.”

PL 104. *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. = *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. var. *pinnata* (Flk.)

Vain. f. *recurva* (Hoffm.) Flk. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Cladonia*, 3808, In silvis frondosis ad Borsmonostor inter muscos, solo phyllitico, 200 m.s.m., 1905.III.19., leg. [et det.] Piers V.”

„25.d. *Clad. furc.* var. *erecta* Kumm.”

PL 105. *Cladonia* cf. *ochrochlora* Flörke $\neq$ *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. var. *pinnata* (Flk.) Vain. f. *foliolosa* (Del.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+) = „*Cladonia furcata recurva*, 2717, In rupibus inter Liebing et Hámor, 1898.X.27., [leg. et det.: Piers V.]”

„25.e. *Clad. furc.* v. *subulata* L.”

PL 106. *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. = *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. var. *pinnata* (Flk.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+) = *Cladonia furcata* (Huds.) β *subulata* (L.), Böhmen: Waldrand in der Wustlich bei Harta, 1890.VI.11., [leg. et det.] von Cypers”

„25. *Cladonia rangiformis* Hoffm.”

PL 107. *Cladonia rangiformis* Hoffm. = (conf.: Gallé L., Pod. P-) = „K.3524, *Cladonia rangiformis* Hoffm., Tirolia australis. Ad castellum foederis prope Neumarkt-Tramin. [leg.: Kernstock]”

PL 108. *Cladonia subulata* (L.) F. H. Wigg. = *Cladonia cornutoradiata* (Zoem.) Zopf f. *radiata* Schreb. (rev.: Gallé L. 1971) $\neq$ „*Cladonia rangiformis* Hoffm., Böhmen: Waldrand in der Wustlich bei Harta, 450 m, 1894.VI.11., [leg. et det.] von Cypers”

PL 109. *Cladonia rangiformis* Hoffm. = *Cladonia rangiformis* (Hoffm.) Vain. ter. *cecidiosum monstrosum* (rev.: Gallé L. 1971, P-, K+) = „*Cladonia*, Lussin piccolo”

PL 110. *Cladonia mitis* Sandst. = *Cladonia mitis* Sandst. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P-) $\neq$ „*Cladonia rangiferina* Hoffm., Norwegen, Tromsø, Lofoten, 1891.VI-VII, [leg.] Chernel Pista, [det.: Piers V.]”

PL 111. *Cladonia rangiferina* (L.) F. H. Wigg. = f. *tenuior* (Del.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971, Pod. P+) = „*Cladonia rangiferina* α . *vulgaris* Schaer., 689, Böhmen: auf trockenen Waldboden bei Pelsdorf, Bez. Hohenelbe, 1890.IX.13., [leg. et det.] von Cypers”

PL 112. *Cladonia caespiticia* (Pers.) Flörke = *Cladonia caespiticia* (Pers.) Flk. f. *botryocephala* (Hepp) Vain. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.3526, *Cladonia agariciformis* Wulf. in Jacq. non Vill. [Austria inferior. Ad terram in monte Sonntagberg prope Seitenstetten; solo arenaceo. Strasser.]”

„*Cladonia foliosa* Huds. var. *convoluta* Lam., ? *Cl. allicornis* Lghtf. = *Patellaria foliacea* Wallr.”

PL 113. *Cladonia convoluta* (Lam.) Anders = *Cladonia foliacea* (Huds.) Schaer. var. *convoluta* (Lam.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.3531, 360/a, *Cladonia foliacea* Huds. var. *convoluta* Lam., Tirolia [australis. Ad castellum foederis prope] Neumarkt-Tramin. [leg.: Kernstock]”

PL 114. *Cladonia gracilis* (L.) Willd. = *Cladonia gracilis* (L.) Willd. var. *chordalis* (Flk.) Schaer. f. *foliosa* Sandst. (rev.: Gallé L. 1971) = „2962, Austria inf., Lunz, Gaming, 1900.VIII., leg.: Dr. Tief, det.: m. Cypers”

PL 115. *Cladonia subulata* (L.) F. H. Wigg. = „*Cladonia cornutoradiata* (Coem.) Sandst. f. *repetito-prolifera* Sandst., Gaming, , 1902.VII.30–VIII.1., leg.: Dr. Tief, determ.: Gallé L. 1971 / *Cladonia uncinata*, Radener Wald, [leg. et det.: K.]” [A belső cédulán a külső cédulától eltérő lelőhely van.]

PL 116. *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. subsp. *subrangiformis* (Sandst.) Pišút = „*Cladonia subrangiformis* Sandst., [leg.: K.] det.: Gallé L. 1971”

PL 117. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. = „*Cladonia chlorophaea* (Flk.) Spreng. f. *costata* (Flk.) Sandst., 1355, Flora Tátrae, in rupibus inter Blumenthal et Dobsina, solo calcareo, 900 m.s.m., 1896.VIII.3., leg.: Piers V., det.: Gallé L. 1971”

PL 118. *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. = *Cladonia furcata* (Huds.) Schrad. var. *pinnata* (Flk.) Vain. f. *foliolosa* (Del.) Vain. (det.: Gallé L. 1971, Pod. P+) = „*Cladonia*, 3808, In silvis ad Kloster inter muscos, solo phyllitico, 200 m.s.m., 1905.III.19., leg. [et det.] Piers V.”

PL 119. *Cladonia chlorophaea* (Sommerf.) Spreng. = „*Cladonia chlorophaea* (Flk.) Spreng. f. *intermedia* Sandst., In saxosis circa Ödes Schloss ad Rohoncz, solo calcareo, 500 m.s.m., 1897.V.30., leg.: Piers V., determ.: Gallé L. 1971”

PL 120. *Phlyctis argena* (Ach.) Flot. = *Phlyctis* sp. (det: Gallé L. 1971, Th. K+) ≠ „*Bilimbia delicatula* Körber, 3853, In cortice *Pini silvestri* vel *nigrae* ad Sváb-falu, 300 m.s.m., 1904.IV.9., leg. [et det.: Piers V.]”

PL 121. *Cladonia fimbriata* (L.) Fr. = *Cladonia fimbriata* (L.) Fr. (det.: Gallé L. 1971, Pod. P+) = „*Cladonia*, Elend[-gesztenyés], [Kőszeg], 1909.XI.6., [leg. et det.: Piers V.]”

„*Stereocaulon denudatum* Flörke”

PL 122. *Stereocaulon vesuvianum* Pers. = „*Stereocaulon denudatum* Floerke, Schneekoppe, [leg. et det.: K.]” [két példány van a tasakban]

„3. *Stereocaulon nanum* Ach., [syn.] *St. quisquiliare* Schaer., Zwerg Korallenstockflechte, Strunkflechte”

PL 123. *Leprocaulon microscopicum* (Vill.) Gams = *Leprocaulon microscopicum* (Will.) Gams (rev.: Gallé L. 1971) = „*Stereocaulon nanum*, Schlesien, [leg. et det.] K.” (7. ábra)

„4. *Stereocaulon tomentosum* Fr., [syn.] *St. tom. v. campestre* Körber”

PL 124. *Stereocaulon tomentosum* Th. Fr. = (conf.: Gallé L.) = „1044. *Stereocaulon tomentosum*, [leg. et det.: K.]”

„5. *Stereocaulon paschale* L.”

PL 125. *Stereocaulon paschale* (L.) Hoffm. = (conf.: Gallé L.) = „*Stereocaulon paschale* Ach., [leg. et det.: K.]”

„2. *Sphaerophorus coralloides* Pers.”

PL 126. *Sphaerophorus globosus* (Huds.) Vain. = *Sphaerophorus globosus* (Huds.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Stereocaulon coralloides* Pers., Altvater, [leg. et det.: K.]”

PL 127. *Sphaerophorus globosus* (Huds.) Vain. = (conf.: Gallé L., *Sph. coralloides* (Huds.) Vain.) = „863.1. Lichenes angiocarpi, *Sphaerophorus coralloides* Pers., Riesengebirge an Felsen um Abhang den Kesselkoppe, 1390 m, 1890.IX.17., [leg.] von Cypers”

„3. *Sphaerophorus fragilis* L.”

PL 128. *Sphaerophorus fragilis* (L.) Pers. = (conf.: Gallé L.) = „*Sphaerophorus fragilis* L. / 7. *Sphaerophorus*, Kugelträger.”

„*Rocella fuciformis* DC., Echte Färberflechte, Orceilleflechte, Lakmusflechte”

PL 129. *Rocella fuciformis* (L.) DC. = (conf.: Gallé L.) = „Fam. 360. Cladoniaceen, Fam. 361. Leunis Roccelei, *Rocella fuciformis* DC., Lima, [leg.] Dr. Latzel”

PL 130. *Ramalina siliquosa* (Huds.) A. L. Sm. ≠ „*Rocella tuberculata* Vain., Dania, I. Bornholm, 1907.VII, VIII, [leg.] Faust[?], det.: Gallé L. 1971”

63. [doboz]

„II. O. Lich.[enes] Phylloblasti”

„*Evernia*”

„1. *Evernia furfuracea* (L.) Fr., Kleine Evernie”

PL 131. *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf (var. *ceratea* (Ach.) D. Hawksw.) = *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf var. *ceratea* Ach. (289, rev.: Gallé L. 1972) = „*Evernia furfuracea*, [leg. et det.] K.” + *Bryoria* sp.

PL 132. *Evernia prunastri* (L.) Ach. = *Evernia prunastri* (L.) Ach. f. *soralifera* (Räs.) B. de Lesd. (289, rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Evernia furfuracea* L., 2654, In ramulis *Piceae* in silvis ad Kloster, 300 m.s.m., 1898.IX.4., leg. [et det.] Piers V.” + *Flavoparmelia caperata* (L.) Hale

PL 133. *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf (var. *ceratea* (Ach.) D. Hawksw.) = *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf v. *isidiophora* (Zopf) A. Zahlbr. (289, rev.: Gallé L. 1972) = „*Evernia furfuracea* (L.) Fr., 3925, In corticem *Pini silvestri* inter Borostyánkő et Vörösvágás, 600 m.s.m., 1905.V.19., leg. [et det.] Piers V.”

PL 134. *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf (var. *furfuracea*) = *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf var. *ceratea* Ach. (det.: Gallé L. 1971, Med. C-), „Flora Tátrae. In tectis scand. ad Késmárk, 1896.VIII.19., leg.: Piers m. pr.” + *Hypogymnia tubulosa* (Schaer.) Hav.

PL 135. *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf (var. *furfuracea*) = *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf var. *ceratea* Ach. (289, rev.: Gallé L. 1972) = „*Evernia furfuracea* L., An Fichtezweigen in Füllenbauden (Riesengebirge), 1888.VI.11., [leg. et det.] von Cypers”

PL 136. *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf (var. *furfuracea*) = *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf var. *ceratea* Ach. (289, rev.: Gallé L. 1972) = „*Evernia*

furfuracea L., 2930, In *Abies alba* Ästen[?] montis Kimmberg ad Borostyánkő, 700 m.s.m., 1900.VI.3., leg. [et det.] Piers V.”

PL 137. *Flavoparmelia caperata* (L.) Hale = *Parmelia caperata* (L.) Ach. var. *cyphisphora* Ach. (det.: Gallé L. 1972), „In *Abies alba* Asch montis Kimmberg ad Borostyánkő, 1900.VI.3., leg.: Piers V.”

PL 138. *Parmelia sulcata* Tayl. = *Parmelia sulcata* Tayl. (det.: Gallé L. 1972), „In *Abies alba* Ach. montis Kimmberg ad Borostyánkő, 1900.VI.3., leg.: Piers V.”

PL 139. „*Bryopogon*?, 710, an einen, ... im ... den [K.u.K.] M[ilitär] U[nter] R[eal] Sch[ule] [Katonai Alreáliskola], Kőszeg, 1895.V.22., [leg.] Piers V.” (Nem zuzmó. Gonidium nincs benne. Keskeny hosszú fonalakból álló szövedék. Th. K+ r, P+ flav. Adnot.: G. L.)

„2. *Evernia prunastri* L.”

PL 140. *Evernia prunastri* (L.) Ach. = var. *sorediifera* Ach. (292, rev.: Gallé L. 1972)

PL 141. *Evernia prunastri* (L.) Ach. = var. *soralifera* (Räs.) B. de Lesd. (292, rev.: Gallé L. 1972) = „*Evernia prunastri* L., 670, c. fr., In paries e tabulis factus vetustis, 270 m.s.m., Kőszeg, 1889.X.5., leg. [et det.] Piers V.” + *Flavoparmelia caperata* (L.) Hale, *Ramalina fastigiata* (L.) Ach.

PL 142. *Evernia prunastri* (L.) Ach. = (292, conf.: Gallé L.) = „*Evernia prunastri* L., 1277, In ramulis Unterwald [Alsó-erdő], 300 m.s.m., 1896.IV.25., leg. [et det.] Piers V.”

PL 143. *Evernia prunastri* (L.) Ach. = (292, conf.: Gallé L.) = „*Evernia prunastri* L. *thamnodes*, 1326, In arboris ad Borostyánkő, 600 m.s.m., 1896.V.13., leg. [et det.] Piers V.” + *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl., *H. tubulosa* (Schaer.) Hav., *Parmelia sulcata* Tayl., *Usnea* sp.

PL 144. *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf (var. *ceratea* (Ach.) D. Hawksw.) = *Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf f. *isidiophora* (Zopf) Erichs. (rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Evernia*, 1328, In abietis ad Bernstein, 700 m.s.m., 1896.V.13., leg. [et det.] Piers V.”

PL 145. *Evernia prunastri* (L.) Ach. = var. *sorediifera* Ach. (292, rev.: Gallé L. 1972) = „*Evernia prunastri* L., 1714, Flora Galiziae. In cortice arboris in silvis ad Michniów[?], 200 m.s.m., 1896.VII.1., leg. [et det.] Piers V.”

PL 146. *Ramalina pollinaria* (Westr.) Ach. ≠ var. *sorediifera* Ach. (292, rev.: Gallé L. 1972) = „*Evernia prunastri* L., 2026, In saxosis ad Borostyánkő, solo serpentino, 600 m.s.m., 1897.V.18., leg. [et det.] Piers V.”

PL 147. *Ramalina pollinaria* (Westr.) Ach. ≠ var. *sorediifera* Ach. (292, rev.: Gallé L. 1972) = „*Evernia prunastri* L., 2220, In saxosis loco 7 Bründl, solo phyllitico, 500 m.s.m., Kőszeg, 1897.IX.25., leg. [et det.] Piers V.”

PL 148. *Ramalina pollinaria* (Westr.) Ach. ≠ var. *sorediifera* Ach. (292, rev.: Gallé L. 1972) = „*Evernia prunastri* L., 2439, In saxosis montis Altes Haus, solo phyllitico, 600 m.s.m., Kőszeg, 1898.I.14., leg. [et det.] Piers V.”

PL 149. *Ramalina pollinaria* (Westr.) Ach. ≠ *Ramalina farinacea* (L.) Ach. var. *phalerata* Ach. (292, rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Evernia prunastri* L., 2932, In saxosis ad Borostyánkő, solo serpentino, 700 m.s.m., 1900.VI.3., leg. [et det.] Piers V.” + *Parmotrema perlatum* (Huds.) M. Choisy

PL 150. *Evernia prunastri* (L.) Ach. = var. *sorediifera* Ach. (292, rev.: Gallé L. 1972) = „*Evernia prunastri* L. v. *thamnoides* Fw., 3643, Flora Austria inf.[erior], Gaming, 1900.VII., leg.: Dr. Tief, [det.: Piers V.]” + *Parmelia sulcata* Tayl., *Usnea* sp.

PL 151. *Ramalina pollinaria* (Westr.) Ach. ≠ (292, conf.: Gallé L.) = „*Evernia prunastri*, 3917/c, In trunco fagi, Kalkgraben, Kőszeg, 1905.V.15., leg. [et det.] Piers V.”

PL 152. *Evernia prunastri* (L.) Ach. = (292, conf.: Gallé L.) = „*Evernia prunastri* L., Flora Galiziae. In cortice arboris in silvis ad Rózaniec[?], 200 m.s.m., 1896.VI.15., leg. [et det.] Piers V.” + *Hypogymnia tubulosa* (Schaer.) Hav., *Parmelia sulcata* Tayl.

PL 153. *Evernia prunastri* (L.) Ach. = (292, conf.: Gallé L.) = „Pflaumen Bandflechte, *Evernia prunastri* L., Böhmen: an *Quercus* in Böhmischen Walde bei Harta, 1885.V.26., [leg. et det.] v. Cypers”

PL 154. *Flavocetraria nivalis* (L.) Kärnefelt et A. Thell ≠ Circiter: *Ramalina minuscula* Nyl. (Sem apoth., sem sored. nins. Fialat telep, jó bélyegek nélkül. Det: Gallé L. 1972) ≠ „*Evernia* ?, Norwegen, Hammerfest, 1906.VII.26., l.[eg] von Hornik.[?]”

„2.c. *Evernia prun.[astri]* v. *gracilis* Ach.”

PL 155. *Ramalina farinacea* (L.) Ach. ≠ (292, rev.: Gallé L.) ≠ „*Evernia prunastri* (L.) β. *gracilis* Ach., Riesengebirge: an Buchen am Pomesberge, 1891.VIII.19. [leg. et det.] v. Cypers”

„3. *Evernia vulpina* (L.) Ach.”

PL 156. *Evernia prunastri* (L.) Ach. = *Evernia prunastri* (L.) Ach. (rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Cetraria vulpina* (L.) Ach., *Chloraea* v. (L.) Nyl., leg.: ... Kayser[?]”

„1. *Bryopogon jubatum* L.”

PL 157. *Bryoria* cf. *fuscescens* (Gyeln.) Brodo et D. Hawksw. ≠ *Alectoria jubata* (L.) Ach. (rev.: Gallé L. 1971, Th. P+ flavesc.) = „*Bryopogon jubatum* (L.), Böhmen: an Tannen bei Harta, 1882.V.1., [leg. et det.] v. Cypers”

„1.a. *Bryopogon jub.[atum]* v. *cana* Kumm.”

PL 158. *Ramalina thrausta* (Ach.) Nyl. ≠ *Alectoria prolixa* (Ach.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1972, Th. P–, K–) ≠ „*Bryopogon jubatum* var. *canum*, [leg. et det.] K.”

„1.d. *Bryop.[ogon] jub.[atum]* v. *chalybeiformis* Kumm.”

PL 159. *Bryoria fuscescens* (Gyeln.) Brodo et D. Hawksw. = *Alectoria positiva* (Gyeln.) Flot. (rev.: Gallé L. 1971, Th. K–, P+ fl.-rub.) ≠ „*Bryopogon jubatum* *chalybeiforme*, [leg. et det.] K.”

„2. *Bryopogon ochroleucus* Ehrh., [syn.] *Br. ochroleucum* Kbr., *Alectoria* Ach., Moosbart Mähnenflechte”

PL 160. *Alectoria ochroleuca* (Hoffm.) A. Massal. = *Alectoria ochroleuca* (Ehrh.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971, Th. K–, P–, Cl–) = „*Alectoria ochroleuca*, [leg. et det.] K.”

PL 161. *Usnea subfloridana* Stirt. = *Usnea comosa* (Ach.) Röhl. var. *sorediata* (Mot.) Erichs. (rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Bryopogon*, 2931/a, In pinetis ad Borostyánkő, 700 m.s.m., 1900.VI.3., leg. [et det.] Piers V.” + *Hypogymnia tubulosa* (Schaer.) Hav.

„1. *Cornicularia aculeata* Ach., Stachelhornflechte”

PL 162. *Cetraria aculeata* (Schreb.) Fr. = (conf.: Gallé L.) = „*Cornicularia aculeata*, Auschen b. Lobenstein, [leg. et det.: K.]”

PL 163. *Cetraria aculeata* (Schreb.) Fr. = (conf.: Gallé L.) = „*Cornicularia aculeata* Ach., Böhmen:

Lomnitz a. d. Luschnitz, 1886.VI.3., l[eg]. A. Weichmann [?], d[et]. et c. v. Cypers”

„1. *Cornicularia ac.[uleata]* v. *caerulea*, [syn.] *Cornicularia ac. v. campestris*”

PL 164. *Cetraria aculeata* (Schreb.) Fr. = (conf.: Gallé L.) = „*Cornicularia aculeata* f. *caerulea* (*campestris*), Schles., [leg. et det.] K.”

„1. *Cornic.[ularia] ac.[uleata]* var. *stuppea*, [syn.?] *Cornic. ac. var. alpestris*”

PL 165. *Cetraria muricata* (Ach.) Eckfeldt = *Cornicularia muricata* Ach. (rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Cornicularia aculeata* f. *stuppea* (*alpestris*), Schles., [leg. et det.] K.”

PL 166. *Cetraria* cf. *muricata* (Ach.) Eckfeldt = *Cornicularia muricata* Ach. (rev.: Gallé L. 1972, Med. Cl-) = „*Cornicularia*, Norvegia, l.[ocus] Torgatten, 1906.VIII.8., [leg.] Hornik.[?]”

„2. *Cornicularia tristis* Hoffm., Trauer-Hornflechte, Trauer-Stachelflechte, [syn.] *Cetraria tristis* Fr., *Platisma tristis* Nyl.”

PL 167. *Cornicularia* cf. *normoerica* (Gunnerus) Du Rietz = „*Cornicularia normoerica* (Grumm.) DR. (rev.: Gallé L. 1972)”

„*Cetraria*”

„1. *Cetraria islandica* (L.) Ach., Islandische Flechte”

PL 168. *Cetraria islandica* (L.) Ach. = (286, conf.: Gallé L.) = „*Cetraria islandica*, Islandisches Moos” „*Cetraria islandica* Ach., Tartschenflechte”

PL 169. *Cetraria islandica* (L.) Ach. = f. *angustata* Hepp (286, rev.: Gallé L. 1972) = „*Cetraria islandica* (L.), 668, In pinetis montis Kimmberg ad Bernstein, solo serpentino, 700 met., 1892.V.24., leg. [et det.] Piers V.”

PL 170. *Cetraria islandica* (L.) Ach. = (286, conf.: Gallé L.) = „*Cetraria islandica* L., 668, In pinetis montis Kimmberg ad Borostyánkő, solo serpentino, 700 m.s.m., 1892.V.24., leg. [et det.] Piers V.”

PL 171. „*Cetraria islandica* Ach., 2540, Ad teram in pinetis ad Bernstein, solo serpentino, 700 met., 1898.V.14., [leg. et det.] Piers V.” (286, „Üres tasak! G. L.”)

PL 172. *Cetraria islandica* (L.) Ach. = f. *stygia* Anders (286, rev.: Gallé L. 1972) = „*Cetraria islandica* Ach. cum *Cladoniam* rang. Hoffm., 3051, 1900.VII-VIII., leg.: Dr. Tief”

PL 173. *Cetraria islandica* (L.) Ach. = (286, rev.: Gallé L.) = „*Cetraria islandica* L., 1360, Flora Tátrae. In abietis vallis Weisswasser, solo granitico, 1000 m.s.m., 1896.VII.28., leg. [et det.] Piers V.” (7. ábra)

PL 174. „*Cetraria islandica* L., 1360, Flora Tátrae. In Abietis vallis Weisswasser, solo granitico, 1000 m.s.m., 1896.VII.28., leg. [et det.] Piers V.” (286, „Üres volt! G. L.”)

PL 175. *Cetraria islandica* (L.) Ach. = f. *angustata* Hepp (286, rev.: Gallé L. 1972) = „*Cetraria islandica* L., 1368, Flora Tátrae. In saxosis ad vias silvaticis vallis Kohlbach, solo granitico, 1000 m.s.m., 1896.VII.12., leg. [et det.] Piers V.”

PL 176. *Cetraria islandica* (L.) Ach. = f. *angustata* Hepp (286, rev.: Gallé L. 1972) = „*Cetraria islandica* Ach., 1375, Auf Granit um Csorbaer See, 1200 m, 1896.VII.17., [leg. et det.] Piers V.”

„3. *Cetraria nivalis* (L.) Ach., [syn.] *Platysma* Nyl.”

PL 177. *Flavocetraria nivalis* (L.) Kärnefelt et A. Thell = f. *sorediifera* Hasselr. (285/n, rev.: Gallé L. 1972) = „*Cetraria nivalis* Ach., Schlesien, [leg. et det.: K.]” + *Thamnolia vermicularis* (Sw.) Schaer.

„4. *Cetraria cucullata* Bellard., [syn.] (*Platysma* Nyl.)”

PL 178. *Flavocetraria cucullata* (Bellardi) Kärnefelt et A. Thell = (285/c, rev.: Gallé L.) = „*Cetraria cucullata* Ach., cucullus = Kapuze” [Piers V.] = „*Cladonia cucullata*, ..., [leg. et det.: K.]

PL 179. *Flavocetraria cucullata* (Bellardi) Kärnefelt et A. Thell = (285/c, conf.: Gallé L.) = (tasakkülső szövege) „*Cetraria cucullata* (Bell.) [Ach.], Flora des Riesengebirges, Schneekoppe: zwischen Gesteinstrümmern, 1500 m, 1887.VII.5., [leg. et det.] V. v. Cypers, Harta (Böhmen)” / (tasakbelső szövege) „Riesengebirge: im Gerölle der Schneekoppe (1450 m), 1887.VII.5. v. Cypers” + *Thamnolia vermicularis* (Sw.) Schaer.

„5. *Cetraria juniperina* (L.) Ach., [syn.] *Platysma* Nyl., Wachholder Tartschenflechte”

PL 180. „*Cetraria juniperina* Ach., 1009” („A tasak üres volt! G. L.”)

„6. *Cetraria pinastri* Scop., Kiefern Tartschenflechte”
 PL 181. *Vulpicida tubulosus* (Schaer.) J.-E. Mattsson et M. J. Lai ≠ (285, conf.: Gallé L.) = „*Cetraria juniperina* Ach. *pinastri* Fr. [Piers V.]” = „*Cetraria pinastri*, Tatra, [leg. et det.: K.]”

PL 182. *Vulpicida pinastri* (Scop.) J.-E. Mattsson et M. J. Lai = *Cetraria pinastri* (Scop.) S. Gray (rev.: Gallé L. 1972) = „*Cetraria*, 1364, Flora Tatrae. In saxosis ad lacum Csorba, solo granitico, 1200 m.s.m., 1896.VII.17., leg.: Piers V.”

PL 183. *Vulpicida pinastri* (Scop.) J.-E. Mattsson et M. J. Lai = (285, conf.: Gallé L.) = „*Cetraria pinastri* (Scop.), Riesengebirge: an Fichtezweigen auf den Auerwiese, 1891.VIII.19., [leg. et det.] v. Cypers”

„VI.7. *Cetraria glauca* (L.) Ach.”

PL 184. *Platismatia glauca* (L.) W. L. Culb. et C. F. Culb. = *Platismatia glauca* (L.) Culb. et Culb. f. *coralloidea* Koerb. (284, rev.: Gallé L. 1972) = „In castanetis supra vineis König dictis, solo phyllitico, 500 m.s.m., 1901.XI.3., leg. [et det.] Piers V.”

PL 185. *Platismatia glauca* (L.) W. L. Culb. et C. F. Culb. = *Platismatia glauca* (L.) Culb. et Culb. f. *coralloidea* Koerb. (284, rev.: Gallé L. 1972) = „*Cetraria glauca* L., In castanetis supra vineis König dictis, solo phyllitico, 500 m.s.m., 1901.XI.3., leg. [et det.] Piers V.”

PL 186. *Platismatia glauca* (L.) W. L. Culb. et C. F. Culb. = „*Platismatia glauca* (L.) Culb. et Culb. f. *coralloidea* (Wallr.) Flot., 3860, In cortice ad Sváb-falu, 1905.IV.9., [leg.] Dr. Tief, det.: Gallé L. 1972”

PL 187. *Cetrelia cetrarioides* (Delise) W. L. Culb. et C. F. Culb. = *Cetrelia cetrarioides* (Del. ex Duby) Culb. et Culb. (284, rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Cetraria glauca* L., 3856, In truncos *Quercorum* in silvis ad Sváb-falu, 300 m.s.m., 1905.IV.9., [leg. et det.] Piers V.” + *Cetrelia olivetorum* (Nyl.) W. L. Culb. et C. F. Culb.

PL 188. *Cetrelia olivetorum* (Nyl.) W. L. Culb. et C. F. Culb. = *Cetrelia olivetorum* (Nyl.) Culb. et Culb. (284, rev.: Gallé L., Med. C+KC+rosa) ≠ „*Cetraria glauca* L., 3856, In cortice quercorum ad Sváb-falu, 300 m.s.m., 1905.IV.9., [leg. et det.: Piers V.]”

PL 189. *Cetrelia cetrarioides* (Delise) W. L. Culb. et C. F. Culb. = „*Cetrelia cetrarioides* (Del. ex Duby) Culb. et Culb., In cort. *Quercuum* ad Sváb-

falú, Alt. 208 m.s.m., 1905.IV.9., leg.: Piers, rev.: Gallé L. 1972, Med. C–, K–”

PL 190. *Cetrelia monachorum* (Zahlbr.) W. L. Culb. et C. F. Culb. ≠ „*Cetrelia cetrarioides* (Del. ex Duby) Culb. et Culb., In trunco fagi, Kalkgraben, Kőszeg, 1905.V.15., leg.: Piers, rev.: Gallé L. 1972”

PL 191. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. var. *labrosa* Ach. (284, rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Cetraria glauca* L., 1714, Flora Galiziae. In cortice *Betulae* in silvis ad Michniów[?], 280 m.s.m., 1896.VII.1., leg. [et det.] Piers V.”

„7.a. *Cetraria glauca* L. v. *fallax* Ach.”

PL 192. *Platismatia glauca* (L.) W. L. Culb. et C. F. Culb. = *Platismatia glauca* (L.) Culb. et Culb. (284, rev.: Gallé L. 1972, Th. K+fl.) = „*Cetraria fallax* Ach., Böhmen: an Stämmen von *Betula* im Gänshals bei Harta, 1889.VI.28., [leg. et det.] v. Cypers”

„8. *Cetraria sepincola* Ach., *Platisma sepincola* Ehrh., *Platisma Flechte*”

PL 193. „*Cetraria sepincola* Ach., saepes = zonen[?], colere = neuchsen[?]” („Üres volt! G. L.”)

PL 194. *Cladonia convoluta* (Lam.) Anders = *Cladonia foliacea* (Huds.) Nyl. var. *convoluta* (Lam.) A. Zahlbr. (rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Cetraria*, Flora Dalmatiae. Lussin piccolo [Mali Lošinj], 1906.V., leg.: Terplán Frida, [det.] Piers V.]”

„364.4. *Platisma*”

PL 195. *Tuckneria laureri* (Kremp.) Randle et A. Thell = *Platismatia laureri* Kremp. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.3116, *Platisma complicatum* Laurer, syn. *Cetraria laureri* Fries, Tirolia australis. Ad truncos putridos *Laricis* Pustaria [in pineto supra pagum Ehrenburg in valle] Pusterthal [cca. 820 m.s.m.], Kernstock”

I. *Anaptychia ciliaris* Körber, [syn.] *Hagenia c. Eschw.*”

PL 196. *Anaptychia ciliaris* (L.) A. Massal. = (397, 398, conf.: Gallé L.) = „*Anaptychia ciliaris* (L.), Böhmen: an *Populus pyr.* in Harta, 1885.V.6., [leg. et det.] Cypers”

PL 197. *Anaptychia ciliaris* (L.) A. Massal. = f. *crinalis* (Schleich.) Sandst. (397, 398, rev.: Gallé L. 1971) = „*Anaptychia ciliaris* L., 986, In cortice

Querci ad Roter Kreuz, 600 m.s.m., Kőszeg, 1895.V.12., leg. [et det.] Piers V.”

PL 198. *Anaptychia ciliaris* (L.) A. Massal. = f. *crinalis* (Schleich.) Sandst. (397, 398, rev.: Gallé L. 1971) = „*Anaptychia ciliaris* L., 3626, In cortice *Quercorum* ad Svábfalu, 300 m.s.m., 1903.V.21., leg. [et det.] Piers V.”

PL 199. *Anaptychia ciliaris* (L.) A. Massal. = (397, 398, conf.: Gallé L.) = „*Anaptychia ciliaris* L., 1728/a, Flora Galiziae. In silvis ad Rózaniec[?], 200 m.s.m., 1896.VI.14., leg. [et det.] Piers V.” (7. ábra)

PL 200. *Anaptychia ciliaris* (L.) A. Massal. = *Anaptychia ciliaris* (L.) Koerb. f. *verrucosa* (Ach.) Boist. (397, 393, rev.: Gallé L. 1971) = „*Anaptychia ciliaris* c. fr., ... *Fraxinus*, [Kőszeg?], 1908.VII.9. [leg. et det.: Piers V.]”

PL 201. *Anaptychia ciliaris* (L.) A. Massal. = f. *verrucosa* (Ach.) Boist. (397, 398, rev.: Gallé L. 1971) = (külső szöveg) „*Anaptychia ciliaris* L.” / (belső szöveg) „*Hagenia ciliaris* (Hagenie), [syn.] *Anaptychia* c. Kbr., *Borrera* Ach., *Hagenia* Eschw., *Lichen* c. L., *Parmelia* c. Ach., *Borrera* c. Ach., *Hagenia* c. Eschw., *Physcia* c. Dl.”

PL 202. *Peltigera horizontalis* (Huds.) Baumg. = *Peltigera horizontalis* (Neck.) Hoffm. (87, rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Peltigera canina* L., 3344, In declivibus umbrosis montis Sti. Viti ad Velem, solo calcareo, 600 m.s.m., 1902.III.25., leg.: Piers V., det.: m. Cypers” + *Peltigera praetextata* (Sommerf.) Zopf

„XI.3. *Peltigera horizontalis* L.”

PL 203. *Peltigera horizontalis* (Huds.) Baumg. = (conf.: Gallé L.) = „*Peltigera horizontalis* L.” (Le-lőhelyi adatok nélkül.)

PL 204. *Peltigera horizontalis* (Huds.) Baumg. = (conf.: Gallé L.) = „*Peltigera horizontalis*, 3888/3, In herbis ad declivibus silvaticis loco Talár dicto, solo phyllitico, 400 m.s.m., Kőszeg, 1905.V.13., leg. [et det.] Piers V.” [rev.: Gallé L.]

PL 205. *Peltigera horizontalis* (Huds.) Baumg. = (conf.: Gallé L.) = „*Peltigera horizontalis* L., 2629, In silvis ad Cák, solo phyllitico, 400 m.s.m., 1898.II.2., leg. [et det.] Piers V.”

„XI.4. *Peltigera aphthosa* L.”

PL 206. *Lobaria scrobiculata* (Scop.) P. Gaertn. ≠ *Peltigera malacea* (Ach.) Funck (rev.: Gallé L.

1971) ≠ „K.3122, *Peltidea aphthosa* L. [Austria inferior. Supra terram calcaream montis Schneeberg. [leg.] Eggerth.]”

PL 207. *Nephroma arcticum* (L.) Torss. ≠ *Peltigera canina* (L.) Willd. f. *ulorrhiza* (Flk.) Schaer. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Peltigera aphthosa* (L.), 654, Norwegen. Tromsø, Lofoten, 1891.VI.VII., [leg.] Chernel Pista, [det.: Piers V.]” (7. ábra)

PL 208. *Peltigera leucophlebia* (Nyl.) Gyeln. ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Peltidea aphthosa* L. [syn.] *Peltigera aphthosa* (L.) Hoffm. = *Peltigera aphthosa* [leg. et det.: K.]” (Le-lőhelyi adatok nélkül.)

„XI.6. *Peltigera polydactyla* Hoffm.”

PL 209. *Peltigera* cf. *elisabethae* Gyeln. ≠ *Peltigera polydactyloides* Nyl. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Peltigera polydactyla* (L.), 2938, Bernstein, 1900.VI.3., leg. [et det.] Piers V.”

PL 210. *Peltigera* cf. *praetextata* (Sommerf.) Zopf ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Peltigera polydactyla* Hoffm., 3386, Borostyánkő, solo serpentino, 600 m.s.m., 1902.V.18., leg.: Piers V., det.: m. Cypers”

PL 211. *Peltigera polydactylon* (Neck.) Hoffm. = *Peltigera polydactyla* (Neck.) Hoffm. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Peltigera*, 3900/4, In silv. loc. denudatis inter 7 Bründl et Lagerberg, solo phyllitico, 500 m.s.m., Kőszeg, 1905.V.16., leg. [et det.] Piers V.”

„7. *Peltigera limbata* Delise”

PL 212. *Peltigera rufescens* (Weiss) Humb. ≠ *Peltigera collina* (Ach.) Schrad. (syn.: *P. scutata* Dicks.) (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Peltigera*, 1359, Flora Tátrae. In terra e fossis ejecta ad Blumenthal, solo calcareo, 800 m.s.m., 1896.VIII.4., leg. [et det.] Piers V.”

„XI.8. *Peltigera rufescens* Necker”

PL 213. *Peltigera rufescens* (Weiss) Humb. = f. *lacera* Gyeln. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Peltigera rufescens* Hoffm. / *Peltigera rufescens*, Schles., [leg. et det.] K.”

PL 214. *Peltigera* cf. *elisabethae* Gyeln. ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Peltigera rufescens* Hoffm., 1319, Bernstein, solo serpentino, 600 m.s.m., 1896.V.13., leg. [et det.] Piers V.” + *Nephroma parile* (Ach.) Ach. ≠ *Peltigera erumpens* (Tayl.) Vain. (det.: Gallé L.)

PL 215. *Peltigera leucophlebia* (Nyl.) Gyeln. = *Peltigera variolosa* (Mass.) Gyeln. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Peltigera rufescens* Hoffm., 660, In quercetis loco Kalkgraben dicto, solo phyllitico, 350 m.s.m., Kőszeg, 1895.IV.7., leg.: Piers V., det.: m. Cypers”

PL 216. *Peltigera praetextata* (Sommerf.) Zopf ≠ *Peltigera canina* (L.) Willd. f. *leucorrhiza* Flk. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Peltigera rufescens* Hoffm. f. *incana* Fw., 3086, In abruptis ad vias cavas montis Schneiderberg, solo phyllitico, 400 m.s.m., Kőszeg, 1900.X.28., leg.: Piers V., det.: m. Cypers” „*Peltigera rufescens* Necker var. *incana* Fr.”

PL 217. *Peltigera praetextata* (Sommerf.) Zopf ≠ *Peltigera subcanina* Gyeln. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Peltigera rufescens* Hoffm. f. *incana* Fw., 3086, Inter muros in abruptis ad vias cavas montis Schneiderberg, 400 m.s.m., Güns, 1900.X.28., [leg.] Piers V., [conf.] Cypers.”

PL 218. *Peltigera* cf. *horizontalis* (Huds.) Baumg. ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Peltigera rufescens* Hoffm., 3297, In pratis montanis inter vineis, solo phyllitico, 400 m.s.m., Kőszeg, 1902.II.28., leg. [et det.]: Piers V.” „*Peltigera rufescens* Necker var. *incusa* Flotow”

PL 219. *Peltigera rufescens* (Weiss) Humb. = (conf.: Gallé L.) = „K.2733, 362.2, *Peltigera rufescens* Necker var. *incusa* Flotow, Austria inf.[erior]. In fossis glareosis secundum viam ferratam prope [stationem] Ulmerfeld. Strasser.” „*Peltigera pusilla* Fr.”

PL 220. *Peltigera didactyla* (With.) J. R. Laundon ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Peltigera pusilla*, Württemberg auf Kohlenfeldern [leg. et det.] K.”

PL 221. *Peltigera* cf. *polydactylon* (Neck.) Hoffm. ≠ *Peltigera horizontalis* (Huds) Baumg. f. *zopfii* (Gyeln.) Thoms. (det.: Gallé L.) = „*Peltigera*, 1364, Flora Tátrae, in truncos arboris putridis loco Tokarnier[?], solo calcareo, 1200 m.s.m., 1896.VII.12., leg. [et det.] Piers V.”

„XII.1. *Solorina crocea* (L.) Ach.”

PL 222. *Solorina crocea* (L.) Ach. = (conf.: Gallé L.) = „*Solorina crocea* L., 652, Norwegen, Tromsøe, Lofoten, 1891.VI–VII. [leg.] Chernel Pista”

„XII.2. *Solorina saccata* (L.) Ach.”

PL 223. *Solorina saccata* (L.) Ach. = (conf.: Gallé L.) = „*Solorina saccata* Ach., 3049, 1900.VII–VIII,

[leg.] Dr. Tief, [det.: Piers V.]” (Lelőhelyi adatok nélkül.)

PL 224. *Solorina saccata* (L.) Ach. = (conf.: Gallé L.) = „*Solorina saccata* Ach., 3668, Flora Austria inf.[erior], Steinbachthal, Gaming, 1903.VII–VIII, leg.: Dr. Tief, det.: Piers V.”

„XIII.1. *Nephromium resupinatum* L., Nierenflechte”

PL 225. *Nephroma resupinatum* (L.) Ach. = (conf.: Gallé L.) = „K.2343, 365.i, *Nephromium resupinatum* L., syn.: *Parmelia tomentosa* Hoffm., *Nephroma resupinatum* Ach., Austria inf.[erior]. [Ad radices et truncos veteres fagorum in loco sic dicto „Bodenwiese” montis Schneeberg; solo calcareo; 1000–1100 mt.s.m. Eggerth.]”

„XIII.2. *Nephroma laevigatum* Ach.”

PL 226. *Nephroma parile* (Ach.) Ach. = *Nephroma parile* (Ach.) Ach. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Nephroma laevigatum* Ach., 3795, Inter muscos ad pedem *Castaneae vescae* loco Königsgraben dicto, solo phyllitico, 400 m.s.m., Kőszeg, 1905.III.7., leg. [et det.]: Piers V.”

„XIV.1. *Stictina scrobiculata* Scop.”

PL 227. *Peltigera leucophlebia* (Nyl.) Gyeln. = *Peltigera variolosa* (Mass.) Gyeln. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „K.3121, *Stictina scrobiculata* Scop., [syn.] *Sticta* s. Ach., *Parmelia* s. Schaer., *Lobarina* s. Nyl., Tirolia austr.[alis]. In praerupto in septentrionem verso supra pagum Ehrenburg in valle Pusterthal; cca. 820 mt.s.m. Kernstock.”

PL 228. *Lobaria pulmonaria* (L.) Hoffm. ≠ *Lobaria scrobiculata* (Scop.) DC. (rev.: Gallé L. 1971, Med., Sor. P+ aur -rub) = „*Sticta scrobiculata* Scop., [syn.] *Stictina*, [Tirol?], [leg.] et c.: Dr. Waisbecker”

„XIV.4. *Sticta pulmonaria* L.”

PL 229. *Lobaria pulmonaria* (L.) Hoffm. = *Lobaria pulmonaria* (L.) Hoffm. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Sticta pulmonaria* (L.), 653, Riesengebirge: an Buchen im Elbgrunde, 1896.X.4., [leg. et det.] v. Cypers”

PL 230. *Lobaria pulmonaria* (L.) Hoffm. = *Lobaria pulmonaria* (L.) Hoffm. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Sticta pulmonaria* L., 1939, In saxosis vallis Goos, Kőszeg, 1897.IV.30., leg. [et det.] Piers, V.”

PL 231. *Lobaria pulmonaria* (L.) Hoffm. = *Lobaria pulmonaria* (L.) Hoffm. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Sticta pulmonaria* (L.), 705, Poganyer Ursprung an Felsen, Güns, 1895.V.22., [leg.:] Piers V., d[et]. m Cypers”

PL 232. „*Sticta pulmonaria* L.” („Nem volt benne zuzmó! G. L.”) (Lelőhelyi adatok nélkül.)

„XIV.5. *Sticta silvatica* L.”

PL 233. *Lobaria pulmonaria* (L.) Hoffm. ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Sticta silvatica* L.” (Lelőhelyi adatok nélkül.)

„*Parmelia*”

„XV.1. *Parmelia terebrata* Mart., [syn.] *Parmelia pertusa* Schaer.”

PL 234. *Menegazzia tenebrata* (Hoffm.) A. Massal. = *Menegazzia tenebrata* (Hoffm.) Koerb. var. *nigrilimbata* (Hillm.) Grumm. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Menegazzia pertusa* (Schrk.), Riesengebirge: an Buchen am Fusse den „Festung”, 980 m, 1892.VI.17., [leg. et det.] v. Cypers”

„XV.2. *Parmelia physodes* (L.) Ach., [syn.] *Parmelia ceratophylla* Schaer., Hornblattflechte”

PL 235. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. f. *labrosa* Ach. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Imbricaria physodes* DC. / *Imbricaria physodes* [leg. et det.: K.] / syn.: *Parmelia ceratoph.* [leg. et det.: K.] / 13. *Parmelia physodes* (Hornblattflechte), Kummer, Flechtenfunde, Taf. II” (A tasakban 3 példány, utóbbi régi, nyomtatott feliratú papírra ragasztva.)

PL 236. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. var. *labrosa* (Ach.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Parmelia physodes* L., 713, Unt.[er] Wald an Kiefern, Kőszeg, 1895.VIII.2., [leg.] Piers V., det.: m. Cypers”

PL 237. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. var. *labrosa* (Ach.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Parmelia physodes* L., 1369, Flora Tátrae. In tectis scand. ad Késmárk, 1896.VIII.19., leg. [et det.]: Piers V.” + *Hypogymnia tubulosa* (Schaer.) Hav. (8. ábra)

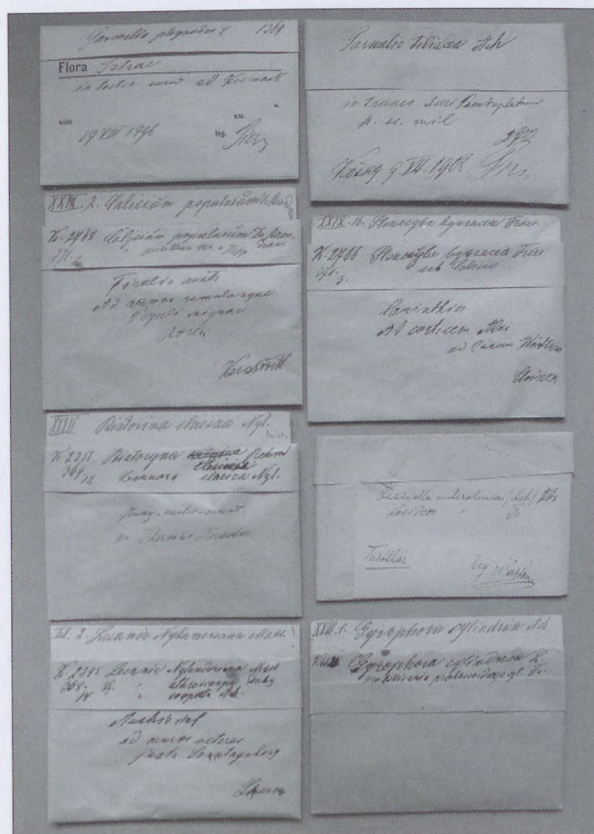
PL 238. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = „*Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. ter. *decoloratum*

maculans, Flora Tátrae. In tectis scand. ad Késmárk, 1896.VIII.19., leg.: Piers, m. pr., determ.: Gallé L. 1971”

PL 239. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. ter. *decoloratum maculans* (rev.: Gallé L. 1971) = „*Parmelia physodes* L., c.fr.j., cum *Bryopogon*, 2656, In truncos putridos in silvis ad Kloster, 1898.X.4., leg. [et det.] Piers V.”

PL 240. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. var. *labrosa* Ach. (252, rev.: Gallé L. 1971) = „*Parmelia physodes* L., c.fr.j., cum *Bryopogon*, 2656, In truncos putridos in silvis ad Kloster, 300 m.s.m., 1898.X.4., leg. [et det.] Piers V.”

PL 241. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. var. *labrosa* Ach. (252, rev.: Gallé L. 1971) = „*Imbricaria* (*Parmelia*)

8. ábra. A SAMU PL 237, 258, 334, 337, 340, 355, 376 és 306 jelű mintákat tartalmazó papírtasakok (Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely)

Figure 8. The paper bags containing the samples labelled SAMU PL 237, 258, 334, 337, 340, 355, 376 and 306 (Savaria Museum, Natural History Department, Szombathely)

physodes L., c.fr.j., + *Bryopogon jubatum*, 2656, In truncos emortuis ad Kloster, auf den Schellflache[?], 300 m.s.m., 1898.X.4., [leg. et det.] Piers V.”

PL 242. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = „*Parmelia physodes* (L.) Ach., *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. var. *platyphylla* Ach. In truncos putridos in silvis ad Kloster, 300 m.s.m., 1898.X.4. leg.: Piers m. pr., [det.: Gallé L.]

PL 243. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. var. *labrosa* (Ach.) Stein. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Parmelia physodes* L., c.fr., 3856, In cortice pini ad Svábfa, 300 m.s.m., 1905.IX.9., leg. [et det.: Piers V.]”

PL 244. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. var. *labrosa* (Ach.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Imbricaria physodes* L., 2931, In pinetis ad Borostyánkő, 700 m.s.m., 1900.VI.3., leg. [et det.] Piers V.” + *Parmotrema perlatum* (Huds.) M. Choisy, *Ramalina pollinaria* (Westr.) Ach.

PL 245. *Evernia prunastri* (L.) Ach. = „*Evernia prunastri* (L.) Ach., In pinetis ad Borostyánkő, 700 m.s.m., 1900.VI.3., leg.: Piers, determ.: Gallé L.”

PL 246. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = „*Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. var. *labrosa* Ach., [In pinetis ad Borostyánkő], 700 m.s.m., 1900.VI.3., leg.: Piers, determ.: Gallé L.”

PL 247. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = „*Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. var. *platyphylla* Ach. f. *pinnata* And., In pinetis ad Borostyánkő, Sm. 700 m., 1900.VI.3., leg.: Piers, m.pr., determ.: Gallé L. 1971” + *Bryoria* sp., *Parmelia sulcata* Tayl.

PL 248. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. var. *labrosa* (Ach.) Stein. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Imbricaria physodes* L., 3611, In silvis ad Svábfa, 300 m.s.m., 1903.VI.14., leg. [et det.] Piers V.”

PL 249. *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. = *Hypogymnia physodes* (L.) Nyl. var. *labrosa* (Ach.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Parmelia physodes*, 4181, Guba – Kiefern [Gubahegy – erdeifenyves], [Kőszeg], 1908.IX.28., [leg. et det.: Piers V.]”

„XV.3. *Parmelia saxatilis* Ach.”

PL 250. *Parmelia saxatilis* Ach. = *Imbricaria saxatilis* L. (rev.: Piers V.) = „*Parmelia saxatilis* (L.), 641, Riesengebirge: an Buchen im Weisswasserg-

rund, 840 m, 1890.VII.30., [leg. et det.] v. Cypers” + *Parmelia sulcata* Tayl. = *Parmelia sulcata* Tayl. var. *discreta* (Oliv.) Hillm. (det.: Gallé L. 1971)

PL 251. *Parmelia sulcata* Tayl. ≠ *Parmelia saxatilis* (L.) Ach. var. *munda* (Schaer) Sandst. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Imbricaria saxatilis* Kbr., 1095, In tectum scadelare[?] vetustus, 270 m.s.m., Kőszeg, 1895.XII.22., leg. [et det.] Piers V.” + *Flavoparmelia caperata* (L.) Hale

PL 252. *Punctelia subrudecta* (Nyl.) Krog ≠ *Parmelia subargentifera* Nyl. var. *leucocheila* (Mass.) Grumm. (276, rev.: Gallé L. 1971, Med. C+ rub.) ≠ „*Parmelia saxatilis* Ach., In cortice *Fraxini excelsum* h. sc. mil., Kőszeg, 1908.VII.9., [leg. et det.] Piers V.”

PL 253. *Parmelia saxatilis* Ach. = *Parmelia saxatilis* (L.) Ach. var. *munda* (Schaer) Sandst. (276, rev.: Gallé L. 1971) = „*Parmelia saxatilis* Ach., Norvegia, Hammerfest, 1906.VII.26., leg. von Hornik.[?]”

PL 254. *Parmelia saxatilis* Ach. = *Parmelia saxatilis* (L.) Ach. var. *aizonii* Del. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Parmelia saxatilis* Ach. / *Imbricaria saxatilis*, an den Zwerg Kiefern den Altvater, [leg. et det.: K.]”

PL 255. *Parmelia sulcata* Tayl. = „*Parmelia saxatilis* (L.) Ach., c. fr., *Paulownia*, 8.VII.[190]8, [Kőszeg?], [leg. et det.: Piers V.]” (Vegyes: *Parmelia*, *Physcia* és *Physconia* anyag (rev.: Gallé L. 1971)). (Lelőhely nélkül.) + *Cetrelia* cf. *monachorum* (Zahlbr.) W. L. Culb. et C. F. Culb., *Physcia aipolia* (Humb.) Fürnr., *Physconia distorta* (With.) J. R. Laundon

„XV.3. *Parmelia saxatilis* [ilic] var. *retiruga* DC.”

PL 256. *Parmelia saxatilis* Ach. = var. *aizonii* Del. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Parmelia saxatilis* (L.) a. *retiruga* (DC.), Flora des Riesengebirges. An Buchen am Pomesberg, 940 m, 1891.VIII.19., [leg. et det.] V. v. Cypers, Harta (Böhmen)”

„15.4. *Parmelia tiliacea* Ach., Lindenflechte”

PL 257. *Parmelina* cf. *quercina* (Willd.) Hale ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Imbricaria tiliacea* Kbr. / *Parmelia tiliacea*?, Radener Wd.”

PL 258. *Parmelina quercina* (Willd.) Hale ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Parmelia tiliacea* Ach., In trunco *Aceri pseudoplatani*, h. sc. mil., 270 [m

s.m.], Kőszeg, 1908.VII.9., [leg. et det.] Piers V.” + *Physcia stellaris* (L.) Nyl. (8. ábra)

PL 259. *Parmelina quercina* (Willd.) Hale = „*Parmelia quercina* (Willd.) Vain., I. *Acer pseudopl.*, 1908.VII.11., [leg.: Piers, V.], determ. Gallé L.”

PL 260. *Parmotrema perlatus* (Huds.) M. Choisy = *Parmelia perlata* (L.) Ach. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Imbricaria perlata* L., 3931, In pinetis ad Borostyánkő, 700 m.s.m., 1900.VI.3., leg. [et det.] Piers V.”

„XV.6. *Parmelia perlata* (L.) Ach.”

PL 261. *Cetrelia monachorum* (Zahlbr.) W. L. Culb. et C. F. Culb. ≠ (conf.: Gallé, L. 1971) = „K.3117, *Imbricaria perlata* L., [Tirolia australis. Ad rupes umbrosas argillaceo-schistosas pinetorum supra pagum Ehrenburg in valle Pusterthal; cca. 820 mt. s. m. Kernstock.]”

PL 262. *Cetrelia monachorum* (Zahlbr.) W. L. Culb. et C. F. Culb. ≠ *Parmelia perlata* (L.) Ach. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Parmelia perlata* Ach., 1330/b, Bernstein, 1896.05.13., [leg. et det.] Piers, V.”

PL 263. *Cetrelia monachorum* (Zahlbr.) W. L. Culb. et C. F. Culb. ≠ *Imbricaria perlata* L. / *Imbricaria perlata*, Mähren, [leg. et det.: K.]”

[63. doboz tartalmának folytatása; vö. az elősorolás bevezetőjével]

„XV.7. *Parmelia borrieri* Turn.”

PL 264. *Punctelia subrudecta* (Nyl.) Krog = f. *marginata* (Stein.) Hillm. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.3118, 366.3, *Imbricaria dubia* Wulfen, *Parmelia borrieri* Turn., *Parmelia caperata* f. *ulophylla* Ach., *Parmelia dubia* Schaer., I. Carinthia. [Supra corticem Pinuum vetustarum in monte Kreuzberg prope Klagenfurt; cca. 460 mt.s.m.] L.[ocus] c.[lassicus. Steiner.] II. Tirolia [australis. Supra corticem arborum juniorum in alneto prope S. Sigmund in valle Pusterthal; cca. 760 mt.s.m. Kernstock.]”

„XV.10. *Parmelia caperata* L.”

PL 265. *Flavoparmelia caperata* (L.) Hale = var. *cylisphora* Ach. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Imbricaria caperata* DC., [syn.] *Parmelia caperata* L., 647, Quartenplanken[?], Runzelflechte, Güns, 1892.I.15. [leg.] Piers V., det.: m. Cypers”

PL 266. *Flavoparmelia caperata* (L.) Hale = f. *papillosa* Harm. (rev.: Gallé L. 1971, Med. K-) = „*Parmelia caperata*, cum fr., 3853/2, Ad corticem Querci, Svábfalu, 1905.IV.9., leg. [et det.] Piers V.”

PL 267. *Flavoparmelia caperata* (L.) Hale = *Parmelia caperata* (L.) Ach. f. *gemmulifera* Flot. ex Hillm. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Parmelia caperata*, c.fr., 3857, In cortice Quercorum ad Svábfalu, 300 m.s.m., 1905.IV.9., leg. [et det.] Piers V.”

„XV.14. *Parmelia fahlunensis* (L.) DC.”

PL 268. *Melanelia hepatizon* (Ach.) A. Thell = *Cetraria hepatizon* (Ach.) Vain. var. *minor* (Schaer.) Hillm. [rev.: Gallé L., 1971] ≠ „*Imbricaria fahlunensis major*, Riesengebirge, [leg. et det.: K.]”

PL 269. *Collema polycarpon* Hoffm. = *Collema polycarpon* Hoffm. (spórarajz, méret, leírás, rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Parmelia fahlunensis* L., In saxosis loco Kalkgraben, solo phyllitico, 300 m.s.m., Kőszeg, 1904.05.10., leg. [et det.] Piers V.”

PL 270. *Xanthoparmelia* cf. *pulla* (Ach.) Blanco, A. Crespo, Elix, D. Hawksw. et Lumbsch = *Parmelia pulla* Ach. (syn.: *P. proluxa*) (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Parmelia stygia* L., 3924, In saxa lapidicini ad Borostyánkő, solo calcareo schistoso, 600 m.s.m., 1905.V.19., leg. [et det.] Piers V.”

„XV.15. *Parmelia stygia* L., Styxflechte” [A tasakban két külön példány!]

PL 271. 1) *Melanelia stygia* (L.) Essl. = (conf.: Gallé L.) = „*Imbricaria stygia* Kbr. / Glatzer Schneebereg, [leg. et det.: K.]”. 2) *Pseudephebe pubescens* (L.) M. Choisy ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Imbricaria stygia* Kbr. / Riesengebirge u. Alvater, [leg. et det.: K.]”

„XV.16. *Parmelia acetabulum* Neck.”

PL 272. *Melanelixia glabra* (Schaer.) O. Blanco, A. Crespo, Divakar, Essl., D. Hawksw. et Lumbsch = *Parmelia glabra* (Schaer.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971, Med. Cl+, K-, P-) ≠ „*Imbricaria acetabulum*, an alten Linden b. Graz, [leg. et det.: K.]”

„XV.17. *Parmelia olivacea* Ach.”

PL 273. *Melanelixia glabra* (Schaer.) O. Blanco, A. Crespo, Divakar, Essl., D. Hawksw. et Lumbsch = *Parmelia glabra* (Schaer.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971, Med. K-, Cl+) ≠ „*Parmelia olivacea* Ach., 1074, Lin-

den, Inst., [Kőszeg], 1896.XII.20., [leg. et det.: Piers V.]”

PL 274. *Melanelixia glabra* (Schaer.) O. Blanco, A. Crespo, Divakar, Essl., D. Hawksw. et Lumbsch = *Parmelia glabra* (Schaer.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971, Med. K-, Cl+) ≠ „*Parmelia olivacea* Ach., 2632, In cortice *Fraxini* exc. horti scolae mil., 270 m.s.m., Kőszeg, 1898.I.11., leg. [et det.] Piers V.”

PL 275. *Melanelixia glabra* (Schaer.) O. Blanco, A. Crespo, Divakar, Essl., D. Hawksw. et Lumbsch ≠ (conf.: Gallé L., Med. K-, Cl-) = „*Parmelia olivacea* Ach., 3859, In cortice pini ad Svábfalu [Kőszegfalva, Schwabendorf], 300 m.s.m., 1905.IV.9., leg. [et det.: Piers V.]” + *Physconia distorta* (With.) J. R. Laundon

PL 276. *Melanelixia glabra* (Schaer.) O. Blanco, A. Crespo, Divakar, Essl., D. Hawksw. et Lumbsch = *Parmelia glabra* (Schaer.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971, Med. K-, Cl+) ≠ „*Imbricaria olivacea* DC., [syn.] *Parmelia olivacea* Ach., 3605, In cort. *Querci* loco Talar dicto, 400 m.s.m., 1903.V.24., leg. [et det.] Piers V.”

„XV.17a. *Parm. oliv. v. aspidota* Ach.”

PL 277. *Melanohalea exasperata* (De Not.) O. Blanco, A. Crespo, Divakar, Essl., D. Hawksw. et Lumbsch = *Parmelia exasperata* Nyl. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.3119, *Imbricaria aspidota* Acharius p. v. *Parmeliae olivaceae* [Körber], syn.: *Collema exasperatum* Ach., *Parmelia aspera* Massal., *P. exasperata* Nyl., [Tirolia australis. Ad ramos emortuos *Piri communis* in pago Jenesien prope Bozen; 1100 mt.s.m. Kernstock.]”

„XV.17. *Parm. oliv. v. fuliginosa* Hoffm.”

PL 278. *Melanelixia glabra* (Schaer.) O. Blanco, A. Crespo, Divakar, Essl., D. Hawksw. et Lumbsch ≠ *Parmelia olivacea* (L.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971, Med. Cl-, P-) = „*Imbricaria olivacea* L. var. *fuliginosa* Hoffm., In trunco *Juglandi regiae* loco Lobanger, 280 m.s.m., 1902.II.28., leg. [et det.] Piers V.”

PL 279. *Melanelixia subaurifera* (Nyl.) O. Blanco, A. Crespo, Divakar, Essl., D. Hawksw. et Lumbsch ≠ *Parmelia subargentifera* Nyl. f. *conspurcata* (Schaer.) Grumm. (det.: Gallé L. 1971, Med. Cl+ rub) „4169, Bleigrabner-Kloster Wald, [Ólmod], 1908.VIII.5., [leg. et det.: Piers V.]” + *Lecania cyrtella* (Ach.) Th. Fr.

„XV. *Parmelia exasperatula* Nyl.”

PL 280. *Melanohalea exasperatula* (Nyl.) O. Blanco, A. Crespo, Divakar, Essl., D. Hawksw. et Lumbsch = (conf.: Gallé L., Med. C-) = „K.3120, *Imbricaria exasperatula* Nylander sub *Parmelia*, [Tirolia australis. Ad ramulos emortuos *Laricum montis „Salten”* supra pagum Jenesien prope Bozen; 1400 mt.s.m. Kernstock.]”

„XV.2. *Caloplaca cerina* Ach.”

PL 281. *Caloplaca pyracea* (Ach.) Zwackh ≠ *Caloplaca cerinelloides* Erichs. (rev.: Gallé L. 1972) ≠ „K.3533, 366.2, *Caloplaca pyracea* Achar. pro var. *Caloplaca cerinae*, [Hungaria septentrionalis.] In ditione Tatrae vicina. [Lojka.]”

PL 282. *Rhizocarpon geographicum* (L.) DC. = *Rhizocarpon geographicum* (L.) DC. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Parmelia caesia* Th. Fr., 3943/a, In saxosis lapidicini ad Borostyánkő cum *Orth. anomala*, solo schistaceo calcareo, 600 m.s.m., 1905.V.19., leg. [et det.] Piers V.”

„XVI.18. *Xanthoria candelaria* L., *Xanthoria controversa* Th. Fr., Aufgerichtete Gelbflechte”

PL 283. „K.S.2738, *Xanthoria candelaria* L., syn. *Physcia controversa* Mass. (α), Tirolia austr.[alis]. Ad pedem truncorum *Laricis* in monte „Salten” supra pagum Jenesien prope Bozen; cca. 1400 mt.s.m. Kernstock.” (A sárga telepdarabok. De nagyon aprók és így a szükséges bélyegeket nem tartalmazták; adnot./rev.: Gallé L.)

„XVI.19. *Xanthoria parietina* L.”

PL 284. *Xanthoria parietina* (L.) Th. Fr. = var. *chlorina* (Chev.) Oliv. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.2344, 366.4, *Xanthoria parietina* L., Ad confines Hungariae in ditione Belgradensi Serbia ad parietes ligneas. [Bornmüller.]”

PL 285. *Xanthoria parietina* (L.) Th. Fr. = *Xanthoria parietina* (L.) Th. Fr. f. *nodulosa* (Flk.) Hillm. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Physcia parietina* L., 635, In cort. arbor. S.[orki]tótfa, leg. [et det.] Márton J.” + *Physcia adscendens* (Fr.) H. Olivier, *Physcia aiopolia* (Humb.) Fűrnr.

PL 286. *Calogaya decipiens* (Arnold) Arup, Frödén et Søchting ≠ *Caloplaca incrustans* (Ach.) De- cuill. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Xanthoria parietina*

Th. Fr., 1087, In muros horti scolae mil., solo ..., 1892.XII.21., leg. [et det.] Piers V.”

PL 287. *Xanthoria parietina* (L.) Th. Fr. = *Xanthoria parietina* (L.) Th. Fr. var. *chlorina* (Chev.) Oliv. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Parmelia parietina* Ach., Inst., *Quercus sessilifl.*, [Kőszeg], 1908.VII.9., [leg. et det.: Piers V.]” + *Physcia adscendens* (Fr.) H. Olivier, *Physcia stellaris* (L.) Nyl.

„XII.19. *Gasparinia murorum* v. *major* Wahlbg.”

PL 288. *Xanthoria parietina* (L.) Th. Fr. = *Xanthoria parietina* L. f. *polyphylla* (Flot.) Hillm. (324, rev.: Gallé L.) ≠ „*Gasparinia murorum* (Hoffm.) α. *major* (Wahlbg.), Böhmen: an Urkalkfelsen am Biener b. Langenau, Bez. Hohenelbe, 1890.VIII.17., [leg. et det.] Cypers V.” + *Physcia adscendens* (Fr.) H. Olivier

„XVI.19.b. *Xanth.[oria] p.[arietina]* var. *aureola*”

PL 289. *Xanthoria elegans* (Link) Th. Fr. ≠ *Gasparinia murorum* (Hoffm.) Th. Fr. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Xanthoria parietina* L. var. *aureola* Küm., 2617, In saxosis ad Borostyánkő, solo serpentino, 600 m.s.m., 1898.V.14., leg. [et det.] Piers V.”

PL 290. *Xanthoria parietina* (L.) Th. Fr. = *Xanthoria candelaria* (L.) Arn. var. *torulosa* Hillm. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Parmelia controversa* Massal., Inst., Süd-Lindenallen[?], [Kőszeg], 1908.VII.11., [leg. et det.: Piers V.]” + *Candelaria concolor* (Dicks.) Arnold, *Oxneria huculica* S. Y. Kondr.

„XVII.20. *Parmelia pulverulenta* Th. Fr.”

PL 291. *Physconia distorta* (With.) J. R. Laundon = *Physconia pulverulenta* (Schreb.) Poelt ter. *excrecens venustum* (rev.: Gallé L. 1971) = *Parmelia pulverulenta* Ach. [rev.: Piers V.] / „*Parmelia pulverulenta* Th. Fr. [leg. et det.: K.]”

PL 292. *Physcia aipolia* (Humb.) Fűrnr. = *Physcia aipolia* (Ehrh.) Hampe. var. *acrita* (Ach.) Hue (rev.: Gallé L. 1971, Med. K+ fl.) ≠ „*Parmelia pulverulenta*, *Paulownia* i. u. n., [Kőszeg?], [190]8.VII.8., [leg. et det.: Piers V.]”

PL 293. *Physcia aipolia* (Humb.) Fűrnr. = *Physcia aipolia* (Ehrh.) Hampe. var. *acrita* (Ach.) Hue f. *cercidia* (Ach.) And. (rev.: Gallé L. 1971, Med. K+ fl.) ≠ „*Parmelia pulverulenta*, Inst., [Kőszeg], 1905.VII.9., [leg. et det.: Piers V.]” + *Physcia*

aipolia (Ehrh.) Hampe f. *caesiopruinosa* Arn. (det.: Gallé L. 1971)

PL 294. *Physconia distorta* (With.) J. R. Laundon = „*Physconia pulverulenta* (Schreb.) Poelt. ter. *excrecens turgidum*, In cort. *Fraxini excels.* horti scholae milit., 270 m.s.m., Kőszeg, 1898.I.11., leg.: Piers, m.pr., determ.: Gallé L. 1971”

PL 295. *Physconia distorta* (With.) J. R. Laundon = „*Physconia pulverulenta* (Schreb.) Poelt var. *argyphaea* (Ach.) Nyl., Riesengebirge: in Buchen im Weisswassergrund, 840 m.s.m., 1890.VII.30., leg.: Cypers, determ.: Gallé L. 1971”

„XVII.21. *Parmelia obscura* Schaer.”

PL 296. *Physconia distorta* (With.) J. R. Laundon = *Physconia pulverulenta* (Schreb.) Poelt var. *allochroa* (Ehrh.) Th. Fr. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Parmelia obscura* Schaer., 1110, In horto sc. mil. supra cortice *Tiliae*, 270 m.s.m., Kőszeg, 1895.XII.22., leg. [et det.] Piers V.”

PL 297. *Parmelia sulcata* Tayl. = *Parmelia sulcata* Tayl. (rev.: Gallé L. 1971, Med. K+ fl.-rub.) ≠ „*Parmelia obscura* Schaer., I.[nstitut], *Acer pseudopl.*, [Kőszeg], [190]8.VII.11., [leg. et det.: Piers V.]”

„XVII.22. *Parmelia caesia* Ach., Hechtblaue flechte”

PL 298. *Physcia caesia* (Hoffm.) Fűrnr. = *Physcia vainioi* Räs. (rev.: Gallé L. 1971, Th. K+ flav.) = „*Physcia caesia* (Hoffm.), Böhmen: über Moosen auf Urkalk von Biener bei Langenau, Bez. Hohenelbe, 630 m.s.m., 1892.IX.14., [leg. et det.] v. Cypers”

„XVII.23. *Parmelia stellaris* L.”

PL 299. *Physcia aipolia* (Humb.) Fűrnr. = *Physcia aipolia* (Ehrh.) Hampe var. *angustata* (Nyl.) Vain. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „K.2732, 366.2, *Parmelia stellaris* L., I. [Tirolia centralis. Ad corticem frondosarum prope Trins in valle Gschnitz. A. Kerner.] II. [Tirolia australis. Ad ramulos *Pruni domesticae* marcidiae in pago Jenesien supra Bozen; cca. 1100 mt.s.m. Kernstock.]”

PL 300. *Physcia adscendens* (Fr.) H. Olivier ≠ *Physcia tenella* Bitt. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Parmelia stellaris* Ach., In cortice arboris horto scol. mil., 270 m.s.m., Kőszeg, 1895.XII.20., leg. [et det.] Piers V.”

PL 301. *Physcia aipolia* (Humb.) Fürnr. = *Physcia aipolia* (Ehrh.) Hampe f. *caesiopruinosa* Arn. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Parmelia stellaris* Ach., In *Ulmus glabra*, h. sc. mil., K[őszeg], 1908.VII.14., [leg. et det.] Piers V.” + *Physcia adscendens* (Fr.) H. Olivier (f. *compacta* Nádv.), *Xanthoria parietina* (L.) Th. Fr. (det.: Gallé L. 1971)

PL 302. *Physconia distorta* (With.) J. R. Laundon = *Physconia pulverulenta* (Schreb.) Poelt (*Physcia pulverulenta* (Schreb.) var. *angustata* (Hoffm.) Nyl.) (rev.: Gallé L. 1971) ≠ *Parmelia stellaris* L. (rev.: Piers V.) = „*Physcia stellaris* (L.), Böhmen: an *Populus* in den Wustlich bei Harta, 1890.V.12., [leg. et det.] v. Cypers”

„XVII.23. *Parmelia stellaris* L. β *adscendens* Fr.”

PL 303. *Physcia adscendens* (Fr.) H. Olivier = *Physcia adscendens* Bitt. f. *compacta* Nádv. (rev.: Gallé L. 1971) = *Parmelia stellaris* L. β *adscendens* Fr. (rev.: Piers V.) = „*Physcia stellaris* (L.) β *adscendens* Fr., Böhmen: an Kalkfelsen am Biener bei Langenau, Bez. Hohenelbe, 1890.VIII.17., [leg. et det.] v. Cypers”

PL 304. *Physcia adscendens* (Fr.) H. Olivier ≠ *Physcia tenella* Bitt. f. *gracilior* Mer. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Parmelia stellaris* Ach. var. *adscendens* Fries, In cortice *Piceae* [excelsa] et [*Pinus*] *Strobus*, h. sc. mil., Kőszeg, 1908.VII.8., [leg. et det.] Piers V.”

PL 305. *Physcia aipolia* (Humb.) Fürnr. = „*Physcia aipolia* (Ehrh.) Hampe var. *acrita* (Ach.) Hue f. *cercidia* (Ach.) And., In cort. *Aceris pseudoplatani*, [Kőszeg], [190]8.VII.11., [leg.: Piers V.], determ.: Gallé L., Th., Med. K+ fl.”

„XVIII.1. *Gyrophora cylindrica* Ach.”

PL 306. *Umbilicaria cylindrica* (L.) Delise = *Umbilicaria cylindrica* (L.) Del. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.3125, *Gyrophora cylindrica* L., syn.: *Umbilicaria proboscidea* β. cyl. Fr., [Austria inferior. Supra saxa micaceo-schistosa in monte Wechsel. Eggerth.]” (8. ábra)

PL 307. *Umbilicaria cylindrica* (L.) Delise = *Umbilicaria cylindrica* (L.) Del. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Gyrophora cylindrica* Ach., 1371 (...), 1374/b (...), Flora Tatrae, In saxosis ad lacum Csorba et infra cataractum Kolbach, solo granitico, 1200 m.s.m., 1896.VII.12, 17., leg. [et det.] Piers V.” + *Umbilica-*

ria deusta (L.) Baumg.

PL 308. *Umbilicaria deusta* (L.) Baumg. ≠ „*Umbilicaria polyphylla* (L.) Baumg., Flora Tatrae, in saxosis ad lacum Csorba et intra cataractam Kolbach, solo granitico, 1200 m.s.m., 1896.VII.17., leg. [et det.] Piers V., rev.: Gallé L. 1971”

PL 309. *Umbilicaria cylindrica* (L.) Delise = *Umbilicaria cylindrica* (L.) Del. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Gyrophora cylindrica* (Ach.), Riesengebirge: an Granitfelsen am Ziegenrücken, 1290 m.s.m., 1890.VIII.29., [leg. et det.] v. Cypers”

„XVIII.3. *Gyrophora spodochoa* Ehrh. var. *depressa* Ehrh.”

PL 310. *Umbilicaria crustulosa* (Ach.) Lamy = *Umbilicaria spodochoa* (Ehrh.) Frey var. *depressa* Ehrh. (rev.: Gallé L. 1971) = „367.2, *Gyrophora spodochoa* Ehrh. var. *depressa* Ehrh., 632, Flora des Riesengebirges, an Granitit um Kleinen Teich, 1200 m, 1890.IX.18. [leg. et det.] V. v. Cypers, Harta (Böhmen)”

„XIX.1. *Umbilicaria pustulata* Hoffm.”

PL 311. „K.3124, 367.1, *Umbilicaria pustulata* L., syn. *Gyrophora pustulata* Ach., Austria inferior. Ad saxa gneissacea pr.[ope] Gmünd; 450 [mt.s.m.]. Eggerth.” (191-U-p, „Üres volt, zuzmót nem talál-tam benne! G. L.”)

„XX.4. *Placidium cartilaginum* Nyl.”

PL 312. *Catapyrenium cinereum* (Pers.) Körb. ≠ *Dermatocarpon daedaleum* (Kremph.) Th. Fr. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.3135, 377.8, *Placidium cartilagineum* Nylander sub *Verrucaria*, syn.: *Endocarpon daedaleum* Krempelh., *Endopyrenium daedaleum* Körb., Tirolia [Australis.] Ad terram calcaream [montis Viesena prope Predazzo; 2489 mt.s.m. Lojka.]”

„XXI. *Pannaria nebulosa* Hoffm.”

PL 313. *Moelleropsis nebulosa* (Hoffm.) Gyeln. = *Pannaria nebulosa* (Hoffm.) Nyl. f. *coronata* (Röhl.) Leight. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.2735, 368.2, *Pannaria nebulosa* Hoffmann, Austria inf.[erior]. Ad terram schistosam viarum silvaticarum circum villam „Thalhof” prope Reichenau; 500–600 mt.s.m. Eggerth.”

„XXI.1. *Pannaria microphylla* Swartz”

PL 314. *Vahliella leucophaea* (Vahl) P. M. Jørg. = *Pannaria microphylla* (Swartz) Mass. (conf.: Gallé L.) = „K.2736, 268.2, *Pannaria microphylla* Swartz, [Austria inferior. Ad saxa arenaria montis Sonntagsberg prope Seitenstetten. Strasser.]”

„XXI.1. *Pannaria triptophylla* Ach.”

PL 315. *Parmeliella triptophylla* (Ach.) Müll. Arg. = *Parmeliella corallinoides* (Hoffm.) A. Zahlbr. (spórarajz, méret, leírás stb.; rev.: Gallé L. 1972) = „K.2737, 368.2, *Pannaria triptophylla* Acharius sub *Lecidea*, Carinthia. [Ad corticem] *Pini Piceae* [junioris in valle Sittmoos. Steiner.]”

„XXI.4. *Pannaria pezizoides* Weber”

PL 316. *Protopannaria pezizoides* (Weber) P. M. Jørg. et S. Ekman = *Pannaria pezizoides* (Web.) Trevis (conf.: Gallé L.) = „K.2734, 368.2, *Pannaria pezizoides* Weber, Austria inf.[erior]. Ad terram in fagetis [inter pagos] Purkersdorf [et Deutschwald. Eggerth.]”

„XXI.6. *Pannaria brunea* Sw.” [A tasakban két külön példány!]

PL 317. a) *Protopannaria pezizoides* (Weber) P. M. Jørg. et S. Ekman = *Pannaria pezizoides* (G. H. Web.) Trevis (rev.: Gallé L. 1971) = „*Pannaria brunea* Sw., Baden: Horhen[?] auf Erde, 1890, [leg]: A. Lösch., r. v. Cypers”. b) *Protopannaria pezizoides* (Weber) P. M. Jørg. et S. Ekman „*Pannaria brunea* Sw., Riesengebirge, [leg. et det.: K.]”

„XXII. *Placodium murale* Schreb.”

PL 318. *Protoparmeliopsis muralis* (Schreb.) M. Choisy ≠ *Squamaria albomarginata* (Nyl.) Szat. (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „K.2746, 368.8, *Placodium murale* Schreber, [Hungaria. Supra saxa argillaceo-schistosa passim a rivulo Cserna inundata: thermis Herculis, com. Krassó Szörény. Lojka.]”

„XXII.3. *Psoroma crassum* Huds.”

PL 319. *Squamarina cartilaginea* (With.) P. James = *Squamarina crassa* (Huds.) Poelt (rev.: Gallé L. 1971) = „K.2744, 368.7, *Psoroma crassum* Hudson, Carniolia. Ad saxa dolomitica montis Jeližen vrh (Magdalenenberg) supra oppidum Idria. Leithe.”

PL 320. *Squamarina lamarckii* (DC.) Poelt ≠ *Squamarina gypsacea* (Sm.) Poelt (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „368. Lecanoraceae, *Psoroma crassum* Massal. [rev.: Piers V.] = *Psoroma crassum*, Alpen, [leg. et det.: K.]”

„XXII.4. *Psoroma gypsaceum* Smith”

PL 321. *Squamarina gypsacea* (Sm.) Poelt = *Squamarina gypsacea* (Sm.) Poelt. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.2745, 368.7, *Psoroma gypsaceum* Smith, syn.: *Lecanora Smithii* Achar., Carniolia. Ad saxa dolomitica Idria. Leithe.” „[recte: Austria inferior. In fissuris rupium calcarearum terra tectis montis Schneeberg; cca. 2000 mt.s.m. Eggerth.]” + *Romjularia lurida* (Ach.) Timdal = *Lecidea* (*Psora*) *lurida* (Dill.) Ach. (det.: Gallé L. 1971)

„XXII.6. *Placodium saxicolum* Poll. (*Psoroma*)”

PL 322. *Protoparmeliopsis muralis* (Schreb.) M. Choisy = *Squamaria muralis* (Schreb.) Rabh. (rev.: Gallé L. 1972) = „*Placodium saxicolum* (Poll.), auf Basalt am Kozakov bei Turnau, ... 1888, leg.: Traxler, d.[et] v. Cypers”

„XXII.9. *Placodium* (*Psoroma*) *configuratum* Nyl.”

PL 323. *Lecanora configurata* Nyl. = *Lecanora configurata* Nyl. (Európából főleg Romániában. Biztos csak abban az esetben! adnot./rev.: Gallé L. 1972) = „K.2747, 368.8, *Placodium configuratum* Nylander, [Hungaria. Ad saxa quartzitica in monte Strazsuck supra pagum Mehadia, com. Krassó-Szörény. Lojka.]”

64. [doboz]

„III. O. Lich.[enes] Kryoblasti

„XXIII. *Amphiloma*”

„XXIV. *Ricasolia* (*Placodium*)”

„XXV.1. *Psora ostreata* Hoffm.”

PL 324. *Hypocenomyce scalaris* (Lilj.) M. Choisy = *Lecidea* (*Psora*) *scalaris* Ach. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.3127, *Psora ostreata* Hoffm., [Tirolia australis.] Ad basin truncorum *Laricis* [prope pagum Ehrenburg; cca. 790 mt.s.m. (In valle Pus-terthal late distributa.) Kernstock.]”

„XXVI. *Thalloidima*”

„XXVII. *Acarospora*”„XXVIII.1. *Baeomyces roseus* Pers.”

PL 325. *Dibaeis baeomyces* (L. f.) Rambold et Hertel = (conf.: Gallé L.) = „*Baeomyces roseus* Pers., 2548, In silvis ad Mannersdorf, solo phyllitico, 300 m.s.m., Güns, 1898.V.19., [leg. et det.] Piers major.”

PL 326. *Dibaeis baeomyces* (L. f.) Rambold et Hertel = (conf.: Gallé L.) = „*Baeomyces roseus* Pers., 619, Guba hegy auf schotterig lehmigen Boden, 300 m.s.m., Güns, 1895.IV.16., [leg.:] Piers m., d. Dr. Latzel, m. Cypers”

PL 327. *Dibaeis baeomyces* (L. f.) Rambold et Hertel = *Baeomyces roseus* Pers. (det.: Gallé L. 1971) = „*Baeomyces*, 4663, In arborum Bleigraben, 1909.IX.30., [leg. et det.: Piers V.]”

„XXVIII.2. (*Baeomyces*) *Sphyradium byssoides* L.”

PL 328. *Baeomyces rufus* (Huds.) Rebent. = *Baeomyces rufus* (Huds.) Rebent. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.2757, 370.2, *Sphyradium byssoides* L., sub *Lichen b.*, *Baeomyces rupestris* Pers., *B. rufus* Wahlenberg, *Sphyradium fungiforme* Kbr., I. Austria inf.[erior]. Ad saxa [arenaria dilabentia umbrosa montis Plattenberg prope Seitenstetten, frequentissime. Strasser.] II. [Austria inferior.] Ad terram pr.[ope] Seitenstetten. [Steiner.]

PL 329. *Baeomyces rufus* (Huds.) Rebent. = *Baeomyces rufus* (Huds.) Rebent. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Sphyradium fungiforme* Schrad., [syn.] *Baeomyces byssoides* Schaer., *Byatora byssoides* Fr., (steril: *Lepra incana* Schaer.) / *Sphyradium fungiforme*, ... Altvater, [leg. et det.: K.]”

PL 330. *Baeomyces rufus* (Huds.) Rebent. = *Baeomyces rufus* (Huds.) Rebent. f. *exilis* Erichs. (rev.: Gallé L. 1972) = „*Baeomyces byssoides* Schaer., 3087, In terra denudata montis Schneiderberg, solo phyllitico, 400 m.s.m., Kőszeg, 1897.VII.11., leg. [et det.] Piers V.” + *Porpidia crustulata* (Ach.) Hertel et Knoph

PL 331. *Cladonia peziziformis* (With.) J. R. Laundon ≠ *Baeomyces rufus* (Huds.) Rebent. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Baeomyces byssoides* L., [syn.] *Sphyradium byssoides* Fw., 2774, In detrimentis lapidicinae ad Liebing, solo phyllitico, 350 m.s.m., 1898.X.27., leg. [et det.] Piers V.”

PL 332. *Baeomyces rufus* (Huds.) Rebent. = *Baeomyces rufus* (Huds.) Rebent. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Baeomyces byssoides* Schaer., 2168, In terra denudata ad Pogany, solo phyllitico, 300 m.s.m., Kőszeg, 1897.VI.11., leg. [et det.] Piers V.”

„XXVIII/a., *Harpidium*, Sichelflechte”

PL 333. *Harpidium rutilans* Körb. = *Harpidium rutilans* (Flot.) Koerb. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.3123, 368.3, *Harpidium rutilans* Flotow, [syn.] *Zeora rutilans* Flotow, Hungaria austro-orientalis. [Comitatus Krassó-Szörény. Supra saxa vallis „Szvetnik” prope] „Mehadia”; [solo porphyr. Lojka. – Sporae bene evolutae subnullae; planta ab *Acarospora* quadam, cui extus simillima, differt praeter alias notas paraphysibus moniliformibus. Kernstock.]”

„XXIX.2. *Calicium populneum* De Brondeau”

PL 334. *Phaeocalicium populneum* (Duby) A. F. W. Schmidt ≠ *Calicium disseminatum* (Ach.) Th. Fr. (verisimiliter, rev.: Gallé L. 1972) ≠ „K.2768, 371.2, *Calicium populneum* De Brondeau, [syn.] *Calicium pusillum* f. *populneum* Hepp, Tirolia austr.[alis]. Ad ramos ramulosque *Populi nigrae* in silva „Kaiserau” prope Bozen. Kernstock.] (8. ábra)

„XXIX.13. *Calicium lenticulare* Hoffm.”

PL 335. *Calicium* cf. *lenticulare* Ach. = (conf.: Gallé L., „Nagyon rossz példány. G. L.”) = (conf.: Piers) = „*Calycium lenticulare* Hoffm., ... selten, [leg. et det.: K.]”

„XXIX.15. *Cyphelium trichiale* Ach.”

PL 336. *Chaenotheca trichialis* (Ach.) Hellb. ≠ *Chaenotheca chrysocephala* (Turn.) Th. Fr. (rev.: Gallé L. 1972, Th. K+) ≠ „*Cyphelium trichiale* Ach., 371, Böhmen: an Eichen im Mangelwald bei Harta, 1891.VI.7., [leg. et det.] v. Cypers”

„XXIX.16. *Stenocybe byssacea* Fries”

PL 337. *Stenocybe pullatula* (Ach.) Stein = (adnot.: Gallé L. 1972, „Nem találom rajta! Mai neve egyébként: *Stenocybe pullatula* (Ach.) Stein. volna”) = „K.2766, 371.3, *Stenocybe byssacea* Fries sub *Calicio*, Carinthia. Ad corticem Alni [prope pagum Gralitsch] ad lacum „Wörthersee”. Steiner.” (8. ábra)

„XXX.2. *Coniocybe*: *Cyphelium chrysocephalum* Turn.”

PL 338. *Chaenotheca chrysocephala* (Ach.) Th. Fr. = *Chaenotheca chrysocephala* (Turn.) Th. Fr. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.3133, 371.4, *Cyphelium chrysocephalum* Turner, [syn.] *Calycium chrysocephalum* Ach., Tirolia [australis]. Supra corticem *Laricum* vetustarum [prope pagum Ehrenburg in valle] Pusterthal; [cca. 800 mt.s.m. Kernstock.]”

„XXXI.1. *Acolium tigillare* Ach.”

PL 339. *Cyphelium tigillare* (Ach.) Ach. = *Cyphe-
lium tigillare* (Ach.) Ach. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.2355, 371.1, *Acolium tigillare* Ach. (*Cyphelium*), [Austria inferior. Ad truncos emortuos et decor-
tatos *Laricis* loci „Alpel” dicti, montis] Schnee-
berg; [1300 mt.s.m. Eggerth.]”

„XXXII. *Biatorina elaeiza* Nyl.”

PL 340. *Halecania elaeiza* (Nyl.) M. Mayrhofer = („Esetleg: *Catillaria dolosa* A. Zahlbr. Nagyön gyenge példány. Talán: *Catillaria dolosa* A.Z., rajz, sp.[óra] 2-sejtű, színtelen, 28–30 × 12–14 µ. A közet mésztartalmú!”; rev.: Gallé L.) = „K.2351, 349.12, *Biatoryna elaeiza* Rehm., [syn.] *Lecanora elaeiza* Nyl., Hung. austro-orient.[alis]. Ad saxa calcarea umbrosa in silvis prope Thermas Herculis. Lojka.] (8. ábra)

„XXXII. *Biatorina luteo-album* Turn.”

PL 341. *Lecania* sp. ≠ *Lecidea* (*Biatora*) *quernea* (Dicks.) Fr. (rajz, spóraméret, stb.; rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Biatorina luteo-album* (Turn.), Böhmen: auf bearbeitetem Holze in Harta, 1888.VIII.14., [leg. et det.] v. Cypers”

„XXXII. *Biatorina rubicola* Crouan”

PL 342. *Fellhanera bouteillei* (Desm.) Vězda = *Catillaria Bouteillei* (Desm.) Zahlbr. f. *abieticola* (Nyl.) Vain. (rev.: Gallé L. 1972) ≠ „K.2761, 369.12, *Biatorina rubicola* Crouan sub *Lecidea* Nylander, syn. *Biatorina hohenbüheli* Pötsch, Austria inf.[erior]. Ad folia *Pini Piceae* silvae „Saaswald” in monte Sonntagsberg. Strasser.”

„XXXII.8. *Biatorina ehrhartiana* Ach.”

PL 343. *Cliostomum corrugatum* (Ach.) Fr. ≠ *Catillaria sphaeroides* (Mass.) Schul. (rajz, spóra-

méret, stb.; rev.: Gallé L. 1972) ≠ „K.2760, 369.12, *Biatorina ehrhartiana* Achar. [syn.] *Lecidea e.* Achar., *Biatora e.* Körb., Austria inf.[erior]. Ad trabes ligneas arcis ducalis in monte Sonntagsberg [prope] Seitenstetten. Strasser.”

„XXXII.9. *Biatora sylvana* Körber var. *rhododendri* Hepp”

PL 344. *Lecidea rhododendri* (Hepp) Zahlbr. = („Nem találom az ágon”, adnot.: G. L.) = „K.2758, 369.7, *Biatora sylvana* Körber var. *rhododendri* Hepp, Carinthia. Ad corticem *Rhododendri hirsuti* ad pedem montis „Vellacher Kočna”. [Steiner.]”

„XXXII.20. *Biatora decolorans* Flörke”

PL 345. *Trapeliopsis granulosa* (Hoffm.) Lumbsch = *Lecidea granulosa* (Ehrh.) Ach. (rev.: Gallé L.) = „*Biatora decolorans* (Hoffm.), Böhmen: auf Erde im Schlossrevier bei Wittingen, 1889.IV, [leg. et det.] v. Cypers”

„XXXIII.4. *Blastenia caesio-rufa* Ach. var. *corticola* Anzi”

PL 346. *Caloplaca ferruginea* (Huds.) Th. Fr. ≠ *Caloplaca caesiorufella* (Nyl.) A. Zahlbr. (rev.: Gallé L. 1972) ≠ „K.2742, 369.13, *Blastenia caesiorufa* Acharius var. *corti[ci]cola* Anzi, Tirolia austr.[alis]. [Ad ramulos *Laricis* et *Pini silvestris* silvarum prope pagum Jenesian; cca. 1100 mt.s.m. Kernstock.]” + *Lecanora subfuscata* H. Magn. (det.: Gallé L. 1972)

„XXXIV. *Bilimbia lignaria* (Ach.) Lett.”

PL 347. *Micareea lignaria* (Ach.) Hedl. = (conf.: Gallé L., Th. C+) = „*Bilimbia lignaria*, [leg. et det.: K.]”

„XXXIV.6. *Bilimbia sphaeroides* Sommerf.”

PL 348. *Bacidia bagliettoana* (A. Massal. et De Not.) Jatta = *Bacidia muscorum* (Sw.) Mudd (rev.: Gallé L. 1971) ≠ „*Bilimbia sphaeroides* Sommerf., [syn.] *Lecidea sph.* Schaer., *Biatora sph.* Rabenh.”

„XXXVI.1. *Bacidia muscorum* Sw.”

PL 349. *Bacidia bagliettoana* (A. Massal. et De Not.) Jatta = (vidi: Gallé L.) ? = „K.2350, 369.15, *Bacidia muscorum* Sw., syn. *Lecidea pezizoidea* Achar., *Raphiospora viridescens* Körb., *Lopadium pezizoideum*

Ach. Körber, Austria inf.[erior. In graminibus et muscis emoruis prope locum „Lakaboden” dictum in monte] Schneeberg; [solo calcareo; cca.] 1100 [mt.s.m. Eggerth.]”

„XXXVI.8. *Scoliciosporum corticolum* Anzi”

PL 350. *Scoliciosporum* cf. *sarothamni* (Vain.) Vězda ≠ *Bacidia corticola* (Anzi) DT. et Sarnth. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.2762, 369.33, *Scoliciosporum corticolum* Anzi, syn. *S. perpusillum* Lahm, [Tirolia australis.] Ad ramos desiccatos Abietis [prope pagum Jenesien; cca. 1300 mt.s.m. Kernstock.]”

„XXXVII.6. *Lecidea crustulata* Körb.”

PL 351. *Porpidia crustulata* (Ach.) Hertel et Knoph = (conf.: Gallé L.) = „20. *Lecidea crustulata* Ach., 3082, Schneiderberg, Güns, 1900.X.28., [leg. et det.: Piers major]”

„XXXVII.7. *Lecidea platycarpa* Ach.”

PL 352. *Porpidia macrocarpa* (DC.) Hertel et A. J. Schwab = *Lecidea macrocarpa* (DC.) Steud. f. *subconvexa* Vain. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.2759, 369.23, *Lecidea platycarpa* Ach., [Tirolia centralis. Ad saxa phyllitica in jugo „Padasterjoch” in valle Gschnitz; cca. 2400 mt.s.m. A. Kerner.]”

„XXXVIII.2. *Lecidella laureri* Hepp”

PL 353. *Arthonia patellulata* Nyl. ≠ *Catillaria intermixta* (Nyl.) Arn. (spórarajz, rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Lecidella laureri* (Hepp), Böhmen: an *Populus tremula* in Mangelwald bei Harta, 1890.VIII.13., [leg. et det.] v. Cypers”

„XXXVIII.3. *Lecidella enteroleuca* Ach.”

PL 354. *Lecidella elaeochroma* (Ach.) M. Choisy = *Lecidea elaeochroma* Ach. (rev.: Gallé L. 1972, Med. K+, Th. K+) = „*Lecidella enteroleuca* Ach.”

PL 355. *Lecidella elaeochroma* (Ach.) M. Choisy = *Lecidea glomerulosa* (DC.) Steud. (rev.: Gallé L. 1972, Th. K-) ≠ „*Lecidella enteroleuca* (Ach.) Kbr., [syn.] *Lecidea e.* Fr., Tarótház [Sorkifalud], leg. [et det.] Márton J.” (8. ábra)

„XXXIX.7. *Rhizocarpon grande* (Flörke)”

PL 356. *Rhizocarpon grande* (Flot.) Arnold = (conf.: Gallé L.) = „K.3131, 369.32, *Rhizocarpon*

grande Flörke, pro forma *Lecidea petraeae* α. *fuscotatra* Arnold, Tirolia aust.[ralis] Ad lapides arg.[il-laceo]-schistosos [supra pagum Ehrenburg in valle] Pusterthal; cca. 900 mt.s.m. Crescit cum *Rh. distincto* Arn. et *Catocarpo polycarpo* Hepp. [leg.:] Kernstock.”

„XXXX. *Sarcogyne*”

„XXXXI. *Arthrurhaphis*”

„XXXXII.2. *Mycoblastus alpinus* E. Fries”

PL 357. *Mycoblastus affinis* (Schaer.) T. Schauer = (conf.: Gallé L., Th. K+ fl.) = „K.2393, 369.23, *Mycoblastus alpinus* E. Fries pro var. *Lecideae sanguinariae* Stein, syn. *Lecidea affinis* Schaer, Tirolia [australis]. In ditione pagi Panveggio. Lojka.” [rev.: Gallé L.]

„XXXXIV. *Arthrosporum*”

„XXXXV. *Buellia*”

„XXXXV.2. *Buellia schaeereri* De Not.”

PL 358. *Buellia schaeereri* De Not. = (conf.: Gallé L.) = „K.3130, *Buellia schaeereri* De Not., [Tirolia australis.] Supra corticem Laricis [prope pagum Ehrenburg in valle Pusterthal; cca. 800 mt.s.m. Kernstock.]”

„XXXXV.5. *Buellia parasema* Ach. v. *microcarpa*”

PL 359. „*Buellia parasema* Achar. v. *microcarpa*, Altendorf, 1875.X.9., [leg. et det.: K.]” („A tasak üres volt! G. L.”)

„XXXXV.5. *Buellia parasema* Ach. var. *saprophila* Ach.”

PL 360. *Buellia* cf. *erubescens* Arnold ≠ *Buellia disciformis* (Fr.) Mudd f. *saprophila* (Ach.) Mudd (rev.: Gallé L. 1972) = „K.2352, *Buellia parasema* Achar. var. *saprophila* Ach., [Austria inferior. Ad truncos emortuos decorticatos Piceae excelsae loci „Lakaboden” dicti montis Schneeberg; cca. 1230 mt.s.m., Eggerth.]”

„XXXXV.9. *Buellia dubyana*”

PL 361. *Buellia dubyana* (Hepp) Koerb. (conf.: Gallé L.) = *Buellia dubyana*, auf d. Kirchmauer zu

Krawarn, [leg. et det.: K.]” [Megj.: Az anyag nem elegendő pontos revízió elvégzéséhez.]

PL 362. *Steinia geophana* (Nyl.) Stein = („Vizsgálatra alkalmatlan törmelék!”, vidi: Gallé L.) ?= „*Steinia geophana* (Nyl.), 614, Böhmen: auf Lahmboden im Parke bei Wittingau, 1890.VIII, [leg. et det.] v. Cypers”

„XLVI.4. *Lecanora coarctata* Ach.”

PL 363. *Trapelia coarctata* (Turner) M. Choisy = *Lecidea coarctata* (Turn.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Lecanora coarctata* Ach.”

PL 364. *Trapelia coarctata* (Turner) M. Choisy = *Lecidea coarctata* (Turn.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Lecanora coarctata* (Ach.), Böhmen: auf Lehm-boden bei Harta, 1890.VII.6., [leg. et det.] v. Cypers”

PL 365. *Trapelia coarctata* (Turner) M. Choisy = *Lecidea coarctata* (Turn.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1971) = „368.19, *Lecanora coarctata* Ach., Böhmen: auf Erde bei Wittingau, 1889.IV.8., [leg. et det.] v. Cypers”

„XLVI.9. *Lecanora angulosa* Schreb.”

PL 366. *Lecanora carpinea* (L.) Vain. = „K.2751, 368.19, *Lecanora angulosa* Schreb., syn. *Parmelia a.* Achar., [Austria inferior. Ad corticem Laricis prope Seitenstetten, ubique; Octob. 1885. Strasser.]” + *Lecanora subfusca* H. Magn. (rev.: Gallé L. 1972, Ap. C-)

„XLVI.9. *Lecanora pallida* Schreb.”

368.19, *Lecanora pallida* Schreb. [A tasakban két példány!]

PL 367. a) *Lecanora leptyroides* (Nyl.) G. B. F. Nilsson ≠ „*Lecanora pallida* Schreb., In truncis arboreis S.[orki]kapolna, leg. Márton [J.]”, b) *Lecanora carpinea* (L.) Vain. = *Lecanora carpinea* (L.) Vain. var. *coerulata* (Harm.) A. Zahlbr. (det.: Gallé L. 1972) ≠ „*Lecanora pallida* v. *albella*, Altendorf, [1875.]X.9., [leg. et det.: K.]”

„XLVI.13. *Lecanora polytropa* Ehrh. var. *illusoria* Ach.”

PL 368. *Lecanora polytropa* (Ehrh.) Rabenh. = (conf.: Gallé L.) = „K.2752, 368.19, *Lecanora polytropa* Ehrhart var. *illusoria* Acharius, [Carinthia.

Ad saxa micaceo-schistosa supra pagum Görtschach prope Klagenfurt, Steiner.]”

„XLVI.14. *Lecanora hageni*”

PL 369. *Lecanora hagenii* (Ach.) Ach. = (conf.: Gallé L.) = „368.19, *Lecanora Hageni* Ach., ..., [leg. et det.: K.]”

„XLVI.15. *Lecanora symmicta* Nyland.”

PL 370. *Lecanora symmicta* (Ach.) Ach. = (conf.: Gallé L., Th., Ap. C-) = „K.2753, 348.19, *Lecanora symmicta* Nyland., Tirolia austr.[alis] Ad corticem *Pini silvestris* [in sylva „Kaiserau” prope] Bozen. [Kernstock.]”

„XLVI.17. *Lecanora subfusca* L.”

PL 371. „368.19, *Lecanora subfusca* Ach.” = „*Lecanora subfusca*” („Nem volt benne! G. L.”)

„XLVI.17.b. *Lec.[anora] subf.[usca]* v. *coilocarpa* Ach. f. *pulicaris* Ach.”

PL 372. *Lecanora* cf. *coilocarpa* (Ach.) Nyl. = *Lecanora coilocarpa* (Ach.) Nyl. (rev.: Gallé L. 1972) = „*Lecanora subfusca* L. v. *coilocarpa* (Ach.) f. *pulicaris* (Ach.), Böhmen: in *Alnus glutinosa* im Harta, 1892.X.8., [leg. et det.] v. Cypers”

„XLVII.1. *Ochrolechia tartarea* L., Lakmusflechte”

PL 373. *Ochrolechia androgyna* (Hoffm.) Arnold ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Ochrolechia tartarea* Kbr., Lakmusflechte. Persio = rothe Indigo = Cudbear blauer Lakmus / *Ochrolechia tartarea*, Altva-ter, [leg. et det.: K.]”

„XLVIII. *Rinodina ramulicola* Kernst.”

PL 374. *Rinodina glauca* Ropin ≠ (kapszulában: spórarajz, szín stb., conf.: Gallé L.) = „K.2749, 368.18, *Rinodina ramulicola* Kern., [Tirolia australis. Ad saepes pineos in pago Jenesien prope Bozen, frequentissime; cca. 1100 mt.s.m.]. A *Rinodina exigua* vix differt nisi reactione thallinae: thallus et ap. margo addito KHO e flavo sanguineo rubent. Diese lediglich durch die Reaction abweichende Form fand ich verflossenen Sommer an verschiedenen Laubhölzern im Pustert-hale; eine nachträgliche Untersuchung ergab, dass die meisten für die typische Pflanze gehal-

tenen Exemplare der *R. exigua* von Jenesien hier gehören. Kernstock.]”

„XLVIII. *Rinodina sophodes* (Ach.)”

PL 375. *Rinodina sophodes* (Ach.) A. Massl. = (spórarajz, szín, méret; conf.: Gallé L.: *Rinodina sophodes* (Ach.) Hellb.) = „K.2748, 368.15, *Rinodina sophodes* Achar., [Austria inferior.] Ad corticem ramorum juniorum *Fagi* montis Schneeberg; 1215 mt.s.m. Eggerth.”

„XLIX. *Icmadophila*”

„L. *Haematomma*”

„LI.2. *Lecania Nylanderiana* Mass.”

PL 376. *Lecania nylanderiana* A. Massal. = (conf.: Gallé L.) = „K.2345, 368.14, *Lecania Nylanderiana* Mass., syn. *L. athroscarpa* Duby, *L. cooperta* Achar., Austria inf.[erior]. Ad muros veteres juxta „Sonntagberg”. Strasser.]” (8. ábra)

„LII.1. *Callopusma luteo-album* Turn., Schönauge”

PL 377. *Bacidia rubella* (Hoffm.) A. Massal. = *Caloplaca luteo-alba* (Turn.) Th. Fr. (rev.: Gallé L. 1972) = „*Callopusma luteo-album* Turn., [syn.] *Parmelia cerina* var. Fr. / 17. *Callopusma luteo-album* Turn., [leg. et det.: K.]”

„LII.5. *Callopusma rubellianum* Ach.”

PL 378. *Caloplaca rubelliana* (Ach.) Lojka = *Gasparrinia rubelliana* Lojka (rev.: Gallé L.) = „K.2346, 368.17, *Callopusma rubellianum* Achar. sub *Lecanora*, Tirolia [australis]. Ad lapides diversos (non calcar.) murorum circa Meran; 320–450 mt.s.m. Eggerth.”

„LII.6. *Callopusma cerinellum* Nyl.”

PL 379. *Caloplaca cerinella* (Nyl.) Flag. = *Caloplaca cerinella* (Nyl.) Flag. (spórarajz) (rev.: Gallé L. 1972) = „K.2741, *Callopusma cerinellum* Nylander sub *Lecanora*, Tirolia australis. Ad ramos emortuos *luglandis* pagi Jenesien prope Bozen; cca. 1100 mt.s.m. Kernstock.”

„LII.7. *Callopusma flavovirens* Wulf.”

PL 380. *Caloplaca flavovirens* (Wulfen) Dalla Torre et Sarnth. = *Caloplaca flavovirens* (Wulf.)

DT. et Sarnth. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.S.2740, *Callopusma flavovirens* Wulfen, syn. *Lecanora erythrella* (α) Achar., *Lecidea aurantiaca* β. *flavovirens* Mass., Tirolia australis. Ad rupes micaceo-schistosos ad arcem Forst prope Meran; 400–500 mt.s.m. Eggerth.”

„LII–LV. *Dimelaena mougeotoides* Nyl.”

PL 381. *Dimelaena oreina* (Ach.) Norman = *Dimelaena oreina* (Ach.) Norm. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.2347, 369.11, *Dimelaena mougeotoides* Nyl., syn. *D. oreina* Arn., I. Tirolia [australis. Ad saxa vallis „Schlandernanthal” prope Schlanders; 730 mt.s.m.; solo schistaceo. Eggerth.] II. Tirolia [australis. In ditone dolmitica. Lojka.]”

„LIII. *Candelaria concolor* Dickson, [syn.] *Candelaria vulgaris* Massal., *Lecanora laciniosa* (Dufour) Nyl.”

PL 382. *Candelaria concolor* (Dicks.) Arnold = var. *substellata* (Ach.) Vain. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.2739, 368.6, *Candelaria concolor* Dickson, syn. *Parmelia parietina* e *laciniosa* Dufour et i. *concolor* Dicks., [Tirolia australis. Ad cortices *Mali*, *Pyri* et *Pruni* in pago Jenesien prope Bozen; cca. 1100 mt.s.m.; semper sterilis. Kernstock.]”

„LIV. *Urceolaria scruposa* L.”

PL 383. *Diploschistes scruposus* (Schreb.) Norman = *Diploschistes scruposus* (Schreb.) Norm. (rev.: Gallé L. 1972) = „348.23, *Urceolaria scruposa* L. / *Urceolaria scruposa* Ach., 9. Oktob. [18]75.X.9, Altendorf, [leg. et det.: K.]”

„LV. *Aspicilia polychroma* Anzi var. *candida* Anzi”

PL 384. *Aspicilia candida* (Anzi) Hue = (conf.: Gallé L.) = „K.2754, 368.32, *Aspicilia polychroma* Anzi var. *candida* Anzi, Tirolia australis. [In colibus supra jugum Rolle prope Paneveggio] ad saxa arenaria; cca. 2200 mt.s.m. [(ex eodem loco ac Arn. exs. 999). Lojka.]”

„LV.6. *Aspicilia cinerea* L.”

PL 385. *Aspicilia cinerea* (L.) Körb. = (conf.: Gallé L.) = „K.2348, 368.32, *Aspicilia cinerea* L. syn. *Lecanora* c. Sommerfeldt, Tirolia austr.[alis. Ad lapides graniticos, porphyraceos et schistosos mu-

rorum inter] Meran [et Schönna; 450 mt.s.m. Eggerth.]”

„LVI.2. *Gyalecta cupularis* Ehrh., Gruftflechte”

PL 386. *Gyalecta jenensis* (Batsch) Zahlbr. = *Gyalecta jenensis* (Batsch.) A. Zahlbr. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.2349, 368.24, *Gyalecta cupularis* Ehrh. syn. *Lecidea marmorea* β *cupularis* Ach., Austria inf.[erior]. [Ad saxa umbrosa montis] „Schneeberg”; [solo calcareo]; 800 m.s.m. [Eggerth.]”

„LVII.2. *Phlyctis argenea* Ach.”

PL 387. *Phlyctis argena* (Ach.) Flot. = (conf.: Gallé L., Th. K+ rub.) = „*Phlyctis argenea* (Ach.), Riesengebirge: an Buchen am Pomesberge, 790 m.s.m., 1891.VIII.19., [leg. et det.] v. Cypers” + *Thelotrema lepadinum* (Ach.) Ach.

„LVIII. *Secoliga diluta* Pers.”

PL 388. *Dimerella pineti* (Ach.) Vězda = *Dimerella diluta* (Pers.) Trevis. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.3126, 368, *Secoliga diluta* Pers. sub *Peziza*, Austria inf.[erior]. Supra corticem *Pini-silvestris* et *Laricis deciduae* [in monte Sonntagsberg prope Seitensletten. Strasser.]”

„LVIII. *Secoliga leucapsis* Krempelhuber”

PL 389. *Gyalecta leucaspis* (A. Massal.) Zahlbr. = *Gyalecta leucaspis* (Mass.) A. Zahlbr. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.2755, 368.25, *Secoliga leucapsis* Krempelhuber sub *Thelotremate*, [Austria inferior. In praeruptis umbrosis calcareis secundum viam „Gahnsriese” montis Schneeberg; 800–900 mt.s.m. Eggerth.]”

„LVIII. *Thelotrema lepadinum* Ach.”

PL 390. *Ochrolechia alboflavescens* (Wulfen) Zahlbr. = var. *nodulosum* Erichs. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Thelotrema lepadinum*, [leg. et det.: K.]”

„LIX.4. *Pertusaria stalactiza* Nyl.”

PL 391. *Pertusaria stalactiza* Nyl. = (conf.: Gallé L., P+ cinober) = „K.2359, 378.2, *Pertusaria stalactiza* Nyl., [Transsilvania, Com. Hunyad] In saxis micaceo-schistosis [vallis dictae „Riusov” infra montem Retyezat. Lojka.] [rev.: Gallé L.]

„LIX.5.b. *Pertusaria comm.* DC. v. *variolosa* Kbr.”

PL 392. *Pertusaria albescens* (Huds.) M. Choisy et Werner $\neq$ *Pertusaria discoidea* (Pers.) Malme f. *musciicola* Erichs. (rev.: Gallé L. 1971) $\neq$ „*Pertusaria communis* DC. var. *variolosa* Wallr., 702, In cort. arboris montis Gendig [Kendig-hegy], 600 m.s.m., Güns, 1895.V.12., [leg. et det.] Piers major”

PL 393. *Pertusaria albescens* (Huds.) M. Choisy et Werner $\neq$ *Pertusaria discoides* (Pers.) Malme var. *coalita* Erichs. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Pertusaria communis*, In silvis ad Svábfaľu supra cortice *Quercus*, 200 m.s.m., 1905.IV.9., [leg. et det.: Piers V.]” + *Flavoparmelia caperata* (L.) Hale

„LX.2. *Microglæna corrosa* Körber”

PL 394. *Protothelenella corrosa* (Körb.) H. Mayrhofer et Poelt = (conf.: Gallé L.) = „K.2773, 378.3, *Microglæna corrosa* Körber sub *Limboria*, [syn.] *Dermatocarpon arenarium* Hampe, Tirolia austr.[alis]. Ad saxa porphyrica [prope Paneveg-gio]. Lojka.”

„LXII.2. *Verrucaria marmorea* Scop. v. *purpurascens* Hoffm.”

PL 395. *Verrucaria marmorea* (Scop.) Arnold = *Amphoridium marmoreum* (Scop.) Bar. var. *roseum* (Mass.) Syd. (rev.: Gallé L. 1971, Th. K+ virid.) = „K.2771, 379.8, *Verrucaria marmorea* Scop. var. *purpurascens* Hoffm., Hungaria. Ad rupes calcareos [montis Tersatto prope] Fiume. [Wettstein.]”

„LXII.11. *Thrombium epigeum* Pers.”

PL 396. *Thrombium epigaeum* (Pers.) Wallr. = (vidi: Gallé L.) $\neq$ „377.10, *Thrombium epigaeum* (Pers.), [syn.] *Pyrenotheca*, Böhmen: auf Lehm-boden bei Wittingau, 1889.Mai., [leg. et det.] v. Cypers”

„LXII.15. *Stigmatomma clopimum* Wahlbg.”

PL 397. *Staurothele clopima* (Wahlenb.) Th. Fr. = *Staurothele clopima* (Wahlb.) Th. Fr. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.2769, 377.12, *Stigmatomma clopimum* Wahlenberg sub *Verrucaria*, syn. *Pyrenula areolata* Achar., *Sagedia clopima* Fries, Carinthia. Supra laminas schistosos supra natatorium mil.[itare] ad lacum „Wörthersee” prope Klagenfurt. [Steiner.]”

„LXII.16. *Sphaeromphale Hazslinszkyi* Koerb.”

PL 398. *Staurothele fissa* (Taylor) Zwackh ≠ *Staurothele hazslinszkyi* (Koerb.) Stein. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.2356, 377.6, *Sphaeromphale Hazslinszkyi* Koerb., Hungaria boreali-orientalis. Ad saxa trachytica secus fluvium „Ungh” prope Vorotso (Loc. class.). Lojka.”

„LXII.17. *Mycoporum pteleoides* Ach.”

PL 399. *Cyrtidula hippocastani* (DC.) R. C. Harris = *Dermatina pteleaeodes* (Ach.) A. Zahlbr. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.3139, 377.8, *Mycoporum pteleaeodes* Ach. pro var. *Verrucaria punctiformis* Nylander, [Tirolia australis.] Supra corticem Orni junioris [prope Bozen. Kernstock.]”

„LXIII. *Thelidium*”

„LXIV. *Staurothele*”

„LXV. *Polyblastia*”

„LXVII. *Opegrapha gyrocarpa*”

PL 400. *Gyrophaga gyrocarpa* (Flot.) Ertz et Tehler = *Opegrapha gyrocarpa* Flot. (conf.: Gallé L.) = „*Opegrapha gyrocarpa*, Heuscheuer bei Glatz [leg. et det.: K.]”

„LXVII.2. *Opegrapha saxicola* Ach. var. *dolomitica* Arnold, Zeichenflechte”

PL 401. *Opegrapha saxicola* Ach. = f. *dolomitica* (Arn.) Arn. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.2354, *Opegrapha saxicola* Achar. var. *dolomitica* Arnold, [Austria inferior. Ad saxa calcarea-dolomitica prope Baden. Eggerth.]”

„LXVII.8. *Opegrapha varia* Pers.”

PL 402. *Opegrapha varia* Ach. ≠ *Opegrapha pulicaris* (Hoffm.) Schrad. (spórarajz, rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Opegrapha varia* Pers., 3796, In cortice *Pyri communi* loco Königsgraben dicto, solo phyllitico, 400 m.s.m., Kőszeg, 1905.III.7., leg.: Piers V., Dr. Tief”

„LXVIII. *Placographa*”

„LXIX.1. *Coniangium exile* Floerke”

PL 403. *Arthonia exilis* (Flörke) Anzi = *Arthonia exilis* (Flk.) Sandst. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.2763,

372.12, *Coniangium exile* Flörke pro variet. *Lecideae synotheae* Arn., syn. *Abrothallus exilis* Mass., *Arthonia (Lecideopsis) vagans* v. *exilis* Almqv., Tirolia austr.[alis]. Ad ramos *Populi nigrae* [in silva „Kaiserau” prope] Bozen. [Kernstock.]”

„LXIX.3. *Arthothelium spectabile* Fr.”

PL 404. (vidi: Gallé L.) ?= „*Arthothelium spectabile* (Fw.), An *Corylus* am Pelsdorfer Gehänge, [Böhmen], 420 m.s.m., 1893.X.8., [leg. et det.] v. Cypers” [Megj.: nem lichenizált mikrogomba! / non-lichenized microfungus!]

„LXIX.13. *Melaspilea proximella* Nyl.”

PL 405. *Melaspilella proximella* (Nyl.) Ertz et Diederich = (conf.: Gallé L.) = „K.3132, 369.29, *Melaspilea proximella* Nylander sub *Lecidea*, [Tirolia australis.] Ad ramulos decorticatos *Juniperi communi* [prope pagum Jenesien; 1100 mt.s.m. Kernstock.]” [rev.: Gallé L.]

„LXXI. *Lecanactis*”

„LXXI. *Pachnolepia*”

„LXXII. *Pyrenula*”

„LXXIII. *Microthelia*”

„LXXIV. *Acrocordia*”

„LXXV. *Arthopyrenia rivulorum* Kernst.”

PL 406. *Stigmidium rivulorum* (Kernst.) Cl. Roux et Nav.-Ros. ≠ *Pharcidia dispersa* Wint. (zuzmóparazita, rev.: Gallé L. 1972) ≠ „K.3137, *Arthopyrenia rivulorum* Kernstock ap. Arnold, [Tirolia australis.] Supra thallum nigrum *Verrucariae aquatilis* parasitans ad lapillos in fossis quibus agri rigantur inter [Bozen et Sigmundskron.] (Locus classicus.) [Kernstock.]”

„LXXV.5. *Arthopyrenia rhypona* Ach.”

PL 407. *Naetrocymbe rhypona* (Ach.) R. C. Harris = (conf.: Gallé L.) = „K.3136, 377.19, *Arthopyrenia rhypona* Ach. sub *Verrucaria*, [Tirolia australis.] Ad ramos *Alni glutinosae* [prope pagum Ehrenburg in valle Pusterthal; 773 mt.s.m. Kernstock.]” [rev.: Gallé L.]

„LXXV.6. *Arthopyrenia punctiformis* Pers.”

PL 408. *Arthopyrenia punctiformis* A. Massal. = (conf.: Gallé L.) = „K.2774, 377.19, *Arthopyrenia punctiformis* Persoon sub *Verrucaria*, [Tirolia australis.] Ad corticem *Alni viridis* [supra pagum Jenesien prope Bozen; cca. 1300 mt.s.m. Kernstock.]” [rev.: Gallé L.]

„LXXV.7. *Arthopyrenia atomaria* Ach.”

PL 409. *Arthopyrenia atomaria* Müll. Arg. = *Microthelia atomaria* (DC.) Koerb. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.3534, 377.19, *Arthopyrenia atomaria* Ach., [syn.] *Tomasellia arthonioides* Mass., Tirolia austr.[alis] Ad corticem *Fraxini orni* [prope] Bozen. [Kernstock.]”

„LXXV.8. *Tomasellia arthonioides* Mass.”

PL 410. *Tomasellia arthonioides* (A. Massal.) A. Massal. = (conf.: Gallé L.) = „K.2357, 377.23, *Tomasellia arthonioides* Mass. sub *Arthopyrenia*, Tirolia merid.[ionalis]. Ad corticem ramulorum] *Fraxini orni* [supra Martinsbrunn prope] Meran; [400 mt.s.m. Eggerth.]”

„LXXV.9. *Cyrtidula Quercus* Massalongo”

PL 411. *Cyrtidula quercus* (A. Massal.) Minks = *Dermatina quercus* (Mass.) A. Zahlbr. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.2765, 377.19, *Cyrtidula Quercus* Massalongo sub *Arthopyrenia*, [Carinthia. Ad cortices juniores in quercetis ad pagum Gurlitsch prope Klagenfurt. Steiner.]”

PL 412. *Verrucaria tristis* Hepp = *Verrucaria tristis* Krempplh. (rev.: Gallé L. 1972) = „K.2770, *Litho-icea tristis* Krempelhuber, [Tirolia australis. Ad lapides schistosos argillaceo-calcareos („Mergel”) in collibus supra jugum Rolle prope Paneveggio; cca. 2200 mt.s.m. Lojka.]”

„IV. O. Lichenes gelatinosi

B. Lichenes homöomaerei. Gleichartige Flechten, Gleichkörnige Fl., Gleichstoffige Fl.”

„LXXVII.1. *Collema microphyllum* Ach.”

PL 413. *Scytinium fragrans* (Sm.) Otálora, P. M. Jørg. et Wedin ≠ *Collema pulposum* (Bern.) Ach. var. *microphyllum* Harm. (rev.: Gallé L. 1972) ≠ „K.2360, *Collema microphyllum* Achar., [Tirolia meridionalis.] Ad corticem truncorum veterum *Populi albae* [prope Meran; 320 mt.s.m. Eggerth.]”

„LXXVII.3. *Collema pulposum* Bernhard”

PL 414. *Enchylium tenax* (Sw.) Gray = (conf.: Gallé L.) = „K.2361, *Collema pulposum* Bernhard in Schrad., syn. *Lichen cristatus* Wulf., [Tirolia meridionalis.] Ad muros viarum pagi Schönna prope Meran, [650 m.s.m. Eggerth.]”

PL 415. „F.351.2, *Collema pulposum* ?, *Cymbella gastroides* Kbr.?, 2648, In vias silvestres ad Borsmonostor, 1898.IX.4., [leg. et det.] Piers V., a. ... Balsam ... H N Os; b. H. N. Os” [Megj.: nem lichenizált gomba! / non-lichenized fungus!]

„LXXVII.3. *Collema pulp. v. granulatum* Sw.”

PL 416. *Collema flaccidum* (Ach.) Ach. ≠ (conf.: Gallé L.) = „*Collema pulposum* (Bernh.) v. *granulatum* Sw., An Dyassandstein am Elbehang in Pelsdorf, 424 m, 1894.VII.14., [leg. et det.] V. v. Cypers, Harta (Böhmen)”

„LXXVII.4. *Collema tenax* Ach.” [A tasakban két példány, a második külön kapszulában.]

PL 417. *Leptogium* cf. *cochleatum* (Dicks.) P. M. Jørg. et P. James ≠ a) = (conf.: Gallé L.) = „*Collema tenax*, ..., [leg. et det.: K.]”; b) (conf.: Gallé L.) = „LXXXVI. 382. *Collema tenax*, Gallertflechte, [leg. et det.] Dr. Latzel, [no.] 1657”

PL 418. „*Collema*, 4919, südl. dem m. Schlechtatt[?], Kőszeg, 1910.VII.13., leg.: Dr. Hanasiewicz, ...” („Nem volt benne semmi! G. L.”)

PL 419. „*Collema tenax*, Mikroskop Präp., 3207, Veitsberg an Gulm[?]; Kloster Wald, (Kőszeg); Kallapos-kő, 1907.IX.22. [leg. et det.] Piers V.”

„LXXVII.6. *Atichia glomerulosa* Ach.”

PL 420. *Seuratia millardetii* (Racib.) Meeker = *Collema glomerulosum* Ach. (rev.: Gallé L. 1971) = „*Atichia* (*Collema*) *glomerulosa* (Ach.), An Tannennadeln im Mangelwald bei Harta, 440 m, 1893.VI.18., [leg. et det.] V. v. Cypers, Harta (Böhmen)”

PL 421. *Seuratia millardetii* (Racib.) Meeker = *Collema glomerulosum* Ach. (rev.: Gallé L. 1971) = „K.3140, 379.2, *Atichia glomerulosa* Ach., syn. *A. mosigii* Flotow, *Synalissa glomerulosa* Nyl., *Hyphodictyon lichenoides* Millardet, Tirolia [australis]. Ad folia *Piceae* [in silvis supra pagum Jenesien prope] Bozen; [cca. 1300 mt.s.m. Kernstock.]”

„LXXVIII. *Synechoblastus flaccidus* Körb.”

PL 422. *Collema flaccidum* (Ach.) Ach. = *Collema flaccidum* (Ach.) Ach. (rev.: Gallé L. 1972) = „*Synechoblastus flaccidus* Körb., 657, 658, In saxosis montis Sti. Viti [Velem], solo schista mica-calcareo, 600 m.s.m., 1894.IV.23., leg. [et det.] Piers V.” + *Lathagrium auriforme* (With.) Otálora, P. M. Jørg. et Wedin

PL 423. Algae: *Nostoc commune* Vauch. (rev.: Gallé L. 1972) ≠ „*Synechoblastus*, 2822, [Velem], Hosszú-völgy, ... Felsen, 1899.VII.25., [leg. et det.] Piers V.” [Megj.: telepes májmoha]

PL 424. *Collema flaccidum* (Ach.) Ach. ≠ Algae: *Nostoc commune* Vauch. (rev.: Gallé L.) ≠ „F.382 Collemeae 2., *Synechoblastus flaccidus* Kbr., 4024, Léka, 1905.VII.19. [leg. et det.] Piers V.”

„LXXX.2. *Leptogium lacerum* Fr. v. *majus* Kbr.”

PL 425. *Scytinium gelatinosum* (With.) Otálora, P. M. Jørg. et Wedin = *Leptogium lichenoides* (L.) A. Zahlbr. (rev.: Gallé L. 1972) = „*Leptogium lacerum* Sm. var. *majus* Kbr., 3105, Austria inf.[erior], Lunz, Gaming, 1900.VIII, leg. [et det.] Piers V.”

„LXXIX. *Mallotium*”

„LXXXI. *Physma*”

„LXXXII. *Racoblaena*”

„LXXXIII. *Omphalaria*”

„LXXXIV. *Obryzum*”

„LXXXIII. *Omphalaria*”

„LXXXIV. *Obryzum*”

„LXXXV. *Thermutis*”

„LXXXV. *Cystocoleus*”

„LXXXV. *Ephebe Lapponica* Nyl.”

PL 426. *Ephebe lanata* (L.) Vain. = *Ephebe lanata* (L.) Vain. (rev.: Gallé L. 1972) = „[K.]3535, 388.3, *Ephebe Lapponica* Nylander, Bohemia. In saxis roridis ad „Mummelfall” prope Harachsdorf in Sudetis. [Hansgirg.]”

„Wuchergebilde

I. *Lepra*, II. *Pulveraria*, III. *Variolaria*, IV. *Spiloma*”

„Wucherg. 5. *Isidium corallinum* Ach.

PL 427. *Pertusaria corallina* (L.) Arnold = *Pertu-*

saria corallina (L.) Arn. (rev.: Gallé L. 1972) = „*Isidium corallinum* Ach. / *Isidium corallinum*, Granit, [leg. et det.: K.]”

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozunk Biró Bernadettnek és Varga Nórának (MTA Ökológiai Kutatóközpont, Ökológiai és Botanikai Intézet, Vácrátót) a kritikus *Cetrelia* és *Cladonia* taxonok HPTLC módszerrel történő azonosításához, Lehoczky Frigyesnének pedig a számítógépes adatbevitelben nyújtott segítségükért.

Irodalomjegyzék

- ANONYMUS (1909): Eljegyzés. Terplán Fridát, Terplán Kornél kir. járásbíró leányát, eljegyezte Brader József tanár. – *Kőszeg és Vidéke* 29(22): 2. (1909. május 30.). www.koszeg-konyvtar.hu/sites/default/files/1909-05-30-pdf (Hozzáférés: 2016. május 5.)
- ANONYMUS (1920): Piers Vilmos [nekrológ]. – *Kőszeg és Vidéke* 40(28): 1. (1920. július 11.)
- BALOGH L. (2001): Szombathely (SAMU): Herbarium, Department of Natural History, Savaria Museum, Szombathely, Hungary. – In: HOLMGREN P.K. & HOLMGREN N.H. (eds.): Additions to Index Herbariorum (Herbaria of the World), Edition 8 – Eleventh Series. *Taxon* 50, May 2001, p. 609. Continuously updated web version: <http://sweetgum.nybg.org/ih/herbarium.php?irn=125872> (Hozzáférés: 2016. július 6.)
- BALOGH L. (2002): Piers Vilmos (szócikk). – In: BODÓ S. & VIGA Gy. (szerk.): *Magyar múzeumi arcképcsarnok. Életrajzok a magyar múzeumügy történetéből*. Budapest, Pulszky Társaság – Tarsoly Kiadó, p. 703.
- BALOGH L. (2010): 150 éve született Márton József, a korabeli Vas megye egyik legjelentősebb herbáriumi gyűjtője. – *Botanikai Közlemények* 97(1–2): 179.
- BALOGH L. (2013): 175 éve született Piers Vilmos (1838–1920), a legtermékenyebb vasi növénygyűjtő. – *Botanikai Közlemények* 100(1–2): 244.

- BALOGH L. (2014): Piers Vilmos (1838–1920) kőszegi katona és botanikus emlékére. (Vilmos Piers (1838–1920). Zur Erinnerung an den Soldaten und Botaniker zu Kőszeg.) (V spomin vojaku in botaniku Vilmosu Piersu (1838–1920) v Kőszegu.) – *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* **2014**(1): 54–56.
- BALOGH L., LÖKÖS L., PAPP B. & VASAS G. (2004): Herbarium Waisbeckerianum. 1. Waisbecker Antal herbáriumának Piers Vilmos által összeállított gomba-, zuzmó- és mohagyűjteménye a szombathelyi Savaria Múzeumban. (Herbarium Waisbeckerianum. 1. The fungi, lichen and bryophyte collection of Vilmos Piers in the Savaria Museum, Szombathely.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* **28**: 7–47.
- BARTHA D. (1994): A Kőszegi-hegység flóra- és vegetációkutatásának története. – In: BARTHA D. (szerk.): *A Kőszegi-hegység vegetációja*. Kőszeg–Sopron, pp. 13–25.
- BECK V. MANNAGETTA G. (1901): I. Die Entwicklung der Pflanzengeographie in Oesterreich während der Jahre 1850 bis 1900 (Mit 1 Tafel). – In: *Geschichte der Botanik in Oesterreich von 1850 bis 1900*, pp. 121–157. Zool.-Bot. Ges. Österreich, Austria, www.biologiezentrum.at (Hozzáférés: 2016. május 10.)
- BORBÁS V. (1887): *Vasvármegye növényföldrajza és flórája. (Geographia atque enumeratio plantarum comitatus Castriferrei in Hungaria.)* – Szombathely, Vasmegyei Gazdasági Egyesület, 395 pp.
- CABI (2016): *The Index Fungorum*. – <http://www.indexfungorum.org> (Hozzáférés: 2016. május 12.)
- CHERNEL K. (1877): Növényzet. – In: CHERNEL K.: *Kőszeg sz. kir. város jelene és multja. I. kötet: Jelenkor*. Szombathely, pp. 28–49.
- CYPERS-LANDRECY V. V. (1926): Beiträge zur Kryptogamenflora des Riesengebirges und seine Vorlagen. – *Lotos*, Prag, 1–18 pp.
- DRACH H. (1927): Piers Vilmos életrajzi adatai. – In: BOROS Á.: *Vasvármegye moha-flórájának előmunkálatai. (Vorarbeiten zu einer Moosflora des Komitates Vas [Eisenburg].)* – *Vasvármegyei Múzeum Évkönyve* (1926–27) **2**: 208–209.
- [FARKAS Gy.] (mscr. 2002): V.2.: *K.u.K. Militär-Unter-Realschule, Güns, 1874-1918*. – In: Katonai tanintézetek [levéltári fondok, kézirat]. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, pp. 88–91. www.militaria.hu/adatb/leveltariuj/sites/default/files/Katonai%20tanintezetek.doc (Hozzáférés: 2016. április 20.)
- GALLÉ L. (mscr. 1971): Gallé László levele Vöröss László Zsigmondhoz Pécsre, Szeged, 1971. október 21. – Kézirat. Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely.
- GALLÉ L. (mscr. 1972a): Gallé László levele Vöröss László Zsigmondhoz Pécsre, Szeged, 1972. március 22. – Kézirat. Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely.
- GALLÉ L. (mscr. 1972b): Gallé László levele Vöröss László Zsigmondhoz Pécsre, Szeged, 1972. április 26. – Kézirat. Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely.
- GALLÉ L. (mscr. 1972c): Gallé László levele Vöröss László Zsigmondhoz Pécsre, Szeged, 1972. május 24. – Kézirat. Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely.
- GALLÉ L. (mscr. 1972d): Gallé László levele Vöröss László Zsigmondhoz Pécsre, Szeged, 1972. július 14. – Kézirat. Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely.
- GALLÉ L. (1975): Piers Vilmos herbáriumának zuzmói. (Die Flechten des Herbariums von Vilmos Piers.) – *Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője* (1971–72) **5–6**: 75–78.
- GRUMMANN V. (1963): *Catalogus Lichenum Germaniae. Ein systematisch-floristischer Katalog der Flechten Deutschlands*. – Stuttgart, Gustav Fischer Verlag, viii + 208 pp.
- HERTEL H. & SCHREIBER A. (1988): Die Botanische Staatssammlung München 1813–1988 (Eine Übersicht über die Sammlungsbestände). – *Mitteilungen der Botanischen Staatssammlung München* **26**: 81–512. <http://www.sysbot.biologie.uni-muenchen.de/botsyst/ic/ic-home.htm> (Hozzáférés: 2016. május 7.)
- HIDVÉGHY S. (1937): Piers Vilmos. – In: *A kőszegi cs. és kir. kat. alreáliskola (azelőtt felső-nevelőintézet) története 1856–1918*. Kőszeg, pp. 77–79.
- HUSZÁR Gy. (1987): Magyar orvosok önéletrajzai. – *Orvostörténeti Közlemények, Communicationes de Historia Artis Medicinae, Budapest* **33**(1–4): 285–296.

- KERNER A. (1881–1896): *Schedae ad floram exsiccatam Austro-Hungaricam. I–VII.* – Vindobonae, Prostat apud Guilielmum Frick.
- KERNER A. & FRITSCH C. (1899, 1902): *Schedae ad floram exsiccatam Austro-Hungaricam. VIII, IX.* – Vindobonae, Prostat apud Guilelmum Frick.
- KERNER A., HANDEL-MAZETTI H. DE, DOERFLER I. & WETTSTEIN R. DE (eds.) (1913): *Schedae ad floram exsiccatam Austro-Hungaricam. X.* – Vindobonae, Institutum Botanicum C. R. Universitatis.
- KIRÁLY G. (1996): A Kőszegi-hegység edényes flórája. [Die Gefäßpflanzenflora des Günszer Gebirges.] – *Tilia* 3: 1–414, 2 térkép.
- KISS T. (1979): Piers Vilmos által gyűjtött zuzmók a Savaria Múzeumban. (Lichens, collected by Vilmos Piers, in the Savaria Museum.) – *Botanikai Közlemények* 66(1): 33–35.
- LEUNIS J. (1877): *Synopsis der Pflanzenkunde. Ein Handbuch für höhere Lehranstalten und für Alle, welche sich wissenschaftlich mit der Naturgeschichte der Pflanzen beschäftigen wollen. Zweite, gänzlich umgearbeitete Auflage, mit 1229 Holzschnitten und dem Portrait des Professor Dr. Leunis.* Nach dem Tode des Verfassers fortgesetzt und bezüglich der Kryptogamen neu bearbeitet von Dr. A. B. FRANK. Dritte Abteilung. Kryptogamen. Register. – Hannover, Hahn'sche Buchhandlung, pp. 1231–2052.
- LEUNIS J. (1886): *Synopsis der Pflanzenkunde. Ein Handbuch für höhere Lehranstalten und für Alle, welche sich wissenschaftlich mit der Naturgeschichte der Pflanzen beschäftigen wollen. Dritte, gänzlich umgearbeitete, mit vielen 100 Holzschnitten vermehrte Auflage* von Dr. A. B. FRANK. III. Band. Spezielle Botanik. Kryptogamen. Mit 196 Holzschnitten. – Hannover, Hahn'sche Buchhandlung, 675 + 117 pp. http://bibdigital.rjb.csic.es/Imágenes/P0027_29/P0027_29_272.pdf (Hozzáférés: 2016. április 15.)
- LŐKÖS L. (1995): *Collectio Lichenum.* – In: BUCZKÓ K. (összeáll.) & RAJCZY M. (szerk.): 125 éves a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára. Budapest, Magyar Természettudományi Múzeum, pp. 34–36.
- LŐKÖS L., TÓTH Z. & BALOGH L. (1997): A Kőszegi-hegység zuzmóflórája. [The lichen flora of Kőszeg Hills, W-Hungary. / Die Flechtenflora des Günszer Gebirges.] – *Tilia* 5: 7–93.
- NÉMETH J. & BALOGH L. (2015): Herbarium Persianum 1. Piers Vilmos herbáriumának moszatjai a szombathelyi Savaria Múzeumban. (Herbarium Persianum 1. The algae of Vilmos Piers' herbarium in the Savaria Museum, Szombathely.) – *Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője* 37: 7–34.
- NÉMETH J. & BALOGH L. (2016): Herbarium Persianum 1. Piers Vilmos (1838–1920) herbáriumának moszatjai a szombathelyi Savaria Múzeumban. Az MBT Botanikai Szakosztályának 1468. szakülése, Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 2015. ápr. 13. – *Botanikai Közlemények* 103(1): 172.
- OEBL (2014): *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 Online-Edition und Österreichisches Biographisches Lexikon ab 1815* (2. überarbeitete Auflage – online). – Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2003–2014, www.biographien.ac.at (Hozzáférés: 2016. május 9.)
- PIERS [V.] major in Güns (1890): *Schriftliche Mitteilungen, „Nachtrag zu Dr. Vinc. v. Borbás: Geographia atque enumeratio plantarum comitatus Castriferrei in Hungaria”.* [Írásbeli közlések, „Adalék dr. Borbás Vince A magyarországi Vas vármegye növényeinek földrajza és felsorolása-hoz.”] – *Österreichische Botanische Zeitschrift* 40(6): 243–246.
- PIERS V. (mscr. 1920): *Herbar-Katalog* [–1920]. – Kézirat, 352 pp. Savaria Múzeum, Természettudományi Osztály, Szombathely.
- ROBERT V., STALPERS J. & STEGEHUIS G. (2016): *Mycobank, The Fungal Website.* – <http://www.mycobank.org/DefaultPage.aspx> (Hozzáférés: 2016. május 12.)
- SMITH C.W., APTROOT A., COPPINS B.J., FLETCHER A., GILBERT O.L., JAMES P.W. & WOLSELEY P.A. (eds.) (2009): *The lichens of Great Britain and Ireland.* – London, British Lichen Society, 1046 pp.
- SYDOW P. (1887): *Die Flechten Deutschlands.* – Berlin, Verlag von Julius Springer, 331 + xxxiv pp.
- SZÖVÉNYI I. (mscr. 1971): Szövényi István levele Vöröss László Zsigmondhoz Pécsre, Kőszeg, 1971. január 26.

- TÓTH Z. (1994): A Kőszegi-hegység zuzmóflórája. [Die Flechtenflora des Günser Gebirges.] – In: BARTHA D. (szerk.): *A Kőszegi-hegység vegetációja*. Kőszeg–Sopron, pp. 26–32.
- VIG K. & BALOGH L. (2009): A szombathelyi Savaria Múzeum Természettudományi Tárának története. (History of the Szombathely Savaria Museum Natural History Department.) – *Savaria a Vas megyei Múzeumok Értesítője* 32(2): 174–265.
- VISNYA A. (1934): A Piers-féle gombagyűjtemény katalógusáról. (Über einen Katalog der Piers'schen Pilzsammlung.) – *Vasi Szemle* 1(2): 181–182.
- VÖRÖSS L.Zs. (1975): A pannonthalmi herbárium törzsgyűjteménye. (Die spezifizierende Sammlung des Herbariums von Pannonhalma.) – *A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* (Acta Academiae Paedagogicae in Civitate Pécs) 19(7, Biologica): 31–40.
- VÖRÖSS L.Zs. (1983): A Pécsi Tanárképző Főiskola herbárium 1979-ben. (Das Herbarium der Pädagogische Hochschule von Pécs in 1979.) – *Botanikai Közlemények* 70(1–2): 105–112.
- VÖRÖSS L.Zs. (1992): Piers Vilmos és herbárium 150 éve született Piers Vilmos. (Vilmos Piers und sein Herbarium. Vilmos Piers wurde vor 150 Jahren geboren.) – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* (1991) 20(2): 309–316.
- WETTSTEIN R. v. (1889): Karl Eggerth – Nachruf. – Sonderdruck aus der *Österreichischen Botanischen Zeitschrift*, 4 pp.
- WIRTH V., HAUCK M. & SCHULTZ M. (2013): *Die Flechten Deutschlands*. – Stuttgart, Verlag Eugen Ulmer, 1144 pp.
- ZAHLEBRUCKNER A. (1921–1940): *Catalogus Lichenum Universalis*. I–X. – Berlin, Leipzig, Borntraeger, I: 696 pp., II: 815 pp., III: 899 pp., IV: 754 pp., V: 814 pp., VI: 618 pp., VII: 784 pp., VIII: 612 pp., IX: 606 pp., X: 660 pp.

Metelka Ferenc élete és leghíresebb felfedezése, a Metelka-medvelepke, *Rhyparioides metelkana* (Lederer, 1861)

Vig Károly

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary

nathist@savariamuseum.hu

Összefoglalás

A Metelka-medvelepke, *Rhyparioides metelkana* (Lederer, 1861) a magyar lepkefauna egyik leghíresebb, fokozottan védett faja: Magyarországról írták le, a lepke megtalálója, Metelka Ferenc dabasi gyógyszerész és lepkész nevét viseli és sokáig csak a magyar Alföldről volt ismert.

Metelka Ferenc (1814–1885) 1855-ben találkozott a kor legnevesebb magyar rovarászával, Frivaldszky Imrével, aki fellobbantotta benne ifjúkori természetvizsgáló szenvedélyét és rávette, hogy lakóhelye környékén gyűjtsön számára rovarokat. Számos rovarritkaság megtalálása mellett Metelka legismertebb felfedezése a Metelka-medvelepke volt, amit Julius Lederer osztrák entomológus írt le 1861-ben. Metelka kikutatta a kuriózumnak számító lepke életmódját is, sikerrel tenyésztette és a példányokat borsos áron adta tovább Európa lepkekereskedőinek. A titkot Metelka halála után az ifjú lepkész, Vángel Jenő hozhatta nyilvánosságra. A legendás lepke megtalálásának körülményeit, életmódját a későbbiek során Abafi-Aigner Lajos tette több helyütt is közzé.

A faj a Duna–Tisza-völgyi vízrendezés következtében eredeti élőhelyéről eltűnt és csak 1973-ban találta meg újra Gozmány László a Kiskunságban. Azóta számos további lelőhelyére bukkantak Európában.

Az írásban bemutatjuk Metelka Ferenc életútját, a lepke felfedezéséhez kapcsolódó történeteket és legendákat, a fajjal kapcsolatos taxonómiai és nevezéktani változásokat és jelenkori elterjedési adatait.

KULCSSZAVAK: Metelka Ferenc, Metelka-medvelepke, *Rhyparioides metelkana* (Lederer, 1861), Lepidoptera, taxonómia, nevezéktan, elterjedési adatok

Abstract

Ferenc Metelka's life and his most famous discovery the Metelka's tiger moth, *Rhyparioides metelkana* (Lederer, 1861). *Metelka's tiger moth*, *Rhyparioides metelkana* (Lederer, 1861), is one of the most famous, strictly protected species of the Hungarian Lepidoptera fauna: the moth described came Hungary, it bears the name of its discoverer, Ferenc Metelka, pharmacist and lepidopterist from Dabas, and for a long time it was known only from the Hungarian Great Plain.

Ferenc Metelka (1814–1885) met Imre Frivaldszky, the most celebrated Hungarian entomologist of the age, in 1855, who rekindled the naturalist's passion of his youth and persuaded him to collect insects for him in the vicinity of his home. Besides finding many rare insects, Metelka's best known discovery was Metelka's tiger moth, which was described by Austrian entomologist Julius Lederer in 1861. Metelka investigated the lifestyle of the moth, considered a rarity, successfully bred it, and sold specimens at stiff prices to the butterfly dealers of Europe. The secret was made public after Metelka's death by the young lepidopterist Jenő Vángel. The lifestyle of the legendary moth and the circumstances of its discovery were subsequently published in several places by Lajos Abafi-Aigner.

In consequence of water management operations in the Danube and Tisza valleys, the species disappeared from its original habitat, and was only rediscovered in 1973 by László Gozmány in Cumania Minor. Since then, numerous other habitats have been found in Europe.

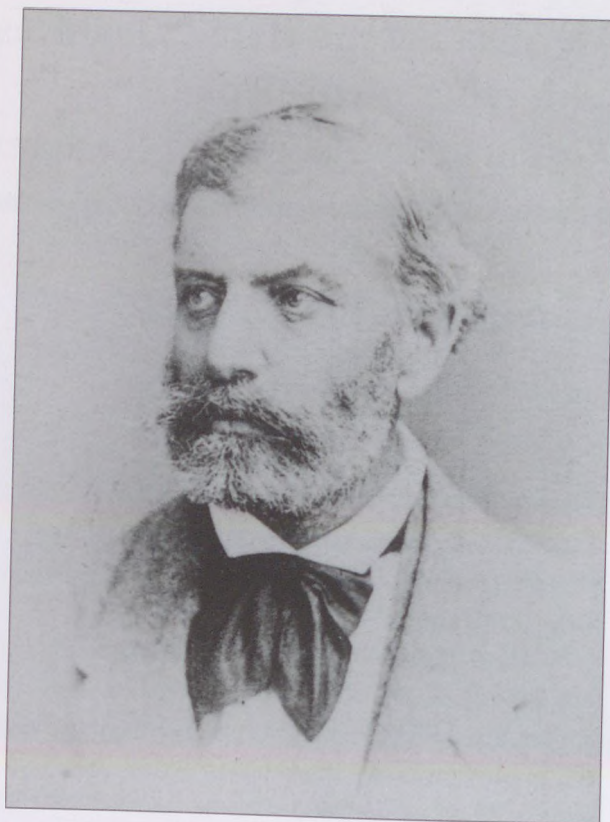
Ferenc Metelka's career is presented in the paper, as are the stories and legends in connection with discovery of the moth, the changes in taxonomy and nomenclature relating to the species and data on its present distribution range.

KEYWORDS: Ferenc Metelka, Metelka's tiger moth, *Rhyparioides metelkana* (Lederer, 1861), Lepidoptera, taxonomy, nomenclature, distribution range data

Bevezetés

Az életnek vannak pillanatai, amikor ábrándos nosztalgiával emlékezek az egykori vidéki kúriák, tanári lakok, parókiák félhomályos csendjében, karbolszagú rovardobozok fölé hajló elődeinkre, kik a vidéki esték hosszú, magányos óráit gyertya vagy petróleumlámpa fénye mellett rovarok preparálásával, azonosításával múltatták. Irigykedve gondolkodok rájuk, pontosabban arra az érzésre, amely eltölthette őket, midőn rovardobozukba betűzhették egy hön óhajtott faj példányát, és lelkük megnyugvást talált, ha gyűjteményükben gyönyörködhetek. Nagyítókkal, kezdetleges mikroszkópokkal felszerelve, a szétszórt irodalom morzsáiból, saját tapasztalásaikból, lepkész és bogarász barátokkal folytatott eszmecserekből gyűjtögetett ismeretekkel, a szerencsésebbek egy-egy nagynevű rovarász pártfogását, támogatását élvezve végezték a rovarász mindennapok monotonnak tűnő, valójában örömet adó tevékenységét. Vajon csak ez készítette őket arra, hogy szabad óráikat e kis lényekre áldozzák, vagy magasabb célok is vezérelték őket? Netán a halhatatlanság vágya is megfogalmazódott bennük, amely egy új faj, egy új válfaj, vagy változat megtalálásában, leírásában ölthetett testet?

Sokan a teljes ismeretlenségben haltak meg, gyűjteményeiket vagy a múzeumbogarak rágták porrá, vagy az értetlen örökösök hányták tűzre. Kevesebben voltak, akiknek neve mégis csak fennmaradt, itt-ott, visszaemlékezésekben, egy-egy szakeikkben megbúvó mondatban, faunalistákban, de csak nagyon kevesüknek adatott meg, hogy az utókor emlékezete meg is őrizze alakjukat. E ritka kivételek egyike Metelka Ferenc, alsódabasi gyógyszerész (1. ábra), kinek nevét – többek között – egy lepke tette halhatatlanná. Bár e halhatatlanságnak feltehetően csak mi magyarok örülünk, hiszen létét is csak mi tudjuk értelmezni. Amikor Abafi-Aigner Lajos 1902-ben összefoglalta a Metelka-medvelepkével, *Rhyparioides metelkana* (Lederer, 1861) kapcsolatos ismereteinket (A. AIGNER 1902a, 1902b), megjegyezte, hogy „a metelkana nevét a tudós németek erőnkerejével görögből akarták származtatni. Így Glaser [1887] a meta és elkanos szavakkal, Hofmann

1. ábra. Metelka Ferenc (1814–1885) (Magyar Természettudományi Múzeum, Központi Könyvtár, Budapest)

Figure 1. Ferenc Metelka (1814–1885) (Hungarian Natural History Museum, Central Library, Budapest)

[1887] pedig meta és elkos-szal igyekszik magyarítani, nem tudván, hogy a lepke egy magyar embertől, Metelka Ferenctől kapta a nevét.”

De jelen esetben is igazságtalan a sors! Bár Metelka Ferenc nevét a rovarászok jól ismerik, életéről ehhez képest keveset tudunk. Talán ő is megelégedéssel venné tudomásul ezt a helyzetet, hiszen soha nem vágyott a rivaldafényre, csendes, visszahúzódó ember hírében állt, aki megtalálta a teljességet abban a szűk világban, ahol életét leélt: családjában, a patikájában, a kertjében és az Alsódabas környéki réteken, lápokon. Lelkesedéssel kutatta e vidéket és a gyűjtött ritkaságokat önzetlenül osztotta meg kortársaival – egyetlen kivétel volt közöttük, a nevét őrző Metelka-medvelepke. Ennek pontos gyűjtési helyét, az életmódjáról szerzett ismereteket, nevelésének fortélyait évtizedeken át féltve titkolta, és csak halála után Vángel Jenő (1886) hozhatta nyilvánosságra azokat. Rovartani tapasztalatait nem publikálta, irodalmi működést nem fejtett ki.

Metelka Ferenc életútja

Édesapja – szintén Metelka Ferenc – a Grassalkovich-családnál uradalmi építészként dolgozott, édesanyja Gebler Zsuzsanna volt. A boldog békességben élő házaspár egyetlen gyermekeként Hatvan városában, 1814. július 21-én született. A gimnázium első öt osztályát Vácott, a hatodikát Esztergomban végezte. Bár édesapja fiát gazdatiszti pályára szánta, az ifjú Ferenc, szembeszállva az atyai akarattal, 1828-ban beállt Krakowitzer József esztergomi gyógyszerészhez. Szabadidejében már ekkor nagy lelkesedéssel gyűjtött növényeket és rovarokat. 1831 decemberében Szolnokon találjuk, ahol Agnelli gyógyszerész keze alatt segédkezett, de rövid idő múlva visszatért Esztergomba, mint első segéd.

1835-ben kezdte meg egyetemi tanulmányait a Pesti Egyetem gyógyszerészeti tanfolyamán. Kedvenc tárgyai itt is a botanika és a zoológia voltak, melyeket Sadler Józseftől hallgatott. 1837-ben okleveles gyógyszerészként intett búcsút Pestnek. Nyomtatásban megjelent munkái is ekkor születtek, *Az etzetsavas horgagról* (*Zincum aceticum*) és a *Dárdagról* (*Stibicum*) címekkel (METELKA 1837). Kiválóan beszélt németül és latinul is. Ne feledjük, hogy 1871-ig hazánkban az „Osztrák Gyógyszerkönyv” (*Pharmacopoea Austriaca*) volt hivatalos használatban, amely nyelve a német és latin volt.

Abonyban Folinus János gyógyszerertárában vállalt segédi állást, majd 1839-ben Alsódabason új gyógyszerertár nyitására kapott engedélyt. Folinus János lányát, Folinus Szidóniát 1839-ben vette feleségül és végleg Alsódabason telepedett le. Saját gyógyszerertárát 1840 februárjában nyitotta meg a „Reményhez” néven, Mády Ferenc klasszicista stílusban épült kúriájában, amely hamarosan a falu központjává vált, amolyan „délelőtti kaszinóvá”. „Micsoda elevenség volt abban a patikában, úristen! Annál is inkább, mert néhai való jó Metelka Ferenc uram a postát is tartotta. Odajöttek legelőször az újságok, parázson kapták a friss híreket” – emlékezett vissza Vay Sándor (VAY é. n.). Az épület ma is áll, Dabason az ún. Mády-ház, a Szent István úton (HENERÁRY 2008, 2010). A gyógyszerész aktívan részt vett a helyi közeletben is, az alsódabasi református egyházközség tagjaként 1843-ban egyik alapítója volt a Dabas–Gyóni Olvasó Társaságnak.

2. ábra. Metelka-díjazottja őszibarackfajta (MAHÁCS 1926)

Figure 2. The peach variety named "Metelka prize-winner" (MAHÁCS 1926)

Házasságából négy gyermek született, három leány és egy fiú, Béla. A „patikárius Béla” kiválóan zongorázott, ezért a helyi fiatalság gyakran töltötte a vasárnap délutánokat a Metelka-családnál.

Metelka Ferenc élete – ahogyan a fennmaradt forrásokból megrajzolhatjuk – a boldog minden napok egyhangúságában telt. Szabadidejében kertészkedett és a háza mögötti homokbuckás területen gyümölcsöt termesztett: „A legszebb őszi barackok az ő kertjében termettek és mint primeur-ökkel szolgált velük az úrasszonyoknak” (VAY é. n.). A gyóni evangélikus lelkészről, Bartholomeides Somától kapott szemzőhajtásokból nevelt őszibarackjai mutattak a legszebben. A fajta magvetésből történt kiválasztása az 1840-es évek közepére tehető, majd az ígéretes tulajdonságokat felmutató magoncra a lelkész számos helyre juttatott hajtásokat, amely révén a fajta szélesebb körben elterjedt a Duna–Tisza közén. Egy kecskeméti országos kiállításon az addig ismeretlen őszibarack díjat nyert és mint Metelka díjazottja vonult be a pomológiai szakirodalomba (MAHÁCS 1926: 457–460, grafika 458; MOHÁCSY et al. 1967) (2. ábra).

Metelka olajfestményen meg is örököltette a díjnyertes gyümölcsöt. A Paul Müller által készített festmény később Metelka utódaitól Zlinszky Elek dabasi földbirtokoshoz került, akinek édesapja annak idején szintén kapott a szemzőhajtásokból, ismerte a fajta történetét és írásban meg is örököltette. A Metelka díjazottját közel 120 évig tartották természetben, majd lassan kiszorult a fajtakínálatból. Kérdéses, hogy napjainkban van-e és hány fő az országban. (A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv keretében meghirdetett *Ritka szőlő és gyümölcsfajták természetese célprogram* 7. melléklete tartalmazza a Metelka díjazottját.¹) Dabas város Települési Értéktára Bizottsága 2014-ben vette fel a Települési Értéktárba a Metelka díjazottja fajtát.²

Életében az 1855-ös év hozott döntő fordulatot. Ekkor találkozott kora legnagyobb magyar rovarászával, Frivaldszky Imrével (1799–1870), aki akkoriban a Duna–Tisza köze homokos erdőit kutatta, és Metelkát magával vitte a Gyón melletti pusztapeszéri erdőbe egy gyűjtőkirándulásra. Feltehető, hogy egykori egyetemi tanára, Sadler József ajánlotta őt Frivaldszky figyelmébe. Ez az egyetlen alkalom elég volt ahhoz, hogy Metelka ifjúkori szenvedélye újra lángra kapjon. Frivaldszky – akinek minden bizonnyal jól jött egy lelkes helybéli rovarász, aki a Dabas és Gyón környéki nedves réteken, turjánosokon, vagy éppen a rovarritkaságairól híres pusztapeszéri erdőben gyűjt számára – a további munkára buzdította és ellátta gyűjtőeszközökkel és szakirodalommal is. Metelka főleg lepkéket gyűjtött, de Frivaldszky útmutatásai alapján nekilátott a nevelésnek is. Eleinte kizárólag Frivaldszkynek postázta a gyűjtött anyagot, aki cserében teljes ellátást és lakhatást biztosított a fővárosban tanuló fia számára. Gondoljunk bele, milyen rovaranyag érkezhett cserébe ezért!

Metelka Ferenc jó és szerencsés kézzel gyűjtött! Elég, ha csak a kimagasló ritkaságokat veszünk számba. 1859-ben találta a Metelka-medvelepke első példányait a Dabas és Gyón közötti

nedves réteken. Később a dabasi nádasokban megfogta a lándzsás lápibagoly-lepke, *Senta flammea* (Curtis, 1828), majd a peszéri erdőben a bukabagoly-lepke, *Staurophora celsia* (Linnaeus, 1758) és az *Onconotus servillei* Fischer de Waldheim, 1846 fajokat. 1876-ban gyűjtötte a hegyesnyílú szegfűbagoly-lepke, *Hadena silenes* (Hübner, 1822) első példányát, amelyet 30 évvel korábban, a bánsági homokpusztán, Ulm (napjainkban Ulm, Románia) mellett fogtak először hazánkban. Ebből a ritka fajból éveken keresztül sikerült több példányt is gyűjtenie.

Két évvel később, 1878-ban, szintén Dabas környékén, a szomorú búzfutó, *Chlaenius sulcicollis* (Paykull, 1798) egy példányát sikerült zsákmányul ejtenie. Ez az Európa északi részétől Szibérián át a Távol-Keletig elterjedt faj napjainkban eltűntnek tekinthető hazánkban, bár egykoron több példányban is előkerült. Első ízben Kaufmann Ernő gyűjtötte Hajóson, 1876-ban: a Duna mentén röptében fogta egy példányát (KAUFMANN 1897; SPEISER 1893). Kuthy Dezső (1897) a faunakatalógusban Dabasról is közli, talán éppen ez lehetett Metelka adata. Ádám László és Merkl Ottó (1986) Ócsáról említette egy régi előfordulását. Feltehető, hogy a szomorú búzfutó areája egy kedvező klimatikus időszakban kiterjedt és ugrásszerű szétterjedés révén időszakosan megtelepedett a Kárpát-medencében. Az általunk nem ismert körülmények kedvezőtlenebbre fordulásával a faj azután visszahúzódott eredeti elterjedési területére, a Német–Lengyel-síkságra. Hasonló történetet az *Onconotus servillei* Fischer de Waldheim, 1846 nevű szöcskefajjal, amely szintúgy kipusztult hazánkban, napjainkban Romániában, a Balkánon és Dél-Oroszországban fordul elő. Egy, a peszéri erdőből származó, majd fogságban tartott pár ivari kannibalizmusáról éppen Metelka Ferenc pártfogoltja, Vángel Jenő (1885a) számolt be.

Mai szemmel nézve, fantasztikus gyűjteménye lehetett volna, ha nem küldi szét a gyűjtött példányokat kora neves rovarászáinak. Európa számos szaktekintélyével levelezett és szívesen fo-

¹ 137/2004. (IX. 18.) FVM rendelet a Nemzeti Vidékfejlesztési Terv kihirdetéséről, valamint az Európai Mezőgazdasági Orientációs és Garancia Alapból nyújtandó vidékfejlesztési támogatásokkal összefüggésben a kedvezőtlen adottságú területek és az azokhoz tartozó települések megállapításáról.

² http://www.dabas.info.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3525:metelka-dijazottja-szibarack-fajta&catid=388:telepulesi-ertektar-nyilvantartas&Itemid=349 (Hozzáférés: 2016. május 31.)

Mély fájdalommal jelentik METELKA EMILIA férjével REPASZKI BÉLA és gyermekei ARANKA és BÉLA, ugyazinté GIZELLA férjével RÁTZ JÓZSEF és gyermekei FERENCZ és JOZSEFFEL, felejtethetlen édesatyjuk, illetve ipjuk és nagyatyjuknak

TEK. METELKA FERENCZ

GYÓGYSZERÉSZNEK

hosszas szenvedés után végelgyengülés következtében, f. hó 9-én, este 8 órakor, életének 71-dik évében történt gyászos kimúltat.

A megboldogult hült tetemei Alsó-Dabason a római katolikus szertartás szerint folyó évi márczius hó 12-én, délután 3 órakor fognak a Mátyási-házban beszenteltetni és a katolikus sírkertbe örök nyugalomra tétetni.

Lelkéért az engesztelő szent-miseáldozat Alsó-Dabason f. évi márczius hó 14-én, reggeli 8 órakor, a római katolikus templomban fog bemutatgatni az Urnak.

Alsó-Dabason, 1885. márczius hó 10-én.

ÁLDÁS ÉS BÉKE LEBEGJEN HAMVAI FELETT!

FRANKLIN FÁRDOLYI NYOMTATTA

3. ábra. Metelka Ferenc gyászjelentése (Magyar Természettudományi Múzeum, Állattár, Lepkegyűjtemény, Budapest)
Figure 3. Ferenc Metelka's obituary (Hungarian Natural History Museum, Department of Zoology, Lepidoptera Collection, Budapest)

gadta küldeményeit Achille Deyrolle (1813–1865)³ és Auguste Sallé (1820–1896) Párizsban, akik szer-
teágazó kapcsolatrendszerrel bíró üzleti hálóz-
tot működtettek, Otto Staudinger (1830–1900)
Drezdában, vagy Sven Lampa (1839–1914) Stock-
holmban, valamint számos osztrák és német ro-
varkereskedő. A bécsi, müncheni, drezdai, berlini
és szentpétervári múzeumoknak is jutott a gyűj-
tött rovarokból, de a legtöbb a Magyar Nemzeti
Múzeumba került, melynek még madártani gyűj-
teményét is gyarapította.

Életének utolsó harmadát súlyos csapások ne-
hezítették. Előbb egyik leánya halt meg, majd fia
esett 26 évesen a tifusz áldozatául. Sőt, mintha ez
sem lett volna elég a sorstól, szeretett feleségét is
elragadta a halál. Az 1870-es években szélütések

kínózták, majd 1876-ban súlyos gyomorbaj tá-
madta meg, amely élete végéig gyötörte és végül
halálát is okozta. Gyógyszertárát 1876-ban vejé-
nek, Rácz Józsefnek adta át és nyugalomba vo-
nult. De betegségei nem engedték meg neki a ro-
varászat örömteli élvezetét, a kirándulások fára-
dalmait gyakran kellett ágyhoz kötve kipihennie.
Bár hite még sokáig megmaradt benne és további
nagyszabású gyűjtéseket tervezett, a halál 1885.
március 9-én, este 8 órakor megszabadította
szenvedéseitől. 71 éves volt ekkor (3. ábra).

Mintha megérezte volna a halál közeledtét,
kedvenc lepkéjének minden titkát, féltve őrzött
feljegyzéseit 1879-ben az ifjú lepkésztársra, Ván-
gel Jenőre hagyta azzal a kikötéssel, hogy azokat
csak halála után hozhatja nyilvánosságra.

³ Achille Deyrolle bogarakra specializálódott francia entomológus. Az édesapja, Jean-Baptiste Deyrolle által 1831-ben alapított céget vezette Párizsban. Az üzletet később fia, Émile Deyrolle (1838–1917) örökölte, amely napjainkban is működik és természettajzi preparátumokat, gyűjteményeket, könyveket és műszereket forgalmaz.

A *Rovartani Lapok* rövid híradásban számolt be haláláról (ANONYMUS 1885), majd Vängel Jenő írt terjedelmesebb nekrológot (VÁNGEL 1885b). Írását az alábbi szavakkal zárta: „Metelka Ferencz a magánéletben általában kedvelt ember, jó hazafi, szabad szellemű, mívelt lelkű és vendégszerető férfiú volt, a ki mindig híven és becsületesen betöltötte azt a szerény kört, melyet a gondviselés számára kijelölt. Megszokott és egyengetett biztos úton szeretett haladni, minden kockáztatott lépéstől óvakodott. Egész élete simán és nagyobb rázkódtatások nélkül folyt le, a mint az szelíd és békeszerető természetének leginkább megfelelt. ... Emléke abban a szűkebb körben, a melyben működött, mindig áldott marad, nevét pedig a szakirodalomban a *Nemeophila Metelkana* örökre fenn fogja tartani.”

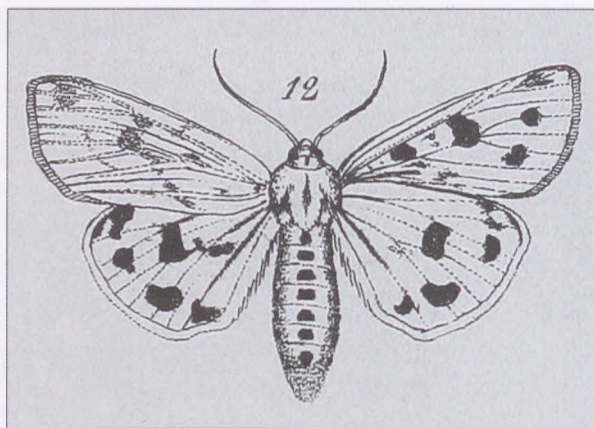
Születésének 200. évfordulója alkalmából szülővárosában, Hatvanban a Széchenyi Zsigmond Könyvtár szervezésében emlékkiállítással és előadásokkal emlékeztek meg Metelka Ferencről (BÁLINT & KATONA 2014: 82).

A Metelka-medvelepke életmódja és felfedezésének története

Metelka Ferenc életútjának bemutatása után ismerkedjünk meg azzal a lepkével és felfedezése történetével, amely számára a halhatatlanságot meghozta.

Az 1859. év folyamán egy, akkor a szövölepkekhez sorolt faj hím példányát nevelte ki egy előtte ismeretlen hernyóból, majd nem sokra rá megtalálta a nőtényt is. A három példányból a hím megszökött a kikelés után. Minthogy Metelka magát a lepkét sem tudta semelyik addig ismert fajjal azonosítani, előbb Frivaldszky Imrének, majd Bécsbe, Julius Lederer (1821–1870) neves osztrák lepkésznek küldte el. Lederer a példányokban egy új *Nemeophila*-fajt ismert fel és azt a felfedező tiszteletére *Nemeophila metelkana*-nak nevezte el (LEDERER 1861) (4. ábra).

A faj leírása két nőtény szüntípus (*syntypus*) példányon alapul, amelyek közül egyet Lederer megtartott magának, a másik talán Frivaldszky Imréhez került. Tény, hogy a Frivaldszky-gyűjtemény katalógusa két Metelka-medvelepke példányt jelez; ebből egy nőtény napjainkban is megvan a Magyar Természettudományi Múzeum (Budapest) Lepke-

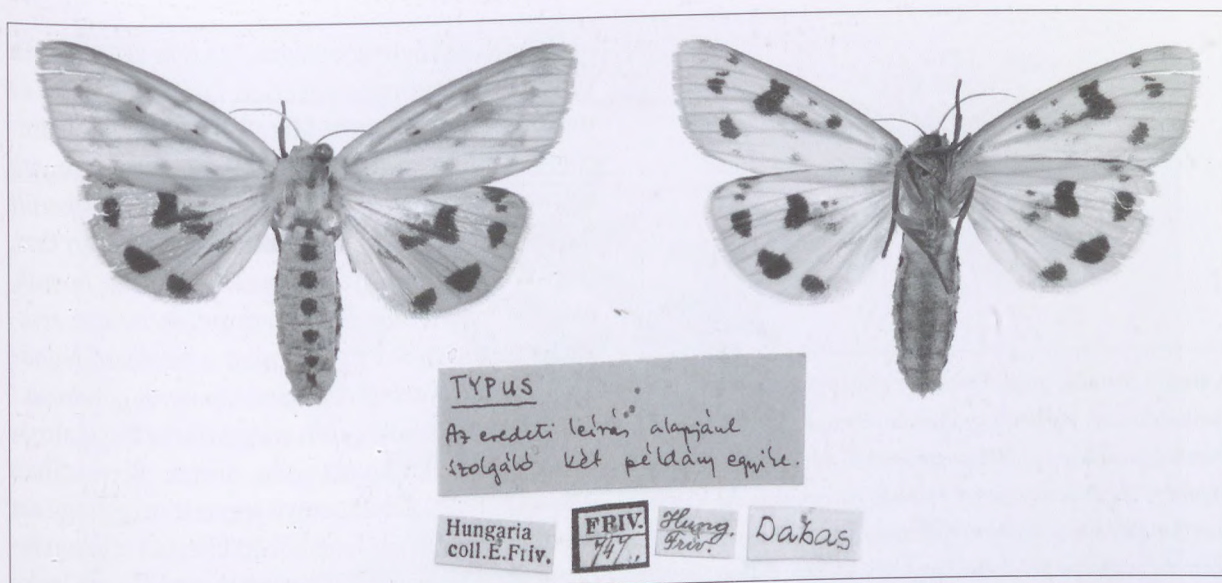

4. ábra. A Metelka-medvelepke, *Rhyparioides metelkana* (Lederer, 1861) rajza Julius Lederer (1861) cikkében, amelyben a szerző új fajként írja le a lepkét *Nemeophila metelkana* néven

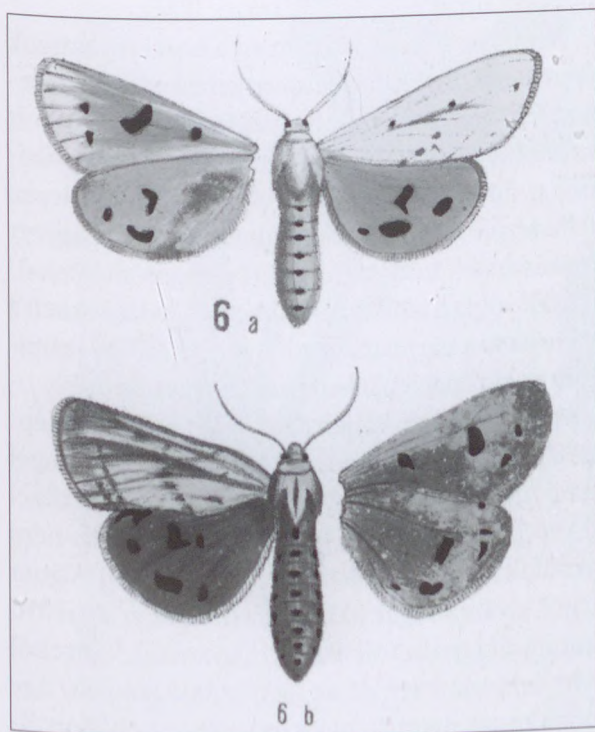
Figure 4. Drawing of Metelka's tiger moth, *Rhyparioides metelkana* (Lederer, 1861) in Julius Lederer's (1861) article, in which the author describes the moth as a new species under the name *Nemeophila metelkana*

gyűjteményében (5. ábra). Lehetséges, hogy ez az eredeti leírás alapjául szolgáló másik szüntípus, de ez nem bizonyítható. Pár évvel később Frivaldszky Imre a *Jellemző adatok Magyarország faunájához* című munkájában (FRIVALDSZKY 1865) adta a hím első leírását és ábráját (6. ábra). Hogy az ábra milyen példányról készült, ma már kideríthetetlen. Talán ez volt a katalógus által jelzett másik példány.

Metelka kiismerve a faj életmódját, évről évre több példányát fogta és nevelte. Abafi (A. AIGNER 1902a, 1902b) szerint a lepkét igen jó áron sikerült eladnia, ami még a borsos ár mellett is igen kelendő volt, ezért annak életmódját szorgosan titkolta, és még legjobb embereinek sem árulta el. Még Frivaldszky Imrét sem avatta be a féltve őrzött titokba, akit ez igen bánthatott, ezért elhárította, hogy saját maga jár a titok nyomába. 1864 tavaszán Emich Gusztávval két napot töltöttek Dabas környékén a lepke hernyója után kutatva. Gyűjtöttek is egy hernyót, amit azután Emich nagy gonddal nevelgetett. Egy napon ellátogatott hozzá Pável János, a Nemzeti Múzeum frissen ki-nevezett preparátora, akit Emich azzal az örömhírral fogadott, hogy „Imre bácsival megtalálták a *metelkana* hernyóját. A növény, mely a hernyó táplálékául szolgált, vízzel telt üvegedénybe volt helyezve és tüllel bevont sodronyborítékkal lefödve. Ezt a készüléket «papsapkának» nevezték s a ritkább

5. ábra. A Frivaldszky-gyűjteményben megmaradt Metelka-medvelepke nősténye, amelyet a Magyar Természettudományi Múzeum Lepkegyűjteményében őriznek. Feltehető, hogy a faj leírása részben ezen a nőstény példányon alapult (Fénykép: Katona Gergely)
 Figure 5. A female of Metelka's tiger moth left in the Frivaldszky collection, which is kept in the Hungarian Natural History Museum's Lepidoptera Collection. Presumably, the original description of the species was based in part on this female specimen (Photo: Gergely Katona)

6. ábra. Metelka-medvelepke, *Rhyarioides metelkana* (Lederer, 1861) rajza Frivaldszky Imre *Jellemző adatok Magyarország faunájához* (1865) című munkájában. A hím első leírását és ábráját is ebben a műben találjuk

Figure 6. Male and female of Metelka's tiger moth, *Rhyarioides metelkana* (Lederer, 1861) in Imre Frivaldszky's work entitled *Specific data on the fauna of Hungary* (1865). The first description of the male is found in this work

hernyók egyes példányait szokták ilyen alatt nevelni". Pável azonban lehűtötte lelkesedését, mert szerinte a hernyó a közönséges medvelepke, *Artica caja* (Linnaeus, 1758) első vedlés utáni lárvája, amelyből akár a Gellért-hegyről is hozhat eleget. Bár szavai nagy megütközést keltettek, még aznap legalább féltucatnyi ugyanilyen hernyóval tért vissza a Gellért-hegyről. Ennek ellenére Emich felnevelte a hernyót és kiderült, hogy az valóban a közönséges medvelepke hernyója volt.

Nem járt nagyobb sikerrel Anker Lajos budai lepkeész sem, aki szintén jó viszonyban volt Metelkával, s akit a titok végett annyira zaklatott, hogy Metelka végül közölte vele a lepke gyűjtésének fortélyait. Valójában félrevezethette Ankert – ami a rovarkereskedők között mindennapos gyakorlat volt és talán napjainkban is az –, hiszen Anker korábban már eljátszotta becsületét Metelka előtt. Történt ugyanis, hogy a peszéri buckák között találtak egy ízben, és Anker Lajos kérésére Metelka Ferenc megmutatta az aznap talált hernyókat, amelyeket Anker rögvést kiűtött a kezéből, mondván, hogy „ez csupa szemét!”, majd otthagyta Metelkát. De Metelka gyanút fogott, visszaosont és lesbe állva figyelt. Jól okoskodott, mert Anker nemsokára visszatért és az elszórt hernyókat gondosan összeszedette. Hogy volt-e közöttük *metelkana*-hernyó,

7. ábra. A Metelka-medvelepke hím példánya a Magyar Természettudományi Múzeum gyűjteményében. A példányt Uhryk Nándor ajándékozta az intézménynek (Fénykép: Katona Gergely)
Figure 7. The male specimen of Metelka's tiger moth in the Hungarian Natural History Museum's collection. The specimen was presented to the institution by Nándor Uhryk (Photograph: Katona Gergely)

nem tudni. Tény, hogy Anker Lajos – saját jegyzetei szerint – 1863–1864-ben a budai kincstári erdőben vélte megtalálni a *metelkana* hernyóját galajon, vagy annak közelében fűszálon. Vagyis a gyűjtési hely, az idő és a vélt tápnövény arra vall, hogy Anker rossz helyen kereste a lepkét. Későbbi jegyzeteiben nincs is többé szó a *metelkana*-ról, és azt Budapest környékén nem is találta senki sem.

Időközben Frivaldszky Imre *Jellemző adatok Magyarország faunájához* című munkájában (FRIVALDSZKY 1865: 146–147) részletesen bemutatta a Metelka Lipenyé-t, sőt, a hím első ábráját is közölte könyve IV. tábláján (6., 7. ábra). A faj leírását így zárta: „Ezen új faj a jelen korig hazánk kizárólagos sajátja. Lelhelye Pest megye, Dabas s Gyón vizenyős rétségei, hol is Metelka gyógyszerész által 1859-ben fedeztetett fel. A felfedező ezen igen érdekes fajnak első-kori életmódját s átalakulási viszonyait jelenleg még titkon tartja.” A titok bizony még akkor is hétpecsétetes titok maradt, hiába sóvárogtak utána annyian. Maga Pável János is közöttük volt, de ő megelégedett azzal az 1878-ban kapott ígérettel, hogy azt Metelka halála után örökölni rá fogja hagyományozni.

A hön áhított titkot Metelka végül egy fiatal lepkészre, Vángel Jenőre hagyta. Vángel Jenő 1879-től fogva minden évben ellátogatott hozzá, vasút hiányában – gyalogszerrel. Metelka annyira megkedvelte az ifjú rovarászt, hogy évtizedeken át vezetett rovarászati feljegyzései mellett rábízta a Metelka-medvelepke tenyésztési és gyűjtési módjának részleteit, azzal a kikötéssel, hogy azokat csak halála

után hozhatja nyilvánosságra. Ma már különösnek tűnhet ez a rajongás egyetlen fajért. De hogy ez milyen hévvel lobogott Metelkában, jól érzékeltetik Abafi (A. AIGNER 1902a, 1902b) sorai: „Annyira rajongott az öreg úr az állatáért, melynek sikerült olajfestésű ábráját a család ma is kegyeletesen őrzi, hogy ha megbízott gyűjtői annak hernyóját hozták, akkor, a midőn már maga nem gyűjthette azt, reszketett az örömtől s az állatokat a kitelhető legnagyobb gonddal, szinte dédelgetve ápolta és gondozta.”

Vángel Jenő hűségesen megtartotta fogadalmát és még Metelka halála után, annak életrajzában (VÁNGEL 1885b) is csak annyit jegyzett meg, hogy azt Metelka a Dabas és Gyón között elterülő réteken fedezte fel; de egyúttal kilátásba helyezte, hogy a lepke életmódját legközelebb közzéteszi. És elérkezett a sokak által annyira várt pillanat. Egy év múlva Vángel Jenő a *Rovartani Lapok* hasábjain megjelentette Metelka feljegyzéseit a lepke gyűjtőhelyéről és tenyésztési körülményeiről (VÁNGEL 1886).

Azonban a *metelkana* eltűnt a hazai rovarászok szeme elől. Egyik-másik rovarkereskedő jegyzékében szerepelt ugyan, de ha megrendelték, nem volt kapható, és az újabb budapesti lepkészek egyikének gyűjteményében sem volt meg. Mióta a lepke felfedezője elhunyt, Vángel Jenő pedig felhagyott lepkészettel, mintha Magyarországon megfeledeztek volna a lepkéről. Ezekben az évtizedekben a *metelkana* a harmadik legdrágább lepkének számított az európai lepketereskedők jegyzékeiben.

A 1890-es évek elején azután két budapesti lepkész, Uhryk Nándor és Kosztka László, Vángel Jenő útbaigazítása nyomán a Dabashoz közel fekvő inárcsi pusztán kereste a hernyót, de nem akadtak rá. Ez a balsiker csak fokozta Abafi-Aigner Lajos kíváncsiságát, aki elhatározta, hogy a hernyó kutatására maga vállalkozik. Ugyancsak Vángeltől kért útbaigazítást, de az igen szűkszavú volt; úgy hogy annak nyomán bajos lett volna az óhajtott állatot megtalálnia. Szerencsésebb volt, amikor Uhryk Nándor kíséretében Dabason, a fölfedező vejénél, Rátz József gyógyszerésznél érdeklődött, aki a legnagyobb készséggel adott felvilágosítást; sőt elhivatott egy embert is, ki még Metelka részére gyűjtötte a hernyót, s ennél fogva pontosan tudta, hol és miként kell azt keresni. „Másnap hajnalban kimentünk ezzel az emberrel a Sári és Pusztá-

8. ábra. A Metelka-medvelepke fejlődési alakjait és a hernyó tápnövényét bemutató ábra Abafi-Aigner Lajos (A. AIGNER 1902a) cikkében. Jól látható, hogy a tábla Méhely Lajos festménye alapján készült, de a hernyót átrajzolták, illetve kiegészítették a báb és a lepke festményével. Méhely a bábról és a lepkéről is készített vízfestményt, de ezek lappangnak

Figure 8. Illustration presenting the development stages of Metelka's tiger moth and the caterpillar's food plant in Lajos Abafi-Aigner's article (A. AIGNER 1902a). It is easy to see that the table was produced on the basis of Lajos Méhely's painting, but the caterpillar was traced, and it was completed using pictures of the pupa and the moth, but these are missing at the moment

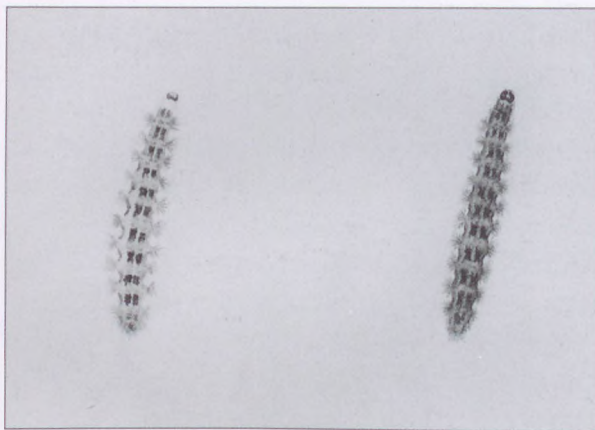

9. ábra. Méhely Lajos vízfestménye a Metelka-medvelepke hernyójáról és tápnövényéről. A festmény Abafi-Aigner Lajos hagyatékából került elő (Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest)

Figure 9. Lajos Méhely's watercolour of the caterpillar of Metelka's tiger moth and its food plant. The painting came to light in Lajos Abafi-Aigner's legacy (Hungarian Natural History Museum, History of Science Collection, Budapest)

Babád közt elterülő turjánba, a hol állítólag a legtöbb hernyó szokott akadni. De bárha emberünk térden fölül járt is a nádasban, mi meg a parton tűvé tettünk minden fűszálat, Metelkana hernyót nem találtunk: július eleje lévén, elmúlt az ideje!” – emlékezett vissza Abafi (A. AIGNER 1902a, 1902b).

A következő év júniusának elején Abafi fiatal lepkész-segédjével, Uhl Józseffel és Metelka régi gyűjtőjével újra kiment Pusztá-Babád környékére. Bár szép számban találtak is a hernyóból, de ezeket nem sikerült felnevelni. Sőt, egy év múlva újra kudarcot vallott. Abafi a sikertelenséget abban látta, hogy nem ismerte a hernyó tápnövényét, és lakása teljességgel alkalmatlan volt nevelésre. A háromszori kudarc elvette a kedvét a további próbálkozástól.

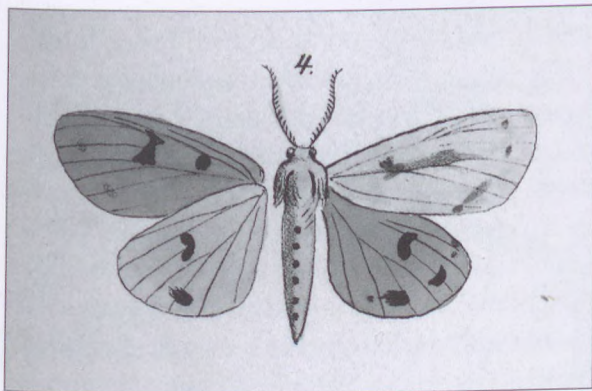

10. ábra. Abafi-Aigner Lajos hagyatékából előkerült vízfestmény, amely a Metelka-medvelepke életmódját bemutató cikkhez (A. AIGNER 1902a) készült. A festmény szintén Méhely Lajos munkája, amely végül nyomtatásban átalakított formában jelent meg. (Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény, Budapest)

Figure 10. A watercolour found in Lajos Abafi-Aigner's legacy, which was produced for an article on the life history of Metelka's tiger moth (A. AIGNER 1902a). This picture is also the work of Lajos Méhely, which finally appeared in print in a modified form (Hungarian Natural History Museum, History of Science Collection, Budapest)

Ezután újra Pável János lépett a színre. 1899. április 25-én Uhl Józseffel, aki akkor már a Nemzeti Múzeum segédpreparátora volt, a babádi pusztára kirándultak, ahol fűhálóval sikerült is néhány második stádiumú lárvát gyűjteniük. Második alkalommal, május 13-án és 14-én, már a vízben járva keresték a hernyót, mely ekkor a második vedlés utáni állapotában volt. Május végén és június elején, Bartkó József múzeumi preparátorsegédde már harmadik vedlés alatt álló hernyóból gyűjtöttek. A négy kiránduláson összesen huszonnégy hernyó került elő, s ezekhez járult még további három példány, melyet a tápnövényért Babádra kiküldött Bartkó József talált.

Pável azonban nem volt egészen biztos benne, hogy valóban a *metelkana* hernyóját találták-e meg mindaddig, míg az április 25-én talált hernyóból, amely június 16-án bábozódott be, július 11-én ki nem kelt az első *metelkana*-lepke, melyet azután július 25-ig további huszonegy példány követett. Tizenöt évnyi szünet után tehát újra megkerült a lepke és ismertté vált tenyésztése is. Pável szeretett volna kifejtett lepkét is gyűjteni, hogy viselkedését is megfigyelhesse; de az újabb

II. ábra. A *Chleonia flava* ábrája Bremer (1864) Kelet-Szibéria lepkéit bemutató közleményében

Figure II. An illustration of *Chleonia flava* in Bremer's paper (1864) on the Lepidoptera of Eastern Siberia

kirándulás alkalmával, dacára minden fáradozásának, ez nem sikerült. Ezzel Pável János be is fejezte a *metelkana* kutatását. Bár tervbe vette, hogy ismereteit közzéteszi, halála megakadályozta ebben. Jegyzeteit Abafi örökölte, és abból a fontos adatokat és megfigyelési eredményeket közölte is (A. AIGNER 1902a, 1902b). Abafi leírása először a *Természetrajzi Füzetek*-ben jelent meg (A. AIGNER 1902a), egy színes táblával (8. ábra), amely Méhely Lajos vízfestményei nyomán készült (1 1902) (9. 10. ábra), majd a *Rovartani Lapok* is közölte (A. AIGNER 1902b).

A Pável Jánostól és Uhl Józseftől kapott útbaigazítás nyomán Cerva Frigyes 1900-ban és 1901-ben már nagyobb számban tenyésztette az állatot. Abafi a gyűjtési és nevelési tapasztalatokat így összegezte: „A hernyó leginkább éjjel táplálkozik s e miatt alkonyat után vagy hajnalban keresendő; a nap heve elől elrejtőzik. Ha a növényről lepotyog vagy az ember közeledtére leejti magát a vízbe, annak felületén úgy futkos, mintha száraz földön járna; különben is igen élénk és fürge. Tévedés, hogy – miként azt némelyek állították – a hernyó csupán csak a turjánok szélén fordul elő; Cerva épen úgy, sőt még gyakrabban találta azt mélyebb, csaknem derékig erő vízben is.

A *metelkana*-hernyót, miként más fajokét is, egy időben a kifejlődés különböző stádiumában lehet találni s ez az oka annak, hogy a bábozódásnak s a lepke kikelésének ideje is igen változó. A hernyó tenyésztése igen sikeres, ha azt kellően gondozzuk s abban a helyzetben vagyunk, hogy mindig friss nővénnel táplálhatjuk és – a mi fő – nem zavarjuk; a

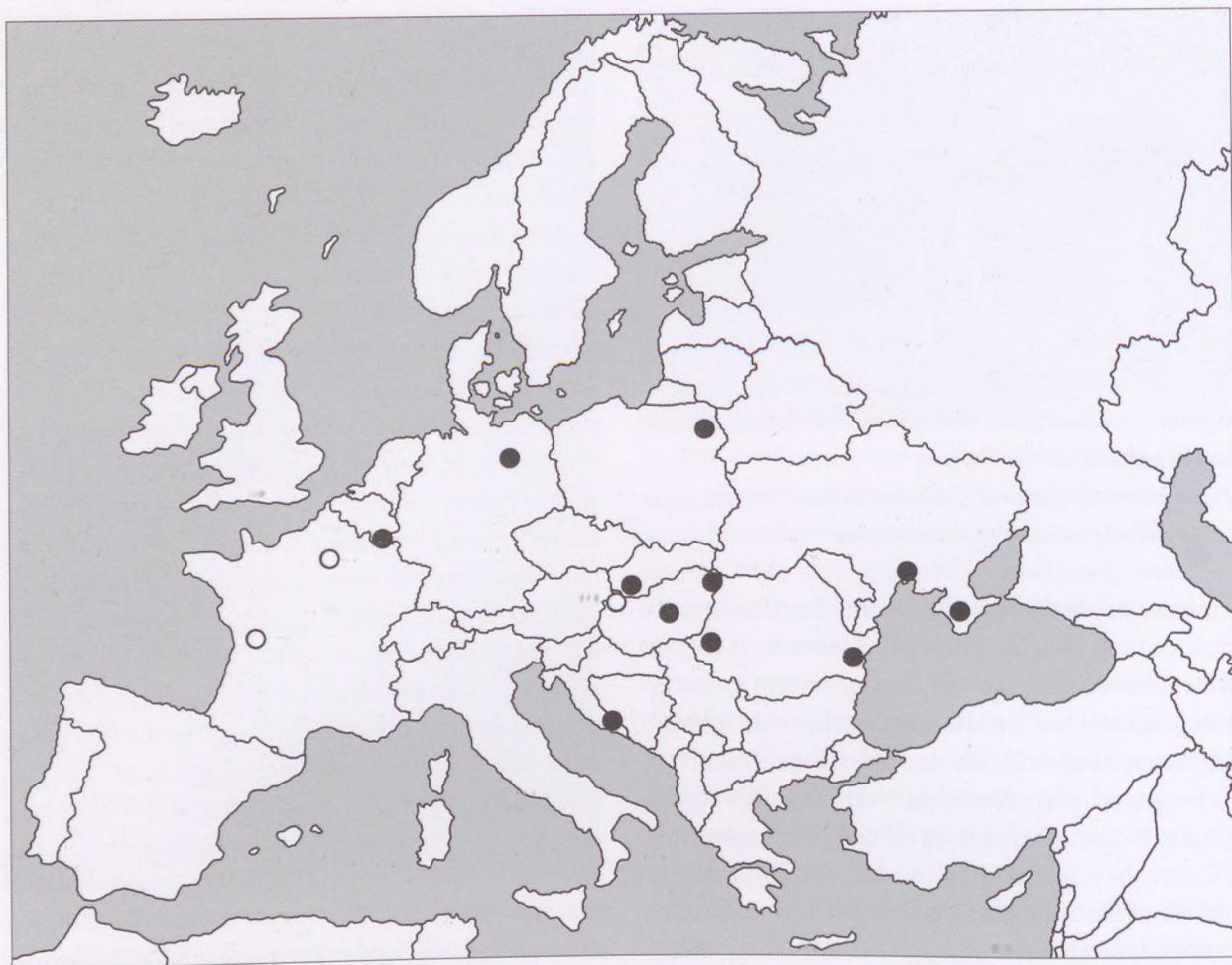
háborgatás ártalmára van. A kifejlett hernyó általában június közepe tájt bábozódik, s erre a célra növényekhez erősített vagy összezsugorodott levelekben szép fehér selymes vagy szennyes fehéressárga, meglehetősen laza szövédéket készít.

Fogságban a bábozódás viszonyai mások. «Oly lepkész, – írja Cerva, hozzám intézett levelében, – ki a hernyót sima fallal ellátott házikóban tenyészténé, kétségkívül abban a véleményben lenne, hogy az mindig fölül, azaz a házikó födelén (tehát soha annak alján) bábozódik. Tenyésztő házikóim különböző szerkezeténél fogva más tapasztalatra jutottam: nem a magasba tör bábozódás céljából a hernyó, hanem erre alkalmas sarkot vagy kiszögellést keres, legyen ez akár a házikóban fölül vagy alul. Néhány henger alakú házikóm, annak mintegy 10 cm-nyi magasságában köröskörül faléccal van ellátva, a melyen a bura alakú födél nyugszik. Ezekben a házikókban a hernyó mindig csak az említett lécc alatt, vagyis közel a talajt képviselő házikó aljához bábozódott, a sima oldalú házikókban ellenben mindig a födél által képezett sarkokban.»

A Metelka-medvelepke taxonómiai helyzete és elterjedése napjainkban

Abban az évben, amikor Váangel Jenő végre publikálta a Metelka-medvelepke életmódját és gyűjtésének fortélyait (VÁANGEL 1886), váratlan dolog történt, amire senki sem számított. Louis Demaison (1852–1937) francia lepkész a Francia Rovartani Társaság 1886. március 24-i ülésén bejelentette, hogy 1885 májusában, Reims vidékén, Sil-lery falu közelében egy mocsárban a *metelkana* hernyójának egy hím és egy nőtény példányára bukkant és azokat sikerrel fel is nevelte (ANONYMUS 1886). A felfedezés annyiban volt meglepő, mert ez volt az első eset, hogy a lepkét hazánkban kívül bárhol is megtalálták volna.

A hazai lepkészberkekben korábban is ismert volt, hogy az Amur mellől Otto Vasilevich Bremer (??–1873) *Chelonia flava* név alatt egy új fajt írt le 1861-ben, amely világosabb színét és kissé eltérő rajzolatát leszámítva, kísértetiesen hasonlított a *metelkana*-ra (BREMER 1861a: 477; 1861b; 1864: 39, IV Tábla: 4. ábra) (11. ábra). De-

12. ábra. A Metelka-medvelepke, *Rhyparioides metelkana* (Lederer, 1861) ismert előfordulási helyei Európában. A kör kipusztult állományt jelöl (KUČINIĆ *et al.* 2014 nyomán)

Figure 12. Known localities of Metelka's tiger moth, *Rhyparioides metelkana* (Lederer, 1861) in Europe. The circle marks extinct population (after KUČINIĆ *et al.* 2014)

maison a hasonlóságra alapozva ajánlotta, hogy az új fajt var. *amurensis* névvel pusztán a *metelkana* fajváltozatának tekintsék. Az idők folyamán a *metelkana* taxonómiai helyzete is változott. Staudinger és Rebel (1901) új lepkekatalógusukban a fajt a *Rhyparioides* genuszba sorolták és a Bremer-féle *flavida* szinonimjaként tüntették fel. Mint később kiderült, Bremer publikációja 1861. április 20-án, Lederer leírása pedig 1861 májusában jelent meg, azaz legalább tíz, egyes vélemények szerint csak hét nappal korábban, így a prioritás elve alapján a *flavida* a senior név. Úgy tűnt, a *metelkana* szinonim névként eltűnik. Ennek ellenére az európai lepkészek a *Rhyparioides metelkana* (SEITZ 1910: 94; ULBRICH 1913: 118; DANIEL 1939: 364, 1943: 747; POPSECU-GORJ 1970; POPESCU-GORJ & CIOCAN 1974;

KÖNIG 1979; STĂNOIU *et al.* 1979: 67), a *Diacrisia metelkana* (SPULER 1910: 132) vagy *D. metalkana* (sic!) (HAMPSON 1901: 299; ROTHSCILD W. 1910: 142) és a *Spilosoma metalcana* (sic!) (HAMPSON 1920: 397) nevet használták. Klaus Sattler, a British Museum (London) lepkésze 1972 táján bizonyította be, hogy a Bremer-féle név élvez prioritást, amelyről levélben értesítette Gozmány Lászlót, aki új státuszként és kombinációként a *Rhyparioides flavida metelkana* (Lederer, 1861) nevet vezette be az irodalomba (GOZMÁNY 1973: 238). König Frigyes (1978) a *Rhyparioides flavidus metelkanus* névalak használatát javasolta, egyben a prioritás elvének feladása mellett érvelt a *metelkanus* javára. Lényeges megjegyezni, hogy ezen publikációk kizárólag nomenklatúrai kérdéseket érintettek.

Josef J. de Freina és Thomas Witt vizsgálatai arra a megállapításra vezettek, hogy a kelet-ázsiai és a kárpát-medencei alak konspecifikus, azaz egy fajhoz tartoznak (FREINA DE & WITT 1985). Ugyanakkor a szerzőpáros magáévá tette König Frigyes (1978) javaslatát a prioritás elvének elvetéséről, és a *Rhyarioides metelkanus* mint megőrzött névalak (= *nomen conservandum*) bevezetését kezdeményezték. Egyben a két alak alfaj szintű különbözőségét is megállapították, ennek értelmében az európai alakra a *Rhyarioides metelkanus metelkanus* (Lederer, 1861), a kelet-ázsiai alakra a *R. metelkanus flavidus* (Bremer, 1861) nevet vezették be.

A prioritás elvetését azzal indokolták, hogy az elmúlt közel 125 évben a lepkészeti és ökológiai irodalomban szinte kizárólag a *metelkana/metelkanus* fajnevet használták, még a Japán lepkéit bemutató összefoglaló munkákban is (ESAKI *et al.* 1971: 210; INOUE *et al.* 1982). Ugyanakkor az európai ökológiai és természetvédelmi irodalomban zavart okozna egy addig szinte ismeretlen név bevezetése.

A teljességhez hozzátartozik, hogy a faj taxonómiai státusza napjainkban sem tisztázott. A szélesebb körben elfogadott álláspont szerint a *flavida* és a *metelkana* vikariáns fajtárat alkot. Mások szerint alfaji tagozódást mutató, diszjunk elterjedésű, ún. Sybilla-fajról van szó, és a *flavida* a *metelkana* alfaja (MURZIN 2003: 115). Egy további vélemény szerint a *flavida* a *metelkana* szinonimja (DUBATOLOV 1985: 86; FANG 2000: 326).

Napjainkra a faj elterjedéséről sokkal pontosabb képünk van (WITT *et al.* 2011): előfordul vagy előfordult a Rhône-völgyében, az Atlanti-óceán melletti síkságok egyes pontjain (Belgium, Észak-Franciaország), a Német–Lengyel Alföldön (Bielszki Park Narodowy, Észak-Lengyelország)

(MALKIEWICZ 2002), a Kárpát-medencében, a Duna keleti mocsárvidékein és a Neretva-torkolatánál (Horvátország) (12. ábra) (KUČINIĆ *et al.* 2014).⁴

A Magyar Természettudományi Múzeum (Budapest) Lepkegyűjteményében őrzik Gergely István⁵ lepkészeti tárgyú megfigyeléseit rögzítő, *Megfigyelések, tapasztalatok, gyűjtőhelyek* című kéziratát,⁶ amely érdekes adalékkal szolgál a Metelka-medvelepke Peszér környéki eltűnéséről: „Ez a lepke különben veszedelemben van, mert az a tócsa, ahol a hernyója él (Felsőpeszér, a kastélytól észak-északnyugatra mintegy másfél kilométer távolságban), beleesik a tervezett Duna–Tisza-csatornába. Hallomásom szerint a csatorna építésére hamarosan sor kerül. Jó volna valahová áttelepíteni. Hernyója Hoffmann szerint a sárgaliliomon és a gólyahíren, Blaschke szerint pedig a pongyolapitypangon élne. Biztos azonban, hogy más vízínövényeken is él, mert Peszérén mély (térden felül érő) vízben is gyűjtöttük, ahol ezek a növények már nem élhetnek meg.” A faj tenyésztéséről így írt: „Ugyancsak Kaposváron Pazsiczky Sándor⁷ a *Nemeophila metelkana* Ld.-t éveken át tenyésztette. A hernyókat nagy útifűvel (*Plantago major* L.) etette. Jó volna a részleteket tőle levélben megkérdezni. Címe Kaposvár, Tallián Gyula u. 21.” (BÁLINT & KATONA 2014: 83–85).

Miután eredeti élőhelyei, az Ócsa és Dabas környéki turjánok megsemmisültek, a lepke „klasszikus” hazai lelőhelyeiről eltűnt, utolsó példányai 1942–43-ból ismertek. Gozmány László Lengyel Gyula társaságában 1942 nyarán már nem lelte Peszér környékén.⁸ Az ifjú lepkész ekkor eltökélte magában, hogy a lepkét máshol is megtalálja. Véleménye szerint a faj nemcsak „klasszikus” lelőhelyén fordul elő, hanem az Alföld meleg, homoki, édesvízi mocsaraiban másutt is tenyésznie kell. Beje-

⁴ A *flavida*-ról a későbbi gyűjtések derítették ki, hogy a Távols-Keleten, Koreában és Japánban is honos. Ugyanezek a vidékek, valamint Kínában előfordul egy másik, hasonló színezetű faj is, de ez jóval nagyobb és élénkebb színezetű, így a *flavida*-val nem téveszthető össze. A fajt szintén Bremer (BREMER 1864: 39, III. Tábla: 3. ábra) írta le *amurensis* név alatt.

⁵ Gergely István (1877–1960) földművelés-iskolai kertésztanító, kertész, lepkész, az Országos Pomológiai Bizottság és a Magyar Rovartani Társaság alapító tagja, majd a második világháború után a választmány tagja. Lepkegyűjteménye halála után a Magyar Természettudományi Múzeumba került. A *magyarországi hernyók táplálónövényei* című kézírata 331 oldalas, ami bizonyítja, hogy komoly szakmai munkásságot fejtett ki. Számos lepkéfajt először mutatott ki hazánk területéről. http://m.cdn.blog.hu/le/lepkeskonyvek/image/Gergely_Istvan/Gergely_Istvan_m%C3%A9gkisebb.pdf (Hozzáférés: 2016. június 28.)

⁶ A kézirat keltezetlen, de a dokumentumban szereplő legkésőbbi dátum (1947. július 6.) alapján a szerző visszaemlékezéseit talán 1948-ban vethette papírra.

⁷ Pazsiczky Sándor (1881–1955), rajztanár, amatőr lepkész. Kaposváron képzőművész generációk neveltek a keze alatt. Élete utolsó évtizedeiben csak a lepkésznek hódolt, gyűjteménye mintegy 20 000 példányból állt. Halála után gyűjteménye a Magyar Természettudományi Múzeumba került. Leghűségesebb, egyben legkiválóbb tanítványa Nattán Miklós (1910–1970) volt.

⁸ Napjainkban Ócsáról és Peszérrel is újra vannak előfordulási adatok.

lölte térképén az orgoványi mocsarakat, de harminc évet kellett várnia, amíg eljuthatott a kiszemelt élőhelyre, a négy mocsár közül a legnagyobbikhoz, a Csira-mocsárhoz. 1972. július 11-én este 8 óra 10 perckor kapcsolta be lámpáját, és 8 óra 25 perckor érkezett az első lepke, ami „szinte ráugrott a lepedőre, majd rögtön összecsukta a szárnyait. 8.26-kor a ciánosüvegemben volt és 8.26-kor kieresztettem a levegőmet, mert a lepke haláltusájában szétnyitotta a szárnyait. Metelkána.” Nyolc hím példány került akkor a gyűjtőüvegbe (GOZMÁNY 1973).

1981-ben Szeőke Kálmán az Izsáki Állami Gazdaság területén működtetett fénycsapda fogásában szintén megtalálta: június 30-án és július 9-én egy-egy hím példány repült a csapdába (SZEŐKE 1982). A teljességhez hozzátartozik, hogy a faj már az 1900-as években is ismert volt a Kolontó környéki mocsarokból, így izsáki előfordulása pusztán ottani fennmaradását bizonyította. A *metelkana*-t 1978-ban a Kiskunsági Nemzeti Park faunisztikai kutatása során a Természettudományi Múzeum szakemberei Izsák mellett is megfogták. A gyűjtések a nemzeti park területén hat, egymástól „elszigetelt” populációt mutattak ki, ami azt bizonyítja, hogy a lepke jellegzetes élőhelyein mindenütt előfordul. Bár korábban feltételezték, hogy a lepke jobbra helyhez kötött életet él, nem hagyja el élőhelyét, nem száll távolabbi fényforrásra, a Kiskunsági Nemzeti Parkban végzett gyűjtések során kiderült, hogy legalább egy kilométert képes repülni (GOZMÁNY *et al.* 1986). (A König Frigyes által 1975-ben Temesvár környékén felfedezett populáció (KÖNIG 1979) a valamikori egybefüggő mocsárlánc-populációk egyik fennmaradt állománya, és nem a jelenkori magyar népesség kiterjedése.)

Hosszú időnek kellett eltelnie, amíg sikerült bizonyítani, hogy a lepke a Nyírségben is előfordul. Bár Haláp lelőhellyel ismert volt egy példánya, amit a második világháború előtt Szondy György,

a debreceni Dóczy Leánygimnázium egykori tanára gyűjtött, csak 2002-ben, Baranyi Tamás igazolta a faj jelenlétét.

A *metelkana* egykoron a Hanságban is tenyésztett. Holtz Márton 1908 nyarán báró Nathaniel Charles Rothschild (1877–1923)⁹ megbízásából lámpázással és csalétekkel is gyűjtött a Hanság területén. A gyűjtött anyagot Hans Rebel (1861–1940) osztrák lepkész határozta meg: az enumeráció 1909-ben jelent meg a *Rovartani Lapok* lapjain. A listában Csorna lelőhellyel, 1908. június 9. és július 11. közötti időszakban, hat *Rhyparioides metelkana* példány szerepel (ROTHSCHILD 1909: 138). Sajnálatos, hogy ez a szenzációs felfedezés az első világháború eseményei miatt feledésbe merült. Graeser Ferenc 1940-ben megjelent cikkében már nem említette a fajt (GRAESER 1940), amely minden bizonnyal kipusztult a Dunántúl területéről (BENEDEK *et al.* 2002), bár elszigetelt, kicsiny populációi talán a Hanságban fennmaradhattak.

Kovács Lajos a hazai nagylepkék előfordulási adatait összegző cikke első részében a fajt a Hanság mellett Ócsáról, Peszér és Dabas környékéről, valamint Izsákról jelezte (KOVÁCS 1953: 106), bár az ócsai lelőhelyet később törölte a jegyzékből (KOVÁCS 1956: 107).

Hogy mi okozhatta, hogy csak ilyen lassan sikerült a faj hazai elterjedését feltérképezni? A válasz az állat viselkedésében rejlik: a lepke helyhez kötött életet él, nem hagyja el élőhelyét és rajzása is viszonylag rövid ideig tart. A hernyók élethosszát és a lepkék megjelenését erősen befolyásolják a helyi mikroklimatikus és időjárási viszonyok, így például, hogy meddig tart a tél és meddig vannak az élőhelyek víz alatt.

A lepke hernyója elsősorban a mocsári gólyahírt (*Caltha palustris*), a mocsári kutyatejet (*Euphorbia palustris*) és a vízi mentát (*Mentha aquatica*) fogyasztja, de elfogad más mocsári növényfajt is. Jól mozog a vízen is, gyakran a „vízen járva” közelíti meg tápnövényét.

⁹ Nathaniel Charles Rothschild (1877–1923) angol bankár, entomológus, a brit természetvédelmi mozgalom egyik úttörője. Bár naponta bejárta dolgozni a londoni N M Rothschild & Sons Limited bankba, minden fennmaradó idejét az entomológiának szentelte. Különösen a bolhák (Siphonaptera) taxonómiai és faunisztikai kutatásában ért el kimagasló eredményeket. Bolhagyűjteményét a British Museumban (Rothschild Collection) őrzik. 1901-es szudáni expedíciója során fedezte fel, majd 1903-ban publikálta a bubópestis és az endémias typhus kórokozójának vektorát, a *Xenopsylla cheopis* nevű bolhafajt. Számos cikkel járult hozzá hazánk faunája ismeretéhez is. Feleségével, a nagyváradi születésű Rózsika Edle von Wertheimstein (1870–1940) bárónővel a Kárpátokban, egy lepkegyűjtő expedíción találkozott, majd 1907-ben házasodtak össze. Rothschild agyhártyagyulladás miatt 1923-ban, 46 évesen öngyilkos lett.

A Metelka-medvelepkéhez kapcsolódó történet

Az 1960-as években fedezték fel a Duna-delta (Delta Dunării) északi részén élő igen népes állományát. Az ott élő populáció egyedszámával és „értékével” kapcsolatban több anekdota is ismert. Talán emlékszik még az olvasó, hogy a Metelka-medvelepke a felfedezését követő időszakban a legdrágább és legkeresettebb európai lepkék egyike volt. Azonban később is „konvertibilis valutának” számított. A történet szerint a hetvenes években a bukaresti Antipa Múzeum (Muzeul Național de Istorie Naturală Grigore Antipa) vezető lepkésze, Aurelian Popescu-Gorj (1914–1997) egy különösen nagy sorozat (több száz példány) Duna-deltában gyűjtött példányért tudott magának beszerezni egy, az akkori viszonyok között horrorilisen drága hordozható Honda-generátort, az éjszakai gyűjtés egyik elengedhetetlen eszközét.

Mielőtt bárki is elhamarkodott ítéletet mondana, tisztában kell lennie a ténnyel, hogy a medvelepkéfélék (Arctiidae) számos fajára, így a Metelka-medvelepkére is jellemző a tömeges megjelenés. Ilyenkor a népesség egyedszáma egyik generációról a másikra akár nagyságrendekkel is megugorhat. Hogy ez a tömeges megjelenés mit takar, arra egy másik történet világít rá: a Duna-deltában, a kirándulóhajókon az esti díszkivilágításra esetenként olyan tömegben repül a lepke, hogy az eltaposott példányok miatt a fedélzet csúszóssá és balesetveszélyessé válik, ezért a legénységnek időről időre össze kell söpörnie a dögeket és a fedélzetet fel kell mosnia.

Köszönetnyilvánítás

A szerző őszinte hálával tartozik Bálint Zsoltnak és Katona Gergelynek (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest) értékes tanácsaikért, kiegészítéseikért, valamint a közlésre átengedett fényképekért és dokumentumokért. Köszönet illeti a Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményét és Központi Könyvtárát a Metelka Ferencsel kapcsolatos fényképek és dokumentumok közlési lehetőségéért.

Irodalom

- A. AIGNER L. (1902a): Egy érdekes szövő-lepke (Nemeophila Metelkana Ld.) története. (Geschichte eines interessanten Schmetterlings (Nemeophila Metelkana Ld.).) – *Természettudományi Füzetek* 25(3–4): 417–435.
- A. AIGNER L. (1902b): A Nemeophila Metelkana története I – II. – *Rovartani Lapok* 9(8): 156–161, 9(9): 181–185.
- ÁDÁM L. & MERKL O. (1986): Adepheg of the Kiskunság National Park. – In: MAHUNKA S. (ed.): *The Fauna of the Kiskunság National Park. Volume I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 119–142.
- ANONYMUS (1885): Gyászrovat. – *Rovartani Lapok* 2(3): 63.
- ANONYMUS (1886): M. L. Demaison, de Reims, communique les notes suivantes ... – *Bulletin des Scéances et Bulletin Bibliographique de la Société Entomologique de France* 1886: LIV–LV.
- BÁLINT Zs. & KATONA G. (2014): *Lepkeíráások.* – Hatvan, Széchenyi Zsigmond Könyvtár, 91 pp.
- BENEDEK B., RONKAY L. & SZABÓKY Cs. (2002): The Lepidopterous Fauna of the Hanság area, No. 1. The heteroceran families (Lepidoptera: Diurna and Macroheterochera). – In: MAHUNKA S. (ed.): *The Fauna of the Fertő–Hanság National Park. Volume II.* Budapest, Magyar Természettudományi Múzeum, pp. 639–682.
- BREMER O. (1861a): Neue Lepidopteren aus Ost-Sibirien und dem Amur-Lande, gesammelt von Radde und Maack, beschreiben von Otto Bremer. (Lu le 22 mars 1861). (Nouvelles espèces de Lépidoptères recueillis par MM. Radde et Maack dans la Sibérie orientale et dans le pays de l'Amour.) – *Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg* (1861–1862) 3(7): 461–496.
- BREMER O. (1861b): Neue Lepidopteren aus Ost-Sibirien und dem Amur-Lande, gesammelt von Radde und Maack, beschreiben von Otto Bremer. – *Mélanges Biologiques, très du "Bulletin physico-mathématique" et du "Bulletin de l'Académie Impériale des Sciences de St.-Petersbourg"* (1853–1861) 3: 538–589.
- BREMER O. (1864): Lepidopteren Ost-Siberiens, insbesondere des Amur-Landes, gesammelt

- von der Herren G. Radde, B. Maack und P. Wulffius, bearbeitet von Otto Bremer. – *Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de Saint-Petersbourg* Série VII. 8(1): 1–103. + VIII.
- DANIEL F. (1939): Gedanken zu einigen Arctiid-Formen (Lepidoptera). – *Mitteilungen der Münchner Entomologischen Gesellschaft* 29(2–3): 354–368.
- DANIEL F. (1943): Beiträge zur Kenntnis der Arctiidae Ostasiens unter besonderer Berücksichtigung der Ausbeuten H. Höne's aus diesem Gebiet (Lep., Het.) II. Teil: Hypsinae, Micrarctiinae, Spilosominae, Arctiinae. – *Mitteilungen der Münchner Entomologischen Gesellschaft* 33(3): 673–759.
- DUBATOLOV V.V. (1985): *Rhyparioides metelkana* (Lederer, 1861) in Siberia. – *Vestnik Zoologii* 5: 86. [oroszul, in Russian]
- ESAKI T., MUTUMURA A., INOUE H., OGATA M., OKAGAKI H. & KUROKO H. (1971): *Icones Heterocerorum Japonicorum in Coloribus Naturalibus. Volume 2.* – Osaka, Hoikusha Publishing Co, 304 pp., 136 Pl.
- FANG Ch. (2000): *Lepidoptera, Arctiidae. (Fauna Sinica, Insecta 19.)* – Beijing, Science Press, 589 pp, 20 Pl. [kínai nyelven, in Chinese]
- FREINA de J. & WITT T. (1985): Zur Nomenklatur und Systematik von *Rhyparioides metelkanus* (Lederer, 1861) (vorgeschlagen als nomen conservandum) und *Rhyparioides metelkanus flavidus* (Bremer, 1861) (Lepidoptera, Arctiidae VIII). – *Nachrichtenblatt der Bayerischen Entomologen* 34: 115–117.
- GLASER L. (1887): *Catalogus etymologicus Coleopterorum et lepidopterorum.* – Berlin, R. Friedländer, 396 pp.
- GOZMÁNY L. (1973): Újra felfedeztem a „metelkánát”. (The rediscovery of *Rhyparioides metelkana* Led. in Hungary.) – *Folia entomologica hungarica* (N.S.) 26(1): 236–238.
- GOZMÁNY L., HERCZEG É., RONKAY L., SZABÓKY Cs. & VOJNITS A. (1986): The Lepidopterous Fauna of the Kiskunság National Park. – In: MAHUNKA S. (ed.): *The Fauna of the Kiskunság National Park. Volume I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 219–356.
- GRAESER F. (1940): Beitrag zur Kenntnis der Lepidopterenfauna des Hanság. – *Fragmenta faunistica hungarica* 3(3): 64–68.
- HAMPSON G.F. (1901): Catalogue of the Arctiidae (Arctiinae) and Agaristidae in the collection of the British Museum (Nat. Hist.). – *Catalogue of the Lepidoptera Phalaenae of the British Museum* 3: 1–690.
- HAMPSON G.F. (1920): Catalogue of the Lithosiidae (Arctiinae) and Phalaenoididae in the collection of the British Museum. – *Catalogue of the Lepidoptera Phalaenae of the British Museum* (Suppl.) 2: 1–592, 592a, 593–619.
- HENERÁRY L. (2008): Egy méltatlanul elfeledett természetkutató gyógyszerész a XIX. századból: Metelka Ferenc (1814–1885). – *Gyógyszerészet* 52: 297–301.
- HENERÁRY L. (2010): 170 éve a betegek szolgálatában. I. rész – Az alapítástól az államosításig. – *Dabasi Újság* 10(2): 16–17.
- HOFMANN E. (1887): *Die Gross-Schmetterlinge Europas.* – Stuttgart, Hoffmann, XL, 196 pp. + 72 tábla.
1. (1902): Ismertetés: Abafi Aigner Lajos: Egy érdekes szövő-lepke (*Nemeophila metelkana* Led.) története. – *Rovartani Lapok* 9(6): 132.
- INOUE H., SUGI S., KUROKO H., MORIUTI S. KAWABE A. & OWADA M. (1982): *Moths of Japan 1–2.* – Tokyo, Kodansha, 966, 554 pp.
- KAUFMANN E. (1897): Jellemző magyarországi Coleopterák I. (Charakteristische Coleopteren Ungarns I.) – *Rovartani Lapok* 4(6): 122–125.
- KOVÁCS L. (1953): A magyarországi nagylepkek és elterjedésük I. (Die Gross-Schmetterlinge Ungarns und ihre Verbreitung I.) – *Folia entomologica hungarica* (N.S.) 6(2): 76–164. + térkép.
- KOVÁCS L. (1956): A magyarországi nagylepkek és elterjedésük II. (Die Gross-Schmetterlinge Ungarns und ihre Verbreitung II.) – *Folia entomologica hungarica* (N.S.) 9(4): 89–140.
- KÖNIG F. (1978): *Rhyparioides metelkanus* (Lederer, 1861) (stat. nov. L. Gozmány = metelkana Led.) (Lepidoptera, Arctiidae) en Roumanie occidentale. – *Linnaea Belgica* 7(6): 166–174.
- KÖNIG F. (1979): *Rhyparioides metelkanus* (Lederer, 1861) (Lepidoptera, Arctiidae) în Banat. – *Tibiscus, Seria Științe Naturale* 4: 119–124.
- KUČINIĆ M., MATEŠIĆ M., KOREN T., MRNJAVČIĆ VOJVODA A., VAJDIĆ M., PELIĆ D.F., BUKVIĆ V. & PEROVIĆ F. (2014): First check list of the subfa-

- mily Arctiinae (Lepidoptera, Erebidae) in Croatia, with the finding of *Rhyarioides metelkana* (Lederer, 1861), new species in Croatian fauna from the valley of the Neretva River. – *Natura Croatica* 23(1): 67–87.
- KUTHY D. (1897): Ordo. Coleoptera. – In: *A Magyar Birodalom Állatvilága (Fauna Regni Hungariae). III. Arthropoda. (Insecta. Coleoptera.)*. Budapest, Királyi Magyar Természettudományi Társulat, 213 pp.
- LEDERER J. (1861): *Nemeophila Metelkana* n.sp. – *Wiener Entomologische Monatsschrift* 5(5): 162–163. + Pl. 3 fig. 12.
- MAHÁCS M. [MOHÁCSY M.] (összeválogatta és sajtó alá rendezte) (1926): *Angyal Dezső kertészeti munkái IV. kötet. Gyümölcsismeret. (Pomologia)*. – Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság, 523 pp.
- MALKIEWICZ A. (2002): *Rhyarioides metelkana* (Lederer, 1861) (Lepidoptera: Arctiidae) again in the northern part of Europe. – *Polskie Pismo Entomologiczne* 71(4): 351–354.
- METELKA F. (1837): *Az etzetsavas horgagról (Zincum aceticum). A Dárdagról (Stibicum)*. – Pest, Trattner-Károlyi, 14 pp.
- MOHÁCSY M. (id.), MALIGA P. & MOHÁCSY M. (ifj.) (1967): *Az őszibarack*. – Budapest, Mezőgazdasági Könyvkiadó, 471 pp. (3. kiadás)
- MURZIN V. (2003): *The tiger moths of the former Soviet Union (Insecta, Lepidoptera, Arctiidae)*. – Sofia–Moscow, Pensoft Publishers, 188 pp., 27 Pl.
- POPESCU-GORJ A. & CIOCAN V. (1974): Données concernant la biologie et les stades préimaginaux chez *Rhyarioides metelkana* Led. (Lep., Arctiidae). – *Travaux du Museum National d'Histoire Naturelle „Gr. Antipa” Bucharest* 15: 233–239.
- POPESCU-GORJ A. (1970): *Rhyarioides metelkana* Led. (Lepidoptera-Arctiidae) en Roumanie. Sa variabilité et sa répartition paléarctique. – *Revue Roumaine de Biologie, Série de Zoologie* 15(1): 31–36.
- ROTHSCHILD N.Ch. (1909): Adatok Magyarország lepkefaunájához. (Beiträge zur Lepidopterenfauna Ungarns.) – *Rovartani Lapok* 16(9–10): 130–148.
- ROTHSCHILD W. (1910): Catalogue of the Arctiinae in the Tring museum, with notes and descriptions of new species. – *Novitates Zoologicae* 17(2): 113–171.
- SEITZ A. (1910): 4. Familie Arctiidae, Bärenspinner. – In: SEITZ A. (ed.): *Die Gross-Schmetterlinge der Erde. Die Palaearctischen Spinner und Schwärmer Band 2*. – Stuttgart, Alfred Kerner, pp. 43–108.
- SPEISER F. (1893): *Kalocsa környékének bogárfaunája*. – Kalocsa, 60 pp.
- SPULER A. (1910): XXIII. Fam. Arctiidae Stph. – In: SPULER A. (ed.): *Die Schmetterlinge Europas Band 2*. Stuttgart, E. Schweizerbartsche Verlagsbuchhandlung, pp. 128–152.
- STĂNOIU I.M., BOBÎRNAC B. & COPĂCESCU S. (1979): *Fluturi din România*. – Craiova, Editura Sorisul Românesc, 197 pp. + 90 Pl.
- STAUDINGER O. & REBEL H. (1901): *Catalog der Lepidopteren des palaearctischen Faunengebietes. I. Theil: Famil. Papilionidae – Hepialidae*. – Berlin, Friedländer & Sohn. XXXII. + 411 pp.
- SZEŐKE K. (1982): *Rhyarioides flava metelkana* Led. Izsákról (Lepidoptera). (*Rhyarioides flava metelkana* Led., from Izsák (Lepidoptera).) – *Folia entomologica hungarica* 43(1): 250.
- ULBRICH E. (1913): *Rhyarioides Metelkana* Led. ab. nov. vulnerata. – *Rovartani Lapok* 20(7–8): 118–119.
- VÁNGEL J. (1885a): Várnász egy szöcskefajnál. – *Rovartani Lapok* 2(1): 18–19.
- VÁNGEL J. (1885b): Metelka Ferencz életrajza (1814–1885). – *Rovartani Lapok* 2(7): 129–133.
- VÁNGEL J. (1886): A *Nemeophila Metelkana* Ld. életmódja. (La biologie de *Nemeophila Metelkana* Ld.) – *Rovartani Lapok* 3(6): 123–125.
- VAY S. (é. n.) [1910]: *Ősökről – unokáknak*. (Gróf Vay Sándor munkái. 10. kötet) – Országos Monográfia Társaság. Budapest, Légrády nyomda, 206 pp.
- WITT T.J., SPEIDEL W., RONKAY G., RONKAY L. & LÁSZLÓ Gy.M. (2011) Subfamilia Arctiinae. – In: WITT T.J. & RONKAY L. (eds.): *Noctuidae Europaeae. Vol. 13. Lymantriinae and Arctiinae, including phylogeny and check list of the quadrifid Noctuoidea of Europe*. – Sorø, Entomological Press, pp. 81–217.

Világhálólhelyek:

http://fhnp.nemzetipark.gov.hu/_user/browser/File/Kiadvanyok/K%C3%B3csagv%C3%A1ri%20f%C3%BCzetek/F05_rovarvilag_lepkek_HUN_PREVIEW.pdf (Hozzáférés: 2016. június 28.)

http://publication.nhmus.hu/NatEu/HNHM_Zoology/HNHM-LEP_Rhyparioidesmetelkana.pdf (Hozzáférés: 2016. május 15.)

http://www.nic.funet.fi/index/Tree_of_life/insecta/lepidoptera/ditrysia/noctuoidea/arctiidae/arctiinae/rhyparioides/ (Hozzáférés: 2016. június 28.)

<http://www.papillon-poitou-charentes.org/Rhyparioides-metelkana-Lederer.html> (Hozzáférés: 2016. június 15.)

régészet

ARCHEOLOGY

Adatok Szombathely római és középkori topográfiájához

Anderkó Krisztián

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary

anderko.krisztian@savariamuseum.hu

Összefoglalás

A Kossuth Lajos és Thököly Imre utak által határolt telken több egymást követő ütemben zajlottak régészeti feltárások. Ez a terület a római topográfia szerint Savaria fallal körülvett belvárostól délre található, a római védmű és annak délnyugati sarka alig ötven méterre helyezkedik el. A kutatás feltételezése szerint ennek a kelet–nyugati irányú falszakasznak a sarkaitól déli irányban, egy félköríves középkori (esetleg római) eredetű sánc húzódott.

A 2008–2009. évi feltáráson, az ásatási terület nyugati sávjában egy vízfolyás maradványa került elő, amely a ma kb. 60–70 méterre nyugatra futó Perint patakhoz hozható kapcsolatba. Az üledékben egy cölöplyuksor és az egykoron hozzá tartozó faszerkezet viszonylag jó megtartású maradványa került elő. Az egykori kerítést kihegyezett végű, szőfonással ellátott cölöpök alkották, amelyeket a dendrokronológiai vizsgálat szerint az 1602-ben vágtak ki.

KULCSSZAVAK: Savaria, Szombathely, topográfia, római kor, középkor

Abstract

ata on the Roman and mediaeval topography of Szombathely. On the site bordered by Kossuth Lajos and Thököly Imre Roads, there have been a number of archaeological excavations in successive phases. According to the Roman topography, this territory is located to the south of the central walled section of the city of Savaria, the Roman rampart and its south-west corner being scarcely fifty metres away. It is assumed in the investigation that in a southerly direction from the corners of this east-west wall section ran a semicircular fortification of mediaeval (possibly Roman) origin.

During excavations in the years 2008–2009, in the western zone of the excavation site, the remains of a watercourse came to light, which may be associated with the Perint Stream, now running approx. 60–70 metres to the west. In the silt, a row of post holes and a wooden structure once associated with it was uncovered in a relatively good state of preservation. The one-time palisade was made up of posts with tapered ends and fitted with wickerwork, these having been cut down in 1602 according to dendrochronology testing.

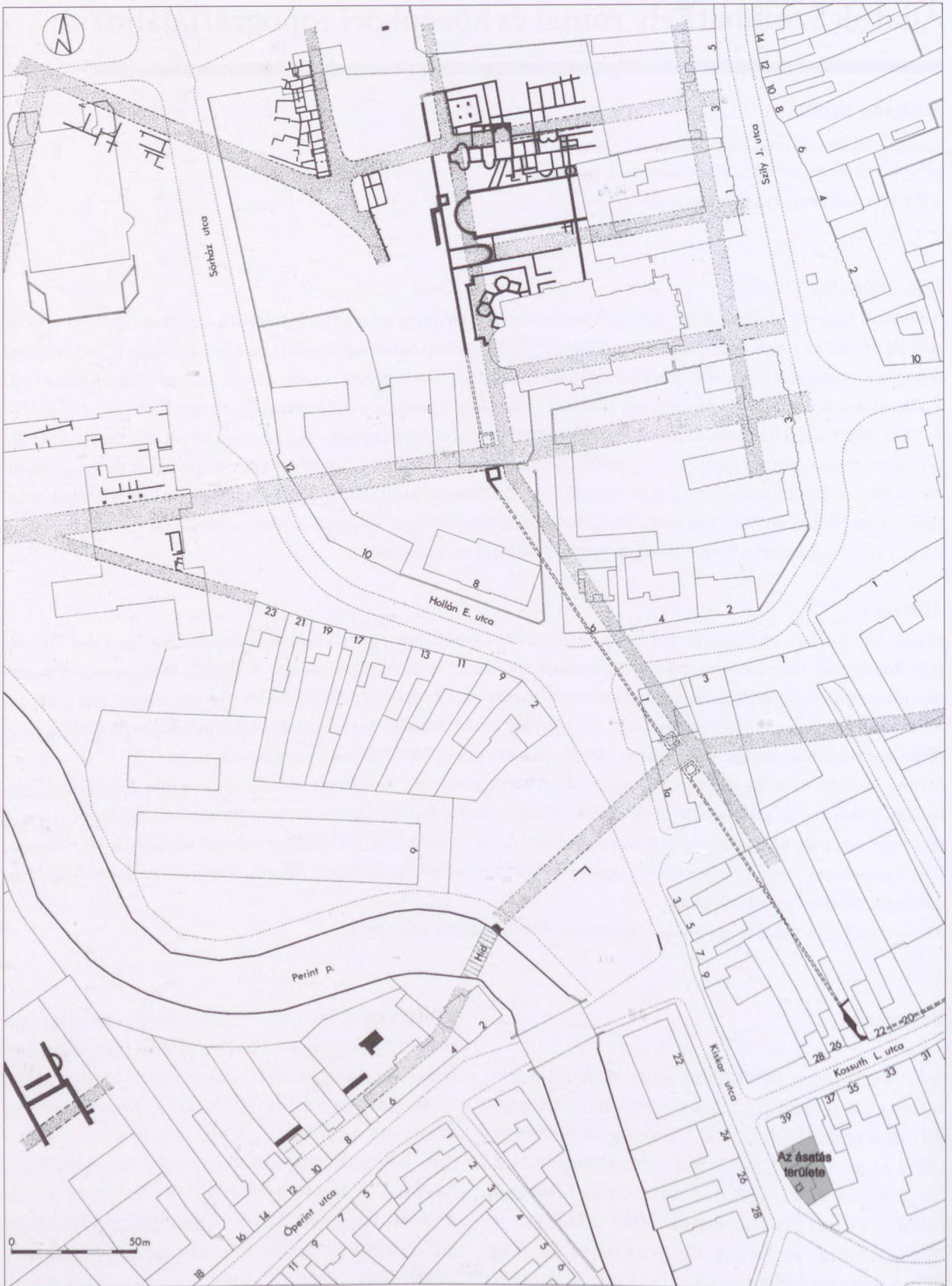
KEYWORDS: Savaria, Szombathely, topography, Roman period, Middle Ages

Bevezetés

A Kossuth Lajos és Thököly Imre utak által határolt telken több egymást követő ütemben zajlottak régészeti feltárások.¹ A topográfia szerint (Kiss *et al.* 1998: 28, 17. ábra; MLADONICZKI & SOSZTARITS 2009: 328, 1. ábra) a terület Savaria fallal körülvett belvárosától délre található, a római védmű és annak délnyugati sarka alig ötven méterre helyezkedik el (1. ábra). A kutatás

feltételezése szerint ennek a kelet–nyugati irányú falszakasznak a sarkaitól déli irányban, egy félköríves középkori (esetleg római) eredetű sánc húzódik (Kiss *et al.* 1998: 117), amely részben érinti ezt a területet. A feltárások során számítani lehetett még a Borostyánkő útról leágazó, Savariát nyugatról elkerülő, a Perint és a délnyugati városfalsarok között elhaladó római út előkerülésére is (MLADONICZKI & SOSZTARITS 2009: 346).

¹ A cikk egy korábban megjelent tanulmány (Bödőcs *et al.* 2014) szerző által írt fejezetének részben átdolgozott és kibővített változata.

1. ábra. Az ásatási terület elhelyezkedése (Rajz: Derdák Ferenc)

Figure 1. Location of the excavation site (Drawing: Ferenc Derdák)

A feltárások eredményei

A 2008–2009. évi feltáráson az előzetes várakozásoknak megfelelően számos római kori objektum, közöttük egy *porticus* maradványai kerültek napvilágra. Ezek a jelenségek egy viszonylag egységes talajtani rétegződésbe vágódva helyezkedtek el, a terület nyugati sávjában viszont egy éles rétegtani elválás volt megfigyelhető. Ez a harminc méter hosszán dokumentált, északnyugat–délkelet irányú jelenség, két, egymástól jól elkülöníthető részre osztotta a feltárási területet. Jelentkezési szintjében tőle keletre római kori maradványok, még magából a jelenségből római, középkori és újkori leletanyagot is tartalmazó, kevert törmeléksávok kerültek elő. Ezek alatt egy szürke színű 100–120 centiméter vastag üledéksáv húzódott, amelyet több, egymástól csak részben elkülöníthető rétegre lehetett bontani. Alsó felében egy vöröses színű kavicsréteg, felette egy nagy mennyiségű szervesanyag-maradványt is tartalmazó sáv, majd egy részben kereszttrétegzett finomhomokos réteg következett. A jelenség összetétele és elhelyezkedése arra engedett következtetni, hogy itt egy hajdani vízfolyás maradványa került elő, amely – a lerakódások tanúsága szerint – több különböző intenzitású periódussal rendelkezett. A szervesanyagban gazdagabb sávok azt jelezték, hogy egy-egy időszakban csekély vízmozgás mellett egyfajta tavi vagy mocsaras jellegű környezet alakult ki, a kereszttrétegzett üledék viszont élénkebb, gyorsabb és nagyobb energiájú vízáramlásra utalt.² A meder szélességét nem sikerült megállapítani, a keleti szélétől nyugat felé még körülbelül kilenc méter terület feltárására volt lehetőség, de ezen a részen a másik oldala nem került elő. Ez a jól nyomon követhető és lehatárolható vonalú egykori patakmeder, már csak elhelyezkedése folytán is, a ma körülbelül 60–70 méterre nyugatra futó Perinttel hozható kapcsolatba. A kettő közötti viszony azonban még bizonytalan, ezért számos interpretáció elképzelhető. Felmerülhet, hogy a feltárt szakasz volt az eredeti patakmeder, illetve az is, hogy ezen a szakaszon a Perint egy, a mainál jóval szélesebb, helyen-

2. ábra. Ásatási felvétel az előkerült famaradványokról

Figure 2. Excavation photograph of the unearthed wooden remains

ként esetleg mocsaras ágba folyhatott déli irányban. A legvalószínűbb mégis az, hogy itt egy olyan mellékág került elő, amely a fő mederről fűződött le. Szintén eldöntetlen, hogy természetes vagy mesterséges eredetű ágról van-e szó, de nyitott kérdés egyelőre az is, hogy mikor keletkezhetett.

A feltárt szakasz szerencsés módon összekapcsolható egy Mátyás király utcai ásatáson előkerült hasonló jelenséggel,³ így a két helyszínt összekötve kirajzolódik egy olyan irány, amely a már korábban említett ívelt alakú sánc vonalát is követi.

Azt, hogy ez a sánc létezett, illetve, hogy van-e kapcsolat közte és a patameder között, azt egy, az ásatáson előkerült lelet bizonyíthatja. Részben az üledékben, illetve annak a szélén több cölöplyuk és egy faszerkezet viszonylag jó megtartású maradványa került elő (2. ábra). A kihegyezett végű, körülbelül három méter hosszú cölöpök eltérő átmérővel (10–15 és 30–40 cm) rendelkeztek. Az építés során a kétféle vastagságot váltakozó sorrendben helyezték egymás mellé, két vastagabb közé mindig egy vékonyabb került. A szerkezet egy részén az eredeti vesszőfonás is megőrződött, amelyet nem szálanként, hanem kötegekben fontak a cölöpök közé (3. és 4. ábra). A kerítés tetején kialakított csapoláshelyek szerint a védmű tetejét léccel fogták össze. A cölöpök kocsánytalan tölgy (*Quercus robur*) törzséből, a vesszőfonás kocsányos tölgy és fűzfák (*Salix* spp.) ágaiból készültek. A zömében 1–4 éves ágakat valamikor ta-

² Az üledék geológiai elemzését Zentai Zoltán (Nyugat-magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ, Szombathely) végezte.

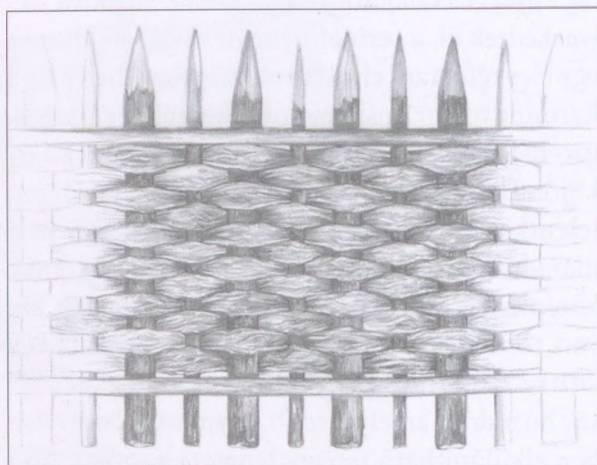
³ Sosztarits Ottó és Pásztókai Szeőke Judit közöletlen ásatása. Savaria Múzeum, Régészeti Adattár (=SMRA) 1846-05 és SMRA 2195-07.

vasszal vágták vagy gallyazták. A cölöpökhöz használt faanyagot jó minőségű, fiatal (21–35 éves) kocsánytalan tölgyekből készítették. Az, hogy a ma szokásos 90–120 éves vágáskor töredékéig hagyták csak nőni a fákat utalhat valamilyen kényszerhelyzetre vagy a maitól teljesen el-

3. ábra. Ásatási felvétel a vesszőfonásról

Figure 3. Excavation photograph of the wickerwork

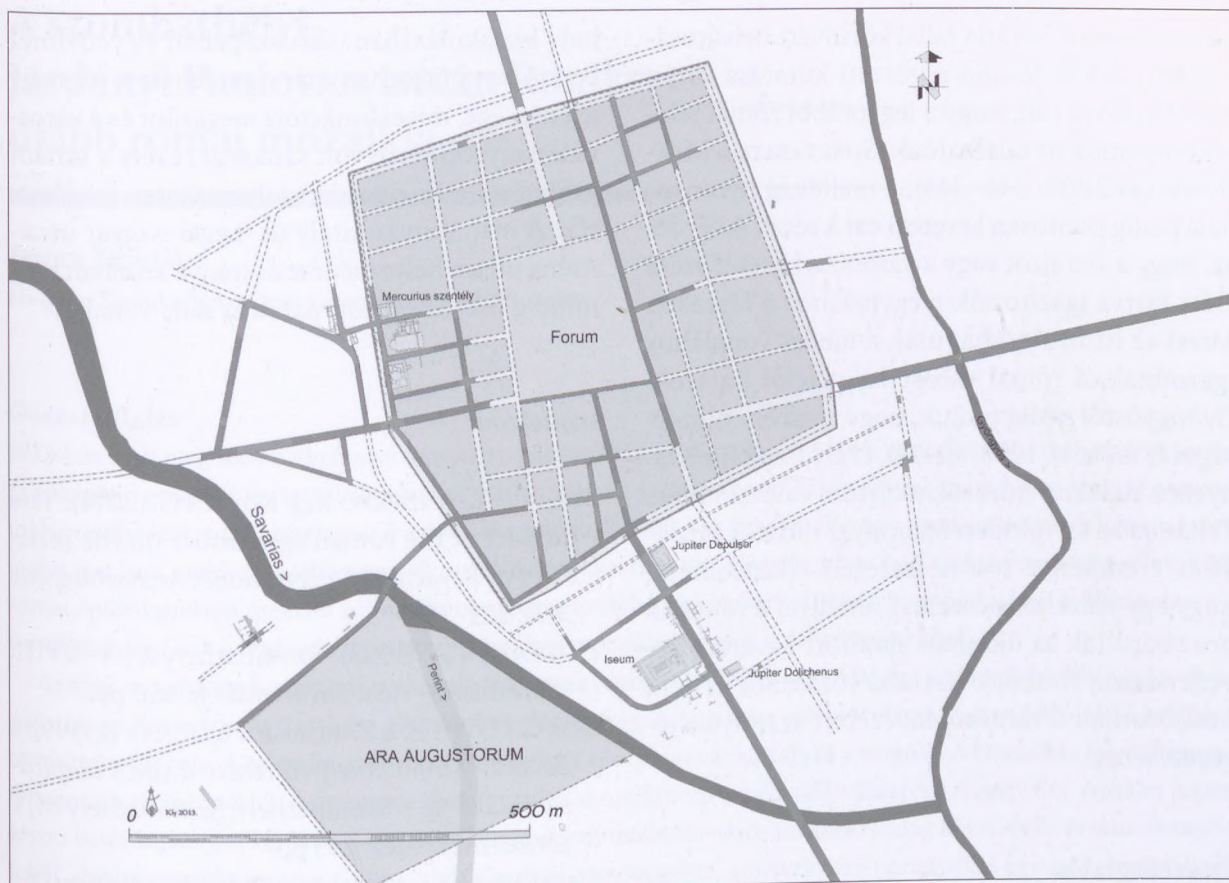
4. ábra. A palánk rekonstrukciója (Rajz: Kenesei Ágnes)

Figure 4. Reconstruction of the palisade (Drawing: Ágnes Kenesei)

5. ábra. A győri vázlat

Figure 5. The "Győr sketch"

6. ábra. A vízfolyások rekonstrukciója (Rajz: Isztin Gyula)

Figure 6. Reconstruction of the watercourses (Drawing: Gyula Isztin)

nem volt kiemelten fontos szempont a kerítés elkészítésekor. Az évgyűrűk vizsgálatával megállapítható volt,⁴ hogy 1602-ben vágták ki őket, feltehetőleg a várostól nyugatra vagy északnyugatra eső területen. Ez az adat szerencsés módon egybeesik azokkal a leírásokkal, amelyek szerint egykoron Szombathelyt körös-körül árok és fából készült, vesszőfonással ellátott palánk védte (HORVÁTH 1993: 16–17). A források szerint ezt a védművet többször javították, át- vagy újjáépítették (például 1490-ben, 1592-ben és 1612-ben), vonalát részben áthelyezték (HORVÁTH 1993: 15–16). A kerítés nem lehetett különösebben magas és jó állapotú, hiszen például 1624-ben egy forint bírságot kellett fizetnie annak, aki nem a kapukat használta, hanem a párkányon mászott át (HORVÁTH 1993: 16).

Sajnos a palánk pontos vonala a Szombathelyt ábrázoló korai térképeken nincs feltüntetve. Az úgynevezett győri vázlat (5. ábra), amelyet bár a

13. századra kelteznek, de látszólag 15. század környéki állapotokat tükröz (Kiss *et al.* 1998: 204) viszont érdekes adalékkal szolgál. A várostól délre három, ívben elhelyezkedő, többé-kevésbé ovális alakú „folt” és egy híd van feltüntetve. Ez egy olyan vízzel részben még feltöltődött árok vagy meder maradványa lehetett, amely csak egy hídon keresztül volt járható. Elhelyezkedése szerencsés módon összevág az ezen a feltáráson és a Mátyás király utcában előkerült patakmederrel, így ezek az adatok összekapcsolhatók. Ennek eredményeképpen a várostól délre kirajzolódik egy, a Perint patakról leágazó árok vagy meder, amely iránya miatt minden bizonnyal a Gyöngösbe torkolhatott (6. ábra). A középkorban és a kora újkorban ezt határolta északról egy sánc, amely védműként és városhatárként is funkcionálhatott.

A feltárt szakasz tágabb környezetét vizsgálva elképzelhető, hogy ez a meder már a római kor-

⁴ A vizsgálatokat Grynaeus András (Magyar Dendrokronológiai Labor, Budapest) végezte (SMRA 2502-09).

ban is létezett. Savaria fallal körülvett belvárosától délre fekvő terület régészeti kutatása során nyilvánvalóvá vált, hogy a legkorábbi római településnyomok itt találhatók (SOSZTARITS & MLADONICZKI 2009: 344–345), a mellékág nyomvonala pedig pontosan keretezi ezt a részt. A kérdés az, hogy a vízrajzot vagy a városszerkezetet szem előtt tartva igazították-e egymáshoz a részeket. Mivel az itt futó római utak a meder vonalához igazodnak, a római várost kelet felől határoló Gyöngyösről pedig tudjuk, hogy részben mesterseges (KISS *et al.* 1998: 10–12), ezért inkább a környezet-átalakító munkákat tartom valószínűnek. Tehát ez az ág minden bizonnyal tudatos tájalkítás eredménye (természetesen elképzelhető, hogy egy része természetes), amellyel a rómaiak hozzájárultak az újonnan alapított Savaria közvetlen környezetének vízszabályozásához és nem utolsósorban a városból kivezetett szennyvíz elvezetéséhez.

Összefoglalás

Összegezve kijelenthetjük, hogy a feltáráson a mai Perint patak egyik mellékága került elő, amely fontos szerepet játszott Savaria–Szombat-

hely kialakulásában, városképében és védelmében. A kora újkorban már nem lehetett túl nagy jelentősége, mivel funkciója megszűnt és a városnak nagyobb térre volt szüksége, ezért a sáncot megszüntették, a medret folyamatosan feltöltötték. A mai Mátyás király út–Légszeszgyár utca–Aréna utca elhelyezkedése és iránya azonban még mindig őrzi az egykori patak és sánc vonalát.

Irodalom

- BÖDÖCS A., ANDERKÓ K. & KOVÁCS G. (2014): The impact of the roman agriculture on the territory of Savaria. – *Dissertationes Archaeologicae* 3(2): 321–333.
- HORVÁTH T.A. (1993): Szombathely a XV–XVIII. században. – *Acta Savariensia* 8: 450 pp.
- KISS G., TÓTH E. & ZÁGORHIDI CZIGÁNY B. (1998): *Savaria–Szombathely története a város alapításától 1526-ig.* – Szombathely, Szombathely MJV Önkormányzata, 295 pp.
- SOSZTARITS O. & MLADONICZKI R. (2009): Die Strecke der Bernsteinstraße in Savaria. – In: BÍRÓ Sz. (Hrsg.): *Ex Officina... Studia in honorem Dénes Gabler.* Győr, Mursella Régészeti Egyesület, pp. 325–356.

A szombathelyi Járdányi Paulovics István Romkert újabb római mozaikja

Buocz Terézia

H-9700 Szombathely, Deák Ferenc utca 76/d., Hungary

Összefoglalás

1943-ban nyílt meg Szombathely első romkertje (napjainkban Járdányi Paulovics István Romkert), amely a város római és középkori emlékeit mutatja be. Ekkor vált láthatóvá az a színpompás mozaikpadozat-maradvány, ami még napjainkban is élményt nyújt a romkertet felkereső látogatóknak. 1960-ban kezdődtek meg a romkert bővítését lehetővé tevő újabb ásások, amelyek kisebb nagyobb megszakításokkal harminc évig tartottak. A jelentős leletanyag mellett több római épületegyüttest (például a centrális oktogont), továbbá a középkori vár korábbi periódusát és a várkápolna rondáját is feltárták a régészek. Emellett újabb római mozaikpadozatok is felszínre kerültek.

Az egyik mozaik, amely mostani tanulmányunk tárgya a centrális épülethez vezető folyosó padozatát borítja. A kelet-nyugati irányú folyosó nyugati vége a központi nyolcszögű épületegyüttes udvarát négyszögben körülölelő korridor rendszerbe fut bele. A keleti folytatását szétrombolta a középkori vár körfala és a várárok. A hosszúkas folyosó mozaikpadozata részben sérült. Szerencsére ránk maradt a mozaikmező északi szélét keretező szegélydísz. A széles fekete sávon belül keskeny zöld, fehér és piros csík után végeláthatatlan vörös meanderszalag következik. A mozaikmezőt fehér alapon egymást metsző vörös vonalak osztják négyszögekre, amelyek középpontjában egy-egy geometrikus, négyszirmú, színes virág áll. A virágok kelyhe fekete, az egymással szemben ülő szirmaik színe mindig azonos, piros vagy zöld, széleik lépcsőzetesen csipkés. Mozdulatlanul, mindig egyvonalban állnak. A szirmok közötti tér lebegő keletet mutat. A négyszögeket létrehozó rácsminta a halászháló fogalmát érvényesíti. A halászháló csomózására utalnak a vonalakon fogazott sorokban egymást követő mozaikkockák.

A jelen tanulmányunkban közölt mozaikpadozatok az úgynevezett szőnyegmozaikok kategóriáihoz tartoznak. A perzsiai textilszövés mintái Szírián keresztül eljutottak a Földközi-tenger térségébe, Itáliába. Aquileia és Grado ókeresztény szentélyeinek, bazilikáinak mozaikpadozatain imitálták a perzsiai szőnyegek díszítőmotívumait. A virágokkal megtöltött hálózatoskat szívesen alkalmazták a templom bejáratától az oltárig vezető sávon. Ennek a stílusnak hatását közvetítette Aquileia és Grado mozaikművészete Savaria felé. Valószínűnek tartjuk, hogy Itáliából érkezettek a mozaikművészetben jártas művészek és mesterek Savariába, és talán műhelyt is hozhattak itt létre. Nem hisszük, hogy csupán mozaik-mintakönyvek foroghattak közkezen, hiszen a magas művészi színvonalon érvényesülő mozaikok jelentős száma bizonyítja a művészi, mesteri munkát. Egy Christogrammos ókeresztény sírkő igazolja, hogy vándorfestők is megfordultak Savariában. A sírkő Savaria keleti temetőjéből került elő, amely napjainkban a Szent Márton templom és temető szélesebb környékén helyezkedik el. A rózsaszín erezett márványból faragott sírkövön lévő feliraton olvashatjuk, hogy két vándorfestőnek, az ötven évet élt Launiusnak és a huszonöt évet és hét napot élt Secundinus emlékére állították.

KULCSSZAVAK: Járdányi Paulovics István Romkert, Savaria, Szombathely, 4. század, római kor, mozaikpadló, geometrikus formák

Abstract

An additional Roman mosaic in the Járdányi Paulovich István Garden of Ruins in Szombathely. In 1943, the first garden of ruins in Szombathely was opened (nowadays Járdányi Paulovics István Garden of Ruins), where Roman and mediaeval relics from the city are on display. A remnant of colourful mosaic flooring became visible at that time, which still today provides visitors coming to the garden with a great experience. Further excavations were begun in 1960, to enable ex-

tension of the garden of ruins, and these lasted for thirty years, with pauses of various durations. Besides the significant find materials, a number of Roman building complexes (for instance, the central octagon) were unearthed by the archaeologists, as well as the earlier period of the mediaeval castle and the rotunda of the castle chapel. Besides these, additional Roman mosaic floors came to the surface.

One of the mosaics, which is the subject of our present study, covers the floor of the corridor leading to the central building. The western end of the east-west oriented corridor runs into the square corridor system encompassing the courtyard of the central octagonal building complex. The eastern continuation was destroyed by the ring-wall of the mediaeval castle and the castle moat. The mosaic flooring of the longish corridor has been damaged in part. Fortunately, the frieze framing the northern edge of the mosaic field has survived. Within the broad, black band, after a narrow green, white and red strip there follows an endless red meandering ribbon. The mosaic field is divided into squares by red lines cutting across each other on a white base, and in the centre of each square is a colourful geometric flower with four petals. The calyx of the flower is black, the colours of the petals positioned opposite each other are always the same, red or green, their edges are toothed in steps. Motionless, they all stand in a line. The space between the petals displays a floating cross. The network pattern creating the squares validates the fishing net concept. The meshing of the fishing net is indicated by the mosaic tiles following one another in notched rows along the lines.

The mosaic flooring reported here belongs to a category known as carpet mosaic. The patterns of Persian textile weave came to the Mediterranean region and to Italy via Syria. The carpet motifs were copied on the mosaic flooring of churches in Aquileia and Grado, especially on the aisle leading from the entrance to the altar. The mosaic art of Aquileia and Grado relayed the affection for this style toward Savaria, where a workshop may have been established. We do not believe that only mosaic pattern books were in common usage, because high standard mosaics were constructed. An early Christian gravestone, marked with a Christogram, attests that itinerant painters got as far as Savaria. The gravestone came to light in an early eastern cemetery of Savaria and carved from pink-veined marble, was set up for two itinerant painters, Launionus and Secundinus, who lived 50 years and 25 years and 7 days, respectively.

KEYWORDS: Járdányi Paulovics István Garden of Ruins, Savaria, Szombathely, 4th century, Roman period, mosaic floor, geometric forms

Bevezetés

Szombathely első romkertje 1943-ban tárta ki kapuját a látogatók előtt. A romkert alapításának előzménye a papi szemináriumi épület kibővítésének gondolata volt. Az építkezés megkezdése előtt talajvizsgálatokat végeztek a területen. A talajminták vétele közben egy Közép-Európában egyedülálló római kori mozaik maradványra bukkantak. Géfin Gyula püspöki titkos kamarás, szemináriumi rektor elévülhetetlen érdeme, hogy az akkor működő Műemlékek Országos Bizottságának felhívta figyelmét a felszínre került leletekre. A későbbiekben is ő volt az egész ásatás és helyreállítás lelke és motorja. A munkálatokat teljes odaadással támogatta Grösz József püspök úr. A nemes cél érdekében feláldozta és rendelkezésre bocsátotta a püspöki kertet. Az ásatások irányítója és tudományos ismertetője Járdányi Paulovics István, a debreceni egyetem régészprofesz-

szora volt. Az ásatásokon az ínségmunkások mellett a kispapok is lelkesen részt vettek a munkákban. A műemléki bemutatás Lux Kálmán – Műemlékek Országos Bizottságának műszaki főtanácsosa és kormány főtanácsos – tervei alapján vitték véghez.

Az ásatások során az ókori város, Savaria leletei közül kiemelkedett a nagyméretű mozaikpadozat rész, ami mind művészi, mind esztétikai hatásában magas színvonalú élményt nyújt még ma is a romkertet felkereső látogatók számára. A középkori vár ránk maradt romjainak egyes részletei is ekkor váltak láthatóvá (J. PAULOVICS 1943). A későbbi ásatások, amire majd húsz év múlva került sor – kisebb-nagyobb megszakításokkal hosszú ideig tartottak – hozzájárultak a romkert kibővítéséhez. A feltáró régészek Buocz Terézia és Szentlélek Tihamér voltak. A műemléki helyreállítások terveit Károlyi Antal, Káldy Gyula és H. Vladár Ágnes készítették. A kivitelezést az Országos Mű-

1. ábra. A Járdányi Paulovics István Romkert (Szombathely) helyszínrajzának részlete: a központi octogon-épületegyüttes a kerengővel és a folyosóval (Rajz: Derdák Ferenc)

Figure 1. The central building with the ambulatory and corridor (Drawing: Ferenc Derdák)

emlék Felügyelőség helyi kirendeltsége hajtotta végre Petz Gyula művezetésével. A műemléki helyreállítások tanácsadója és felügyelője Szentlélek Tihamér volt. Az újabb ásatások számos jelentős értékű emlékek között újfent pazar mozaikpadozatokat hoztak a felszínre, megörvendeztetve ezzel az érdeklődő publikumot. Az egyik mozaik – amely tanulmányunk tárgya – a székesegyház északi falának közelében bukkant fel (1. ábra).

A mozaikpadozat elhelyezkedése

A mozaik egy kelet–nyugati hosszanti irányú helység padozatát borítja. Ez a téglalap alakú belső tér egy hosszú folyosó (*faux*) része. Északról és délről egy-egy 55 centiméter vastag fal határolja. Ezeket a falakat tegulákkal kevert zöld csatári palakövekből építették. Magasságuk a tenger

szint felett 212,25 és 212,55 méter között maradt ránk. A mozaik padozat 211,81 és 211,83 méter közötti magassági szinten áll. A padozat alatt fűtőberendezés nem volt. A folyosó belső szélessége 3,1 méter. Teljes hosszát nem ismerjük, mert a kelet felé tartó részére rátelepedett és tönkretette a középkori vár íves fala, a hozzá tartozó árokkal együtt. Ennek a mozaikos folyosónak a nyugati vége fut neki egy észak–déli irányú, *terrazzo*-padozattal ellátott folyosónak. Ez utóbbi folyosó-rész az egyik tagja a belső udvart négyszögben körülvéző folyosórendszernek. A folyosók által körbe zárt belső, négyszögletes udvar közepében egy centrális épületegyüttes áll. A központi helyet elfoglaló nagy nyolcszögű terem, az *octogon* külső falaihoz csatlakoznak a négyszögletes toldalék épületek. Az egyik négyszögű helyiséghez hatszögű, a másikhoz nyolcszögű belső tér kapcsolódik. A nagy központi *octogon* bejárata a keleti

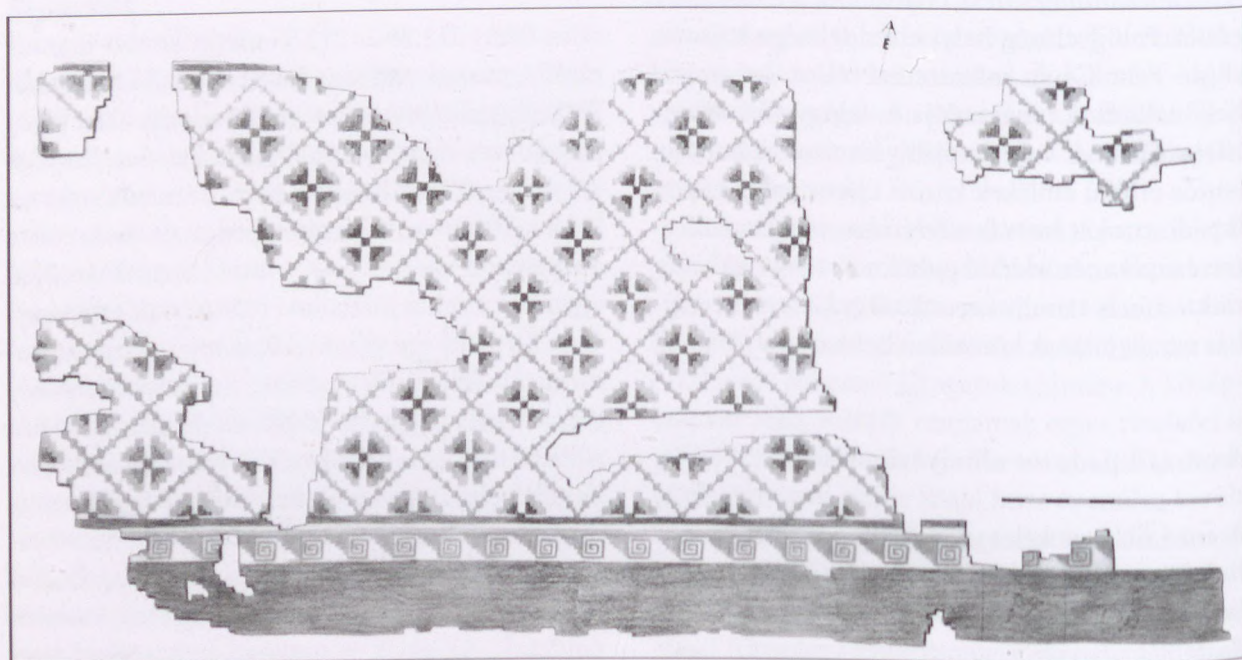

2. ábra. A keleti folyosó mozaikjának felbukkanása az ásatás során

Figure 2. Mosaic flooring of the eastern corridor emerging during excavation

oldalán volt, ami összefüggésben állt a kerengő keleti folyosó részével.

A mozaikos passzázs szerepet játszott a centráli nyolcszög megközelítésében. A folyosó ránc maradt mozaikpadozatának a hossza 5,75 méter, a szélessége kitölti egyes helyeken a *faux* teljes szélességét, vagyis 3,1 méter (2. ábra). Több helyen sérült, és néhol erősen hiányos. Római kori javítást vagy kiegészítést nem észleltünk rajta. Szerencsénkre a fő mező egy összefüggő része és a hozzá tartozó északi szegély dísz fenn maradt. A folyosó déli fala mellett a későbbi időkben ráépítkeztek, de alatta részben épen megőrződött a mozaiknak egy darabja. Legnagyobb részét a középkori pillér pusztította el. A mozaikot alkotó kis mozaik szemek (*cubus*) anyaga fehér, kristályos mészkő, (amit Vadász Elemér geológus szerint tévesen neveznek márványnak), kékesszürke bazalt, zöld palakő és bordós vörös árnyalatú Balaton-melléki kőzet. A *tessera*-k felületei egyenetlenek, durván faragottak, csak viszonylag csiszoltak. A tetejük a négyszög mellett sokszor a háromszög, vagy olykor a hatszög formáját mutatják. A kis *cubus*-ok beágyazott részei egyenetlenül megmunkált, hosszúkás nyúlvánnyal rendelkeznek. A mozaikszemek nagysága is különböző: 0,7×1,1, 0,9×1,1 vagy 0,6, 1,4×0,7 vagy 1,5, 1,6×0,6 illetve 1,14 cen-

3. ábra. A folyosó mozaikpadozatának rajza (Rajz: Kiss E. Csaba)

Figure 3. Drawing of the corridor mosaic (Drawing: Csaba E. Kiss)

4. ábra. A mozaikfolyosó mozaikját W. Szakonyi Judit és Kiss E. Csaba restaurátorok tisztítják

Figure 4. Restorers Judit W. Szakonyi and E. Csaba Kiss clean the mosaic of the corridor

timéter. Az anyag, amibe a mozaikszemeket beágyazták kevés, de erősen szemcsés téglaporral kevert nagyfokú mésztartalommal bíró elegy volt. A mozaikagy világos rózsaszín lett, amiben a 0,3 centiméteres téglaszemcsék és fehér mészcso-mók is előfordulnak. A mozaik alapját adó *terrazzo* réteg elég gyenge minőségű (3. ábra). A mozaikot Hesztera Aladár irányításával restaurálták (4. ábra).

Mozaikunk északi szélén fennmaradt az egész mezőt lezáró keret sávja. A külső, széles, fekete sávon belül egy keskenyebb fehér alapú csík következik. A fehér alapon szegletes vörös *meander* vonala fut végig. A szegletes *meander* zárt oldalához minden esetben egy-egy, vele azonos színű, vörös, tömör, derékszögű háromszög csatlakozik. Ezeknek a háromszögeknek az egyik befogója a *meander* felmenő szárával, a másik befogója pedig a *meander* alsó vonalával egyezik meg. Ez utóbbi az egész *meander*-vonalat egybefogó vörös vonallal is azonos. A tömör háromszögek átfogója lefelé haladva kockánként lépcsőzetesen tagolt. Közvetlen a *meander*-szalag motívuma alatt vékony zöld csík húzódik. Azután négy sor fehér *cubus*-okból kirakott szalag következik. Ezt a sávot egy fekete vonal zárja le, ami egyben a választóvonal a szegélydísz és a főmező között.

A mozaik téglalap alakú főmezejének egész felületét hálózati minta szövi be. A fehér alapon az egymást metsző vörös vonalakat úgy szerkesztették meg, hogy egy mozaikszem után mindig négy

kocka következzen és folyamatosan váltakozzanak egymással. Arra azonban ügyeltek, hogy a rácsok átlóinak metszéspontjaihoz állandóan a négy szemből álló kvadrát kerüljön. Az így megalkotott hálószerkezet négyszögekből állt össze (*scutula*). Ezeknek a diagonális *cancellum*-oknak a csúcsai mindig a helység falai felé mutattak. A szegélyrészhez érve félbevágott négyszögek, azaz háromszögek lettek. (A hálózati minta soha sem a helyiség falához igazodik, hanem az irányt mindig a négyszög alap szisztémája adja meg.) A hálóminta minden egyes közepében egy-egy stilizált, geometrikus virágminta helyezkedik el. Az egyes négyszögek átlóinak metszéspontjában négy sötét mozaik szemből álló kvadrát került. Ez a virág közepe. Körülötte, mint centrális *tessera* körül foglalnak helyet a virágszirmok. A kis kvadrát négy sarkához egyesével derékszögben csatlakoznak a sötét, fekete virágkelyhek. A négyszirmú virág minden egyes kelyhébe egy másik szirm lett behelyezve és így együtt egy háromszög látszatát keltik. A virágkelyhekbe illesztett szirmok külső szélei három lépcsőzetben tagoltak, csipkések. A virágszirmok színe vörös és zöld. A két, egymással ellentétesen szembeállított szirm színe mindig megegyezett egymással. A virágok szigorúan geometrikusak és mozdulatlanok. Nincs se száruk, se levelük, se kontúrjuk. Nem törekedtek a természetes forma megvalósítására. A szétvágott, kiterített, négykaréjos virág fehér alapon ül. A szétvágott virágszirmok között a fehér alap egyenlőszárú, lebegő kereszt formáját adja. Ha a virágokat nem a négyszög sarkai, hanem az oldalai felől nézzük, akkor máltai kereszt formáját érzékeljük bennük. A hálózat minden egyes négyszögében ugyanaz a virágmustra ismétlődik. A virágok mind a mozaik hosszában, mind széltében szigorúan egyvonalban állnak.

A görög eredetű *meander* geometrikus folytatólagos törtvonalú változatban alkalmazott szegélydísz. A mitológia szerint egy kis-ázsiai folyó neve volt Meander. Igen kanyargós volt, és amikor *Phaethon* szekere a monda szerint túl közel került a folyóhoz, akkor kiszáradt. A hellenisztikus és klasszikus mozaik művészetben a legkedveltebb keretdíszítés volt. Kezdetben csak egy vonallal hozták létre, a római korban már szalag fo-

natból is előállították és háromszögekkel is társították. A háromszög és a hármas szám fizikai stabilitást (test, ész, lélek) jelent. Ugyanakkor a három kozmikus zónát (ég, föld, alvilág) is megtestesíti. Szimbolizálja a születést, az életet és a halált, továbbá az új életet, azaz a feltámadást is. Az ókorban a matematikusok munkáikban sokszor filozófiai kérdésekkel is foglalkoztak, így a számok és a geometrikus formák szimbolizmusával. Később a keresztény kultúrában is érvényesült a számmisztika (KLAUSER 1950).

A késő 2. század végén és a 3. század első felében *polychrom* stílusban terjedt el a *meander* egész Itáliában és a többi provinciában, különösen Galliában (SALIES 1974: 19, 45, 49). A konstantinuszi időktől kezdve főleg Szíriában és az észak-itáliai kora keresztény centrumokban éledt fel újból a mozaikpadozatokon a *meander*, mint díszítő elem. Mivel nincs se kezdete, se vége ezért az örökkévalóság szimbóluma lett. A római mozaikművészetben a hálóminta (*scutulatum*) a leghosszabb ideig érvényesülő díszítőelem volt. A legegyszerűbb formáját megismerhetjük már a köztársaság korából a Kr. e. 2. századból. A mozaikmezőn egymástól meghatározott kis távolságra állnak az apró mozaikszemek. Az egyszerű pontsorokból létrejött rombuszok a hálózati minta illúzióját keltették, holott semmi sem kötötte őket össze, hiszen a hálózat benyomását keltő mozaikszemek teljesen függetlenek egymástól. Ebben a korai időszakban a mozaikmezők alapja sötét, főleg a fekete, a vonalakban sorakozó kis kockák pedig fehérek (BECATTI 1961: 95, Tav. III 163; GONZENBACH 1961: 126, Taf. A4. 62).

A hálózatot alkotó négyszögeket üresen, díszítetlenül hagyták. Augustus császársága idején Rómában a Palatinuson épült császári palotában már megjelent a fehérmozaik padozat, aminek felületét díszítetlenül hagyták. Ezt a stílust nevezik *opus tessellatum*-nak, amely a legegyszerűbb mozaikpadozat. Legszebb példái Pompeiiben, Ostiában, Aquileiában kerültek napvilágra (PERNICE 1938: 54). A császári palota *cryptoporticus*-ánk fehér padozatát csak fekete keret övezte (MORRICONE 1967). Hasonló lelet bukkant elő Augustus feleségének, Liviának a házában is.

A Kr. u. 1. század közepén megjelentek a mozaikpadozatokon a fehér alapon szerkesztett fe-

kete hálóminták. A fekete vonalak akár derékszögben, akár átlósan metszették egymást, mind a négy oldalról közrezárt idomokat hoztak létre (PERNICE 1938: Taf. 26: 5, 36: 3). Ez az ornamentum a halászhálót szimbolizálta. Ebben a korai időben még csak egyszerűen egy-egy mozaikkockából rakták ki a hálózat vékony vonalát. A fehér alapú fekete hálómintás mozaikokat az egész Földközi-tenger vidékén ismerték. A Kr. u. 1. és 2. században a fekete-fehér stílus volt a jellemző a mozaikművészetben.

A Kr. u. 2. század második felében és a 3. század elején az ún. antoninusi időkben és a severusi korban kezd elterjedni a *polychrom* stílus. Itália mellett a provinciákban is megtaláljuk ezt a fel fogást a mozaik készítési technikában. A hálócsoomózásában is fejlődés történt. A mozaikok hálómintáiban fogazott sorokban követik egymást a mozaikszemek. A korábbi időkben divatban volt díszítő elemek egyes mintái is tovább éltek és felhasználták az újabb motívumok mellett. Előfordultak, hogy olykor keveredtek egymással. Antiochiában például a Kr. u. 3. század második felében a megbabonázó szemek házának folyosóján (*corridor*) találkozunk egy olyan mozaikpadozattal, amelyen a rácsminta vonalai még nem fogazottak, hanem pontsorokból alkották meg (LEVI 1974: Pl. XCIII). Lugdunumban (napjainkban Lyon, Franciaország) a severusi korszakban előfordul olyan mozaik, ahol a fekete alapon még fehér pontsor alkotja a hálózati mintát (STERN 1963: 56, XLII: 60).

A késő római korban megújult formákban mutatkoztak a hálóminták. Már nem fogazott sorban követték egymást a mozaikszemek, hanem geometrikus virágok egy-egy kis szirmából álltak össze a hálók vonalai. Antiochiában a zöld szőnyeg házában látunk két lépcsős virágsziromból alkotott hálózatot, aminek sarkait az egész geometrikus virággal emelte ki (LEVI 1974: Pl. CXXVIII, b). Gerasában (Dzseras, Jordánia) Szent Theodor szobájában, amit a Kr. u. 5. század végére és a 6. század elejére datálnak, a mozaik hálómintáját geometrikus, háromlépcsős virágsziromokból állították össze. A négyszögek metszésekait a szétvágott, kiterített, négylevelű, háromlépcsős geometrikus virágformával emelték

ki (LEVI 1974: 451, Fig. 170). Ez a geometrikus virágmustra más megoldási formában szerepel a Járdányi Paulovics István romkertben feltárt folyosó mozaikpadozatán. A hálózat rács legutolsó fázisa, amikor feltűnik a szivárványszínű zsinór minta (LEVI 1974: Pl. CXXXIII, a).

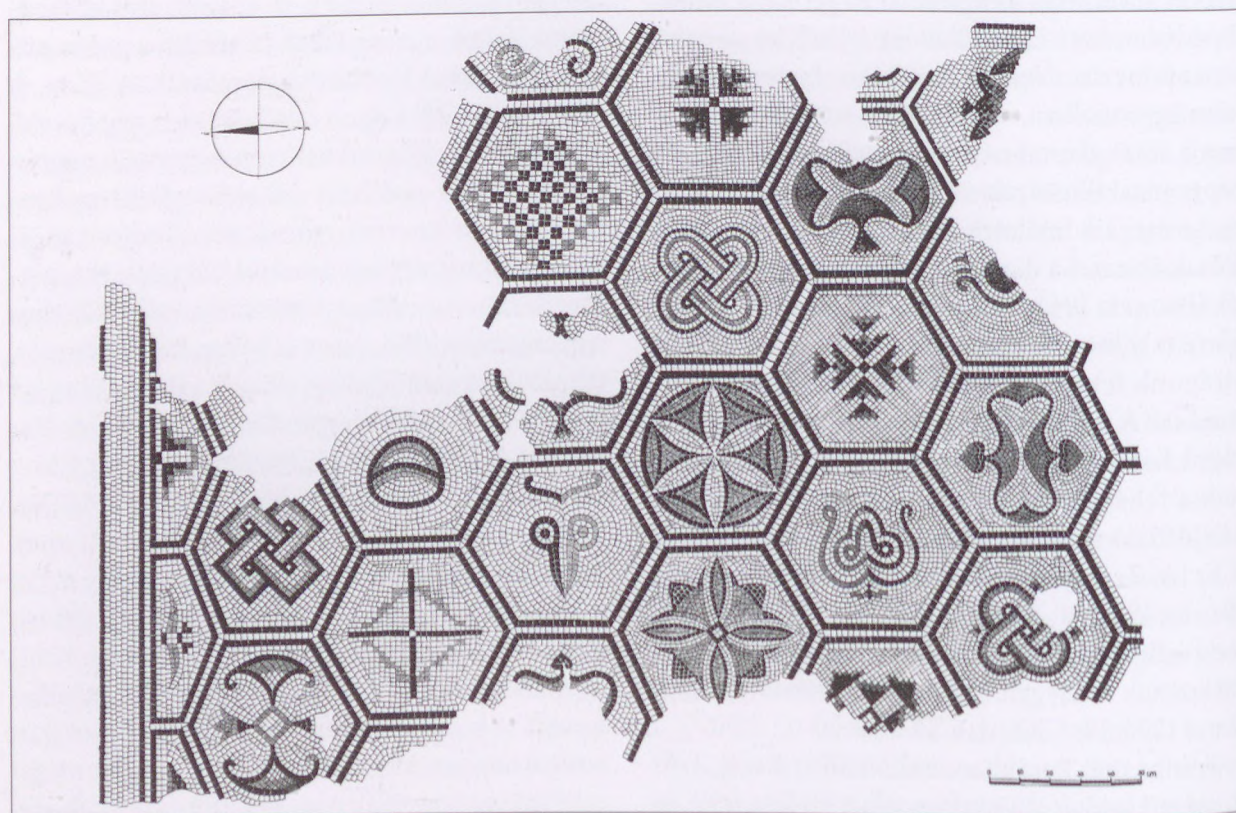
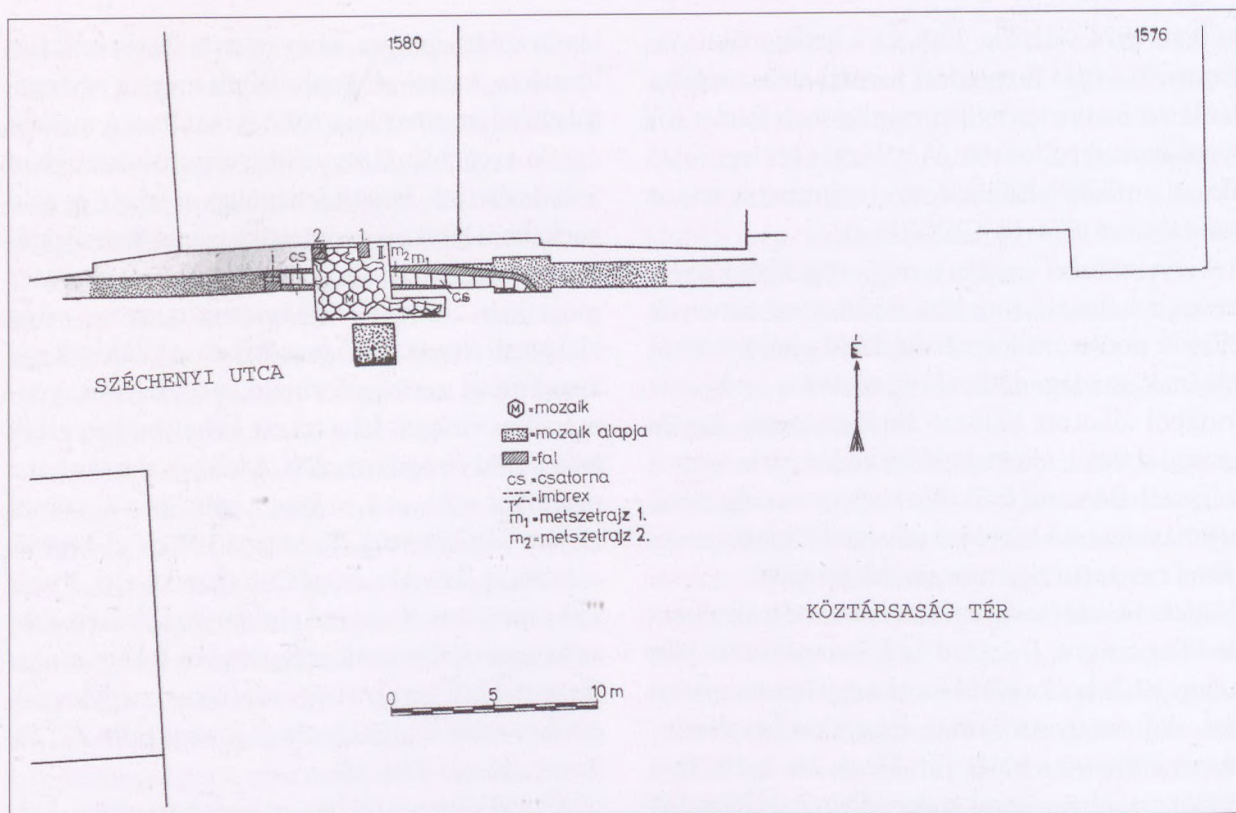
Figyelmünket csupán a négyszögekből kiserkesztett hálózati mintákra fordítottuk, amelyek először pontozott formában, majd a háló csomózásának gazdagodásával eljutottak a virágszirmokból alkotott hálózat ábrázolásához. Egyéb rácsmintákkal, mint az oldalfalakkal párhuzamos négyzethálózattal, hatszögekkel, nyolcszögekkel, egymást metsző körökkel stb. nem foglalkozunk, mivel nem érintik a mozaikunk témáját.

A késő köztársaság és kora császárság idejében, de főleg a Kr. u. 1. század és 2. század fordulóján az egy fehér kocka körül forgó négy fekete *tessera*-ból álló motívum volt a leggyakoribb díszítő mustra (PERNICE 1938: Taf. 22: 4; 26: 5; 36: 3). A római császárkor korai szakaszában hálófelosztás nélkül ábrázolták az egyszerű virágokat a mozaikpadozatokon. Egyedülállóan fedték be az egész mozaikmezőt. Nem szétszórtan, hanem szigorúan egyvonalban, mozdulatlan sorokban. Ostiában a sötét alapon négy fehér levéllel, fekete középponttal illusztrált virágocskák borítják be az egész mozaik felületét. Mozdulatlanul, mereven állnak és ezzel a diagonális hálózat képzetét keltik (BECATTI 1961: Tav. III, 6). Ostiában Kr. u. 150 körül találkozunk a romkert színes, geometrikus virágunk fekete mozaikkockákból kirakott formájával. A négylépcsős, csipkés szirmú, fekete virágok hálózat nélkül, szigorúan egy vonalban állnak a fehér mozaik alapon (BECATTI 1961: Tav. LIX, 301). A virágos ornamens, mint kvadráttöltés a Kr. u. 2. század első negyedében jelenik meg (BLAKE 1930: II: 81, 203; Taf. 121, 131). Egyszerű hálózatban, többnyire kétlépcsős szírommal mutatkoznak a négylevelű, geometrikus virágok (LEVI 1974: Pls CXX, d, CXXVI, a–b).

Amint már korábban említettük a Kr. u. 2. és 3. század fordulóján a színes stílus üti fel a fejét, és ismét felvirágzik a geometrikus stílus a mozaikművészetben. Szombathelyen a Fő téren, az egykori Köztársaság téren, 1960-ban feltárt mozaikpadozatán a fekete és fehér szín mellett megje-

lent a zöld szín. Igaz, hogy itt más szerkezetű hálózatban, hatszögekben találjuk meg az egymástól eltérő geometrikus, töltő mustrákat. A mozaik északi szegélyénél, egy félbe vágott hatszögben felfedezhetjük, hogy a fehér alapon fekete és zöld kockákból kirakott geometrikus virág formája teljesen megegyezik a romkertben feltárt passzázs mozaikján előforduló geometrikus, színes virág alakjával. A mozaik fő mezőjében is találtunk egy a miénkkel azonos formájú, négyszirmú, geometrikus virágot. Itt a fekete kehelybe helyezték bele a zöld virágszirmokat. A leletek alapján ezt a mozaikot a Kr. u. 2. század végére és a 3. század elejére keltezhetjük (P. BUOCZ 1973: 1–3 kép) (5. a–b. ábra). Érdekes, hogy Ostiában a Kr. u. 3. század végére és a 4. század első felére keltezett mozaikokon találkozunk még teljesen fekete mozaikszemekből kirakott geometrikus, négylevelű, csipkés szélű virágokkal is (BECATTI 1961: 27, 28, Tav. L, 46 és LVIII, 48).

A késő római időkben, a kora keresztény kultúrában különösen a Kr. u. 4. századtól közkedveltek voltak a virágokkal, közöttük a geometrikus virágokkal kitöltött hálóminták. A Kr. u. 4. században több helyen találkozunk a négylevelű, geometrikus virágunkkal azonos formájú megfogalmazásokat csak más színekben és környezetben. Például Trierben (római neve Treveri) 1874-ben a dómnál végzett ásatásoknál talált mozaiktöredéken. Az egymást metsző körök szférikus négyzeteiben zöld, piros és sárga, háromlépcsős, négyszirmú geometrikus virágok váltogatták egymást. Az éremlelet alapján Gratianus császár idejére (364–383) tették az épület keltezését (WILMOWSKY 1874: 33, Taf. 5, 46; PARLASCA 1959: 63, Taf. 60, 1). Afrikában, Líbiában a régi fővárostól, Tripolitól (mai arab nevén Tarābulus) nem messze fekszik Sabratha romvárosa. A városban épült bazilikában a mozaikpadlón nem egyöntetű hálómintában, hanem a különböző variációkkal elhelyezett négyzeteiben a helyet foglaló geometrikus virágai teljesen megegyeznek a mi mozaikunk geometrikus virágaival. A virág központi kockája fekete a hozzá csatlakozó kehellyel együtt. A szírom külső, háromlépcsős, csipkés széle narancsvörös (AURIGEMMA 1960: Tav. 37, 38, 39). A szombathelyi Járdányi Paulovics István Romkertben feltárt

5. a-b. ábra. Szombathely Köztársaság tér 14. (napjainkban Fő tér), P. Buocz Terézia leletmentő ásatása 1960-ban. A helyszín (a) és a mozaik rajza (b) (Rajz: Szokolszky Miklós)

Figure 5a-b. 14 Republic Square, Szombathely (now Fő tér), Terézia P. Buocz's rescue excavation in 1960. Plan of building site (a) and drawing of mosaic (b) (Drawing: Miklós Szokolszky)

folyosó mozaikját díszítő geometrikus virágunk formáját fekete színben megtaláljuk a Kr. u. 2. század derekán, sőt még a 3. században is. A stílus fejlődésében a színes verzióban, a Kr. u. 3. és 4. században megtartotta a virág a korábbi felépítését. A színek megjelenésével gyengült a kemény és merev, markáns geometrikussága. A keresztény kultúrában a színek a paradicsomi élet hangulatát kelhetik. A több évszázadot felölelő római birodalomban nyugattól keletig, a Földközi-tenger vidékén, beleértve Afrika északi részét is, mindenütt megtaláljuk ezt a virágmustrát a mozaikművészetben a különböző körülmények között. A fejlődés során a virágok szirmai kerek szegélyekkel mutatkoznak a mozaikművészetben. Megjelentek a száras, leveles virágok is. A négyszirmú, geometrikus, szétvágott virágunk felhasználása még sokáig él a mozaikminták között. A Kr. u. 5–6. században még felbukkan egy-egy mozaikon más minták társaságában. Anthiochiában egy ház ebédlőjében a mozaikon bibliai idézetet olvashatunk. A bekeretezett idézet körül az egész mozaikmezőt virágszirmokból összeállított hálózat szövi be. Az egyes *scutula*-kban a négyszirmú, kekszegélyű virág és a kiterített, négyszirmú színes geometrikus virág váltogatják egymást (LEVI 1974: Pls LXXI b, CXXXI a és b).

A szombathelyi Járdányi Paulovics István Romkertben feltárt folyosó padozatát alkotó mozaikmotívumok analógiáit nem messze Észak-Olaszországban, Aquileiában, és a tőle néhány kilométerre fekvő Gradoban találjuk meg. Számtalan feltárt római kori bazilika épület bizonyítja a kereszténység korai elterjedését. Az első jelentős kultuszépületet Theodorus püspök alakította ki egy korábbi római épületből. Ennek az épületnek egyik helyiségét már Kr. u. 3. század végén oratóriumnak használták. Valószínű a 313-ban bekövetkezett türelmi rendelet után hozhatták létre. Az első kultuszépület északi része a keresztelkedésre várakozók tanítására szolgáló terem (*katechumeum*) volt. A század második felében az afrikai származású Fortunatianus pátriárka (342–370) kibővítette a Theodorianus-féle épület északi részét. Ennek helyén háromhajós, hosszénégyszögű bazilikát építtetett. Ezt nevezik északi poszt-Theodorianus vagy Fortunatianus bazilikának, illetve

patriarchalis bazilikának. A Theodorianus-féle épület déli szárnyát nem építették át. Hosszú ideig megmaradt eredeti állapotában. Ebben a helyiségben tartották az *antiarianus concilium*-ot 381-ben, a később szentté avatott Ambrosius jelenlétével. Ez a helyiség a 4. század végén *martyrium* lett (FIGELLI 2000: 47).

Az elkövetkező századokban még sok építkezési átalakítás történt. Ennek nagy részben a népvándorlások (hunok, langobárdok, magyarok) voltak az okozói, és a földrengés. Sokáig állt elhagyatva, mígnem a pusztulást követő helyreállításokat jelentős anyagi adományokkal segítette Nagy Károly frank király. Később egy harangtornyot építettek rá a Fortunatianus-féle háromhajós bazilikára. A *campanilla* alapozása belevágott a theodorianusi északi terem padozatába is. A torony megalkotása jelentős pusztítást okozott mindkét korábbi bazilika mozaikpadozataiban (BRUSIN & ZOVATTO 1957: Pianta IIIA; TORLO 2005: 47). Az erősen károsodott, csak kisebb foltokban megmaradt mozaikdarabok között több helyen megfigyelhetjük a hálómintás töltéssel ellátott mozaikmaradványokat a poszt-Theodorianus templomban (BRUSIN 1934: 188, Tav. V, Fig. 112, 113; BRUSIN & ZOVATTO 1957: Pianta VIa, Fig. 55, 59, 61, 63). Nagyobb mozaikmaradványok maradtak fenn a püspöki katedrálisnál és az oltárhoz vezető sávon. A templom mozaikpadozatának a nívója a ráépített háromhajós bazilika oszloptalapzata alatt egy méterrel mélyebben van. A katedra alatt négyzetekre felosztott mezőkben, a folyosón rombuszokból alkotott hálózati *scutulum*-okban a négyszirmú kiterített, geometrikus virágok állnak, mint töltő motívumok. Az egész díszítés monokróm (TORLO 2005: 131, 144–145, 151, Fig. 55, 59, 63, P. VI a., e.).

Aquileiában a via Giulia Augusta mentén fekvő rommezőben tekinthetjük meg *in situ* az ott feltárt privát oratóriumokat. Keresztény gyülekezetek tartották fenn ezeket az imádkozó helyeket. Itt jöttek össze a hitélet gyakorlására. Az egyik lakóépület egyszerű négyszögű szobájához a 4. században keletre néző apszist építettek hozzá. Az apszis keletelése a keresztény szemlélet kifejezése. A bevilágító fény szimbolizálja a kinyilatkoztatást, a feltámadást. A félkörű apszist borító mozaikon

a díszítés módja megegyezik a most közlésre kerülő, a szombathelyi Járdányi Paulovics István Romkertben felszínre került folyosórészt borító mozaikpadozat mintájával. A vastag, vörös hálózattal felosztott *scutula*-kban háromlépcsős, négyszirmú, kiterített geometrikus virágok foglalnak helyet. Mindig mereven és mozdulatlanul egyirányú sorokban. A szirmok színe ugyancsak zöld és piros. Az egymással szemben elhelyezkedő szirmok színe mindig megegyezik egymással. A közelében fekvő másik közösségi imaház hasonló stílusban épült fel és az apszis mozaikját ugyanolyan díszítéssel látták el (BRUSIN & ZOVATTO 1957: 227–228, Fig. 93, 93a, 94; FIGELLI 2000: 43; TORLO 2005: 22).

Aquileiában a Benedek-rend egy korai kolostorából kialakított Musée paleochristien de Monastero-ban szemlélhetjük meg a bazilika Monastero-díszes padlómozaikjait. Az egy hajós korai fázisban a kétoldalt elhelyezkedő mozaikmezők között az oltárhoz vezető keskeny sávot hálómintás, geometrikus mozaik díszítette. Az északi rész egyik melléktermében a geometrikus mozaikot stilizált virágok alkották. (Monastero virágtöltéssel rendelkező hálózatos mozaikját a Kr. u. 4. század végére és az 5. század elejére keltezték. Lásd BRUSIN & ZAVOTTO 1957: Pianta IX, X Monastero). Gradoban, Tullio birtokos telkén épült fel a kereszt- és háromhajós bazilika.

A nyugati bejáraton belépve a középső hajóban fedezhetjük fel a romkertben feltárt folyosórésznek a hasonmását. A bazilika fennmaradt maradványán találkozunk a fehér alapon egymást átlósan metsző hálózati vonalakkal. A kialakult négyszögek csúcsai az oldalfalak felé fordulnak és a szegélyléchez érve kettévágott négyszögeket, azaz háromszögeket alkotnak. A felkockázott mezők közepében egy-egy geometrikus, szétvágott, kiterített, lépcsősen négyszirmú virág áll. Szigorúan mereven, egyvonalban az egész mozaik felületén. A mozaik északi keskeny, keretező szegélyét két keskeny csík között háromszögek összefüggő sora díszíti. A bazilika kapuján belépve a középhajó teljes szélességében, ami tíz méter és az oltár felé hét méter hosszban nyúlik el ez a szőnyeg mozaik (BRUSIN & ZOVATTO 1957: Pianta VIII; TORLO 2005: 61).

Aquileától két kilométerre fekvő Grado fürdőhely területén is találunk ókeresztény eredetű bazilikákat. A Corte városrészben a modern városháza szomszédságában áll két, egymásra épített ókeresztény templom. Korukat K. u. 4. század végére és a 6. század elejére teszik. A korábbi kisebb templom kisebb apszisában és a egyhajós részében az aquileai oratóriumok geometrikus mintájú mozaikjainak teljes mását szemlélhetjük. A fehér alapon fekvő vörös hálómintában ülő piros és zöld levelű, szétvágott, kiterített, geometrikus virágokat látjuk, szigorúan egyvonalban sorakozva. A templomok az egykori római temető területén épültek. Az átriumban itt kiásott sírköveket és szarkofágokat látunk (BRUSIN & ZOVATTO 1957: 506–509, Fig. 65–67; MAROCCO 2000: 38–39).

A korai keresztény bazilikákban igen kedvelt volt a szőnyegmozaik alkalmazása. Különösen előszeretettel használták a templom középső hajójának a hosszában a nyugati bejáratától egészen az oltár övezetéig. Bazilikához tartozó kisebb helységeknél is találkozunk leegyszerűsített változataikkal, például a csatlakozó *nartex* padozatán, vagy oldal folyosókon. Ugyanakkor profán épületekben is előfordulnak, különösen fürdők folyosóin. A szőnyegmozaik stílus az egyik elmélet szerint Perzsiából származik. Ott kedvelt minta volt a virág a szőnyegszövésben. Onnan került át ez a motívum Szíriába és ott imitálták a szőnyegmintákat a mozaikokon. Anthiochiában számtalan mozaikon még rácsmintát is csatoltak a virágokhoz. A másik elmélet szerint ennek a motívumnak az előzményeit Itáliában is megtaláljuk. Itáliában a geometrikus fejlődés sok variációinak spontán fejlődése hozta létre ennek az ornamentumnak a létrejöttét (LEVI 1974).

Még igen sok analógiát gyűjthetünk össze a szombathelyi Járdányi Paulovics István Romkertben feltárt és most itt közzé tett mozaikpadozat díszítésének módjához. Hiszen a hálórács elképzelését és a virágmintákat, közöttük a geometrikus virágmintánk ábrázolását is megtalálhatjuk más díszítési mód körében is. Például sír épületekben, vagy olyan mozaikmezőkön, ahol a figurális jeleneteket nagyobb mezők keretezik.

A halászháló négyszögeit kitöltő geometrikus virágokat mutató romkerti mozaik sokszínűsége

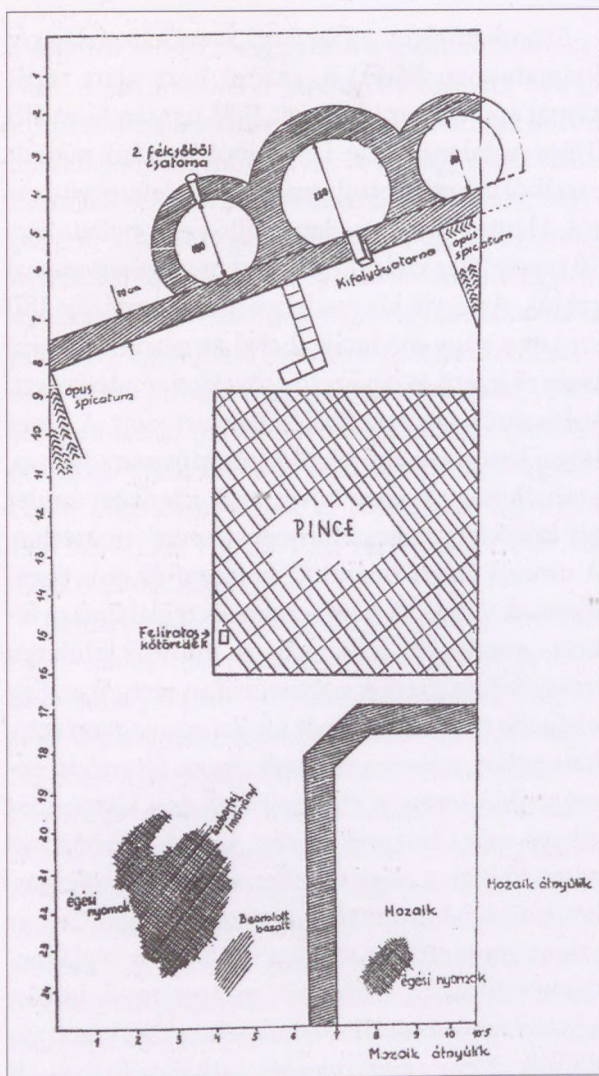
6. ábra. II. Constantius császár Kr. u. 337 és 341 között vert érmeje (Rajz: Prugberger Kinga)

Figure 6. Coin of Emperor Constantius II minted between 337 and 341 AD (Drawing: Kinga Prugberger)

híven adja vissza a színes perzsaszőnyegek mintáit. Egy nagyon érdekes mozaikpadozat származik Gerasából, amit egyházi kórusfelirattal láttak el. A mozaik mintája számtalan mustrából tevődik össze. Többek közt a romkerti, szétvágott, kiterített, négyszirmú, geometrikus virágunk is szerepel rajta. A mozaikon látható díszítőelemek sűrű keveredése hűen tükrözik a textilszőttek imitációit (LEVI 1974: Fig. 170). A Kr. u. 4. században, sőt még az utána következő 5. és 6. században is divatban volt ez a stílus a mozaiktechnikaiban. Ha csak stíluskritikák és analógiák alapján próbálnánk mozaikunk korát megállapítani, akkor tágabb időhatárokat tudnánk csak meghatározni. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a feltárt mozaikpadozatunk alatt, a törmelékben egy római érme hevert. Ez megadja a mozaik *postquam* korát. II. Constantius császár Kr. u. 337 és 341 között Sisciában (ma Sisak, Horvátország) vert Gloria exercitus I jelvényes pénze határozza meg a korát (Leltári szám SM R. R. 87.6.1. LRBC. 782) (6. ábra).¹ A romkerti mozaikot legkorábban a Kr. u. 4. század második felében készítették. A romkertben feltárt folyosó nyugati vége a centrális nyolcszöget, az ún. *octogon*-t körülvevő folyosóhoz csatlakozik. Hogy a keleti vége hova vezetett, azt a középkor építkezéseinek rombolása miatt nem ismerjük. Valószínű, hogy ennek a kelet–nyugati irányú, északi folyosónak déli párja is lehetett, már csak a római építkezés szimmetrikus rendje szerint is. Ez azonban már a székesegyház építésének lett az áldozata.

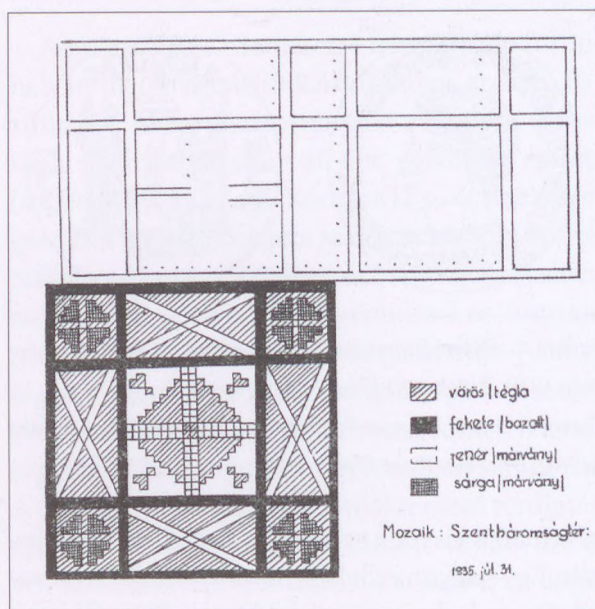
Szombathelyen az egykori Szentháromság tér (napjainkban Főter) 6. számú háza alatt talált római épület maradványait 1935 nyarán Horváth Tibor Antal mentette. Leírásából és a ránk maradt rajzából vehetünk tudomást erről a leletegyüttesről. Három kerek medence állt egyvonalban egy 70 centiméter széles fallal, amit *opus spicatum*-mal raktak. Az egyik kis medence (belső átmérője 180 cm) és a nagy medence (belső átmérője 220 cm) vizet elvezető és bevezető csövekkel rendelkezett. Valószínű a lakóház fürdőjéhez tartozott. A közelemben került elő egy jelentős mozaik maradványa, aminek nagy része a következő, jelenkori épület alá húzódott; teljes kiterjedése ezért ismeretlen. A mozaik felett beomlott boltozat és erős égésnyomok voltak. A négyzetekre és téglalapokra fekete vonalakkal felkockázott mozaik felületen ismét felfedezhetjük a geometrikus virágokat. Egy nagyobb négyzet közepét kitölti egy nagyméretű, hatlépcsős, négyszirmú, szétvágott, kiterített, geometrikus virág. A virágszirmok és a központját alkotó négy négyzet vörös. Ennek a központi négyszögnek a négy sarkában egy-egy virágbimbót imitáló, három vörös mozaikszemből összerakott geometrikus mustra ül. A vörös téglakockákból kirakott, szétvágott virágszirmok között két sor fehér mozaikszemek lebegő keresztet alkotnak. A nagy négyzet négy sarkához csatolt kis négyzetekben vörös alapon, fehér központi kockával sárga, három lépcsős, négyszirmú geometrikus, a romkerti virágmintával azonos formájú virágocskák tölti ki a mezőt. A sarok kis négyzeteket összekötő téglalapjai a központi négyzet oldalainál fekszenek. Bennük a vörös alapon fehér, két egymást metsző átló foglal helyet. Az egyes négyzőgek kereteit szürke bazaltkockákból rakták ki. A kísérő leletek között két II. Constantius császár (337–361) nagy bronz is felbukkant. Ennek alapján a Kr. u. 4. század második felére, illetve az utolsó negyedére keltezhető az itt felszínre került leletek. Gondolhatunk arra, hogy romkertben feltárt folyosó mozaikjánál a Fő téri mozaik valamivel későbbi, mert itt már megjelentek a virágbimbók geometrikus ábrázolásai (P. BUOCZ 1967: 58, 59; KISS 1973: 30, Fig. 19) (7. a–b. ábra).

¹ Bíróné Sey Katalin (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest) határozása

Összefoglalás

Az jelen tanulmányunkban közölt mozaikpadozatok az úgynevezett szőnyegmozaikok kategóriáihoz tartoznak. A perzsiai textilszövés mintái Szírián keresztül eljutottak a Földközi-tenger térségébe, Itáliába. Aquileia és Grado ókeresztény szentélyeinek, bazilikáinak mozaikpadozatai imitálták a perzsiai szőnyegek díszítőmotívumait. A virágokkal megtöltött hálózatosat szívesen alkalmazták a templom bejáratától az oltárig vezető sávon. Ennek a stílusnak hatását közvetítette Aquileia és Grado mozaikművészete Savaria felé. Valószínűnek tartjuk, hogy Itáliából érkezhettek a mozaikművészetben jártas művészek és mesterek Savariába, és talán műhelyt is hozhattak itt létre. Már Alföldi András felvetette azt a gondolatot a múlt század harmincas éveink

7. a–b. ábra. Szentháromság tér 6. (napjainkban Fő tér), Horváth Tibor Antal leletmentés 1935-ben. A helyszín (a) és a mozaik rajza (b)

Figure 7a–b. 6 Holy Trinity Square 6 (now Fő tér), Tibor Antal Horváth's rescue excavation in 1935. Plan of building site (a) and drawing of mosaic (b)

derekán, hogy Pannoniába máshonnan érkeztek művészek és itt letelepedve műhelyeket is alapítottak (ALFÖLDI 1936). Nem hisszük, hogy csupán mozaik-mintakönyvek foroghattak közkézen, hiszen a magas művészi színvonalon érvényesülő mozaikok jelentős száma bizonyítja a művészi, mesteri munkát. Egy Christogrammos ókeresztény sírkő igazolja, hogy vándorfestők is megfordultak Savariában. A sírkő Savaria keleti temetőjéből került elő, amely napjainkban a Szent Márton templom és temető szélesebb környékén helyezkedik el. A rózsaszín ezett márványból faragott sírkövön lévő feliraton olvashatjuk, hogy két vándorfestőnek, az ötven évet élt Launiusnak és a huszonöt évet és hét napot élt Secundinus emlékére állították kollégái. Az sírkő készítésének kora a Kr. u. 4. század (BARKÓCZI & MÓCSY 1972).

Irodalom

- ALFÖLDI A. (1936): Pannonia rómaiságának kialakulása. – *Századok* 70: 135–139.
- AURIGEMMA S. (1960): *L' Italia in Africa. Tripolitania: le scoperte archeologiche (a. 1911 - a. 1943). 1,1, I monumenti d'arte decorativa; I mosaici.* – Roma, Ist. Poligraf. dello Stato, 83 pp., 179 Pl.
- BARKÓCZI L. & MÓCSY A. (1972): *Die römischen Inschriften Ungarns I. Savaria, Scarbantia und die Limes-Strecke Ad Flexum – Arrabona.* – Budapest, Akadémiai Kiadó, 300 pp.
- BECATTI G. (1961): *Scavi di Ostia IV. Mosaici pavimenti marmorei. Volumes I–II.* – Rome, Libreria dello Stato, 409 pp. + 219 Pl.
- BLAKE M.E. (1930): The pavements of the roman buildings of the republic and early empire. – *Memoirs of the American Academy in Roma* 8: 159 pp., 51 Pl. (American Academy Roma)
- BRUSIN G. (1934): *Gli scavi di Aquileia; un quadriennio di attività dell'Associazione nazionale per Aquileia (1929–1932).* – Udine, La Panarie, 6 + 253 pp.
- BRUSIN G. & ZOVATTO P.L. (1957): *Monumenti paleocristiani di Aquileia e Grado.* – Udine, Deputazione di storia patria per il Friuli, 572 pp.
- FIGELLI N. (2000): *Guida di Aquileia.* – Trieste, Fachin, 64 pp.
- GONZENBACH V. V. (1961): *Die römischen Mosaiken der Schweiz.* – Basel, Birkhäuser, 370 pp.
- J. PAULOVIČ I. (1943): *Savaria – Szombathely topográfiája. Az 1938–41. évi kutatások eredményei.* – Szombathely, Martineum Könyvnyomda Rt., 63 pp, I–III tábla, 116 fénykép.
- KISS Á. (1973): *Roman mosaics in Hungary.* – Budapest, Akadémiai Kiadó, 72 pp., 17 Pl. (*Fontes Archaeologiae Hungariae*)
- KLAUSER T. (Hrsg.) (1950): *Dölger Reallexikon für Antike und Christentum. Sachwörterbuch zur Auseinandersetzung des Christentums mit der Antiken Welt. Band I.* – Stuttgart, k.n.
- LEVI D. (1974): *Antioch mosaic pavements I–II.* – Roma, „L'Erma” di Bretschneider, xxi, 650 pp. + Plates. (*Publications of the Committee for the Excavation of Antioch and its vicinity* 4)
- MAROCCHIO E. (2000): *Grado: ein kunsthistorischer Reiseführer; Pläne der Stadt und ihrer Denkmäler.* – Trieste, Fachin, 64 pp.
- MORRICONE M.L. (1967): *Mosaici antichi in Italia. (Regione prima Roma: Reg. X Palatium.)* – Roma, Istituto poligrafico dello Stato, Libreria.
- P. BUOCZ T. (1967): *Savaria topográfiája.* – Szombathely, Vas megye Tanácsa, 148 pp.
- P. BUOCZ T. (1973): *Római kori mozaik Szombathelyen.* – *Archaeologiai Értesítő* 100(1): 50–55.
- PARLASCA K. (1959): *Die römischen Mosaiken in Deutschland.* – *Römisch-Germanische Forschungen* 23: vii, 258 pp.
- PERNICE E. (1938): *Pavimente und figuralische Mosaiken.* – Berlin, W. de Gruyter & Co., 186 pp., 80 Pl. (*Die hellenistische Kunst in Pompei* 6)
- SALIES G. (1974): *Untersuchungen zu den geometrischen Gliederungsschemata römischer Mosaiken.* – *Bonner Jahrbücher* 174: 1–178.
- STERN H. (1963): *Recueil général des mosaïques de la Gaule. I, Province de Belgique. 3, Partie Sud.* – Paris, Centre National de la Recherche Scientifique, 184 pp., 99 Pl. (*Supplément à Gallia* 10)
- TORLO V.M. (2005): *Aquileia: mosaici.* – Trieste, B. Fachin, 67 pp.
- WILMOWSKY V. J.N. (1874): *Der Dom zu Trier in seinen drei Hauptperioden: der Römischen, der Fränkischen, der Romanischen.* – Trier, Lintz, 58 pp., 26 Pl

Savaria keleti temetője és a szelestei germán temető épített és tegulás sírjai

Pap Ildikó Katalin

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary

pap.ildiko.katalin@gmail.com

Összefoglalás

Savaria keleti, ókeresztény temetőjét a későrómai korban eddigi ismereteink szerint legalább az 5. századig folyamatosan használták. A Szombathelytől 22 km-re ÉK-re elhelyezkedő Szeleste határában 2013-ban egy langobard kori temető 112 sírját tártuk fel. A korai népvándorlás kori temetőben legalább öt sírt római tegulával fedtek. A sírmező egyetlen négy sarokoszlopos halotti házát rejtő temetkezés földjében a római falútéshez készült, négyzetes formájú, belül üreges tubust is találtunk. Savaria keleti temetőjének egyik bolygatott sírjában eredetileg a sír sarkaiba építettek be egy a rövidebbik oldalán álló tubust. A két temető sírpítményeinek hasonlósága és a sírrablások hasonló kivitele arra enged következtetni, hogy Savaria városának még a 6. században is állandó lakossága volt.

KULCSSZAVAK: sírépület, festett sírkamra, tubus, langobard kor, kontinuitás

Abstract

Savaria's eastern cemetery and the built and tegula tombs of the Szeleste Langobard cemetery. As far as we know at present, Savaria's eastern, early Christian cemetery was in continuous use in the late Roman Period at least until the 5th century. On the edge of Szeleste, located 22 km to the NE of Szombathely, 112 tombs of a Langobard Period cemetery were discovered in 2013. In this cemetery of the early Migration Period, at least five tombs were covered with Roman tegulae. On the burial ground which conceals the only morgue on the site with four corner pillars, square tubi (box tiles) with hollow insides, made for a Roman hypocaust, were also found. In one of the disturbed tombs of Savaria's eastern cemetery, a tubus standing on its short side was originally incorporated into the corners of the tomb. The similarities of the tomb structures in the two cemeteries and the similar styles of grave robbery allow us to conclude that the city of Savaria still had a resident population in the 6th century.

KEYWORDS: tomb structure, painted burial chamber, tubus, Langobard Period, continuity

Bevezetés

Savaria római koráról széles körű ismereteink vannak, ám a korai népvándorláskor forrásszegény időszakára eddig csak írott forrásokból és viszonylag szűk tárgyi anyagból következtethetünk. Emiatt is különösen jelentős a szelestei langobard kori temető feltárása, ugyanis az itt megfigyelt temetkezési szokások megismerése új

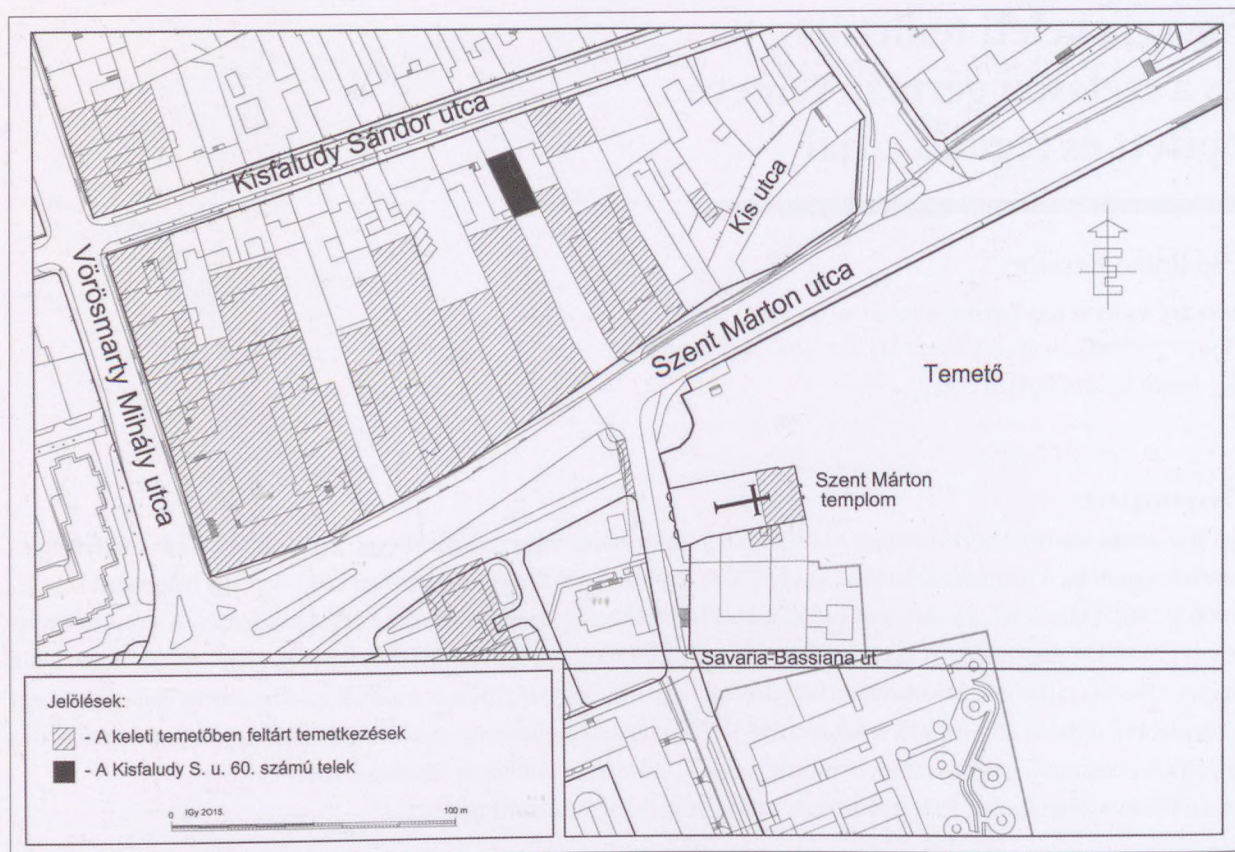
megvilágításba helyezte a város keleti temetőjének egy korábban megismert részletét.

Savaria keleti temetőjének újabb részlete¹

A Savariából keletre kivezető út mentén elterülő római kori temetőről (1. ábra) a 19. század közepétől vannak adataink (VARSÁNYI 1871, 1872), és máig mintegy 250 római kori² és 156 kora Árpád-

¹ Ez a közlemény a „Sötét idők túlélői” című konferencián (Debrecen, 2014. február 5.) elhangzott előadás írott változata.

² A temető területén Lipp Vilmos, Buocz Terézia, Tóth Endre, Medgyes Magdolna, Károlyi Mária, Kiss Gábor, Sosztarits Ottó, Ilon Gábor, Farkas Csilla és Pap Ildikó Katalin vezetett feltárásokat, illetve leletmentéseket. A részletes kutatástörténet a temető előkészületben lévő monografikus feldolgozásában olvasható lesz. Itt szeretném megköszönni Kenesei Ágnes, Kőszegi Ádám és Tárczy Tamás segítségét a felhasznált rajzok elkészítésében. A térképeket Isztin Gyulának köszönöm.

1. ábra. Savaria keleti temetőjének feltárt területe és a Kisfaludy Sándor utca 60. számú telek (Készítette: Isztin Gyula)

Figure 1. The excavated area of Savaria's eastern cemetery and the plot at no. 60 Kisfaludy Sándor Street (Produced by Gyula Isztin)

kori temetkezést (Kiss 2000: 241; PAP 2010: 93) ismerünk innen.

Óvatos becslések szerint a város temetőiben a római korban összesen kb. 100 000 halottat földeltek el (DERDÁK *et al.* 1994: 2), s ehhez képest elenyésző az ismertté vált, még kevesebb a szakember által megkutatott temetkezések száma. A keleti temetőből máig 229 hitelesen feltárt római sírt ismerünk.³ A temető 2002-ig dokumentált sírjait szakdolgozatában Szanyi Brigitta⁴ dolgozta fel.

A most közzétett római temetkezéseket és sírhelyeket, valamint egy, az ide temetkezés idején minden bizonnyal még álló kétsztorú épület alapjait 2003 tavaszán a Kisfaludy Sándor u. 60. telkének déli felén, 121 m² területen tártuk fel

(2. ábra). A dokumentálás során az addig feltárt temetkezések számozását folytattuk.⁵

A sírok leírása

215. sír

Teljesen szétdúlt sír nyoma, eredetileg csatári kövekből, kisebb részben tegulatöredékekből szárazon rakott keret lehetett. Vázcsontokat és mellékletet nem találtunk.

216. sír

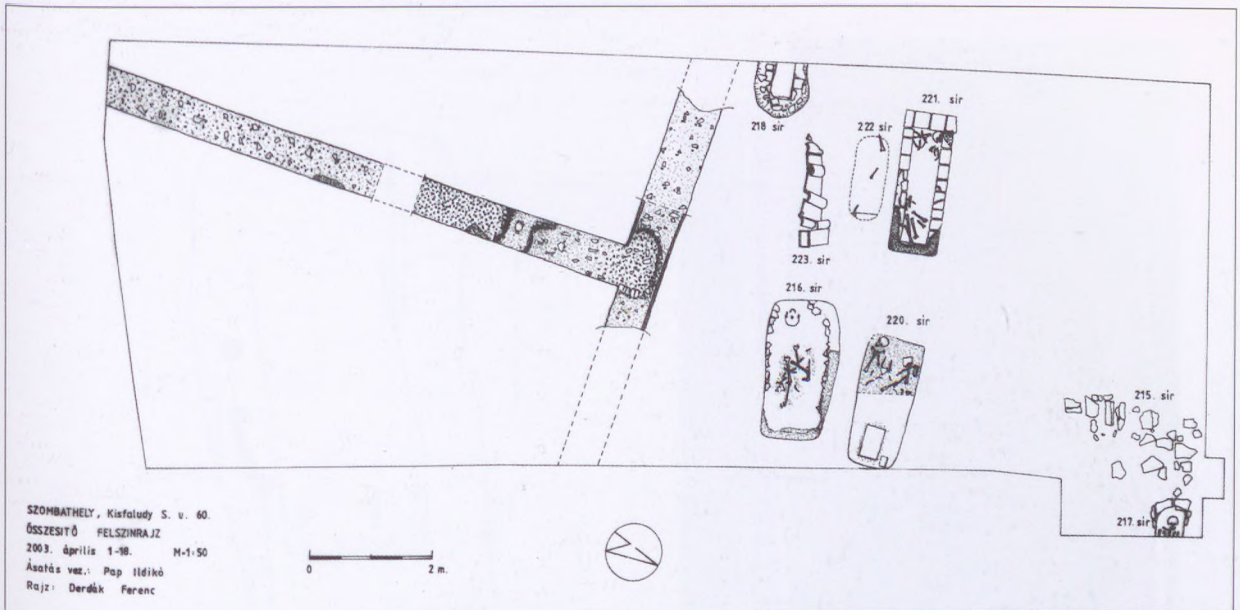
Erősen bolygatott temetkezés. A rablógödör feltja már a nyeléskor látszott. A sír bolygatására az eltemetés után legalább 5–10 évvel került sor, mert a csontokat összekötő szövetek már elenyésztek.⁶

³ Ide értve a 2006-ban Ilon Gábor által a Kis utcában feltárt hat sírt is. Az Árpád-kor temetőiben jobb az arány: a Szent Márton templom körüli, illetve a Kisfaludy utca keleti végén található soros temetőből (Kiss 2005) ismert 156 középkori sírből 130 régészeti kutatás eredményeképp került napvilágra.

⁴ Péterváry-Szanyi Brigitta: Savaria keleti temetője a római korban (SMRA 2208-07).

⁵ A feltáráson részt vett Bek Tamás, Hódi Attila és Szilasi Attila Botond régésztechnikus. A felmérést Derdák Ferenc és Vámos Gábor készítette.

⁶ A bomlás mértéke függ az eltemetés idején fennálló hőmérsékleti viszonyoktól, a talajtól, a talajvíz mértékétől és az eltemetett halál előtti fizikai állapotától, ezért csak tág időintervallumban tudjuk megjelölni a halott csontvázra redukálódásának idejét. Ezúton is köszönöm Tóth Gábor antropológus, humánbiológus, egyetemi docens (NyME SEK, Szombathely) segítségét a lehetséges enyészési idő meghatározásában.

2. ábra. Összesítő felszínrajz, Kisfaludy Sándor utca 60. (Vámos Gábor felmérése alapján készítette Derdák Ferenc)

Figure 2. Overall ground plan, 60 Kisfaludy Sándor Street (Produced by Ferenc Derdák based on a survey by Gábor Vámos)

A rablás során az ekkor még ép koporsó fej felöli végének beszakításával hatoltak be a sírlárába, és a csontokat a koporsón belül bolygatták össze, míg az eltemetett belül földdel föl nem töltődött koponyáját a koporsón kívülre, a sír délnyugati sarkába kotorták (3. ábra. 1.).

A bontás során a sírszint fölött egy nem az itt nyugvó halotthoz tartozó koponyatöredéket is találtunk, amely csak a 216. sírral egy időben kinyitott másik temetkezésből kerülhetett ide.

A sír betöltésében megmenthetetlen kék üvegtöredékeket figyeltünk meg.

A láb felé szűkülő trapéz alakú sírgödör alját és oldalát habarccsal kenték ki (3. ábra. 2.). A kevésbé bolygatott láb felöli részben megmaradt a sírgödör alja fölött kb. 40 cm-re lévő habarcsperem. Ez és a sír betöltésében lévő nagy mennyiségű habarcs arra utal, hogy a sír üregét – feltehetően deszkafedést alkalmazva – fölül is habarccsal zárták le. A sírgödör tájolása Ny–K 260–80°.

217. sír

Háton fekvő, nyújtott helyzetű felnőtt. Koponyától a jobb felkarig tudtunk feltárni. Melléklete nem volt. Bolygatásra utaló nyomot nem találtunk.

Az eltemetettet csatári kövekből szárazon rakott kőkeret vette körül, melynek felső síkja a nem maradandó anyagból készült sírfedés elhelyezését lehetővé téve magasabban volt a koponya szintjénél. A sírgödör tájolása Ny–K 260–80°.

218. sír

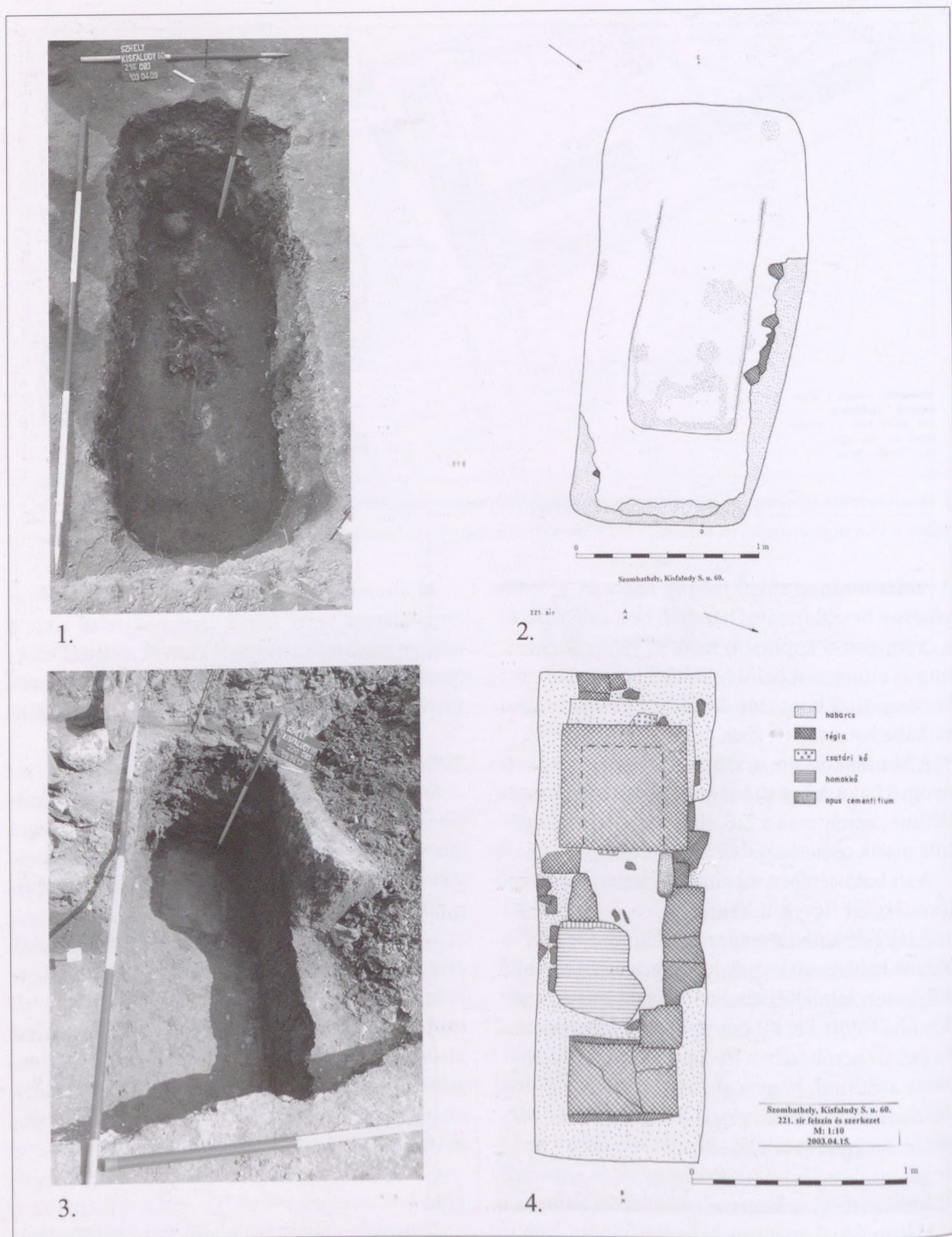
Méretéből ítélve gyermek számára készült, szárazon rakott kettős kő- és téglakeret. A szerkezet láb felöli vége esett a szelvénybe. A sír keleti végében megmenthetetlen kék üvegtöredékeket figyeltünk meg.

A sírépítmény alsó és belső része téglalap alakú, erre ovális formájú újabb keretet emeltek. Mindkét réteget szárazon, csatári kövekből, tegula- és mészkődarabokból rakták össze. A két keret által kialakított peremre támaszkodtak a sírt fedő tegulák vagy kövek, melyeket a rablás során minden bizonnyal eltávolítottak. A sírgödör alakja a lábnál ovális. A keret tájolása Ny–K.

219. sír

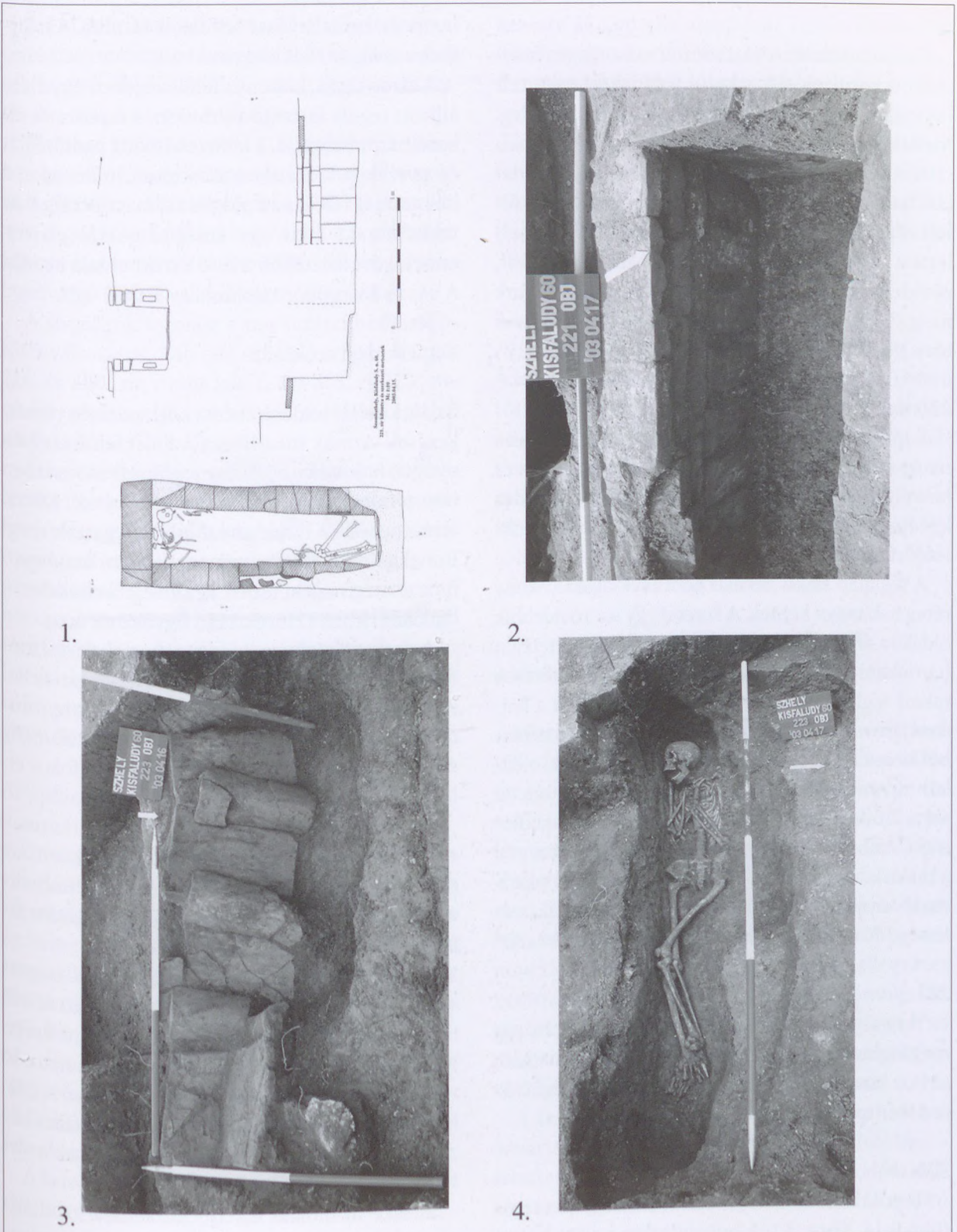
Törmelékes betöltésű gödör, benne valószínűleg szétdúlt sírokból származó, több egyénhez⁷ tartozó vázcsontok.

⁷ A területen a feltártaknál több sír lehetett, erre utal, hogy az előkerült tizennégy újkori objektumban még két további teljes – és belül földdel föl nem telt – koponyát, valamint számos vázcsontot találtunk.

3. ábra. 1. Kisfaludy Sándor u. 60. telek, 216. sír kibontva (Fénykép: Hódi Attila) 2. Kisfaludy Sándor u. 60. telek, 216. sír, felszín (Rajz: Bek Tamás, Hódi Attila, Derdák Ferenc) 3. Kisfaludy Sándor u. 60. telek, 220. sír sarkában a tubussal (Fénykép: Pap Ildikó Katalin) 4. Kisfaludy Sándor u. 60. telek, 221. sír, felszín (Rajz: Pap Ildikó Katalin, Derdák Ferenc)

Figure 3. 1. 60 Kisfaludy Sándor Street plot, grave 216 dismantled (Photo: Attila Hódi) 2. 60 Kisfaludy Sándor Street plot, grave 216, surface (Drawing: Tamás Bek, Attila Hódi, Ferenc Derdák) 3. 60 Kisfaludy Sándor Street plot, grave 220 with tubus in the corner (Photo: Ildikó Katalin Pap) 4. 60 Kisfaludy Sándor Street plot, grave 221, surface (Drawing: Ildikó Katalin Pap, Ferenc Derdák)

4. ábra. 1. Kisfaludy Sándor u. 60. telek, 221. sír kibontva és metszetek (Rajz: Pap Ildikó Katalin, Derdák Ferenc) 2. Kisfaludy Sándor u. 60. telek, 221. sír. A sírbelső festése a déli oldalon (Fénykép: Pap Ildikó Katalin) 3. Kisfaludy Sándor u. 60. telek 223. sír tetőszerkezete (Fénykép: Bek Tamás) 4. Kisfaludy Sándor u. 60. telek 223. sír kibontva (Fénykép: Pap Ildikó Katalin)

Figure 4. 1. 60 Kisfaludy Sándor Street plot, grave 221 dismantled and sections (Drawing: Ildikó Katalin Pap, Ferenc Derdák) 2. 60 Kisfaludy Sándor street plot, grave 221. Painting on the south side of the tomb interior (Photo: Ildikó Katalin Pap) 3. 60 Kisfaludy Sándor Street plot grave 223, roof structure (Photo: Tamás Bek) 4. 60 Kisfaludy Sándor Street plot grave 223, dismantled (Photo: Ildikó Katalin Pap)

220. sír

Feldúlt aknasír. A vázcsontok másodlagos helyzetben kerültek elő, a belül földdel fel nem telt koponyát a sír délnyugati sarkában találtuk meg. Melléklete nem volt.

A láb felé szűkülő trapéz alakú sírgödör oldalait habarccsal kenték ki. A gödör keleti, láb felőli végében a sír aljába sülyesztett tegulát, mellette a sírgödör északkeleti sarkában egy szétvert, rövidebbik oldalára állított tubust figyeltünk meg (3. ábra. 3.). A betöltésben további tubusok töredékei voltak. A sírgödör tájolása Ny-K 255–85°.

221. sír

Lapos tetős, épített sír (3. ábra. 4.). A benne nyugvó halott csontjait a sírpítmény nyugati és keleti végeibe kotorva találtuk. A rablás a sírfedés középső részének eltávolításával történt. Mellékletet nem találtunk.

A téglalap alakú aknasír gödrének aljára vékony réteg habarcsot kentek. A keretet egy sor rövidebbik oldalára állított⁸ tubulus alkotja. A tubusok tetején három sor vastag habarcsrétegbe ágyazott, kötésbe rakott téglá volt (4. ábra. 1.). A felső téglasor a hajdani járószinten helyezkedett el, így a sírfedés a földből kiemelkedett. Az építményt belül vakolták, oldalain nyomokban vörös festést is megfigyeltünk (4. ábra. 2.). A sírfedést a fejnél egy nagyméretű padló-tégla, a lábnál eredetileg két tegula alkotta. Közepén a rablaskor szétvert tetőrész helyére egy homokkődarab került. A sír belső tere meglehetősen szűk, szélessége 40 cm. A sírpítmény tájolása Ny-K 260–80°

222. sír

Teljesen szétdúlt és kirabolt földsír nehezen megfogható maradványa. Láb felőli végén a 220. sírhoz hasonlóan a sír aljába sülyesztett téglá töredékét találtuk.

223. sír

Tegulákkal és imbrexekkel fedett lapostetős földsír (4. ábra. 3.). A bolygatatlan halott hátán fekvő, nyújtott helyzetű, állkapcsa leesett, koponyája hátrabillent, feje eredetileg fel volt támasztva. Karjai a mellkasra hajtottak, jobb lába

nyújtott, bal lába kissé felhúzott (4. ábra. 4.). Sírgödre szűk. Melléklete nem volt.

A sír nyugati, koponya felőli végében egy élére állított tegula tartotta a sírfedést. A lapostetőt alkotó három tegulát, a lábfejek fölötti padló-téglát és az ezeken keresztben átfektetett imbrexeket a halott teste fölött a sír oldalára támasztották. A sír teljes északi falát egy későbbi beásás elvitte, ennek következtében a tető északi oldala bedőlt. A váz és a sírgödör tájolása Ny-K 260–80°.

Temetkezési szokások

Savaria keleti temetőjében a korhasztásos temetkezések vannak túlsúlyban. A most feltárt telken nyugvó halottak az összes megfigyelhető esetben hátán fekvő, nyújtott helyzetben voltak. Kilenc temetkezésből hatot sírrablók bolygattak meg. Ennek is köszönhető, hogy mellékletre utaló nyomot – megmenthetetlen kék üvegtöredékeket – csak két sírban (216. és 218.) figyeltünk meg.

A sírokat a későrómai temetőkben általános módon (LÁNYI & MÓCSY 1990: 248–249) nyugat–keleti irányban tájolták. A temetőrészben szinte minden sírgödörnél egy irányt mértem (Ny-K 260–80°), és csak egy sírnál (220. sír) fordult elő öt fokkal eltérés.

A megfigyelhető sírpítmények, sírszerkezetek rendkívül változatosak. A két földsír közül az egyiket (223. sír) biztosan tegulákkal és imbrexekkel fedték. A 222. sír esetében csak a gödör aljába sülyesztett téglá maradt meg.

A legegyszerűbb épített szerkezet a csatári kőből (217. sír), illetve tegulából és csatári kőből (215. és 218. sír) szárazon rakott egyszerű keret, melyek mindegyikénél feltételezhetünk maradót vagy korhadó anyagból készített sírfedést. A 218. kettős keretelésű gödör esetében a két keret között kialakított peremre támaszkodhattak a sírt fedő tegulák vagy kövek (PAP 2002: 183).

A 220. sír oldalát habarccsal kenték ki, aljába egy tegulát sülyesztettek és egyik sarkában megmaradt a rövidebbik oldalára állított tubus is. A 216. sírnál nem csak a sír oldalát, hanem a feltehetően fából készített fedést is habarccsal vonták be.

⁸ Az alapjukra állított hasáb alakú tubusok látszólag különböző vastagsága abból adódik, hogy ezek elhelyezése a sírpítmény déli oldalán a sírgödör falához a téglatest szélesebb, míg az északi oldalon a keskenyebb oldalát illesztve történt.

A 221. sír oldalfalát tubusokból emelték és tejet nagyméretű padlótegélával és tegélával fedték le. A sír oldalát belülről vakolták, és vörös festés nyomát is meg tudtuk figyelni.

Biztosan koporsós volt a 216. sír halottja, azonban az a tény, hogy valamennyi, sírban illetve újkori gödörben talált koponya belül üreges maradt, arra enged következtetni, hogy a halottak többségét koporsóban temettek el (PAP 2010: 105), vagy a sírba beszívargó földtől valamilyen módon védték.

A sírgödörök formája a szerkezetekhez hasonlóan változatos. Láb felé szűkülő trapéz alakú a 216. és 220. sír, ovális lehetett a 218. és 223. sírgödör, téglalap, ill. valószínűsíthetően téglalap alakú a 221. és 222. sír gödre.

Mivel a sírfedések a hajdani járószinten helyezkedtek el, nem okozott nehézséget a temetések megtalálása és kirablása. A 216. sírnál jól megfigyelhető volt, hogy a bolygatás a még ép koporsó beszakításával, és annak belterében történő kotrással történt. Az ugyanennél a temetkezésnél megfigyelt koponyatöbbslet arra utal, hogy a rablók szisztematikusan haladva egyszerre több sírt is kinyitottak és azok visszatemetésekor a vázsontok keveredtek.

Az épület

A kutatott telek déli részét szinte teljes egészében elfoglalta egy 9,7 méter hosszán követhető, legalább kétsztratóú későrómai épület, amelynek alapfalát és belterét a sírok nem bolygatták.⁹ A falakat a megtalált töredékek tanúsága szerint festmények díszítették. A főfal 90 cm szélességben, Ny–K-i irányban, az osztófál 60 cm szélesen, É–D-i irányban futott. Az épület legvalószínűbb alaprajza négyzetes, melyet belül egy osztófál tagol (lásd MAGYAR 2012: 2. kép a és c). Az alapárkokat újkori beásások erősen roncsolták (6. ábra. 1.).

A keleti temető területén több kisebb-nagyobb sírépület is állhatott (TÓTH 1998: 64). A rendel-

kezésre álló adatok alapján az épület funkcióját illetően igen korlátozott következtetéseket tudunk levonni. Tény azonban, hogy a feltárt maradvány légvonalban alig száz méterre helyezkedik el a mai Szent Márton templomtól, amelyet feltehetően azon a helyen¹⁰ emeltek, ahol eredetileg a *cella memoriae*, az ókeresztény temetőkápolna állhatott (KISS & TÓTH 1993: 185; BUOCZ 2003: 114–115; Kiss 2005: 151).

A sírok datálása

A keleti temető most ismertetett sírjait 2003-ban történt feltárásuk alkalmával az akkor rendelkezésre álló adatok alapján a későrómai korra kelteztük azzal a megjegyzéssel, hogy a sírok a város épületeinek bontásával egyidősek. A temetőrészlet korának pontosítására néhány, tíz évvel később a 22 kilométerrel távolabb (6. ábra. 2.) előkerült temetkezés adott lehetőséget.

A szelestei germán temető tegulás sírjai

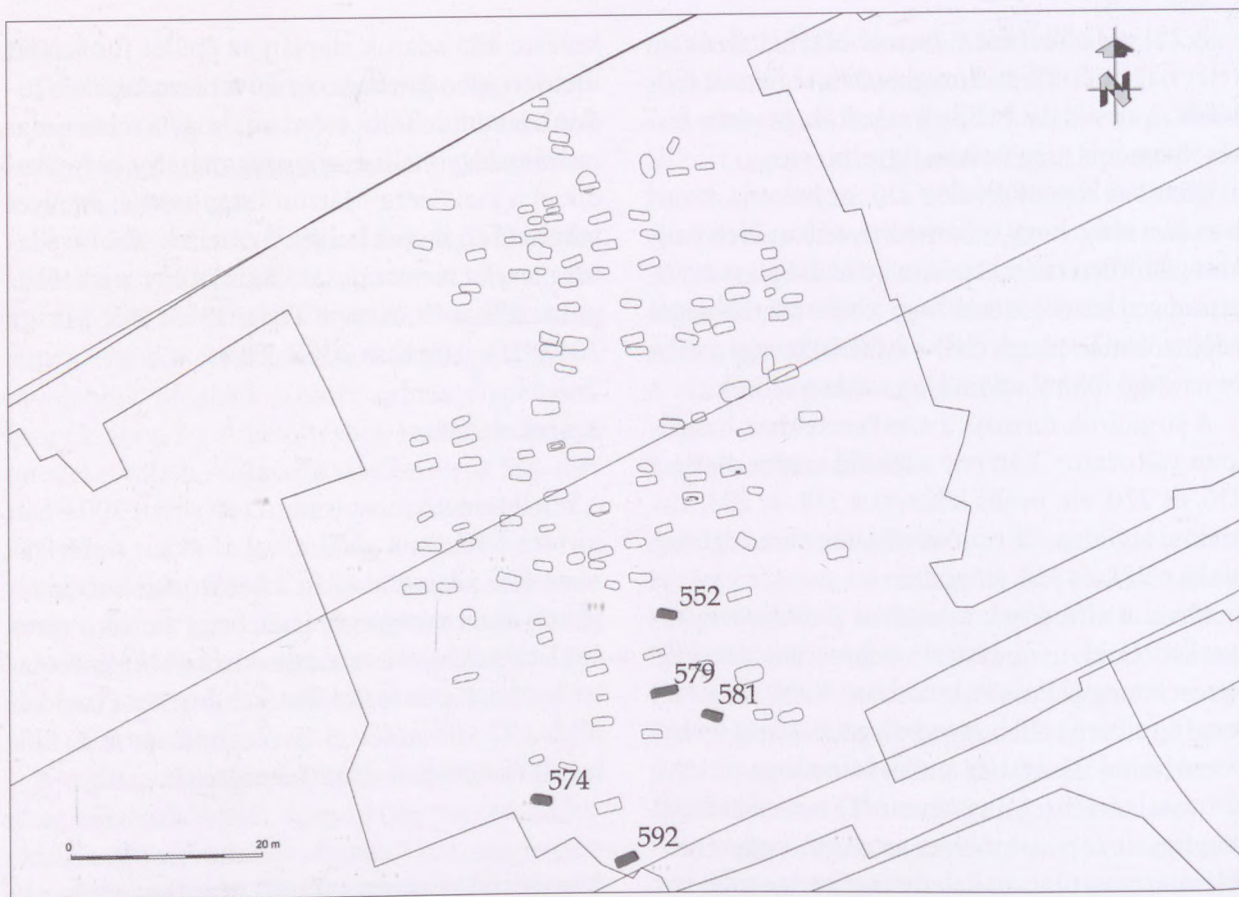
A közelmúltig kevés – azonban kétségkívül jelentős – leletanyag és adat állt rendelkezésünkre Vas megye kora népvándorlás kori történetére vonatkozóan (Kiss 1998: 74–82), ezért különös jelentősége van a 2013 nyarán Szeleste és Pósa között, még éppen a szelestei határreszen feltárt 112 síros germán temetőnek.¹¹ A sírokból kibontott húsz kengyel-, korong- és S-fibula, valamint a számos támadó- és védőfegyver, fésűk, jellegzetes kerámiaedények, valamint a koponyatorzítás hat egyéneken megfigyelhető szokása (TÓTH & PAP megjelenés alatt) kétségtelenné teszik a temetkezési hely kora népvándorlás kori datálását.

A temetkezések kétharmadát – hasonlóan a Savaria keleti temetőjében megfigyeltekhez – szisztematikusan kirabolták, melyhez valószínűleg segítséget nyújtott, hogy a sírmező déli részén

⁹ Ezúton is köszönöm Sosztarits Ottónak, hogy a feltárás során segítségemre volt és tanácsokkal ellátott.

¹⁰ Kiss Gábor és Tóth Endre gondolatmenete szerint először az itt lévő ókeresztény sírok közé temették el a vértanú sisciai püspököt, Quirinuszt. Nagy Károly 791. évi látogatása során itt kereste Szent Márton szülőházát, és alapozta meg a Márton-kultuszt, melynek okán a 9. században itt, a várostól távol eső helyen emeltek templomot (Kiss & Tóth 1993: 191; Kiss 2016).

¹¹ A dokumentálaskor a Mladoniczki Réka által 2012 telén végzett próbafeltárás számozását folytattuk. A határreszen a népvándorlás kori temető megelőzően egy kiterjedt rézkori település helyezkedett el. A feltáráson részt vettek Simon Zsófia és Nyerges Anita régészek, Kőszegi Ádám és Horváth András régésztechnikusok. A kézi összesítőt Derdák Ferenc és Kőszegi Ádám készítették, a gépi felmérés Kőrmendy Tibor munkája. Az összesítő térképet mindezek alapján Isztin Gyula készítette. A germán temető konzulense Tomka Péter régész.

5. ábra. A szelestei germán temető összesítő felszínrajza, kiemelve a téglás sírok (Derdák Ferenc és Körmeny Tibor felmérése alapján készítette Kőszegi Ádám és Isztin Gyula)

Figure 5. Overall ground plan of the Szeleste Langobard cemetery, highlighting the brick tombs (Produced by Ádám Kőszegi and Gyula Isztin, based on a survey by Ferenc Derdák and Tibor Körmeny)

(5. ábra) a temetkezések egy részét¹² római téglákkal, peremes és perem nélküli tegulákkal fedték.

A tegulás sírok leírása

KE 552

48–54 éves férfi¹³ erősen bolygatott, lekerekített sarkú téglalap alakú sírja. A sír felett rendszertelenül visszadobált, perem nélküli római falazótéglák. A rablógödöröt részben a sírgödör mellé ásták (6. ábra. 3.).

A váz csontjait a koporsón belül szétkotorták, csak a lábhoz tartozó hosszúcsontok egy része maradt eredeti helyén.

1. melléklet. A bolygatott és összetört combcsontok alatt hosszú vaskés.

2. melléklet. A kés mellett két világosbarna kovatóredék.

A sírföldből római kerámiatöredékek kerültek elő. A sírgödör tájolása Ny–K 270–90°.

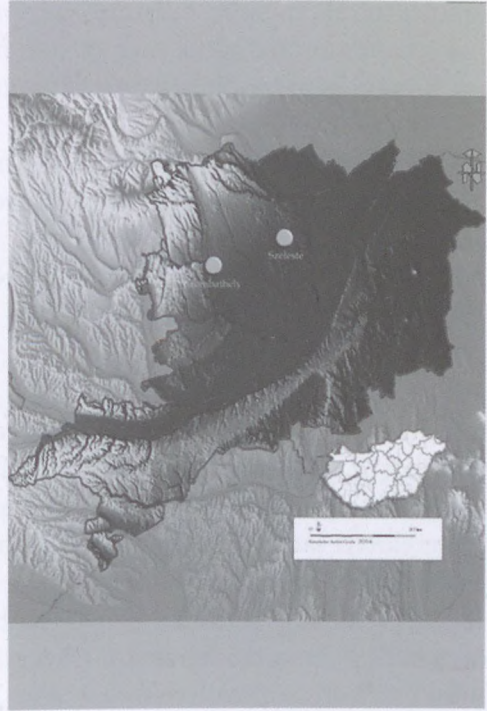
KE 574

44–55 éves rönkkoporsóban eltemetett nő bolygatott sírja. Markoláskor a sírfolt fölött kb. 20 cm-rel találtuk meg a római falazótéglák töredékeit (6. ábra. 4.). A rablógödöröt a négyzetes sírgödör láb felőli részre ásták rá, a rönkkoporsó feltja a rablógödörben kiválóan látszik, a bolygatás is a koporsón belül történt.

Háton fekvő, nyújtott helyzetű, apró termetű halott. Koponyája hátrabukott, bordái a bolygatás következtében nagyrészt hiányoznak, csont-

¹² A most ismertetett temetkezéseken kívül további tíz sírből került elő tégl- és tegulatöredék, így a téglafedés szokása a temetőben az öt megfigyelt esetnél gyakoribb lehetett.

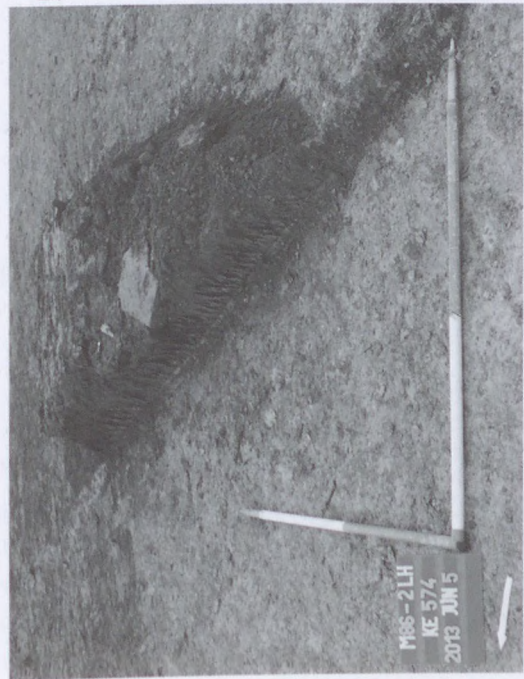
¹³ A vázak korának és nemének meghatározását ezúttal is Tóth Gábornak köszönöm!

1.

2.

3.

4.

6. ábra. 1. Kisfaludy Sándor u. 60. telek. Az épület (Fénykép: Pap Ildikó Katalin) 2. Savaria és Szeleste elhelyezkedése (Készítette Isztin Gyula) 3. 552. sír, felszín (Rajz: Pap Ildikó Katalin és Derdák Ferenc) 4. 574. sír feltja (Fénykép: Pap Ildikó Katalin)
 Figure 6. 1. 60 Kisfaludy Sándor Street plot. The building (Photo: Ildikó Katalin Pap) 2. Location of Savaria and Szeleste (Produced by Gyula Isztin) 3. Grave 552, surface (Drawing: Ildikó Katalin Pap and Ferenc Derdák) 4. Contour of grave 574 (Photo: Ildikó Katalin Pap)

jait elmozdították, nyújtott helyzetű karcsontjai és a bal combcsont maradtak meg eredeti helyzetben. Koporsójának ívelt belső részét bontottuk ki (7. ábra. 1.).

1. melléklet. Vaskés a bal láb alatt keresztben.

2. melléklet. Bronzcsengő a sír láb felőli végén a koporsón kívül.

A sírgödör, a váz és a koporsó tájolása Ny-K 280–100°.

KE 579

48–57 éves nő bolygatott temetkezése (7. ábra. 2.). Markoláskor a sír fölött felületben elmállott római téglákat figyeltünk meg. Sírfoltja nagyméretű, lekerekített sarkú téglalap alakú. Koporsója láb felé szűkülő deszkakoporsó.

A halott eredetileg háton fekvé, nyújtott helyzetben feküdt. A koporsó fejrészére ráasva a felsőtestéhez tartozó csontokat összekotorták. Jobb karja a test mellett nyújtva helyezkedett el, lábcsontjai kirajzolták a szűk koporsóvéget.

1. melléklet. A medence fölött, a hasüreg bal oldalán üveg.

2. melléklet. Ugyanott fémtárgy.

3. melléklet. A medence fölött a gerinc tetejénél a jobb oldalon vastárgy.

4. melléklet. A gerinc tetejénél a jobb oldalon a vas fölött bronztárgy.

5. melléklet. A gerinc középső részén a jobb oldalon a vas alatt bőr és bronzcsat.

A sírgödör tájolása Ny-K 280–100°.

KE 581

20–30 éves fiatal, az 1. melléklet miatt valószínűleg nő erősen bolygatott temetkezése. Sírfoltja sarkos téglalap alakú. A bontáskor a bolygatott vázcsontokkal egybekotorva több tegulához tartozó töredéket találtunk (7. ábra. 3–4.). A koponya darabjai a sírgödör nyugati felén kupacba húzva, a bal oldali bordák anatómiai rendben, teguladarabokkal fedve kerültek elő. A láb felőli végén is téglatöredékek voltak a bolygatott és erősen hiányos vázcsontok között.

1. melléklet. A koponyától ÉNy-ra vörös színű, lapított gömb alakú gyöngy fele.

2. melléklet. A medence helyén csontfésű töredékei.

3. melléklet. A fésű mellett vastárgy.

A sírgödör tájolása Ny-K 250–70°.

KE 592

40–55 éves nő bolygatott sírja (8–9. ábra). A rablók által visszadobált tegulák és tubusok¹⁴ a humuszban nagyjából összefüggő réteget alkotva jelentkeztek (8. ábra. 1.), így a sírt ettől a szinttől kézi erővel bontottuk. Két nap után értük el a nagyméretű, lekerekített sarkú téglalap alakú sírfoltot, amelynek betöltésében újabb és épebb tegulák voltak (8. ábra. 2.).

A rablás a koporsó fejrészétől indulva a koporsón belül történt. Egyedül a felkarcsontok maradtak a helyükön. A sírgödör jobb oldalán egy combcsont a koporsón kívülre került (8. ábra. 3.).

1. melléklet. A sír északi oldalán vascsat a bolygatott hosszúcsontok alatt.

2. melléklet. A föld súlyától összenyomott egész edény a sírgödör DNy-i sarkában.

3. melléklet. Bronzcsat a medence magasságában, másodlagos helyen.

4–5. melléklet. Két darab zöld színű, lapított gömb alakú üveggyöngy a bolygatott keresztcsont jobb oldalán.

6. melléklet. A koponyától Ny-ra 10 cm-re kék színű, hengeres formájú üveggyöngy.

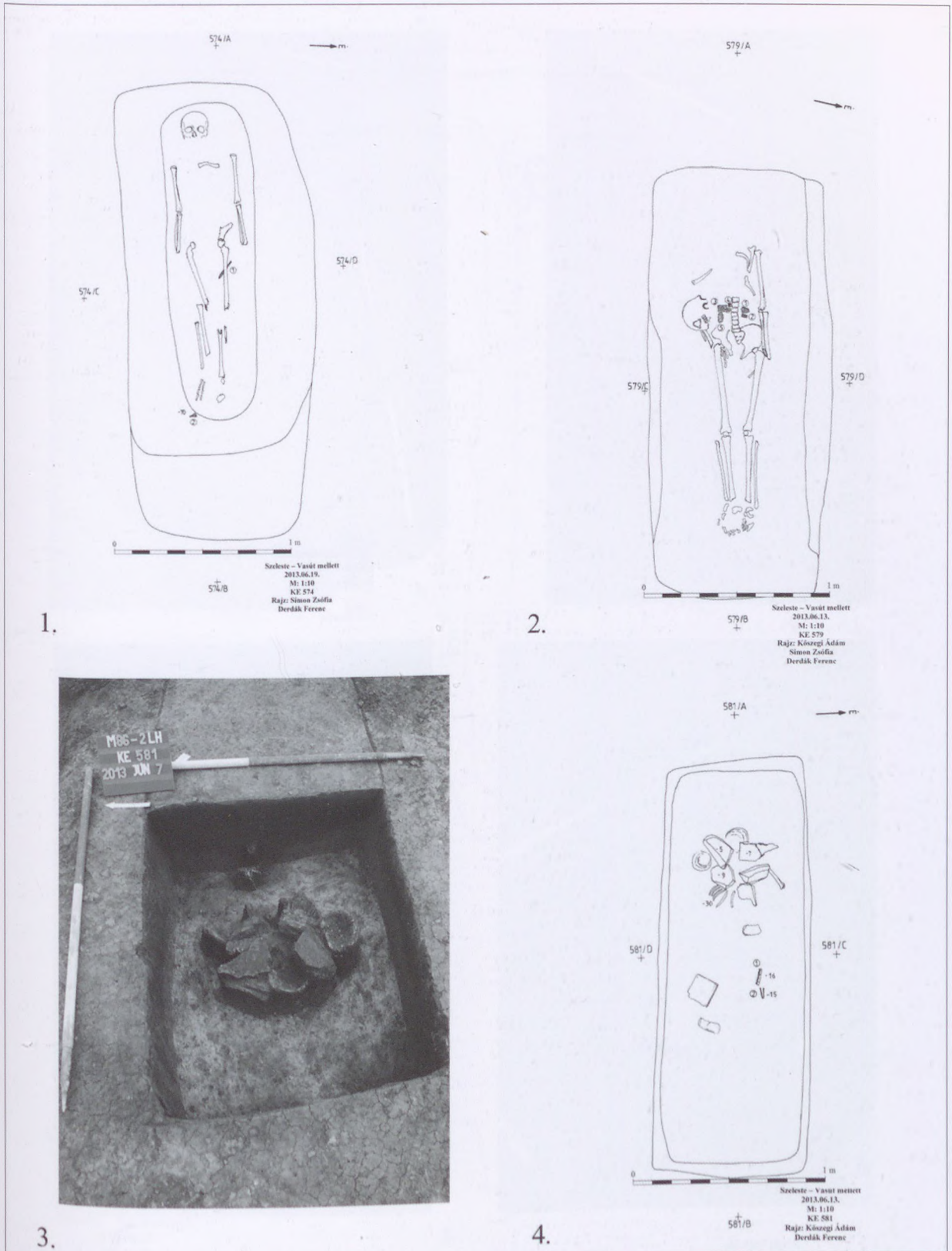
7. melléklet. A vázcsontok csomagolásakor átlatsont.

A váz felszedése után a sír négy sarkában 15–18 cm átmérőjű, sekély oszlophelyek jelentkeztek (8. ábra. 4.). A sírt négy sarokoszlopon nyugvó tetőszerkezet fedte, melyre építőtéglákat, tegulákat helyeztek. A sírgödör tájolása Ny-K 280–100°.

A germán temető téglás és tegulás sírjainak tanulsága

A tegulás sírok szervesen illeszkednek a lango-bard kori temető egészébe és a bolygatás ellenére az elhunytak mellett maradt viseleti tárgyak valamint kerámiaedény kétségtelenné teszik a tégl-

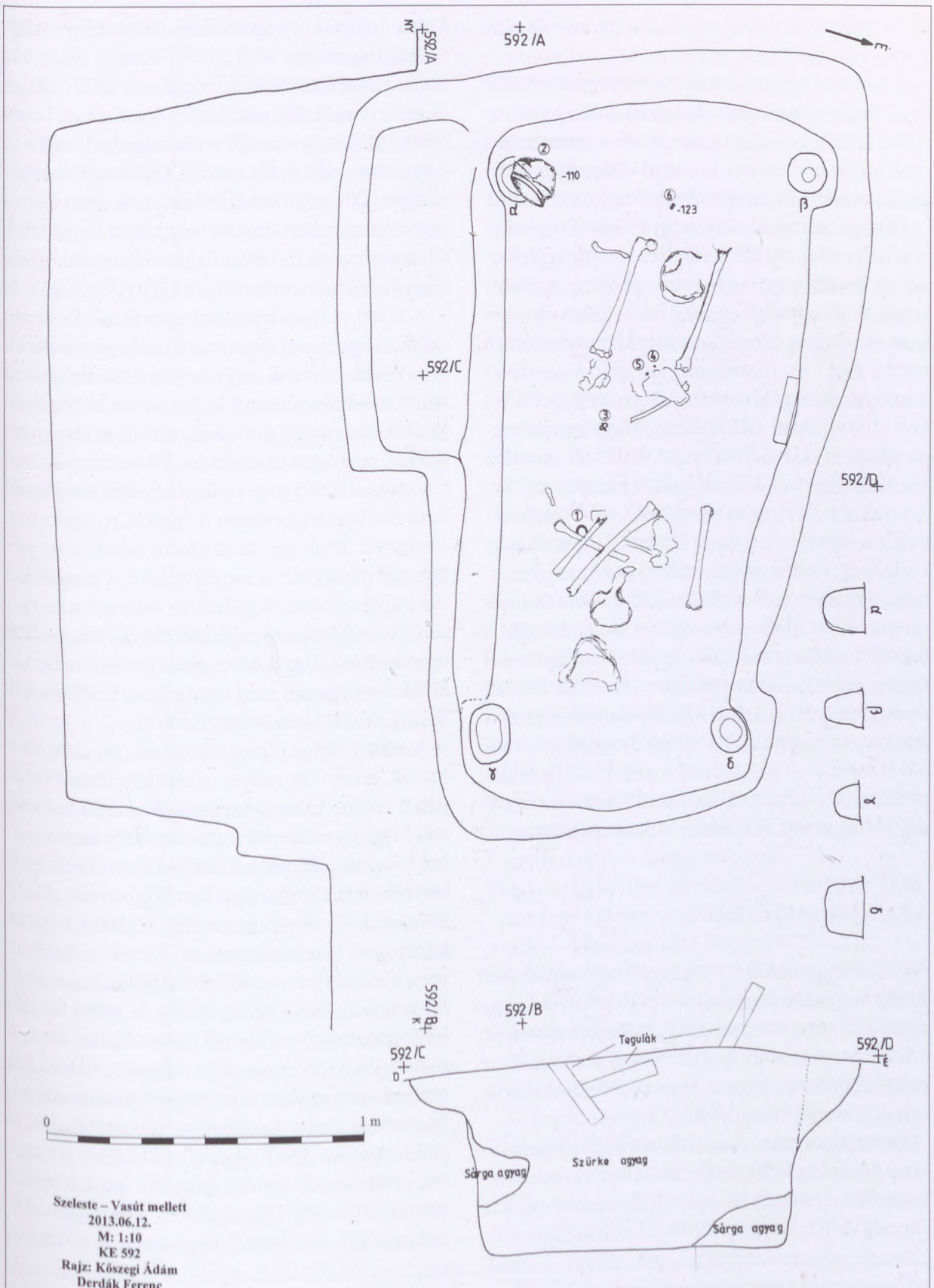
¹⁴ Az egyik épebb tegula 27,5 cm széles. A tubus átmérője 13x14,5 cm. Egy másik tegula 43x26,5 cm-es.

7. ábra. 1. 574. sír, felszín (Rajz: Simon Zsófia és Derdák Ferenc) 2. 579. sír, felszín (Rajz: Kőszegi Ádám, Simon Zsófia és Derdák Ferenc)
 3. 581. sír metszete (Fénykép: Pap Ildikó Katalin) 4. 581. sír, felszín (Rajz: Kőszegi Ádám, Derdák Ferenc)
 Figure 7. 1. Grave 574, surface (Drawing: Zsófia Simon and Ferenc Derdák) 2. Grave 579, surface (Drawing: Ádám Kőszegi, Zsófia Simon and Ferenc Derdák) 3. Section of grave 581 (Photo: Ildikó Katalin Pap) 4. Grave 581, surface (Drawing: Ádám Kőszegi, Ferenc Derdák)

8. ábra. 1. 592. sír, a visszadobált tegulák és tubusok (Fénykép: Pap Ildikó Katalin) 2. 592. sír feltja a humuszréteg elbontása után (Fénykép: Pap Ildikó Katalin) 3. 592. sír kibontva (Fénykép: Pap Ildikó Katalin) 4. 592. sír a halotti ház szerkezete (Fénykép: Pap Ildikó Katalin)
Figure 8. 1. Grave 592, tegulae and tubi thrown back in (Photo: Ildikó Katalin Pap) 2. Contour of grave 592 after dismantling the humus layer (Photo: Ildikó Katalin Pap) 3. Grave 592, dismantled (Photo: Ildikó Katalin Pap) 4. Grave 592, the morgue structure (Photo: Ildikó Katalin Pap)

9. ábra. 592. sír felszín és metszetek (Rajz: Kőszegi Ádám, Derdák Ferenc)

Figure 9. Grave 592 surface and sections (Drawing: Ádám Kőszegi and Ferenc Derdák)

lás és tegulás sírfedés szokásának kora népvándorlás kori továbbélését.

A szelestei temető értékelésének egyelőre gátat szab, hogy a nagy mennyiségű leletanyag restaurálása még folyamatban van, ezért a temetkezési szokás továbbélésének kérdését elsősorban Savaria keleti temetője szemszögéből tudom vizsgálni.

Kétségtelennek látszik, hogy mindkét temetkezési helyen készen állt rendelkezésre római építőanyag, Savariában maga a város az összes épületével, Szelesten pedig egy, még felderítésre váró helyen elhelyezkedő római villa maradványainak bontásából¹⁵ nyerhettek alapanyagot. Savariában szárazon, illetve habarccsal összeépített, belül vakolt sírgödörökkel találkozunk, míg a germán temetőben egyszerű földsírokat fedhettek tegulákkal. Különleges az 592. sír halotti házának szerkezete, ahol a sír betöltésében talált tubusok funkcióját a keleti temetőben feltárt 220. sír világíthatja meg. Ebben az erősen bolygatott szerkezetben a sírgödör egyik sarkában élére állítva találtuk meg a római fűtőrendszerben a meleg levegőt a falban továbbítani képes, hasáb formájú, belül üreges tubust. Ez az építőelem formája folytán mind önmagában, mind a belsejében álló faoszlopot megerősítve alkalmas arra, hogy többedmagával megtartsa a sírfedésre szolgáló fa- és téglaszerkezetet, felhasználása azonban olyan népeségre utal, amely az eredeti funkciót nem ismerte.

A keleti temető datálása

A mindkét temetőben megfigyelhető téglafedés és a tubusok alapján feltételezhető halotti ház hasonló szerkezete alapján számításba kell vennünk a lehetőséget, hogy Savaria keleti temetőjében nem későrómai, hanem kora népvándorlás kori temetkezéseket tártunk fel.

Savariában már a 4. században jelentős keresztény közösség feltételezhető, akik a várostól keletre eső temetőben helyezték el halottaikat (BUOCZ 2003: 115; KISS 2000: 253; KISS 2005: 151;

TÓTH 2011: 23). A temetőből ókeresztény sírfeliratok (VARSÁNYI 1971: 218; BUOCZ 1967: 12; MEDGYES & KISS 1997: 1–3; TÓTH 2011: 23) és ólomkoporsók (BUOCZ 1967: 82; KISS & TÓTH 1993: 191) is származnak. Az 5. századra datálható a 86 évesen elhunyt Nammius Quintus temetőőr sírköve (TÓTH 1998: 64), valamint szintén a kora népvándorlás kori datálás felé mutat, hogy több ókeresztény sírkő másodlagos felhasználásban, téglasír fedéseként került elő (TÓTH 2011: 23).

A keleti temető közel 150 éves újkori kutatása nyomán egy olyan temetkezési hely képe rajzolódik ki előttünk, ahol sokan és hosszú ideig temetkeztek. A halottakat háton fekvő, nyújtott helyzetben, földsírokban vagy változatos módon és alapanyagokból megépített, korhadó, illetve maradandó anyagokkal fedett sírépítményben, több megfigyelhető esetben koporsóban helyezték nyugalomra. Az épített sírok egy részét belül bevakolták, néhányánál vörös festés is megfigyelhető. A nyugat-keleti irányban ásott sírgödörök és változatos szerkezetű építmények helyenként sűrűn egymás mellett helyezkednek el és több esetben korábbi temetkezéseket bolygattak meg vagy vágtak el. Némelyik épített sírba többen is temetkeztek.

A temető nagy részét kirabolták, így nem tudhatjuk, eredetileg milyen viseletben illetve használati tárgyakkal helyezték nyugalomra a halottakat. Megmaradtak viszont a változatos alapanyagból készített építmények, melyekhez számos esetben többféle, töredékes, vélhetőleg bontott csatári köveket, különböző típusú építőtéglákat, tegulát, imbrexet, hypocaustumhoz tartozó téglákat, mészkődarabokat és sírkőtöredékeket használtak fel. A tubusok és a padlóteglák a beépítés helyzetéből fakadóan az épületből legkésőbb kinyert építőanyagok közé tartoznak. A tubusok a halotti ház oszlopainak megtartására, megerősítésére való felhasználása olyasvalakikben merülhet föl, akik az építőanyag eredeti funkcióját talán nem is ismerik. A Kisfaludy Sándor utca 60. számú telken kettő (220. és 221. sír), a szelestei germán temetőben egy (592. sír) olyan sírszerkezet volt, amelyhez

¹⁵ Az egyik torzított koponyájú férfi sírjában egy propellerveretet találtunk. A temetőből másodlagos felhasználásban bronzcsengő, stylustű, I. Constantinus érme és más római kori tárgyak kerültek elő. Emellett tizenkét sír földjéből római kori edénytöredéket illetve egy alkalommal *terra sigillata* töredéket bontottunk ki. A viszonylag nagy tömegben és könnyen elérhető római kori tárgyakat az egész népvándorlás kor folyamán használták. Vas megyei Karoling-kori telepeken római korszokból csiszolt orsókarikák és téglák a gyakori leletek, de másodlagosan felhasznált tegulákat még Árpád-kori objektumokban is találunk.

valamilyen módon tubusokat használtak fel. A bolygatás miatt a 220. sír kivételével csak feltételezhető, azonban logikusnak tűnik, hogy a tubusokat eredetileg a sír sarkaiba állították.

Mind a germán temetőben, mind a keleti temető ezen telkén a sírokat akkor bolygatták meg, amikor a halottak már a csontjukig elkorhadtak. A rablással pedig a keleti temetőben az 5–6. században Savaria romjain élő, helyben maradó és elszegényedő, valamint a római kor után beszivárgó népek gyanúsíthatók.

A kutatás eddig is azt feltételezte, hogy Savaria keleti, keresztény temetőjét az 5. században még használták, azonban a germán temetőben is megfigyelt temetkezési szokás alapján ezt az időszakot okunk van legalább még egy évszázaddal hosszabbnak gondolni.

Irodalom

- P. BUOCZ T. (1967): *Savaria topográfiája*. – Szombathely, k. n., 148 pp., 22. ff. ábra és 2 térképmelléklet (Sajtó alá rendezte Hofmann Miklós.)
- P. BUOCZ T. (2003): *Lapidarium*. – Szombathely, Savaria Múzeum, 119 pp. (Második, javított és bővített kiadás.)
- DERDÁK F., KISS G. & SOSZTARITS O. (1994): Savaria elpusztult temetői. – *Panniculus C* 29: 1–10.
- KISS G. & TÓTH E. (1993): A szombathelyi Szent Márton templom régészeti kutatása 1984–1992. (Előzetes jelentés a feltárt 9–13. századi emlékekről). – *Communicationes Archaeologiae Hungariae* 1993: 175–199.
- KISS G. (1998): A népvándorlás korának új jövevényei. – In: KISS G., TÓTH E. & ZÁGORHIDI CZIGÁNY B.: *Savaria–Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. – Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, pp. 74–83.
- KISS G. (2000): *Vas megye 10–12. századi sír- és kincsleletei*. – Szombathely, Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézete – Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága – Panniculus Régisegtani Egylet, 321 pp. + 103. tábla és 2 térképmelléklet. (*Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei* 2)
- KISS G. (2005): Két szomszédos, kora Árpád-kori temető Szombathelyen. – In: RITOÓK Á. & SIMONYI E. (szerk.): „...a halál árnyékának völgyében járok”. *A középkori templom körüli temetők kutatása*. – Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, pp. 151–162.
- KISS G. (2016): *Nagy Károly, Szent Márton szülőhelyének első zarándoka*. – Kézirat, Szombathely, 17 pp.
- LÁNYI V. & MÓCSY A. (1990): Temetkezés és halottkultusz. – In: MÓCSY A. & FITZ J. (szerk.): *Pannonia régészeti kézikönyve*. Budapest, Akadémiai Kiadó, pp. 243–254.
- LIPP V. (1873): Szombathelyi közlemények XV. – *Archaeologiai Értesítő* 7: 287–294.
- MAGYAR Zs. (2012): Késő császárkori sírépületek Pannoniában. (Late roman mausolea from Pannonia). – *Archaeologiai Értesítő* 137: 125–144.
- MEDGYES M. & KISS G. (1997): Újabb ókeresztény sírfelirat Savariából. – *Panniculus C* 72: 1–3.
- PAP I.K. (2002): Téglás és téglakeretes temetkezések Csongrád és Békés megyében. – *Communicationes Archaeologiae Hungariae* 2002: 177–194.
- PAP I.K. (2010): Koporsós temetkezések Szombathely-Kisfaludy Sándor utca kora Árpád-kori temetőjében. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 33: 93–117.
- TÓTH G. & PAP I.K. (megjelenés alatt): A szelestei germán temető antropológiai vizsgálatának eredményei. – *Magyar Nyelvőr*.
- VARSÁNYI J. (1871): A szombathelyi határban 1836–1854-ig kiásott régiségek topographikus leírása. – *Archaeologiai Értesítő* 4: 213–218.
- VARSÁNYI J. (1872): Varsányi János szombathelyi lelőhelyekről írt levele Lipp Vilmoshoz (1872. január 8-án). – *Panniculus C* 77: 1–2. (Közli KISS G. & TÓTH E. 1997).
- TÓTH E. (1998): A város szentjei. Szent Quirinus és Szent Márton. – In: KISS G., TÓTH E. & ZÁGORHIDI CZIGÁNY B.: *Savaria–Szombathely története a város alapításától 1526-ig*. – Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, pp. 61–67.
- TÓTH E. (1998): *Lapidarium Savariense*. Savaria római feliratos kőemlékei. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 34(2): 1–283.

néprajztudomány

ETHNOGRAPHY

Néprajzi mozaik a vasi cigányokról

Horváth Sándor

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary

horvath.sandor@savariamuseum.hu

Összefoglalás

A Vas megyei cigányok történetéről és néprajzáról kevés szakirodalom látott eddig napvilágot. Az ismert publikációk szociológiai megközelítésűek, az integrációval, az asszimilációval foglalkoznak, valamint a cigány-holokauszttal. Ennek köszönhetően sok új adatot lehet közreadni, de azt is meg kell állapítani, hogy ezekkel az újabb kutatásokkal még nagyon sok fehér foltot kell majd letakarni.

A roma és szinti megnevezés helyett vagy mellett a cigány kifejezést használok, hiszen ezt használják Magyarországon maguk az érintettek is. Ráadásul, velük párhuzamosan még romungrok, valamint szlovén cigányok, vend-románok is élnek Vas megyében.

A 16. század második felétől jelennek meg vidékünkön az első cigányok; az oláh cigányok a 19. század elején érkeznek ide. Akkor és a következő két században a vasi cigányok jellemzően lótartók és lókereskedők, valamint kovácsok és zenészek voltak. A későbbiekben más foglalkozást is űztek.

Korábbi életmódjukat nehezen adták fel. Nagy többségük letelepedett, de sokan még a modern ház udvarán is kis kunyhót építettek, ahogyan a sátorozásról sem szokták le egykönnyen, bárha már le is telepedtek.

A cigány néprajzi adalékokat a néprajzi kutatás klasszikus bontásában veszem sorra, még akkor is, ha csak apró adatmorzsákat közölhetek, hogy a további kutatás számára áttekinthetők legyen anyagi és szellemi kultúrájuk, valamint társadalomnéprajzuk vasi jellemzői.

KULCSSZAVAK: cigány, roma, szinti, vend-románi, szlovén cigány, anyagi és szellemi kultúra, Vas megye

Abstract

Ethnographic mosaic of Vas Gypsies. Very little literature has been published to date on the history and ethnography of Vas County Gypsies. The known publications have a sociological approach, they deal with integration and assimilation, as well as the Gypsy holocaust. Thanks to these, many new data can be made public, but it must also be stated that with these new studies, a great many unexplored areas still need to be covered.

Instead of, or alongside the designations Roma and Sinti, I use the expression "Cigány" (Gypsy), as those affected in Hungary also apply this to themselves. Furthermore, alongside them, there are also Romungro, as well as Slovenian Gypsies and Vend Romani living in Vas County.

The first Gypsies appear in our locality from the second half of the 16th century; Vlach Gypsies arrive here at the beginning of the 19th century. At that time and in the following two centuries, the Vas Gypsies typically kept and traded in horses, as well as being blacksmiths and musicians. Later on, they also pursued other trades.

It was difficult for them to give up their earlier lifestyle. A great majority of them settled down, but many still built a little shack in the courtyard of the modern house, as they did not easily give up the habit of camping, even though they had settled.

I take the Gypsy ethnographic data in order according to the classic breakdown followed by ethnographic studies, even if I can only communicate tiny morsels of information, so that their material and spiritual culture may be intelligible for further research, as well as the Vas Country characteristics of their social ethnography.

KEYWORDS: Gypsy, Roma, Sinti, Vend-Romani, Slovenian Gypsy, material and spiritual culture, Vas County

Bevezetés

A Vas megyei cigányok történetéről és néprajzá-
ról kevés szakirodalom látott eddig napvilágot. Az
ismert publikációk szociológiai megközelítésűek,
az integrációval, az asszimilációval foglalkoznak,
valamint a cigány-holokauszttal. Ennek köszön-
hetően sok új adatot lehet közreadni, de azt is
meg kell állapítani, hogy ezekkel az újabb ada-
tokkal még nagyon sok fehér foltot kell majd le-
takarni (CSAPÓ 1999).

A címben szereplő roma és szinti megnevezés
helyett/mellett a cigány kifejezést használok a
következőkben, hiszen ezt használják Magya-
rországon maguk az érintettek is – az előbbie-
k mellett még a romungrók is. Vas megyében a fen-
tiek mellett szlovén cigányok, vend-románik is
élnek.

Korai adatok a vasi cigányokról

Az első dokumentált adatok a cigányok magya-
rországi jelenlétéről a 15. századból származnak.
Vas megyéből eddig csak egy évszázaddal későbbi
az írott forrás: az 1550-es őrségi urbáriumban Ká-
polnásfalun „Cígan Pál” és „Cygan Benedek”
nevét jegyezték fel, míg a hasonló szombathelyi
összeírásban 1565-ben „Czighan Mathias”, 1571-
ben „Czyghan Márton” özvegyének, 1572-ben
pedig „Czígan Tamás” neve tűnt fel (ZÁGORHIDI
CZIGÁNY 2000: 10, 25, 40). Tömegesebb jelenlé-
tüket a 17. század elejére tehetjük, amikor főkép-
pen a központi településeken, a városokban (pél-
dául Szombathelyen, Csepregen¹) jegyzik fel je-
lenlétüket.

A szombathelyi városi jegyzőkönyvekben 1607-
ben több olyan cigányokkal kapcsolatos adatot
rögzítettek, amelyek a lókereskedéssel függnek
össze (BENCZIK & DOMINKOVITS 1993: 26, 39).

1636-ban Forgách Zsigmond Mihály cigányvaj-
dáért és sátorlakó cigányaiért 150 forintig kezes-
séget vállaltatott más vajdákkal, hogy marad az ő
vajdája, onnan el nem megy, „az ő alatt levő sáto-
ros cigányt mennél többre szaporítja és cigányokat

fogad ő Nagysága alá”, s bárhonnét visszahozat-
hatja őket, ha megszöknének (VARGA 1969: 119).

1674-ben gróf Batthyány Kristóf engedélyezi
Sárközi Márton vajdának, hogy embereivel a csa-
lád vasi birtokain letelepedjenek.²

Az Erdődy család is befogadott cigányokat. El-
lenben Esterházy herceg 1671-ben megtiltotta a
cigányok tartózkodását a család földjein.

A 17. században a vasi cigányok lótartók és ló-
kereskedők, valamint kovácsok és zenészek vol-
tak, a 18. században pedig főképpen kovácsok és
zenészek. Alsóőrre (ma: Unterwart, Ausztria) a
helybeliek hívták az első cigányokat, hiszen a fa-
lunak nem volt kovácsa. „Alsóőrre a gazdasági
kényszer csábította át a cigányokat – olvasható a
település monográfiájában. Egyik őüket, Hor-
váth János kovácsot a község kérte a beköltözésre,
mert nem volt saját mesterembere. A mai alsóóri
cigányok jelentős részének ő az őse, és ennek
megfelelően többségük a Horváth névre hallgat.
Megkülönböztetésükre – más magyar falvakhoz
hasonlóan – körükben is elterjedtek a ragad-
ványnevek: Bajos, Bájbi, Baksa, Bála, Bicskal,
Boci, Cipákos, Coka, Csekáj, Csúcsos, Dobos,
Gráci, Gyurkal, Harecz, Hoko, Huki, Pural, Róka,
Szaló, Szellős, Szervó, Tikmell, Zacska” (ÉGER &
SZESZTAY 2008).

Batthyány Ádám udvari muzsikusai között
1627-ben egy cigány hegedűs is zenélt, amikor Es-
terházy Miklós vendégségben volt nála Rohon-
con (ma: Rechnitz, Ausztria) (KOLTAI 2012: 89).

A 18. században már nemcsak magyar, hanem
német cigányokkal is találkozhattak megyéjük-
ben a vasiak. Napjainkban is élnek Rábafejesen
és Rönökön németül beszélő szinti cigányok, Al-
sószőlnökön pedig a cigányok németül és szlové-
nül beszélnek, tehát részben szintik, részben
vend-románik (KARDOS é. n.).

Az 1768-as cigányösszeírás idején még csak
négy Darvas nevű testvér lakott családjával Já-
nosházán. Egyiküket férje elhagyta, a másik le-
ánytestvér pedig megözvegyült és leányával él a
testvéreivel vagy a testvérei szomszédságában –
ez az összeírásból nem deríthető ki. A feleségét
elhagyó Csámpoi Istók a feljegyzés szerint az

¹ Noha akkor Csepreg még Sopron vármegyei település, de napjainkban vasiként tartjuk számon, emiatt ezeket az adatokat is figyelembe vesszük.

² Német nyelvű közlése: <http://www.burgenland-roma.at/index.php/geschichte/die-roma-im-15-17-jhdt> (Hozzáférés: 2015. október 19.)

1. ábra. Épülő cigányputri Sárváron, 1955 (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 1903)

Figure 1. Gypsy hovel under construction in Sárvár, 1955 (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 1903)

„Intai seregh között” tartózkodott. Ekkor a férfiak kovácsok és zenészek voltak. Egyikük fia már házas és Devecserbe költözött.³

Csúfszóként a cigány szót már a 17. században használják. A 19. század közepén például Alsóőrött valaki panaszt emelt az öt cigánynak nevező ellen.⁴

19. századi adatok a vasi cigányokról

Egy újabb betelepedési hullám a 19. században megnövelte a cigányok számát a megyében és országszerte. E század elején feltűnnek az oláh cigányok is.

1821-ben a megyei közgyűlési jegyzőkönyvben feljegyezték, hogy a kercai plébánosnál lévő sárga lovat zár alá vetik, a senyeházi cigányt, mint orgazdát jegyzik, s minderről értesítik – Zala vármegye által – Somogyot.⁵ Tehát a cigányok mozgástere, kapcsolatrendszere több megyére is kiterjedt.

E században egyes kismemesi települések képe átalakul azáltal, hogy az eredeti lakosok elköltöznek, helyüket pedig elfoglalják és a települést benépesítik a cigányok. Ez történt a Szombathelytől négy kilométerre fekvő Ondódon, amely ma Torony település része.

„A község területe tehát hepehupás mező, mezőgazdaságilag jóformán hasznavehetetlen terület volt. A jobbágyfelszabadítás után előző tulajdonosai szívesen szabadultak meg tőle olcsó pénzen. Néha 2–3 liter bor volt az ára a cigányoknak átengedett házhelynek. Egyenlőtlen és apró házhelyek, girbe-gurba utcák, rendezetlen viskók jellemzik általában a falu képét. A cigányok állandó megtelepedésében ez a körülmény döntő volt.

A szóhagyomány szerint a cigányok a faluban csak a 60-as években telepedtek meg. A Laky család volt a falu földesura; az első cigánycsaládot a régi időkben a Laky-família telepítette be. Postásnak, küldöncnek, házimunkákra használta őket. A másik földesúr is szerzett magának egy jóra való családot; ő sem akart lemaradni. Főként ettől a két családtól származik a falu cigány lakossága: Sárközi és Horvát családnevűek. (Igaz, hogy Holdosi családnevű is elég sok van.) A hagyományt lényegében az 1781. és 1785. évi cigányösszeírások adatai is igazolják. (Vasvármegye levéltára: Consor. Zingarorum.) Ondódon Pösze Mihály nevű cigány élt az összeírások idején három fiával valamilyen mesterségből (nem muzsikálásból) a többi lakostól nem elűtő ruházatlan. Nagypösén Horvát Mihály (1781-ben Karabinya Mihály), Dozmaton Sárközi Mihály. Jákon Sárközi Boldizsár, Oladon Farkas István és Ferenc, Nagy-Séen Kányásy Mihály, Nárain Kopasz Pál és István, stb., tehát minden környékbeli faluban egy, legfeljebb két cigánycsalád élt. Ez a körülmény a földesúri cigánytartás szokásának ebben az időben való állandósulását igazolja. (Vö. Ethn. 1934: 173–174.) A sovány és kevés termőföld megmunkálása a falu lakosainak nem adott megélhetést, így az urbáriális tanúsága szerint az alkalmi munka, a favágás és a gyűjtögetés a cigányok megtelepedésénél jóval régebbi életforma volt. A cigányok tehát beilleszkedtek egy természeti és társadalmi adottságba, s tehetségüket bizonyos mértékben ki is fejlesztették.” – írta Dömötör Sándor (1. ábra).⁶

Az 1893-as cigányösszeírásnál Vas megyében a megtelepült cigányok száma 3820 fő volt (93%), 175-en voltak „a községben huzamosabb ideig tartózkodó, de le nem telepedett” cigányok (4%), és

³ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, IV. 1/I. Ö291. Mária Terézia cigányösszeírása, Jánosháza, 1768.

⁴ Savaria Múzeum GK 2316, 94. p.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára Megyei közgyűlési jegyzőkönyvek 1985/1821.

⁶ SNA 81/II.5–6.

csupán 78-an voltak vándorcigányok (2%). Ekkor országosan 243 432 letelepedett (89%), 20 406 huzamosabb ideig településen tartózkodó (7%) és 8938 vándorló (3%) cigányt jegyeztek fel.⁷ Tehát az országos átlagnál nagyobb volt a letelepedettek aránya (ANONYMUS 1895).

A vasi cigányok anyagi kultúrája

Lakáskörülmények

A cigányok nagyon gyakran éltek szegregálva, elkülönülve: nemcsak a városokban, hanem a falvakban is. Például „Cigánylakások” földrajzi nevet visel egy út menti erdőcske, amelyikben gyakran tartózkodtak a vándorcigányok (2. ábra).⁸

Jánosházán a vágóhíd mellett építettek új házakat, amikor a cigányoknak a határból a faluba kellett telepedniük. A házak udvarán kicsi kalyibákat, putrikat építettek maguknak, hogy a régi otthonaikhoz hasonló körülmények között lehessenek.⁹

Bajánsenye szomszédjában, Kercaszomor külterületén egy kis cigánytelep volt Böröce, amelyről a falvak egykori tanítója írt kismonográfiát (HORVÁTH É. N.).

A cigánytelepek általában nem követtek semmilyen szerkezetet, csupán szorosan egymás mellé épültek az apró házak, tehát halmaztelepülésnek nevezhetők. Gyakran találtak a cigányok völgyekben, horhosokban szélcsendes lakóhelyet.

A vándorcigányok természetszerűen állandó lakóhely nélkül éltek. Emellett a megye déli területén feltűntek a szezonálisan változó településen élők is: télen állandó lakóhelyen éltek, míg ta-

2. a–b. ábra. Sátoros cigányok Kelédnél, 1907 (Néprajzi Múzeum, Budapest, F8329, F8330)

Figure 2 a–b. Tent-dwelling Gypsies by Keléd, 1907 (Museum of Ethnography, Budapest, F8329, F8330)

⁷ A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. 1895.

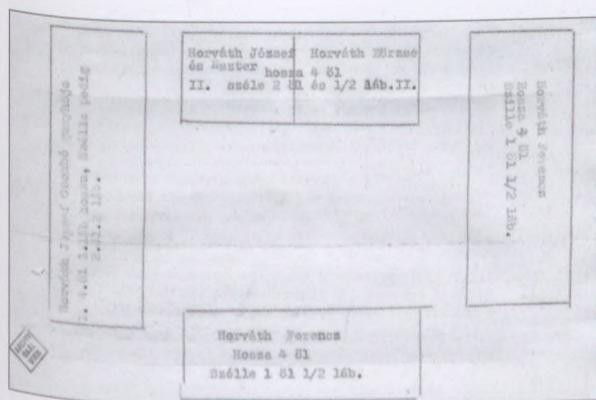
⁸ Savaria Múzeum SNA 241. III. p.

⁹ Savaria Múzeum JF 122. Jánosháza, 1969.

3. ábra. Putris, sátoros cigányok Nyőgéren, a 20. század közepén (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely) (Fénykép: Lenarsich Imre)

Figure 3. Hovel- and tent-dwelling Gypsies in Nyőgér, in the mid 20th century (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely) (Photo: Imre Lenarsich)

4. ábra. A cigányházak rendje 1879-ben Alsóőrött (napjainkban Unterwart, Ausztria). Vázlatrajz Gaál Károly gyűjteményéből (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely)

Figure 4. Arrangement of Gypsy houses in 1879 in Alsóőr (now Unterwart, Austria). Line drawing from Károly Gaál's collection (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely)

vasztól ősziig úton voltak, sátrakban laktak. Vándorlásuk során megjárták Vas megyét és Zalát is. – A vándoréletmódhoz való ragaszkodás egyik utolsó mozzanata, amikor még az első világháború végén – 1918-ban – is a sátorban lakás tiltása ellen nyújtanak be panaszt a vépi, egyébként állandó, épített házzal rendelkező cigányok (3. ábra).¹⁰

Mária Terézia és II. József rendelkezései már tiltották a sátorban lakást, s csak a településeken felépített házakban éleést engedélyezték. E rendelkezések nyomán Körmend környékén – Nádasson, Halogyon és Horvátnádálján a hatóságok felgyújtották a cigányok sátrait. Az érintettek panaszt emeltek, mivel – elmondásuk szerint – a sátrakkal együtt elégtek a ruháik, a berendezésük és az élelmük is (HORVÁTH 2008: 135–136).

Alsóőrött a helyiek 1879-ben alaprajzi vázlatot készítettek a cigánytelepről, hogy azután már újabb cigányok ne telepedhessenek be a faluba. De a már ott élőkét falubelinek tekintették (4. ábra).

¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára Alispáni iratok VaML IV. 405.b. 719/1918.

5. ábra. A csörötneki cigánytelep a folyóparton, 1966 (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 11647)

Figure 5. Csörötnék Gypsy settlement on the riverbank, 1966 (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 11647)

Magyarlakon a 19. század második felében három utcát használtak: a Kisutczát, az (Alsó)utczát és a Czigányt.¹¹

A cigánytelepeknek sokszor csak egy vagy éppen egyetlen kútja sem volt. Az ondódiak a falu kútját használták, emiatt 1913 nyarán a település vezetősége főszolgabírói utasításra keresztpánttal szereltette fel a kutat, „*hogy a cigányok víz-hordó edényeikkel ne fertőzhessék meg a kút vizét*” (SCHERMANN 1985: 543).

A csörötneki telepet ekként jellemezte Kuntár Lajos: „A Rába-híd közelében kialakult cigánytelep leginkább sárból összetákolts kunyhói rendszertelenül tapadtak egymáshoz. Csak Kardos Mihály (Parasztcigány) hajléka ütött el tőlük. A cigánylányt feleségül vett Rábagyarmatról idekerült legény téglából épített házat családjának és a füstöt kéményen át vezette ki. Kardos Mihály hiába adott példát, egyetlen követője sem maradt: nem tudta megváltoztatni a telep arculatát. Az egészségtelen körülmények sem változtak. A telepnek egyetlen kútja sem volt, az ivóvizet a közeli házaktól hordták, az egyéb vízszükségletüket a Rábából merítették. Árnyékszéke sem volt a telepnek. Hiányát nem érezték, mert az emberi dolgaik elvégzésére a Rába bokros partját

6. ábra. Veremházak cigánytelepen, Mikosszéplak, 1928 (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 128)

Figure 6. Pit-houses in a Gypsy settlement, Mikosszéplak, 1928 (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 128)

és a Rába-híd alját használták” (KUNTÁR 1990: 143–144) (5. ábra).

A vándorcigányok életmódjukat nem szívesen, és csak nehezen adták fel. A pankaszi cigányokról mesélik, hogy 1835-ben lovaskocsikkal érkeztek a faluba, ahol a település közepén, a Denke-patak partján sátrakban laktak. 1840-ben engedélyt kaptak rá, hogy házat építsenek maguknak, amelyet szalmatetővel fedtek le (AVAS 1998: 56).

¹¹ Pesthy Frigyes helynévtárából, 16. p.

7. ábra. Erdélyi Antal alsósági cigány lakásának konyhája az 1960-as években (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely)

Figure 7. Kitchen in the home of Alsóság Gypsy Antal Erdély in the 1960s (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely)

8. ábra. Németh Ferenc alsósági cigány lakásának konyhája az 1960-as években (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely)

Figure 8. Kitchen in the home of Alsóság Gypsy Ferenc Németh in the 1960s (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely)

9. ábra. Cigányok közös kemencéje, Bajánsenye (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 612)

Figure 9. Gypsies' shared oven, Bajánsenye (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 612)

A vépi Kolompár Rozi és Rozinka panaszt tett, hogy nem élhetnek a sátrukban. Az őrmester 1918 februári válaszában arra hivatkozott, hogy a 151041/1917-es BM-rendelet a cigányok sátorlakását megszüntette. Ráadásul az érintetteknek van cseréppel fedett házuk. A sátorban pedig nagyon sokat tüzelnek.¹²

A sátorban élők emlékét idézi Rábapaton a „Cigánysátori-düllő” földrajzi név (VÉGH & BALOGH 1982: 238).

Az épített lakás azonban lehetett csupán egy veremház, amint az 1928-ban készített mikosz-széplaki fényképen látható (6. ábra).

A Poty-majori cigányok Csehimindszenten kunyhóikat leveles ágakkal fedték le, emiatt a helyiek „Leveles-csapásnak” nevezték az arra vezető mezei utat (VÉGH & BALOGH 1982: 530). Gyakran azonban a föld felett épített cigányputrik sem voltak jobbakk a veremházaknál.

Sajnos, korábbi lakásbelsőket nem ismerünk, csak az 1960-as, 70-es években készített fotók állnak rendelkezésünkre (7., 8. ábra).

Egy 1940-ből való fényképen a bajánsenyei cigányok közös kemencéjét örökítették meg (9. ábra).

Foglalkozások

Gyakorlatilag már a cigányokról szóló első forrásokban muzsikás cigányokról olvashatunk. Viszont ugyancsak koraiak azok a híradások, ame-

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára IV.430.b. Szombathelyi járás Főszolgabírói iratok 719/1918.

lyek lótarató, lókupec cigányokról és cigánykovácsokról szólnak.

Az újhegyi („Wyhegy”, ma: Neuberg, Ausztria) Krisanicz Márton 1615. június 29-én vissza akarta kapni a lovát a büki Choy Mátyástól. Utóbbi azonban azt válaszolta, hogy arról nem tud, hogy a ló a vádló tulajdona lett volna, amikor ő egy évvel azelőtt, Urunk Mennybemenetele napján a vépi vásáron cigányoktól megvásárolta (DOMINKOVITS 1997: 46).

1639. augusztus 19-én két cigány perlekedett: Tamás „Murai Szombath”-ból (ma: Murska Sobota, Szlovénia) a csepregi Horváth Pált vádolta azzal, hogy lovat lopott tőle (FARKAS 1887: 141).

A fémművesség nemcsak kovácsmesterségként volt a megyei cigányok egyikének másikának foglalkozása, amint arról a Mária Terézia-féle cigányösszeírásból is bizonyosságot vehetünk, hanem még üstkészítők is tevékenykedtek. A „Nagybajuszúnak” nevezett rábahídvégi cigány mesélte idős korában, hogy azelőtt Burgenlandban is élt, ahol kolompár volt, üstöket készített.¹³ Emellett pedig vasedényeket is foltozott. Baranyai Antal drótos pedig még 1955-ben is járta a lakóhelyét környező településeket is, ahol drótosként foltozta a konyhai fémedényeket (10. ábra).

Sárvár környékén – ahol a Rába öntésterületén sok jó minőségű fűzfa termett –, a cigányok a kósárkötésre szakosodtak.

A szlovén cigányok, valamint a szintik elsősorban vándorköszörűsként keresték a kenyerüket (BÓDI 2006: 31).

Teknővájók a megye déli területén éltek: például Vashosszúfaluban (11. ábra).

Amint arról Bódi Zsuzsa írt: az árgyelánok, a beás cigányok egyik alcsoportja, akik eredetileg bányászok voltak, a 19. század végétől Romániából vándoroltak egyre nyugatabbra. Mai napig egy archaikus romani nyelvet beszélnek. A megye déli településein alkalmanként vándor teknővájó cigányok jelentek meg. Egy ilyen eset kapcsán a csoportban szerelemföltésből tragédia történt Pankaszon. A férj összeveszett egy legénnyel, aki a feleségével túl intim módon táncolt az esti kocsmái mulatozásuk közben: a legény egy fejszével kettéhasította a férj koponyá-

10. ábra. Baranyai Antal drótos Rábahídvégről edényeket javít Zsennyén, 1955 (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 1999)

Figure 10. Tinker Antal Baranyai from Rábahídvég repairing pots in Zsennye, 1955 (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 1999)

11. ábra. Kilencvenéves cigány teknővájó szerszámaival, Vashosszúfalu, 1960 (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 3646)

Figure 11. Ninety year old Gypsy with his woodworking tools, Vashosszúfalu, 1960 (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 3646)

¹³ Savaria Múzeum SNA 151/XIII. I. p. Rábahídvég, 1951.

12. ábra. Étkező koldus, Nyőgér, a 20. század közepén (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely) (Fénykép: Lenarsich Imre)

Figure 12. Beggar eating, Nyőgér, mid 20th century (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely) (Photo: Imre Lenarsich)

ját. „Koporsójába beletették a pipáját, a nők hajukból egy fürtöt, a férfiak a bajuszukból vágtak le, azt is beletették, végül egy üveg pálinkát is tettek melléje, hogy a másvilágon is ihasson egy kis jó pálinkát.” A helyben eltemetett áldozat sírjához még sok esztendővel az eset után is ellátogattak a családtagok.¹⁴ A teknővájók mindig engedélyt kértek a település vezetésétől a helyben végzendő munkára és a fát is az érintettektől vásárolták meg (LÖKKÖS 1992: 41).

Különösen a 20. század közepétől jelennek meg azok a híradások, amelyek cigány idénymunkásokról tudósítanak.

Koldulással elsősorban a nők jártak élelmiszert gyűjteni. Aik betegség vagy fogyatékosság miatt munkaképtelenné váltak, a helyi önkormány-

zattól a kolduláshoz engedélyt kaptak. Több vasi településen még az 1960-as 70-es években is viszsajáró vendég volt egy-két koldusasszony, különösen a Szombathely környéki településeken. Jánosházán pedig az egyik útmenti keresztet, amely a Kissomlyóba vezető út mellett áll, egy cigány koldusasszony állíttatta (12. ábra).¹⁵

Néhány cigányasszony kuruzslással, jövőmondással és gyógyítással is foglalkozott. Az alsóöri nemesi közösség 1841-ben tárgyalta Horváth Örzse „Tzigany”-ról, aki a felsőöri Horváth Tamás feleségét rábeszélte, hogy neki sok jót fog jósolni („mindenfieli Jó Szerentsét fog neki mondani”), ha kap tőle ruhát. Horváth Tamás felesége adott neki „egy Inget, egy kivarot Fejruhá, egy Kötént, egy uj Keszkonót”. A cigányasszony az ing kivételével mindent visszaadott, s emiatt két forint 30 krajcárt fizetett. Hasonlóképpen becsapta Sági János feleségét is, aki abban reménykedett, hogy a „hibás” lábát meggyógyítja, s ezért adott neki „egy Lepödöt, egy Szoknát, egy Kötént, és egy Fejruhá”. Mivel csak a fejkendő került vissza, a többiért négy forintot kellett fizetnie a károsultnak.¹⁶ De kuruzslók jártak a vasi falvakat még a 20. században is. Sárvár környékén egy cigány házaspár – teknővájók – különféle ráolvasásokkal gyógyítottak, vagy legalábbis megpróbáltak gyógyítani. A bőrbetegségekre például a következő szöveget használták: „Váve incsedá, jepengyule, égbetá, / Urguntyá, urguntyá, kalajá orvosság!” (BENCZE 1937: 311)

Egy Szentgotthárd környéki németül is beszélő – tehát bizonyára szinti – cigánytól pedig Bence József a következő ráolvasást jegyezte fel: „Organetula, kalajivergya, Krucifix, / Herrgott krafte, jpenntyóle, migretyix!” (BENCZE 1937: 311).

Az ondódi cigányokat a szájhagyományi szerint a Laky család telepítette be, akik levélhordók, üzenetvivők, a házimunkákban kisegítők voltak. De rendszeresen foglalkoztak kereset kiegészítésként erdei, mezei gyűjtögetéssel, például gombaszedéssel. Az első világháború után az ondódiak engedélyt kértek rákaszásra, mert e nélkül – csak a zenélésből – nem tudják eltartani családjukat.¹⁷

¹⁴ Savaria Múzeum SNA 815.

¹⁵ Savaria Múzeum JF 924. Jánosháza, 1970.

¹⁶ Az alsóöri nemesi közösség büntetőjegyzőkönyve 1800–1851. Gépelt átirat Gaál Károly gyűjteményében. Az eredetije Alsóőrött maradt. Savaria Múzeum; az eredeti oldalak számozása: pp. 88–89.

¹⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára IV.430.b. Szombathelyi járás Főszolgabírói iratok 2663, 2702/1922.

13. ábra. Halfogás emelőhálóval, Csörötnek, 1966 (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 11544)

Figure 13. Catching fish with a square net, Csörötnek, 1966 (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 11544)

14. ábra. Hálójavítás (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 11559)

Figure 14. Repairing a net (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 11559)

A halfogás – azt mondhatjuk – vidékünk cigányainál egy elterjedt foglalatosság volt: a halfogás régi, archaikus módjait a néprajzkutatók az 1960-as 70-es években szinte csupán a cigányoknak köszönhetően gyűjthették, figyelhették meg (13., 14. ábra).

Az alsóőri nemesi közösség 1895 végétől nem engedte meg a cigányoknak, hogy erdeikbe lépjen, és ettől kezdve senki sem gyűjthetett foklának, begyűjtősnak való fát, de a faszénégetés is tilos lett.¹⁸ A megye más településein jellemzően a cigányok voltak a fokla-, a zsírosfa gyűjtők. A megyeközpontban, Szombathelyen az ondódi és a bucsui cigányok kínálták a vásárokon és a piacnapokon a begyűjtősnak használt gyantás fenyőfa

15. ábra. Kéregető asszony lepelbölcsőben viszi gyermekét, Vasegerszeg, 1963 (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 6725)

Figure 15. Mendicant woman carrying her child in a sheet cradle, Vasegerszeg, 1963 (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 6725)

hasítékokat. Egyesek házaltak is vele. Egy-egy árus 1948–49-ben naponta 25–30 forintot is keresett (Dömötör 1951: 224–225).

Szezonális munkát elsősorban a 20. században vállaltak a cigányok: főképpen az építőiparban és a bányászatban (Dömötör 1951: 231).

A Szentgotthárdi járás cigányairól 1939-ben így írt Vakarcz Kálmán: „A járásnak a polgári élethez szoktatott cigányai ma már kapálnak, aratnak, konyhakertet művelnek, gombát, málnát szednek, zsírosfát árulnak, halásznak. A koldulással is felhagytak; legfeljebb az öregebb cigányasszonyok járnak még falun kenyérért, néhány krajcárért koldulni, míg azelőtt nagy rajokban lepték el a kéregető cigányok a falvakat. A cigányasszony kártyavetésének, jóslásának a kora is letűnőben van, mert a felvilágosodott falusi asszony, leány vagy legény ma már nem nagyon hisz a cigányasszony jóslásának. Őriszentpéteren, Szomorócon, Csörötneken, Szalafőn muzsikálással is foglalkoznak a dádek, akik közül többen egyes mesterséget is űznek. Rábafüzesen, Felsőrönökön, Alsórönökön, Apátistvánfalván, Alsószőlőn, Csörötneken és Máriaujfalun napszá-

¹⁸ Savaria Múzeum GKA 51. Alsóőr, 1895. nov. 30.

16. ábra. Lóri teknőbölcsőben viszi gyermekét kolduláskor, Gerse, 1951 (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 035)

Figure 1. Lóri carrying her child in a tub cradle while begging, Gerse, 1951 (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 035)

mos cigányok is vannak. Őriszentpéteren és Senyeházán a fűrésztelepen, Kercán és Dávidházán pedig a téglagyárban dolgozik a „moré” (VAKARCS 1939: 73) (15., 16. ábra).

A viselet

A hagyományokat a nők örökítették át a viseletnél is. A nők a 20. század közepéig főképp a régebbi típusú ruhadarabokat viselték: hosszú, rakott vagy szedett, bő szoknyákat, tarka öltözet darabokat, amelyeknél a piros, a sárga és a kék szín dominált.¹⁹ Néhány közösségben még napjainkban is ez a jellemző (17. ábra).

17. ábra. Őriszentpéteri cigányok tarka, színes viseletben, 1951 (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 9532)

Figure 17. Őriszentpéter Gypsies in variegated colourful costume, 1951 (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 9532)

18. ábra. Cigányvajda gombok (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 62483)

Figure 18. Gypsy voivode's buttons (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 62483)

Bár a férfiak vidékünkön gyorsabban kivetkőztek, néhányuk mégis jellegzetes, régi viseleti elemeket is őrzött öltözködésében. Ezt igazolják például a bűnügyi híradások: egy újságcikk arról tudósított 1899-ből, hogy egy Magyarországon elkövetett eset gyanúsítottját sajátos kalapja révén azonosították és fogták el.²⁰

A cigányvajdák megkülönböztető jele volt, hogy viseletükben ezüstből készült darabok voltak: nagy gombokat, nyakláncokat, övet hordtak. Ezeket gyakorta kígyó és ló díszítette (18. ábra).

¹⁹ Savaria Múzeum SNA 154/V. Őriszentpéter, 1951.

²⁰ Múzeum és Vidéke 1899. április 4., XV. évf. 23. sz. 2. p. – Idézve: HORVÁTH 2000: 160.

19. ábra. Cigány család putri előtt, Csákány, 1939 (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 378)

Figure 19. Gypsy family in front of shack, Csákány, 1939 (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 378)

Társadalomnéprajz

Annyi közösségi alaptípussal számolhatunk, ahány cigánycsoport létezik. Azonban eddig erről – vasi vonatkozásban – nincs sok tudásunk. Az bizonyos, hogy saját értékek, saját mértékek határozták meg az egyes cigány közösségeket.

A legtöbbször nagycsaládban éltek. Általánosan jellemezte és jellemzi a cigányokat a gyerekszeretet. Vajdák és bírók vezették a csoportokat. Alsóőrött (ma: Unterwart, Ausztria) például 1889. január 2-án Horvát József lett a helyi cigányok bírója (19. ábra).²¹

A vasi cigányok szellemi kultúrája

Jeles napok

A vasi cigányok életmódjának, szellem kultúrájának, mentalitásának bemutatásához sokkal több

adatra lenne szükség, mint amennyi most rendelkezésre áll. Ennek ellenére a apró morzsának tűnő adatok közlése is fontos, hiszen ilyen jellegű áttekintés megyénkből még nem készült.

A torkos csütörtökön tartott bált rendszeresen megrendezték az ondódi cigányok: nyilvános rendezvényként az illetékes hatóságtól például 1928-ban engedélyt is kértek – és kaptak – rá.²²

A cigánybálok hagyományos eleme maradt napjainkig a „bögő temetés”. A büki cigánybálokról hírt adó újságcikkek napjainkig rendszeresen említik a bögőtemetés szokását.

A magyar településeken már a két világháború között jellemző volt, hogy az egykor őrzött, de elhagyott jeles napi szokás továbbélte a településen élő vagy a környék településeiről származó cigánygyerekek lettek. Így jártak – többek között – 1936 karácsonya előtt betlehemesükkal az alsóberkifalusi gyerekek Csákányban. Még a protestánsokhoz is elmentek betlehemezni (20. ábra).

²¹ Savaria Múzeum GK 225.

²² Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára IV.430.b. Szombathelyi járás Főszolgabírói iratok 978/1928.

20. ábra. Betlehemező alsóberki cigány gyerekek Csákányban, 1936 (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely, SNF 477)

Figure 20. Alsóberki Gypsy children carol singing in Csákány, 1936 (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely, SNF 477)

A halál

A temetőtől, a haláltól és a halottaktól nagyon sok cigány félelemmel telt el.

A halottak eltemetésénél gyakran az élet kedvelt részeihez, tárgyaihoz való ragaszkodás mutatkozott meg: a temetési muzsikálással, a sírmellékletekkel. Utóbbira a Pankaszon meggyilkolt teknővájó cigány temetésénél is volt példa.²³

A visszatérő halottak – a világképükben – még elvárnak valamit, amit az itt maradók nem tettek meg értük. Egy győrvári asszonyhoz például többször visszatért halott férje. Nem egyszer ledobta a falról a petróleumlámpát is. Ezért megkérdezte tőle az özvegye: „Egy olyan szép temetést csináltam neked, mit akarsz még?”²⁴

A vallásosság

Vallásosságuk alapvetően kétpólusúnak mondható: egyrészt az emberélet jeles eseményein, fordulóin érzelmes módon nyilvánulnak meg, másrészt hanyagolják a rendszeres vallásgyakorlatot.

Alapvetően római katolikusok. Szeretik a zarándoklatokat, különösen azokat, amelyeken nagy számban – vagy kizárólagosan – cigányok vesznek részt. A vasvári zarándoklatokra hagyományá vált, hogy időről időre egy-egy cigány

21. ábra. Cigány család adományozta ruha a vasvári „Hajas Mária”-nak, 2009

Figure 21. Clothes donated by Gypsy family to Vasvár “Long-haired Mary”, 2009

család Mária-ruhácskát ajándékoz a hordozható Mária-szoborra, az ún. „Hajas Máriához”. A felajánlásuk természetesen a Szűzanyának szól – a szobor közvetítésével (21. ábra).

Jellemző a „hársfa alatti” házassodás, azaz egyházi szertartás nélkül, csak saját szokásrend szerint kötnek sokan házasságot. Itt – mint az élet más területein is – eltérően ünnepelnek a gazdagabb cigányok, például a lókereskedők: minél gazdagabb módon, gyakran az aktuális legnagyobb papírpénzekkel is dekorálva zajlik a lakodalmi ceremónia.

Különféle praktikák és hiedelemvilág

Néhányan specialistaként foglalkoztak és foglalkoznak népi gyógyászattal, kuruzslással, ráolvasással való gyógyítással, jóslással – tenyérből, kártyából. (A ráolvasásokról korábban szoltunk.)

²³ Savaria Múzeum SNA 815. 2.

²⁴ Savaria Múzeum SNA 994.

Még a 20. században is cigányoktól vásároltak a fejfájósok és a reumával küszködők rézgyűrűket. Egykor aránylag széles körben használták őket vidékünkön.²⁵

Az izsákfai cigányoknál fennmaradt a kigyókultusz emléke (DÖMÖTÖR 1969).

Népköltészet

A Répce menti cigányok világképére is fényt vetnek azok a románcok, balladás dalok, amelyek a 21. század elején tett közzé Sudár Lászlóné Molnár Zsuzsa a szakonyi cigányoktól gyűjtve azokat (SUDÁR 2003). A szakonyiak kolompárok, oláh cigányok, akik elsősorban „asztali lassú nótákat”, keserveket énekelnek.

A zene, tánc

Már a 17. században táncoltak és énekeltek a cigánymuzsikára. Sok ismert muzsikus volt a cigányok között.

A vándor muzsikusokról olvashatunk a büntető perekben is: 1837-ben például a 18 éves gersai (zalai) Kolompár Józsi a pósfai kocsmában egy forintért elzalogosította „Czimbol”-ját.²⁶

A pankaszi Kánya Elek híres primás volt: a 20. század elején egyidejűleg három banda is muzsikált a Kánya családból. Nemcsak Szentgotthárdon és a környékén muzsikáltak – különösen az őrségi falvakban –, hanem sok zalai településen is. Kánya Elek 1971-ben, 75 évesen hunyt el.²⁷

Jó zenészként ismerték az ondódiakat is: megtörtént, hogy egyszerre 8–10 zenekar járt zenélni. Az egész megyében keresett muzsikusok voltak: lakodalmakban, multságokon, bálokon egyaránt zenéltek (DÖMÖTÖR 1951: 231) (22. ábra).

A cigánybandák nemcsak az alacsonyabb társadalmi osztályokat szórakoztatták, hanem az előkelőbbek is szívesen hívták őket. Amikor 1869 januárjában a Szentgotthárdi járás esküdtje, Dezse Pál elvette herceg Batthyány Fülöp számtartó lányát, Jankovits Idát, a kukmiri esküvőn²⁸ is

22. ábra. Ondódi zenész a nardai búcsús multságban az 1970-es években (Magántulajdon)

Figure 22. Ondód musician at the Narda saint's day merry-making in the 1970s (Privately owned)

23. ábra. A Kis-Horváth zenekar Jánosházáról. Családi muzsikájukkal a két világháború között meghódították a Balatonparti vendégek szívét. (Korabeli képeslap. Bors Géza gyűjteménye, Jánosháza)

Figure 23. The Kis-Horváth Band from Jánosháza. Between the two world wars, they conquered the hearts of visitors to Lake Balaton with their family music (Contemporary picture postcard. Géza Bors' collection, Jánosháza)

ők húzták. Ahogy a Vas megyei Lapok Levelezés rovatában olvasható volt: „A lakoma – melynél száz szám vendég sereg volt – igen fényes volt, s a jó cigány zene mellett mindenki kedélyesen mulatott.”

Vépen „cigánytábornak” nevezték azt az utcát, amelyet cigányok laktak, mert ott zenélni tanult a fiatalság.²⁹

²⁵ Savaria Múzeum – Gaál-gyűjtemény 68/4.

²⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára, Büntető perek 75. kötet 51.

²⁷ Savaria Múzeum SNA 816.

²⁸ Vas megyei Lapok 1869. február 7. Levelezés rovat 2. p.

²⁹ Délnyugat-Dunántúl mikrotájai kérdőív válasza a 3.1. kérdésre

A megye keleti részén Alsóság volt a cigányzenészek központja: a két világháború között – többek között – Banga Kálmán és Németh Flórián bandája volt különösen neves.

Jánosházáról indulva meghódította a Balaton környékét a „Kis-Horváth Testvérek” formáció, amelyikben alapvetően gyerekek, fiatalok zenéltek apjuk irányításával³⁰ (23. ábra). Szombathelyen a második világháborút követően Szőke Jancsit és bandáját favorizálták. Körmenden szintén nagyon sok híres muzsikus volt.

Tanulságos idéznünk Lajtha László sorait a cimbalmos Tendl Pálról. „Tendl apai nagyapja, Horváth József, falusi cigány-kovács volt. Inast is tartott és lovakkal kereskedett. Az apai nagyanyát Tendl Anna Máriának hívták. Horváth József Némethújvár mellett Kissing községben lakott s ott kezdett szerelmi viszonyt a bíró lányával, a fent említett Tendl Anna Máriával. Mikor ez teherbe esett és állapotát már el nem titkolhatta szülei előtt, azok kitagadták. A fiatalok ’elemenекültek’ a horvát-magyar vegyes lakosságú Szentpéterfára, ahol akkoriban igen híres rezesbanda játszott. Választási mulatságra ezt a rezesbandát hívták és – ahogy Tendl Pál meséli – a vörösvári grófudvari muzsikusai voltak. Én nem tudom, ki volt a vörösvári gróf, nem látam soha, csak édesapám emlegette, hogy kicsi ember volt, (...) Tendl Pál édesapja, Mihály itt született mint törvénytelen gyerek, és itt töltötte gyermekkorát is. (...) Tendl Mihály megtanult rezesbandában muzsikálni. Követválasztáskor egyszer Körmendre ment muzsikálni a banda, és ott szerette meg Tendl Mihály Sárközi Erzsébetet. (...) Körmend mellett nagy cigánytelep volt akkor és ott élt, mint igen tekintélyes muzsikus, Sárközi Erzsébet apja is. (...) Tendl műsorát anyai nagyapjától, Sárközi Józseftől tanulta, aki 1810-ben született Kemesmálon, ahol apja kovács volt. (...) A Sárköziek Sopron és Körmend környékén neves muzsikus cigányok voltak és hol törvényes, hol törvénytelen kapcsolatban álltak magyar lányokkal.” (LAJTHA 1962: V) (24. ábra).

„A pástortánchoz hasonlóan a Kárpát-medence táncagyományának régi rétegéről, s ezen belül az ugrós szőlóban és párosan járt formáival rokon tradícióról adnak további képet az Őrszentpéteren gyűjtött cigánytánc változatok (5–8. sz. tánc). Etnikus vo-

24. ábra. Banga Kálmán „Gatya” cigányzenekara az 1920-as évekből Alsóságról (Savaria Múzeum, Néprajztudományi Osztály, Szombathely)

Figure 24. Kálmán Banga’s “Breeches” Gypsy Band from Alsóság in the 1920s (Savaria Museum, Department of Ethnography, Szombathely)

násaik mellett a cigánytáncok olyan archaikus jegyeit őrzik a régi stílusnak, melyek fontos láncszemei egyes tánc történeti problémák körvonalazásának. Ilyen adalékul szolgálnak a cigánytánc szóló változatai, melyek közül a motívumalkotás markáns jegyeiről tanulmányozható, de konstrukciójában egysíkúbb forma (6. sz. tánc) mellett a szerkesztés elveit következetesen érvényesítő példára is hivatkozhatunk (5. sz. tánc). (...) A páros cigánytánc változatai (7–8. sz. tánc) pedig olyan tartalmi és formai elemek hordozói, melyek híven tükrözik a tánc kultúránkban kimutatható, s nagymúltú eurázsiai tradícióban gyökerező küzdő karakterű és ugrós páros egymásba fonódó jegyeit” – olvasható a vasi cigánytáncokról a Halmos–Lányi–Pesovár féle monográfiában (HALMOS et al. 1988: 20, 22).

Irodalom

- ANONYMUS (1895): A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Ergebnisse der in Ungarn am 31. Jänner 1893 durchgeführte Zigeuner-Conscription. – Magyar Statisztikai Közlemények (új folyam) 9: VI + 98 + 81 pp. (Ungarische Statistische Mittheilungen (Neue Folge), Band 9: VI + 98 + 81 pp.)
- AVAS K.-né (2002): A pankaszi zenész cigányok életéből. – Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 2002(2): 75–82.

³⁰ Jánosháza, Bors Géza gyűjteménye 135.: „Magyarország kedvencei”

- BENCsik Z. (1973): Cigányok között a körmendi járásban. – *Vasi Szemle* 27(3): 342–356.
- BENCZE J. (1937): „Erigy gömböc, fuss el innejd!” – *Vasi Szemle* 4(5–6): 294–313.
- BENCzik Gy. & DOMINKOVITS P. (1993): *Szombathely város jegyzőkönyveinek regesztái (1606–1609)*. – Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város, 157 pp. (*Acta Savariensia* 7)
- BÓDI Zs. (2006): *A magyarországi cigányság*. – Budapest, Magyar Néprajzi Társaság, 113 pp. (*Cigány néprajzi tanulmányok* 14)
- CsAPÓ T. (1999): *Cigányok – Romák*. – Sokszorosított kézirat.
- DOMINKOVITS P. (1997): *Szombathely város jegyzőkönyveinek regesztái (1615–1617)*. – Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város, 206 pp. (*Acta Savariensia* 13)
- DÖMÖTÖR Á. (1969): Cigány családi eredetmonda a Kódó partjáról. – *Vasi Szemle* 23(4): 623–627.
- DÖMÖTÖR S. (1951): Zsírosfa és foklafa Szombathelyen és környékén. – *Ethnographia* 59: 223–231.
- ÉGER Gy. & SZESZTAY Á. (2008): Alsóőr. – Száz magyar falu könyvesháza. Elektronikus megjelenítés: ÖKOEK Szerkesztőség.
- FARKAS S. (1887): *Csepreg mezőváros története*. – Budapest, k. n., 504 pp.
- HALMOS I., LÁNYI Á. & PESOVÁR E. (1988): *Vas megye tánc- és zenei hagyománya*. – Szombathely, Megyei Művelődési és Ifjúsági Központ, 305 pp.
- HORVÁTH L. (2008): *Batthyányak ideje Halogyon. 1732–1848. Történelmi riport*. – Budapest, Polder Tanácsadó és Kiadó Bt., 224 pp.
- HORVÁTH S. (é. n.): *Böröce: egy őrségi cigánytelep története*. – Kézirat. Vas Megyei Közgyűlés Kisebbségi és Külügyi Bizottsága, Szombathely, 72 pp.
- HORVÁTH S. (2000): *Gerencserek földjén. Magyar-szombatfa – Gödörháza – Métnekpuszta múltja és jelene*. – Magyarszombatfa, Települési Önkormányzat Magyarszombatfa, 332 pp.
- KARDOS F. (é. n.): *Kardos, Határjáró, határkerülő romák. Roma közösségek a magyar-osztrák-szlovén hármashatár övezetében* 20. http://www.nti.btk.mta.hu/harmashatarok/anyagok/KardosF_aug_jav_ea_wm.pdf (Hozzáférés: 2016. január 20.)
- KERTESI G. & KÉZDI G. (1998): *A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár*. – Budapest, Socio-typo, 467 pp.
- KOLTAI A. (2012): *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. – Győr, Győri Egyházmegyei Levéltár, 636 pp. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai Források, feldolgozások 14.)
- KUNTÁR L. (1990): *Hármaskönyv Csörötnekről*. – Szombathely, Vas Megye Tanácsa Kiadói Alap, 240 pp.
- LAJTHA L. (1962): *Dunántúli táncok és dallamok I.* – Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, xx + 525 pp. (Népzenei monográfiák V.)
- LÖKKÖS A. (1992): *Góri Krónika. (Gór kisközség, Sárvári járás, Vas vármegye)*. – h. n., k. n., 84 pp.
- SCHERMANN V. (1979): *Társadalmak – életsorsok*. – *Vasi Szemle* 33(2): 161–188.
- SCHERMANN V. (1985): *Egy Vas megyei település cigányságának sorsa 1990-től 1945-ig*. – *Vasi Szemle* 39(4): 543–549.
- SUDÁR L.-né MOLNÁR Zs. (2003): *Balladák, románcok, balladás dalok a Répce mellékéről*. – Farkas Sándor Egylet, 218 p.
- SZIKSZAY E. (1990): *Őrségi mondák, hiedelmek és balladák*. – *Vasi Honismereti Közlemények* 1990(1–2): 38–46.
- VARGA J. (1969): *Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. 1556–1767*. – Budapest, Akadémiai Kiadó, 614 p.
- VÉGH J. & BALOGH L. (szerk.) (1982): *Vas megye földrajzi nevei*. – Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 839 pp.
- ZÁGORHIDI CZIGÁNY B. (2000): *Szombathelyi urbáriumok és inventáriumok a 16. századból*. – Szombathely, Szombathely Megyei Jogú Város, 217 pp. (*Acta Savariensia* 16)

művészettörténet

HISTORY OF ART

A magyar kárpitművészet visszatérése reprezentatív és narratív funkciójához

Cebula Anna

SZOMBATHELYI KÉPTÁR

H-9700 Szombathely, Rákóczi Ferenc u. 12., Hungary

cebula.keptar@gmail.com

Összefoglalás

A Ferenczy Noémi által a 20. század elején megújított és megreformált kárpitművészet magyar képviselői alkotó pályájuk elején a 20. század 60-as és 70-es éveiben még a monumentális állami megrendelésekre dolgozhattak. Később az állami mecénatúra megcsappanásával, valamint az avantgárdé szelének hatására, akárcsak más művészeti ágak képviselői, ők is elkezdtek kísérletezni magával az anyaggal, az alapanyaggal, valamint annak elemi részével, a szállal, majd a kárpitművészettől idegen anyagokat is belekomponálva a szuggesztivitás emelésének érdekében egyre bátrabb, egyre jobban a térbe kilépő alkotásokat készítettek. A 90-es évek közepe fele viszont, amikor a Millecentenáriumba, majd 2000-ben a Milleniumra készült az ország, a történelmi pillanatok kapcsán a művészek is a múltba tekintettek vissza. Ezzel egyidőben a kárpit visszanyerte hagyományos, szigorú struktúráját, alakját és a falon levő helyét is, és ismét mély és közérthető mondanivalókkal teli alkotásként jelent meg a szemlélők előtt.

KULCSSZAVAK: magyar kárpitművészet, Ferenczy Noémi, Solti Gizella, Péreli Zsuzsa, Nagy Judit, Polgár Rózsa, Szombathelyi Képtár

Abstract

The return of Hungarian tapestry to its representative and narrative function. Hungarian representatives of tapestry art, renovated and reformed at the beginning of the 20th century by Noémi Ferenczy, were still able to work to monumental orders from the state at the beginning of their creative careers in the 60s and 70s of the 20th century. Later on, with state patronage dwindling, and also under the influence of the winds of avant-garde, in the same way as representatives of other branches of art, they too began to experiment with the material itself, with the raw material as well as its elementary component the thread, then also incorporating materials foreign to tapestry art in order to heighten suggestivity, they produced increasingly bold works, increasingly reaching out into space. Towards the mid 90s, however, when the country was preparing for the Millecentenary, then for the Millennium in 2000, in connection with the historic moments, artists too looked back to the past. At the same time as this, the tapestry regained its traditional, rigid structure and form, and also its place on the wall, and once again appeared to onlookers as a creation full of deep and articulate messages.

KEYWORDS: Hungarian tapestry art, Noémi Ferenczy, Gizella Solti, Zsuzsa Péreli, Judit Nagy, Rózsa Polgár, Szombathely Art Gallery

Bevezetés

A Szombathelyi Képtárban 2015-ben megrendezett *A magyar gobelin 100 éve – Ferenczy Noémitől napjainkig* című kiállítás keresztmetszetet mutatott be a 20–21. század hazai kárpitművészetéről. A négy részből álló tárlat nyomon kísérte az em-

lített időszak változásait. Az elsőbe sorolja a 20. század első felében a gobelinszövés terén egyre nagyobb jelentőséggel bíró Ferenczy Noémi kárpitművész munkásságát és pedagógusi pályáját, sajátos munkamódszerének kialakítását. Ezt követik a festőművész pályatársak, Domanovszky Endre, Pekáry István, Plesznivy Károly munkái,

akik a felnövekvő fiatal textilművész generáció-nak oktatták a gobelintervezést. A harmadik egy-séget jelentik azok az alkotások, amelyek a Szom-bathelyi Textilbiennálékra készültek az 1970–2000 évek között, ahol beleilleszkedve a kor avantgárd mozgalmába, a művészek a hagyomá-nyos szövési technika megtartása mellett külön-böző megoldásokkal kísérleteztek. Végül a sort, a cikk címében is már jelzett visszatérés zárja, ami-kor a falikárpit újra reprezentatív épületbelső-k mély mondanivalókkal teli szövött fal-képe lesz (CEBULA 2015).

A magyar kárpitművészet kezdete, a 19–20. század fordulójára tehető, amikor a Budapesttől néhány kilométerre fekvő Gödöllőn megterem-tették az első önálló szövőműhelyt. Akkor még csak híres festők kartonjai alapján szőttek a sző-vőmesterek. A szövők nem voltak alkotók, hanem mesteremberek, iparosok (ANDRÁSI 2001). A for-dulat, akkor következett be, amikor 1912-ben Pá-rizsból, több éves tanulmányútjáról, visszatért Nagybányára Ferenczy Noémi, aki a Manufacture des Gobelins-ben tanult. Ott sajátította el a sző-vés mesterség minden fortélyát, majd ezt fejlesz-tette tovább. Egy személyben lett műveinek meg-álmodója – kartonjainak tervezője és a kész go-belinek kivitelezője is. Az ún. haute-lisse (függő-leges vetülékfonalas) technikát alkalmazta. A ma élő és alkotó magyar kárpitművészek őt tekintik példaképüknek, az ő nyomdokaiban járva alakít-ották, alakítják saját életpályájukat (PÁLOSI 1998).

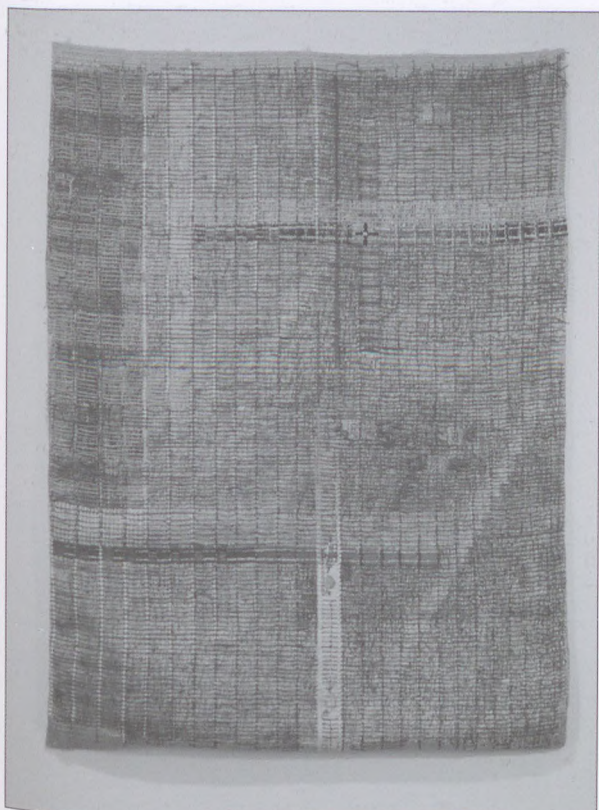
A címben állított tézisem magyarázataként Magyarország négy jelentős, ha nem a legjelentő-sebb, határainkon kívül is ismert gobelinműv-szének eddigi életpályáját tekintem át a Szom-bathelyi Képtár gyűjteményében megtalálható al-kotásaik tükrében.

Elsőként Solti Gizellát említem, aki abban a szerencsés helyzetben volt, hogy még magától Fe-renczy Noémitől tanulhatott. Tanára újszerű szemlélete rá is termékenyítőleg hatott. Bravúros szövése mellé érdekes és megrendítő témák pá-rosoztak. A *Fél csíkos kabát* című munkáján a cím-ben is megjelölt látvány jelenik meg. (1. ábra). A mellmagasságban elhelyezett gobelin betétben egy szám látható, amely jelzi, hogy egy rabkabáttal ál-lunk szemben. Solti Gizella a második világhábo-

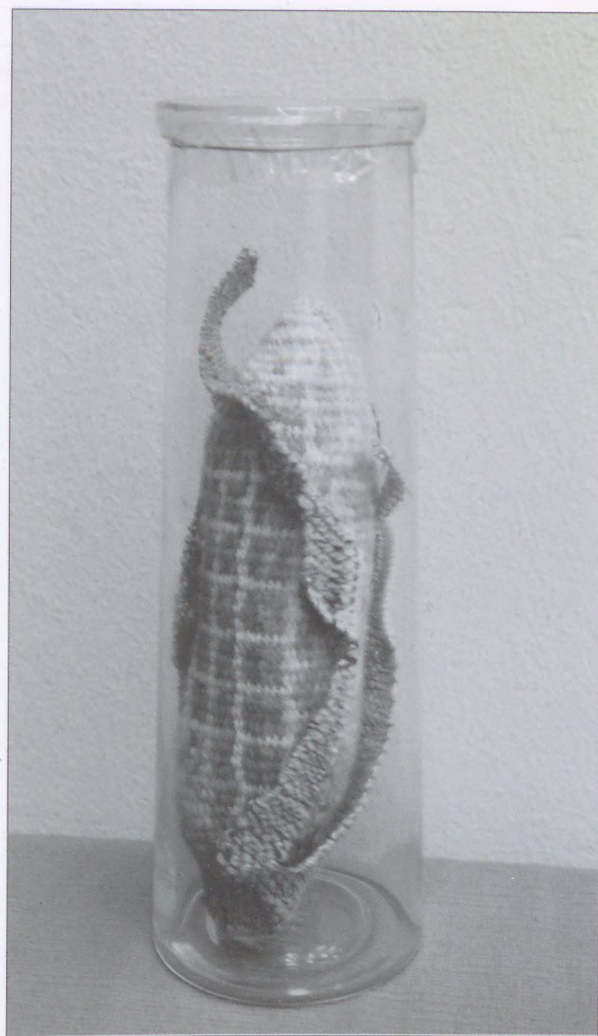
1. ábra. Solti Gizella: Fél csíkos kabát (len, szövött, 52×32×7 cm)
Figure 1. Gizella Solti: Half striped coat (linen, woven, 52×32×7 cm)

rúban elkövetett kegyetlenségekre és a koncent-rációs táborokra hívja fel a figyelmünket. A *Nem golyóálló palást* című alkotása két, egymásra he-lyezett rétegből áll, melynek a felső részében egy nagy luk tátong. A II. János Pál pápa ellen elköve-tett merénylettel szemben emel szót a művész. Egy segélykiáltás a mennyekig, hogy még a pápai ornátus sem képes védelmet nyújtani az ember-nek a gonoszokkal és elvetemültekkel szemben? Solti Gizella művészi pályájának delén arra töre-kedett, hogy az amúgy takarásban lévő felvetősz-álakat láthatóvá tegye. A függőleges szálak így aktív módon részt vehettek a felület kialakításá-ban. Ez a formák létrehozására is érvényes. Ezek-ről a változásokról, hogy milyen mértékben mó-dosuljanak az eddig ismert és használt szigorú szövési szabályok, ily módon maga a művész dön-tött. Újszerű törekvésének legérdekesebb példái a *Koordináták* (2. ábra), *A császár üzenete*, *Befőtt* (*Kukorica*) (3. ábra) vagy a *Teremtmények* című munkái.

2. ábra. Solti Gizella: Koordináták (gyapjú, szövött, 130×100 cm)

Figure 2. Gizella Solti: Coordinates (wool, woven, 130×100 cm)

3. ábra. Solti Gizella: Befőtt (Kukorica) (gyapjú, üveg, szövött, 21×7 cm)

Figure 3. Gizella Solti: Preserve (Sweetcorn) (wool, glass, woven, 21×7 cm)

4. ábra. Solti Gizella: Exodus (gyapjú, gobelin, 175×148 cm)

Figure 4. Gizella Solti: Exodus (wool, gobelin, 175×148 cm)

Végül a sok kísérlet és újítás után ismét visszatért a síkban való szövéshez, melynek egyik leghíresebb példája az *Exodus* című munka (4. ábra), amely az 1991-ben kitört délszláv háborúnak állít emléket. A kárpit bordúrijében végig bombákat ábrázol melyek felülről potyognak. A mű talapzatánál a határokat piros és zöld csíkokkal jelölte, jelezve, hogy aki élni akart, annak ezt a határt, a hazája határát kellett át lépnie, menekülnie – kivonulnia (*exodus*) – kell. A mű középpontjában a lerombolt város áll halottaival, akik fölött ott burjánzik, pompázik a növényzet. A gobelin felső egyharmadában megjelenik egy kis kapu, mely az elhalálózottaknak egy másik világba történő útját mutatja, ahogyan a lelkeket „szállító” sárkányos

5. ábra. Péreli Zsuzsa: Egy kercaszomori búcsú emlékére (gyapjú, gobelin, 169×92 cm)

Figure 5. Zsuzsa Péreli: In memory of a Kercaszomor saint's day (wool, gobelin, 169×92 cm)

figura is ezt jelképezi. A „természet közönye” az emberi tragédia felett – talán így lehetne röviden jellemezni ezt a művet, melyben a mély gondolatok mellett ismételten megmutatkozott Solti Gizellának a természethez való kötődése is (SOLTI 2015).

Az értekezésben másodikként Péreli Zsuzsát említem, akiről bátran ki lehet jelenteni, hogy a hagyományos szövött kárpit leghűségesebb alkotója, annak ellenére, hogy más képzőművészeti műfajokban is tevékenykedik. Már Frank János művészettörténész is azt mondta, hogy a gobelin szinonimája Péreli Zsuzsa. Kezdeti témavilágát tekintve archaikus elemeket használt. Főként a 19–20 századforduló évtizedeinek családi fotóalbumaiból merített, mintegy szemlét tartva az elődök barna, szürke emlékképekbe rögzült élete föl-

6. a–b. ábra. Péreli Zsuzsa: Amnézia (gyapjú, fém, gobelin, 63×95 cm)

Figure 6 a–b. Zsuzsa Péreli: Amnesia (wool, metal, gobelin, 63×95 cm)

ött, s ezekből merített erőt a jelen kérdéseinek megválaszolására (5. ábra). A 70-es, 80-as években ő is a textil-avantgárd szelének hatására kezdett el kísérletezni. Ezek a kísérletek magában a szövés formájában, a felvetőszálak szabadon hagyásával, esetlegesen egyéb tárgyak bekapcsolásával történtek, vagy helyenkénti fonák szövással, mint pl. a híres és nagy feltűnést keltő *Amnézia* című alkotásában (6.a–b. ábra), amely mélyvörös keretben kétoldali gobelinből áll, egy avers és egy revers oldalból. Az emberi kapcsolatokat szétbontó, szerelmeket szétromboló időről és egyben az időnek ellenálló igaz emberi kapcsolatról esik itt szó.

Péreli Zsuzsa a színes fonaltól amúgy idegen anyagokat is szívesen használja műveiben. Ezüstszál, érmék, csipkék, fodrok, szögek, kulcsok, töltevényhüvelyek és a szeméttelepek hulladéktárgyai

7. ábra. Pérel Zsuzsa: Ikon, XX. század vége (gyapjú, gobelin, 230×170 cm)

Figure 7. Zsuzsa Pérel: Icon, late 20th century (wool, gobelin, 230×170 cm)

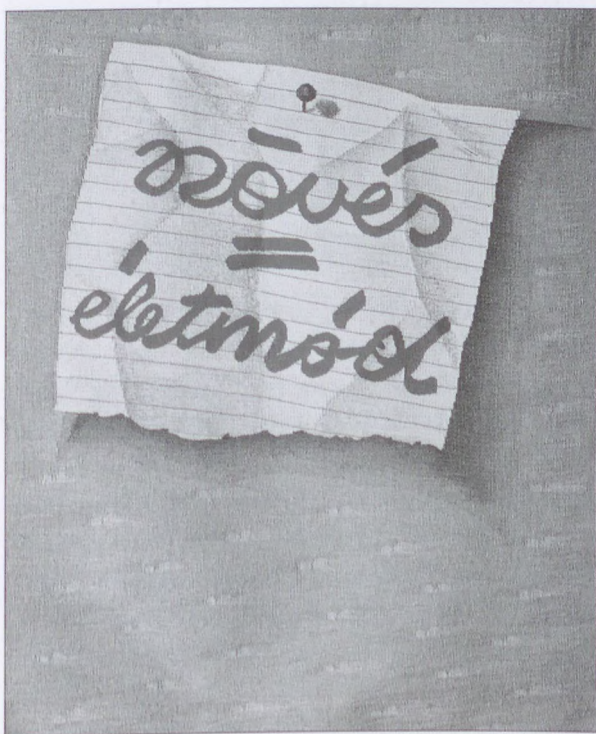

8. ábra. Pérel Zsuzsa: Motolla (gyapjú, fa, gobelin, 147×137×30 cm)

Figure 8. Zsuzsa Pérel: Windlass (wool, wood, gobelin, 147×137×30 cm)

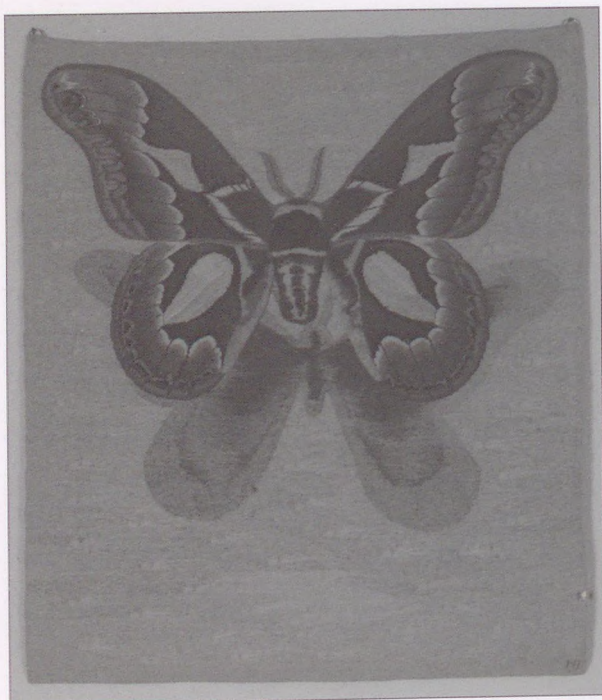
segítették megoldásokat találni az őt foglalkoztató kérdésekre, ezekkel próbálta gondolatainak, érzelmeinek elmélyült kifejtését elősegíteni (*Tájkép* – XX. század vége, *Ikon* XX. század vége (7. ábra), *Motolla* (8. ábra).) Korai művei egyértelműen narratív szándékot testesítettek meg. Legújabb műveiben teljesen visszatér a fal síkjára és szívesen választ szakrális motívumokat, vallásos témákat (*Húsvét, Karácsony* 1989, *Szegény Angyal*). Alkotópályája egészen át nem tudunk éles határokat húzni, mivel nem voltak korszakai. Minden műve nagyon szuggesztív és az autonóm műalkotás jegyeit hordozza magán (HANN 1992).

Következőnek Nagy Judit gobelinművésznő pályáját tekintem át, akinek az előzőleg tárgyalt Pérel Zsuzsához képest élesen elkülöníthető szakaszai vannak. Már első jelentős művébe – a *Szövés = Életmód* (9. ábra), amelyért 1978-ban Szombathelyen biennálé nagydíjat kapott – bele van sűrítve egész életének ars poétikája. Kezdetben

9. ábra. Nagy Judit: Szövés = Életmód (gyapjú, gobelin, 114×94 cm)

Figure 9. Judit Nagy: Weaving = Lifestyle (wool, gobelin, 114×94 cm)

10. ábra. Nagy Judit: Fabálványlepke (gyapjú, gobelin, 106×90 cm)
 Figure 10. Judit Nagy: Wooden-idol-butterfly (wool, gobelin, 106×90 cm)

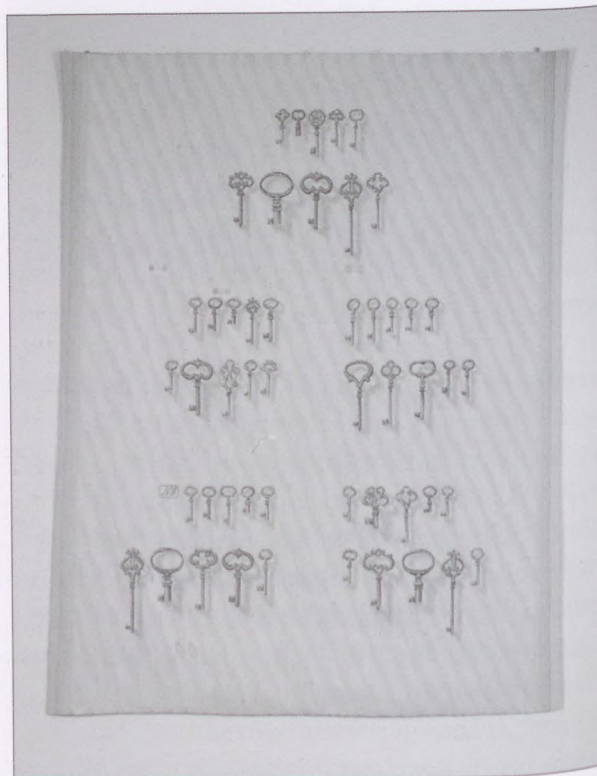

11. ábra. Nagy Judit: Átváltozás (gyapjú, gobelin, 76×113 cm)
 Figure 11. Judit Nagy: Transformation (wool, gobelin, 76×113 cm)

„rovarportrékat” készített. Szuperrealizmussal láttatta, sajátos dekorativitásukban terítette szemünk elé ezeket a kis lényeket. Ide tartozik a *Fabálványlepke* (10. ábra), amely már nem pusztán gobelin, hanem suba technikát alkalmazva túllép a konzervatív értelemben vett szövött kárpit definíción. A precíz ábrázolás csodálatos példája az *Átváltozás* című munka (11. ábra). A természet világából tovább lépve a művész a maga valóságában megfogható, ám annál inkább szimbolikus értelemmel és mondanivalóval átitatott materiá-

12. ábra. Nagy Judit: Kulcsmondát (gyapjú, gobelin, 139×149 cm)
 Figure 12. Judit Nagy: Key phrase (wool, gobelin, 139×149 cm)

13. ábra. Nagy Judit: Oldás és kötés (gyapjú, gobelin, 210×178 cm)
 Figure 13. Judit Nagy: Loosing and binding (wool, gobelin, 210×178 cm)

lis kulcsokra irányította figyelmét. A Nagy Juditra jellemző precizitás jelenik meg ezeknél a munkáknál is. Az 1993–94-ben készült *Kulcsmondát* című munkája (12. ábra) mintha egy végtelenül hosszú ötsoros mondat mása szeretne lenni. Az itt megtalálható kulcsok között vannak nagyok

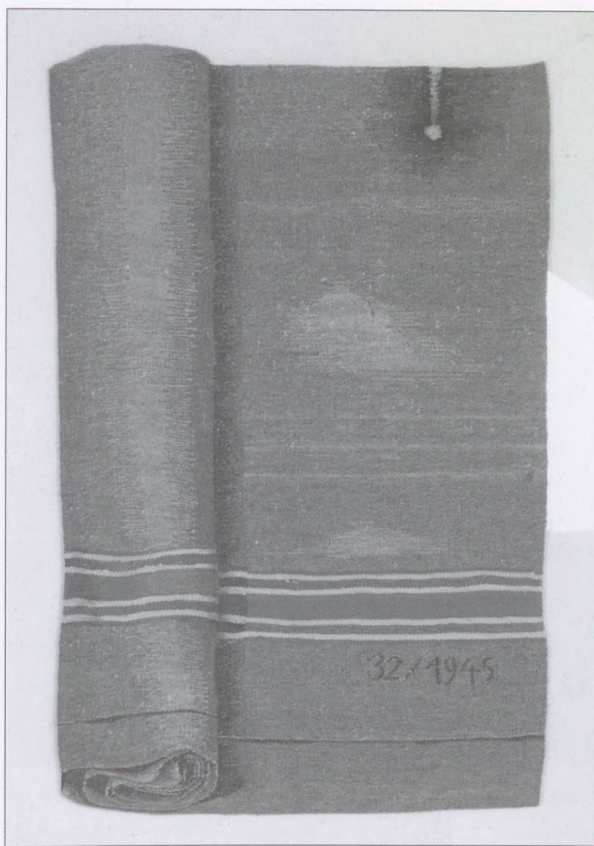
14. ábra. Nagy Judit: Predestinatio III. (Horizont) (gyapjú, gobelin, 245×170 cm)

Figure 14. Judit Nagy: Predestination III (Horizon) (wool, gobelin, 245×170 cm)

és kicsik, jobbra és balra néző tollúak, régiek és újak, egyszerűek és míves kidolgozásúak. Ugyanilyen típusú munkája az *Oldás és kötés* (13. ábra), melynél ismét megjelenik a misztikus, titokzatos mondanivalókat hordozó ötös szám.

A kulcsos „próza” és a kulcsos „költemény” elkészítése után a miszticizmus és szimbolizmus felé irányítja a figyelmét. Legújabb sorozata a tíz darabra tervezett *Predestinatio* sorozat, amelynek első darabját Nagy Judit édesapja tiszteletére alkotta. Az élet eleve elrendeltségének fogalmát felsejegeti benne a művésznő. A *Predestinatio III.* (14. ábra) különleges rajztudásának és csodálatos gondolkodásmódjának állít ismételten tanúságot.

Végezetül Polgár Rózsa életpályájához érkezünk, aki az előző három művésznőhöz hasonlóan a Magyar Iparművészeti Főiskolán szőtt kárpit és gobelin szakon végzett. 1968–1970 között több európai országban megfordult tanulmányúton. Pályafutása kezdetén selymfestéssel, valamint

15. ábra. Polgár Rózsa: Takaró 1945-ből (gyapjú, plexi, gobelin, 130×100 cm)

Figure 15. Rózsa Polgár: Blanket from 1945 (wool, plexiglass, gobelin, 130×100 cm)

színházi tervező munkával foglalkozott. A selymfestés megtanította a drapériaábrázolás minden fortélyára, majd ezeket a tapasztalatokat vitte át a gobelin műfajába és ott alkalmazta. Első munkái közül a *Takaró 1945-ből* című gobelin (15. ábra) a legjelentősebb, mely egy második világháborús, sötét katonatakarót tett meg a több rétegű emlékezés motívumának. A félig feltekert, golyó ütötte lyukkal, nemzeti színű sávval díszített takaró emléket állít a magyar katonáknak, polgári áldozatoknak. Puritán eszközhasználata beszédesen utal a reménytelenségre (Dvorszky 2014).

Az emberi lélekről, annak fájdalmairól, az élet meghatározó pillanatairól, sorsfordulókról, a szeretetről, az emlékezésről, az együttérzésről, a tiszteletéről és a hűségről, és nem utolsósorban a hitről és a hazaszeretetről szólnak mindig Polgár Rózsa kárpitjai. Legyen az az anyaságnak állított emlékmű, amikor már a méhben fejlődő gyermeket is emberszámba vesszük, vagy egy mitológ-

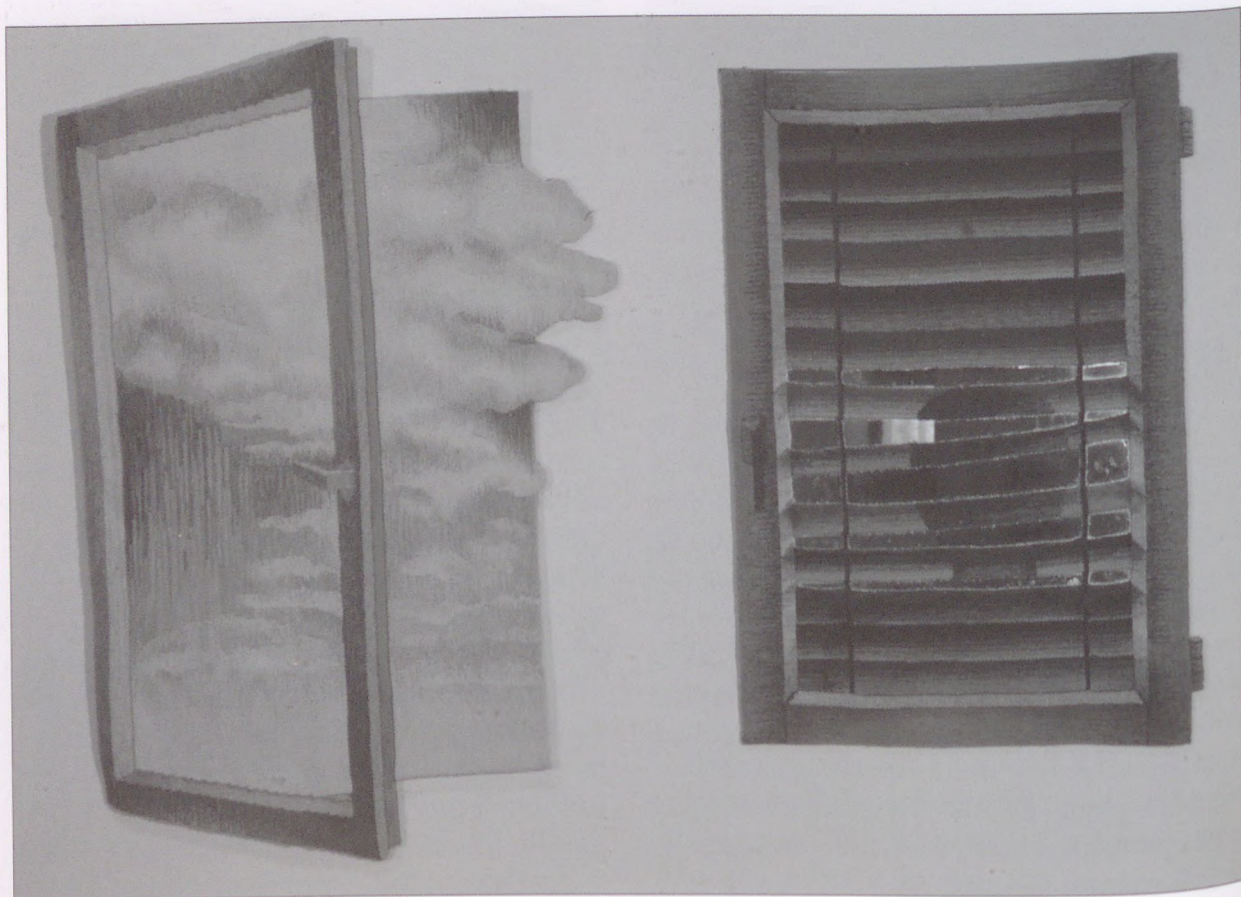
16. ábra. Polgár Rózsa: Ariadné fonala (gyapjú, plexi, gobelin, 32×32 cm)

Figure 16. Rózsa Polgár: Ariadne's thread (wool, plexiglass, gobelin, 32×32 cm)

giai megközelítése az elveszettségnek, az útkeresésnek, mint például az *Ariadné fonala* című gobelinben (16. ábra).

Polgár Rózsa vallja és bizonyítja, hogy a két egymásra merőleges szállal, a felvetővel és a vetülékfonallal ő mindent meg tud valósítani anélkül, hogy más műfajok látszatát keltené. Alkotásainak technikája francia gobelin, amelynek technikáját és kifejező eszközét úgy fejleszti tovább, hogy nem a hagyományos derékszögbe komponálja bele mondanivalóját, hanem különböző alakzatú munkákat készít, mint a *Két ablak* (17. ábra), a *Weöres Sándor „Psyché”* (18. ábra), vagy az *Anyaság* (19. ábra) című szövött kárpitoknál. Élete alkonyán főképpen szakrális műveket alkotott, ahol ismét előtérbe helyezte a hagyományos, elbeszélő téma feldolgozást, akárcsak a középkori templomok falfestményein (POLGÁR 2011).

Összegzésként elmondható, hogy a kárpitművészek is kiléptek alkotásaikkal egy időre az amúgy a fal síkjára predesztinált helyükről, hogy megta-

17. ábra. Polgár Rózsa: Két ablak (gyapjú, üveg, gobelin, 93×63 cm)

Figure 17. Rózsa Polgár: Two windows (wool, glass, gobelin, 93×63 cm)

18. ábra. Polgár Rózsa: Weöres Sándor „Psyché” (gyapjú, gobelin, 110×65 cm)

Figure 18. Rózsa Polgár: Sándor Weöres “Psyche” (wool, gobelin, 110×65 cm)

Irodalom

ANDRÁSI E. (szerk.) (2001): *Kárpit: nemzetközi millenniumi kortárs kiállítás*. – Budapest, Szépművészeti Múzeum, Kárpitművészek Egyesülete, 174 pp.

CEBULA A. (szerk.) (2015): *A magyar gobelin 100 éve: Ferenczy Noémitől napjainkig: Szombathelyi Képtár, 2015. február 20 – április 19.* – Szombathely, Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathelyi Képtár, 116 pp.

19. ábra. Polgár Rózsa: Anyaság (gyapjú, gobelin, 150×120 cm)

Figure 19. Rózsa Polgár: Motherhood (wool, gobelin, 150×120 cm)

pasztalva a 70-es és 80-as években Európában domináló avantgárd mozgalmat, aztán ismét visszatérjenek az ennek a klasszikus technikával alkotott műfajnak meghatározott, díszítő és mély mondanivalók tolmácsolására hivatott méltó helyére.

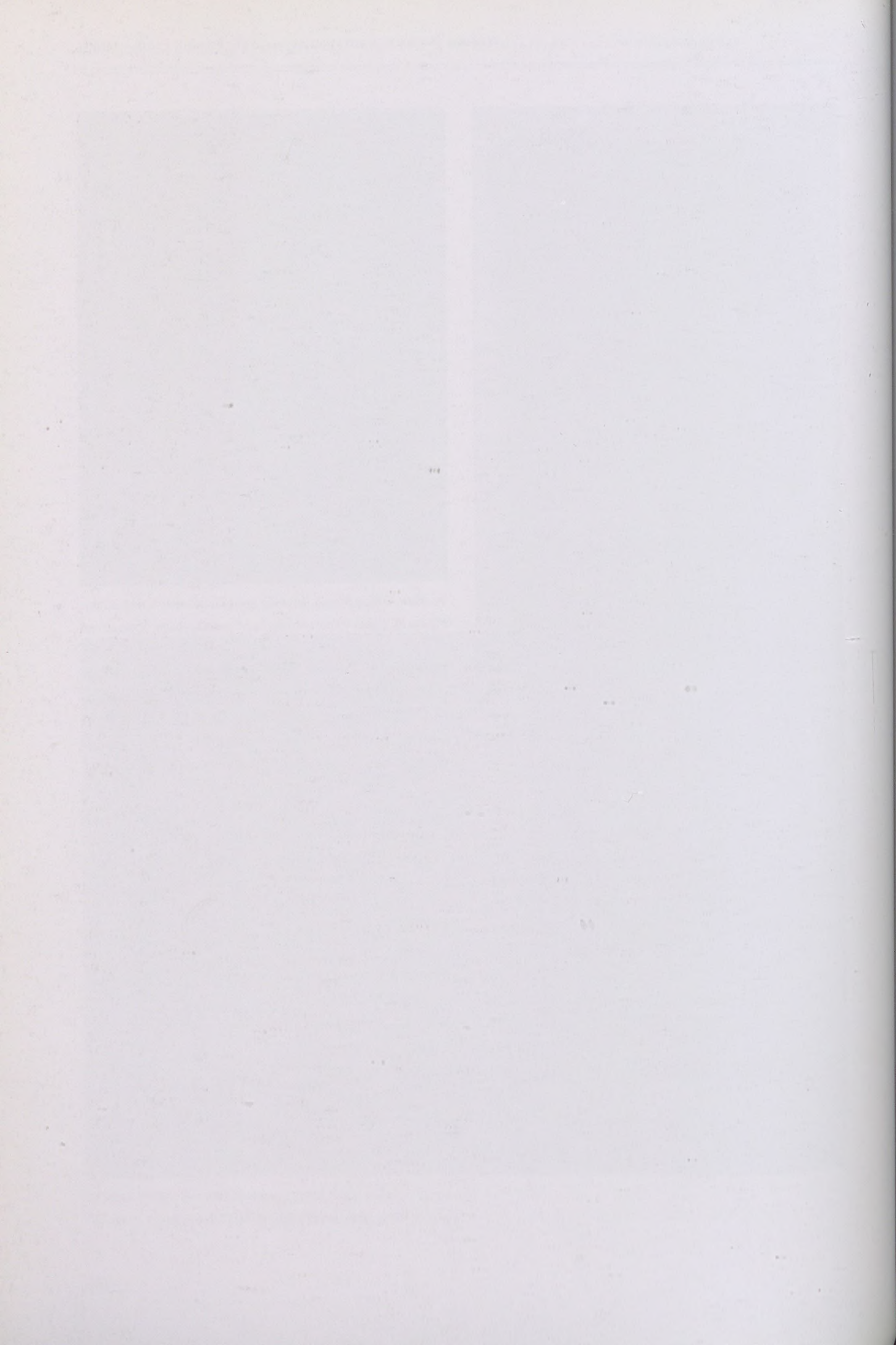
DVORSZKY H. (2014): *Nagy Judit*. – Budapest, Press XPress Kiadó, 126 pp.

HANN F. (1992): *Pérel Zsuzsa*. – Budapest, Berta, 120 pp.

PÁLOSI J. (1998): *Ferenczy Noémi*. – Budapest, Fuga, 106 pp.

POLGÁR R. (2011): *Szövött kárpitok*. – Budapest, Polgár R., 154 pp.

SOLTI G. (2015): *Fragmentumok*. – Budapest, Vadász G., 99 pp.

műtárgyvédelem

CONSERVATION

Régi restaurálások újragondolása régészeti kerámiatárgyakon. A Savaria Múzeum korszerűsített állandó kiállításába került őskori kerámiák restaurálása

Ferencz Eszter

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
ferencze88@gmail.com

Összefoglalás

A Savaria Múzeum korszerűsített állandó kiállításába került őskori kerámiák újrestaurálása a szoros határidők miatt jelentős feladat elé állította a restaurátort. Sikerült a megöregedett ragasztásokat, kiegészítéseket korszerű, időtálló anyagokkal pótolni, és esztétikus megjelenésűvé tenni a többszöri beavatkozáson átesett tárgyakat. Régészeti kerámiánál a szakemberek részéről elvárás, hogy az eredeti felületek mellett „láthatóak” maradjanak a kiegészítések. A látogatók rendezett megjelenést várnak egy színvonalas kiállításban. Nem könnyű a kerámiarestaurálás során ezeknek az igényeknek mind megfelelni. Különösen nehéz akkor, ha elöregedett, meggyengült korábbi ragasztásokat, kiegészítéseket kell megújítani. A többszöri beavatkozások nyomai meglátszanak. Állandó kiállításnál fontos a korszerű, időtálló alapanyagok használata, de az esztétikus megjelenés szerepe is elengedhetetlen.

KULCSSZAVAK: kerámiarestaurálás, őskori kerámia, kerámiarekonstrukció, vaskor, bronzkor

Abstract

Rethinking old restorations on archaeological ceramic objects. Restoration of ancient ceramics in the modernised permanent exhibition in Savaria Museum. *Renewed restoration of ancient ceramics in the modernised permanent exhibition in Savaria Museum has posed a significant challenge to the restorer due to tight deadlines. The old bonds and inserts have been successfully replaced with up-to-date, durable materials, and the objects which have undergone multiple interventions have been given an aesthetic appearance. In the case of archaeological ceramics, it is expected of experts that the inserts should remain "visible" alongside the original surfaces. Visitors expect an ordered appearance in a high-standard exhibition. It is not easy to meet all these requirements when restoring ceramics. It is particularly difficult if earlier bonds and inserts which have grown old and weak must be renewed. The traces of multiple interventions are apparent. For a permanent exhibition, it is important to use up-to-date, durable materials, but the role of aesthetic appearance is also crucial.*

KEYWORDS: ceramics restoration, ancient ceramics, ceramics reconstruction, Iron Age, Bronze Age

Bevezetés

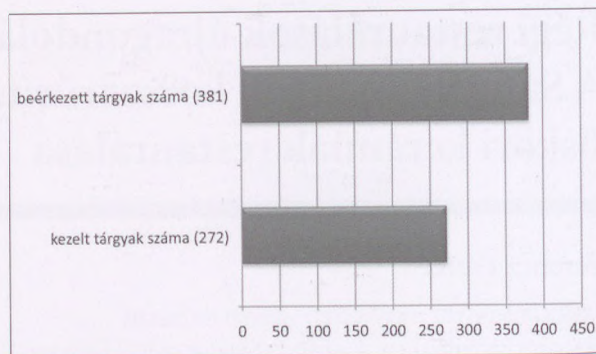
A Savaria Múzeum emeletén 2015-ben nyílt meg az állandó kiállítás korszerűsített első szakasza, amely az őskor legszebb Vas megyei leleteit mutatja be. A megújított tárlat műtárgyvédelmi szempontok szem előtt tartásával, interaktív elemek segítségével vezet végig a neolitikumtól a vaskor végéig. Az ilyen jellegű kiállítások előkészítése mindig rengeteg előmunkát, tervezést igényel és sok ember együttes munkájának köszönhetően való-

sul meg. Nagyon fontos a határidők betartása, hogy a tervezés, restaurálás, fotózás, kiállításrendezés gördülékenyen történjen. Nem könnyű a számos részfeladat összehangolása. Állandó kiállítás esetében mindig hosszú távon kell gondolkodni. A látvány mellett ma már elengedhetetlen a korszerű, műtárgybarát alapanyagok alkalmazása. A tárgyak előkészítésénél, helyreállításánál mindig szempont, hogy időtálló anyagokkal dolgozzanak a restaurátorok. Reprezentatív kiállítás esetében hangsúlyt kap a kiállított darabok esz-

tétikai megjelenése is. Régészeti kerámiánál a szakemberek részéről elvárás, hogy az eredeti felületek mellett „láthatóak” maradjanak a kiegészítések. A látogatók rendezett megjelenést várnak egy megújult, színvonalas kiállításban. Nem könnyű a kerámiarestaurálás során ezeknek az igényeknek egyszerre megfelelni. Különösen nehéz akkor, ha előregedett, meggyengült korábbi ragasztásokat, kiegészítéseket kell megerősíteni, korszerűbb anyagokra cserélni. A többszöri beavatkozások nyomai meglátszanak. Foltyszerű hatást eredményeznek, hiszen teljesen ugyanolyan kiegészítő anyagot nem lehet kikeverni és az új, vagy ismételt ragasztások nyomai is erőteljesebben látszanak. A Savaria Múzeum megújult állandó kiállításába került kerámiák újrestaurálása nem volt kis feladat, a szoros határidők mellett. Sikerült a megöregedett ragasztásokat, kiegészítéseket korszerű, időtálló anyagokkal pótolni és rendezett megjelenésűvé tenni a többszöri beavatkozáson átesett őskori tárgyakat.

Restaurálás ütemezése

A felújított állandó kiállításba¹ került kerámia, kő és csont tárgyak előkészítése, restaurálása több lépcsőben, 2015. május közepétől augusztus közepéig tartott. A kerámiák nagy részének restaurálása a Savaria Múzeum restaurátorműhelyében² történt. Négy egységben, 381 darab tárgy³ érkezett előkészítésre. A rendelkezésre álló 43 munkanap alatt összesen 272 esetben kellett komo-

1. ábra. A beérkezett tárgyak és a kezelésen átesett tárgyak aránya

Figure 1. Ratio of incoming objects to those which have been treated

lyabb tisztítást, konzerválást, helyreállítást végezni (1. táblázat). Nagyon fegyelmezett munkavégzést és pontos ütemezést igényelt ez a mennyiségű munka ilyen rövid idő intervallum alatt. Komoly előretervezés kellett, hogy a száradási, térhálósodási idők kihasználásával párhuzamosan, több tárgyon legyen lehetőség szinte egyszerre dolgozni. Arányaiban a bekerült kerámia, kő és csont tárgyak 70,4%-án kellett különböző mértékű restaurátori beavatkozást végrehajtani (1. ábra). Az egyszerű tisztítástól, konzerválástól a komolyabb helyreállítási munkálatokig bezárólag több típusú feladatot kellett megoldani. A korábbi elnagyolt, megöregedett kiegészítések cseréje után, még rekonstrukciós szintű helyreállításra is szükség volt. A kevés rendelkezésre álló idő ellenére minőségi, színvonalas restaurálást kellett végezni. Fontos tényező volt az is, hogy a felújított, korszerű állandó kiállításban, esztétikus látványt nyújtsanak a kész, őskori kerámiák.

1. táblázat. A Savaria Múzeumban a kerámia, kő és csont tárgyakon végzett beavatkozások ütemezése

Table 1. Scheduling of interventions on ceramic, stone and bone objects in Savaria Museum

Beérkező egységek	Rendelkezésre álló munkanapok száma	Összesen beérkezett tárgy	Szükséges beavatkozások száma
I. 2015. 05. 19. – 06. 08.	15	63	54
II. 2015. 06. 09. – 06. 21.	9	227	136
III. 2015. 06. 24. – 07. 03.	8	77	68
IV. 2015. 07. 28. – 08. 07.	9	13	13
Összesen:	43	381	272

¹ A kiállítás kurátora Nagy Marcella régész volt.

² Savaria Múzeumban a kerámiákat Ferencz Eszter szilikátrestaurátor művész restaurálta. A kiegészítő helyreállítást Udvardi Balázs restaurátor asszisztens végezte a Vasi Látványtár régészeti raktárbázisán.

³ Ez a darabszám a fémeket nem tartalmazza. A fémtárgyak restaurálását Kiss Ernő Csaba fémrestaurátor és Kusztor Gergely fém- és ötvösrestaurátor művész végezte.

Állapotleírás

A kiállításba került régészeti kerámiák többsége, korábban restaurált anyagból származott. A beavatkozások jelentős része tíz évnél régebbi munka volt. A tárgyak egy része az előző állandó kiállítástól került ebbe a projektbe, ahol szabadon tárolták őket, vagy nem jól záródó vitrinekben. A raktárból bekerült kerámiák is több költözést, átcsomagolást értek meg. A régi, harminc évvel ezelőtti ásatásokról származó tárgyakat, az akkori lehetőségek szerint kezelték, de sok esetben a tisztítás, konzerválás, csak részlegesen történt meg, a ragasztások, kiegészítések elöregedtek. Alapvető probléma volt, hogy több évtizedes porréteg beleült a porózus kerámia felületekbe, ami szürkés, fakó megjelenést adott nekik. Komoly szerkezeti meggyengülést eredményeztek a régi, elöregedtek ragasztások. A nagyméretű urnáknál előfordult, hogy szakaszonként szétnyíltak a hőre lágyuló ragasztások,⁴ instabillá téve így a meredek szögben kihasasodó vaskori kerámiákat. Kisebb méretű tárgyak esetében is jellemzőek voltak a repedések, elnyílt ragasztások. Tálak, csészék között volt olyan, amelyik több darabban érkezett a restaurátor műhelybe és újra kellett építeni. A régi kiegészítések sok helyen megrepedtek, kitöredeztek, vagy elnagyolva, igénytelenül voltak elkészítve. A nagyméretű fekete urnák felületét például durván összekaristolták a több mint harminc évvel ezelőtti kiegészítéskor, ettől az eredetileg sötét színűk fehér foltosnak tűnt. Volt olyan bronzkori edény, ahol a kiegészítést szinte csak felcsapkodták a felületre, de nem dolgozták el, és nem igazították a kerámiához. Előfordult, hogy új rekonstrukciót kellett készíteni, mert a régi pótlások lebontása után teljesen más forma rajzolódott ki az eredeti, megmaradt töredékek alapján. A különböző régészeti korszakokból származó tárgyaknál a készítéstechnikából adódóan, eltérő restaurálási problémákat kellett megoldani.

Neolitikum: Az állandó kiállításba került neolitikum anyag legkorábbi eszközei kőből és csontból készültek, mellettük láthatóak az első égetett agyag-

2. ábra. Neolit festett kerámia töredékek tisztítás és újra konzerválás közben

Figure 2. Painted Neolithic ceramic fragments during cleaning and re-conservation

edények változatos formái. A kerámiák egy része a háztartáshoz köthető: apró edénykék, tálak, kanalak, közepes és nagyméretű tárolóedények. A hitvilághoz kapcsolható csodálatos emlékek a különböző mértékben kidolgozott, díszített idolkok, világítóeszközök, állatalakos fedők. Az agyagtárgyakat, edényeket, kézzel formázták. Az igényes, vékonyfalú kerámiákat először geometrikus vonalakkal⁵ díszítették. Az őskor színvilágát pedig a Lengyeli kultúra idején készült festett kerámiák, töredékek sokasága tükrözik (ILON 2007; TÓTH 2011).

A neolitik kerámiák restaurálásánál a tisztítás és konzerválás szerepe volt fontos. A kerámiák égetése sok esetben nem tökéletes, a felhasznált agyag is kevésbé átdolgozott. Gyakran szivacsos szerkezetűek a töredékek. Fontos a megfelelő szilárdítás, hogy biztonsággal kezelhetőek legyenek a megmaradt felületek. Aprólékos munkát igényelt a finom vonalas, karcolt díszítések kitisztítása. Különösen az apró, rosszul égetett tárgyak esetében kellett nagyon odafigyelni, hogy az eredeti felületek ne sérüljenek. A festett felületek igényeltek még különleges kezelést (FERENCZ 2013). A pasztózus festést égetés után vitték fel, ezért gyengén kötődnek a kerámia felületekhez (TÓTH 2011). A több évtizede konzervált töredékeket célszerű volt újrakezelni. A korszerűbb anyagok jobban fixálták a festést és a színeket is élénkebbé tették. (2. ábra)

⁴ A régészeti kerámiák ragasztásánál általánosan elfogadott és alkalmazott ragasztó a PVB, poli(vinil-butirál). Etil-alkoholban oldható, amit a felhordást követően kiégetnek és a törésfelületeken maradt forró filmréteg összenyomásával történik a ragasztás. Ha szükséges, melegítéssel a ragasztás bármikor módosítható.

⁵ Középső neolitikum dunántúli vonaldíszes kerámia kultúrájának (DVK) emlékei.

3. ábra. Törött, korábban kiegészített vaskori csésze
Figure 3. Broken Iron Age cup, with earlier inserts

Rézkor: A korszakra változatos és szép edényformák jellemzőek. A kiállított kerámiák között van felhúzott fülű bögre, besimított és karcolt díszítésű edény. Különlegesek a tűzdelt barázdás kerámia kultúrájához⁶ tartozó töredékek, tárgyak (FARKAS 2011).

A kerámiák falvastagsága a kézi formázás ellenére vékony. A helyreállításnál türelmet és ügyességet igényelt a szép vonalú karcolt díszítések és a sűrű, esetenként több irányú besimítások kiegészített területbe rajzolása. A díszített szakaszoknál a kiegészítések vékonyabb falvastagságot eredményeznek. Különösen a nagy felületek pótlásánál kell ügyelni, nehogy túl vékonyra váljon a kiegészítés, mert akkor elválhat a felülettől, vagy egyszerűen összeroppan restaurálás közben. Idővel a vékony falvastagság miatt így is előfordulhat a kiegészítések elválása. Az újraragasztásnál ilyenkor törekedni kell a korábbinál stabilabb rögzítésre.

Bronzkor: A kiállítás bronzkori fazekasmunkáinak nagy része változatos formájú és méretű háztartási edény: csészek, bögrék, korsók, fedők, nagyobb tálak, hombárok. Az edényeket agyaghurkákból, agyagszalagokból kézzel építették fel, bőrkemény állapotban polírozták és díszítették őket. Agyagból készítettek szövőszéknehezéket, hálonehezéket, tűzikutyát és házi oltárokat is (NAGY 2011).

A kiállított bronzkori edények között van durvább, vastagabb falú edény és finoman formázott vékonyabb falú. A közepes és nagyméretű vaskosabb, durvább felületű tárolóedényeknél fordult

4. ábra. Felhúzott fülű, vaskori csésze restaurálás után
Figure 4. Iron Age cup, with raised handle, after restoration

elő, hogy a korábbi kiegészítéseket ki kellett igazítani. Elnagyoltan, szinte a felületre felcsapkodva hagyták a kerámiákon, befejezetlen hatást eredményezve. A felülethez igazítást itt meg kellett oldani és a maradék hiányt kipótolni. A többszörös beavatkozások nyomai azonban foltszerűen hatottak, ezért retus alkalmazásával kellett rendezetté tenni a kerámiák megjelenését.

Vaskor: A vaskori kerámiák között vannak háztartási edények, de a halomsíros temetkezés tárgyait is megtaláljuk. A korábbi korszakokhoz képest a kerámiák megmunkálása technikailag sokat fejlődött. A fazekaskorong használata, dunántúli elterjedése és a mindennapi használatba kerülése a keltákhoz köthető. Sajátos módon, különféle motívumok bepecsételésével díszítették finom vonalú edényeiket. A Hallstatt időszakban jellegzetes eljárás volt a grafitozás. Soványító anyagként a kerámiák hőállóságának javítására keverték az agyagba, vagy a külső felületbe dörzsölték, így adva bársonyos, fémes csillogást az edényeknek. A vaskeresztesi halomsírokból előkerült kerámiák gyönyörűen festettek. Vörös és fekete alapon geometrikus, vonalas díszítések, visszaköszönő minta rajtuk a meander motívum (FEKETE 1985; MOLNÁR 2011).

A vaskori edényekre jellemző, hogy a korongozás elterjedésével a kerámiák falvastagsága vékonyabb, finoman eldolgozott lett. A nagyobb kiegészítések a vékony falvastagság miatt azonban könnyebben kitörnek, elválhatnak. Ez tipikus sérülés az ebből a korszakból származó kerámiáknál (3–4. ábra). Ra-

⁶ A középső rézkor végén megjelenő, jellegzetes díszítésű edényeket készítő kultúra.

5. ábra. Vaskori kerámiapecsételő tisztítás előtt
Figure 5. Ceramic Iron Age seal, before cleaning

gasztásnál törekedni kellett a korábbinál erősebb rögzítésre.

A halomsíros temetkezés nagyméretű, erősen kihasasodó urnáinak helyreállítása több szempontból is kihívás volt. A régi ragasztások néhány tárgynál szakaszonként szétnyíltak, félő volt, hogy bármikor összerogyhatnak a szűk talpakon álló erősen kiszélesedő formák. Speciális megoldásra volt szükség a meggyengült szakaszok megerősítésénél. A sérült, kipergett kiegészítések pótlása után a festett, vörös és fekete felületek retusálását kellett a lehető legigényesebben megoldani. A folt-szerű hatás elkerülése miatt törekedni kellett a legtökéletesebben illeszkedő színek megválasztására. A kerámiák előkészítése az állandó kiállításra történt, ezért újrarestaurálásuknál cél volt a korszerű, időtálló anyagok alkalmazása és az esztétikai megjelenés javítása.

Restaurálás

Tisztítás: A tárgyak kétharmadánál több évtizedes porréteg ült bele a porózus kerámiafelületekbe. Ettől szürkének és kopottnak tűntek. Első lépésben szárazon ecsettel, majd nedvesített

6. ábra. Vaskori pecsételő, kitisztított mintákkal
Figure 6. The Iron Age seal after the pattern has been cleaned out

ronggyal, óvatosan le kellett törölni a tárgyakat. Különösen óvatos bánásmódot igényeltek a már korábban ragasztott és kiegészített kerámiák. Sok esetben a portalanítás után váltak láthatóvá a szerkezeti hibák, repedések, meggyengült kiegészítések. Az őskori anyagból rengeteg kőszköz, idol, kisebb kiegészítő érkezett (pecsételők, kocsikerekek), amelyek mintáiban, rajzolataiban még földes szennyeződés is megült. Ezeket az egy darabban lévő tárgyakat, ahol szükséges volt, zsíralkohol-szulfonát anionos felületaktív anyag 2%-os meleg vizes oldatában lehetett tisztítani. A rosszul kiégetett, apró tárgyaknál nagyon ügyelni kellett, hogy ne sérüljön tisztításkor az eredeti kerámia. A vékony, karcolt vonalú díszítéseket csak mikroszkóp alatt lehetett óvatosan kitisztítani (5–6. ábra).

Konzerválás: A portalanított tárgyak felülete teljes száradás után Paraloid B72⁷ 4%-os acetonos⁸ oldatával lett levédve. Ez a hígítás azért szerencsés, mert mélyebben bejut a kerámia pórusaiba, de nem eredményez zavaró fényes felületet, akár több rétegben is felhordható. A porózus kerámiák esetében ez a kezelés különösen jót tett. Szilárdította az alapanyagot és előbbé tette a színeket (FERENCZ 2013).

⁷ Metil-akrilát, etil-metakrilát kopolimer. Gyártó: Rohm & Hass, Philadelphia, USA. Forgalmazó: Szép Mesterségek Restaurátor Kft., H-Budapest, VIII. Baross u. 41.

⁸ Gyártó: Reanal Laborvegyszer Kereskedelmi Kft., H-1147 Budapest, Telepes u. 53. Forgalmazó: Azúr Vegyszerbolt, H-1085 Budapest, József krt. 65.

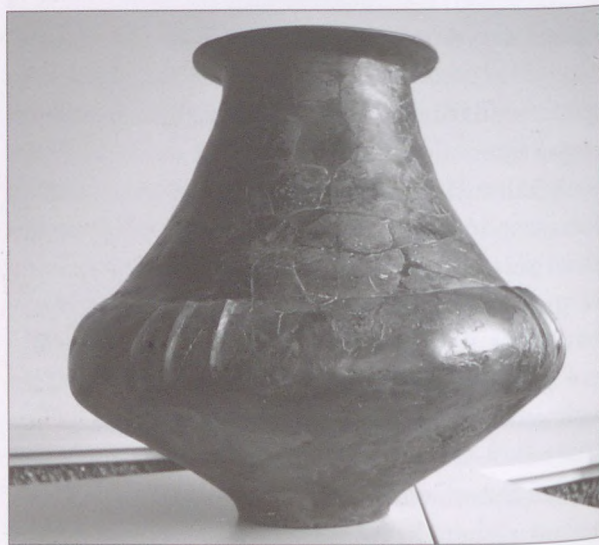
7. ábra. Nagyméretű, vaskori fekete urna bekerülési állapotban
Figure 7. Large, black Iron Age urn in incoming condition

A kőeszközök esetében a felületvédelem PAMIR kőápoló viasszal⁹ történt. A felülethez közeli mikro-repedéseken megtörrik a fény, színét veszti a kő, fakó lesz. A viasz felületbe dörzsölésével ezek a hibák optikailag jelentősen csökkenthetők, ráadásul komoly védőréteggé funkcionál, mivel a por nem tud megülni olyan könnyen a mélyedésekben.

Speciális módon ugyanezt a viaszt kellett alkalmazni – más lehetőség hiányában – a vaskeresztesi fekete urnák esetében is. A nagyméretű kerámiákat több mint harminc éve restaurálták. Sajnos a gipszkiegészítések lecsiszolásakor túl durva csiszolópapírt használtak, a selyemfényű és a grafitos eredeti felületeket csúnyán felkarcolták. Első ránézésre úgy tűnt, mintha egy fehér lepedék lenne az urnákon, de csak a mély karistolások okozták ezt a hatást. Egy kis szakaszon Paraloid B72 acetonos ol-

8. ábra. A durva csiszolás nyomai a felületen
Figure 8. Signs of rough burnishing on the surface

9. ábra. Kőápolóval konzervált urna
Figure 9. Urn conserved with stone protector

datával próbalevédés történt, de ez az eljárás nem hozott eredményt. A PAMIR kőápoló viasz felhordása után viszont optikailag csökkent ez a probléma. Az urnák megjelenése egységesebbé vált, felületük struktúrája látványosan javult (7–9. ábra).

Ragasztás: A régészeti kerámiák ragasztása általában etil-alkoholban oldott PVB-vel, poli(vinilbutirál)-lal¹⁰ történik. A korábban már restaurált kerámiák esetében a repedések, kitört felületek visszailllesztésére azonban célszerűbb Devcon S210¹¹ ötperces kétkomponensű epoxiragasztót

⁹ Forgalmazza: Antiqa Kőfaragó gép-, szerszámkereskedés, H-1108 Budapest, Kozma u. 7.

¹⁰ Gyártó: Reanal laborvegyszer Kereskedelmi Kft., H-1147 Budapest, Telepes u. 53. Forgalmazó: Azúr Vegyszerbolt, H-1085 Budapest, József krt. 65.

¹¹ S-210 Devcon ötperces epoxi kétkomponensű műgyanta. Gyártó: ITW, USA. Importálja: G-Bush Kft., H-1023 Budapest, Harcsa u. 2.

10. ábra. Ragasztási vonalak mentén az epoximűgyanta tömítések

Figure 10. Epoxy resin seals along bonding lines

12. ábra. Retus után a kész vaskeresztesi, meandermintás urna

Figure 12. The completed Vaskeresztes urn with meander pattern, after retouching

alkalmazni. Ezt a műgyantát kifejezetten kerámiák ragasztásához fejlesztették ki. Sűrűbb állaga miatt nem szívódik bele a porózus kerámiafelületekbe, nem okoz foltosodást a törésvonalak mentén, viszont erősen összetartja a meggyengült darabokat. A PVB hőre lágyul, sajnos a több évtizede restaurált kerámiák esetében pont ez a tulajdonság eredményezett szerkezeti gyengülést. Elengedtek a ragasztások, szétnyíltak. A tárgyak újra restaurálásakor érdemes volt ezeken a szakaszokon egy erősebb ragasztót alkalmazni, ami a további mozgást megakadályozza.

Egyedi megoldást kellett alkalmazni a vaskeresztesi meandermintás nagyméretű, vörös urna szerkezetének megerősítésére (FEKETE 1985). A kerámia erősen kihasasodó formája miatt, az eredetileg alkalmazott PVB ragasztás nem tudta megtartani a

11. ábra. A kiegészített hiányok felületmegmunkálás után

Figure 11. The filled out gaps following surface treatment

törédekeket, és az edény több helyen, a törésvonalak mentén szétnyílt. Félő volt, hogy az urna teljesen beomlik. Szétbontani értelmetlen és felesleges munka lett volna. Az egykori kiegészítés nagyon jó minőségű volt, a bontás közben pedig csak sérültek volna az eredeti darabok. Megoldásként a meggyengült törésvonalak mentén óvatosan, az amúgy is pergő kiegészítéseket el kellett távolítani. Az így szabaddá vált mélyedések Devcon S210 ötperces kétkomponensű epoxigyantával lettek tömítve. Ezt a megerősítést csak szakaszonként lehetett alkalmazni, nehogy túlterhelődjene a törédekeket tartó ragasztó rétegek, és az urna saját súlyától összeomoljon. A megerősítésnek ez a módja szinte egy műgyanta hálókén funkcionál, a törésvonalak mentén stabilan tartva a kerámiát (10–12. ábra).

Kiegészítés: A régészeti kerámiák kiegészítése földfestékekkel színezett gipsszel történt. Negatívot plasztilin segítségével minden esetben le lehetett venni a meglévő felületekről. A kiegészítő anyagot ezután probléma nélkül fel lehetett hordani a hiányok helyére. A felületmegmunkálás réz szitával, gipsz megmunkáló eszközökkel, vizes csiszolópapírral történt. A repedéseket akrilfestékkel színezett Artidee struktúrpasztával¹² lehetett feltölteni. A gipszes kitöltés sok esetben ilyenkor könnyen kipereg, ez a paszta viszont kitölti a vékonyabb törésvonalakat és erősíti a ragasztást is.

A kiegészítés előkészítése azon kerámiák esetében volt időigényesebb, ahol a régi pótlásokat nem dolgozták el. Néhány bronzkori kerámia esetében szinte csak elnagyoltan „feldobálták” a szí-

¹² Gyártó: CREARTEC Trend-Design-GmbH, D-88161 Lindenberg/Allgäu.

13. ábra. Régi, durva felületű, eldolgozatlan kiegészítések egy bronzkori edényen

Figure 13. Old, unfinished, rough-surfaced inserts on a Bronze Age bowl

14. ábra. A régi kiegészítések lecsiszolása, pergő részek kiszedése után a felület

Figure 14. The surface after rubbing down the old inserts and removing the peeling sections

15. ábra. A régi és az új kiegészítések foltszerű hatása

Figure 15. The patchy effect of the old and new inserts

16. ábra. Pontozásos technikával készült retus a helyreállított kerámián

Figure 16. Retouching using stippling technique on the restored ceramic

17. ábra. Rézkori anyagtárgy a régi elnagyolt kiegészítéssel
 Figure 17. Bronze Age clay object with the old, rough-and-ready insert

19. ábra. Az eredeti felületek alapján készült, új rekonstrukciós kiegészítés

Figure 19. New reconstruction inserts produced on the basis of the original surfaces

20. ábra. Karcolt jelek az agyagtárgyon
 Figure 20. Etched signs on the clay object

18. ábra. A meggyengült kiegészítések lebontása után láthatóvá vált eredeti záródás nyomai

Figure 18. Traces of the original end of the artefact, which became visible after dismantling the weakened inserts

nezett gipszet, de az eredeti felülettel nem hozták szintbe. Érdesek, durvák, egyenetlenek voltak ezek a részek. Ilyen esetekben először a régi kiegészítéseket kellett lecsiszolni és utána lehetett a fennmaradó hiányokat feltölteni (13–16. ábra).

Előfordult olyan eset, amikor a korábbi pótlás leválása teljesen új rekonstrukció megvalósítását lette lehetővé. Egy rézkori karcolt díszes kerámia,¹³ a régi kiegészítés elnagyolt, vaskos záródása miatt „kanál” töredékként került meghatározásra (KÁROLYI 1992: 28; 2004). A rossz minőségű gipszpótlás az évek során elvált az eredeti felületektől, így láthatóvá váltak újra az agyagtárgy valódi ívei. Az alapforma egy ovális, lapos elem, karcolt díszekkel, rovátkolt szélekkel, közepén egy széles furattal. A hátoldal felől csatlakozó „nyélrész” eddig egy vaskos, egyenes lezárású kiegészítésben fejeződött be. A helyreállítás során vált láthatóvá, hogy eredetileg ez a forma nem egyenes falú, hanem íves. Záródása finoman elvékonyodik és a külső oldal felől a tárgyon átmenő furat irányába befelé lejt. Az eredeti formák kibontakozása után a korábbi meghatározás átgondolást igényel (17–20. ábra). A tárgy különlegessége a rajta lévő karcolt jelek halmaza. Ismétlődés nincs a rajzola-

¹³ Kisunyor-Nádasdi-tábla 3. szelvény gödrének feltöltéséből került elő az 1981–83. közötti szondázó ásatáson.

21. ábra. Őskori kerámia világítóeszköz tisztított állapotban
Figure 21. Ancient ceramic lighting implement in cleaned state

22. ábra. Rekonstrukciós kiegészítés után a világítóeszköz, bőrszíjakkal függesztve
Figure 22. The lighting implement, hung up with leather straps, after reconstruction

tok között, de hét különböző egységet lehet elkülöníteni. Az értelmezésnél felmerült a korai írásjelek használatának lehetősége (KÁROLYI 1992:28; 2004:219). A rekonstruált forma és a karcolt jelek

23. ábra. Vaskori festett tál festés közben
Figure 23. Ancient ceramic lighting implement in cleaned state

24. ábra. Retusált vaskeresztesi tál
Figure 24. Retouched Vaskeresztes bowl

nem zárják ki a pecsételő funkciót, de ennek meghatározására régész szakember hivatott.

A késő neolitikum, Lengyeli kultúra egyik különleges lelete egy kézzel formázott, négy oldalon dupla meandervonallal megrajzolt, szögletes világítóeszköz¹⁴ (ILON 2007: 112). A tárgyat bekerülés után, tisztítást követően azonnal kiállították.¹⁵ Akkor a hiányok pótlása nem készült el. Most volt lehetőség a világítóeszköz négy sarkában lévő függesztőfuratok alaposabb kitisztítására és a megerősítő kiegészítésére. Sikerült annyira rekonstruálni az átmenő lyukakat, hogy vékony bőrcsíkok átfűzésével bemutathatóvá vált a használati funkciója. Ez segített az értelmezhetőségben és a látványélményt is növelte (21–22. ábra).

¹⁴ Szombathely–Oladi-platón a Lengyeli kultúra korai szakaszához tartozó település feltárásakor került elő 2007-ben.

¹⁵ „Százszorszépek” címmel Győr–Moson–Sopron, Vas és Zala megye plasztikus emberábrázolásokat az újkőkortól a rézkorig bemutató régións kiállítás sorozata 2007-től.

25. ábra. A vaskeresztesi halomsíros temetkezés emlékei helyreállított állapotban a kiállításban

Figure 25. Relics from the Vaskeresztes tumulus burials in restored condition in the exhibition

Retus: A kerámiák állandó kiállításba kerültek, ezért megjelenésük tekintetében törekedni kellett az esztétikus látványra. A retus kiemeltebb alkalmazásának elsődleges oka az volt, hogy sok tárgy az évek során több restaurálási beavatkozáson is átesett. A különféle ragasztások, kiegészítések folt-szerű hatást eredményeztek. Pontozósos technikával ezért a pótlásokra retus került ott, ahol szükségesnek bizonyult. A színek felvitelének ez a módja lehetővé teszi, hogy a kiegészítések megkülönböztethetőek maradjanak, de látványban mégis egységes képet alkossanak az eredeti kerámia felületekkel. A retus Schminke¹⁶ folyékony akrilfestékkel és Pentart akrillal¹⁷ történt. A felületek levédéséhez Paraloid B72-t alkalmaztunk (23–24. ábra).

A vaskori kerámiák között voltak grafitozással díszítettek. A sötét alapszínű gipszpótlások grafitporos bedörzsölést követően nyerték el az eredeti felületekhez hasonló, kissé fémes csillogásukat. Egy tál belsejében lévő rácsvonalas mintát

pedig grafitceruzával lehetett felrajzolni a kiegészített szakaszokra. A restaurálás eredményeként a kerámiák szerkezetileg stabilan, gyönyörű élénk színüket, fényüket visszakapva kerültek a felújított állandó kiállításba (25. ábra).

Összefoglalás

Az őskori kerámiákon lévő, esetenként több évtizedes, régi beavatkozások helyreállítása nem kis feladat volt a magas darabszám és a szoros határidők betartása mellett. A fegyelmezett munkavégzésnek köszönhetően sikerült az előregedett ragasztásokat, kiegészítéseket korszerű, időtálló anyagokkal helyettesíteni. A színvonalas restaurálás eredményeként a tárgyak igényes megjelenéssel kerülhettek a tárlókba. A gondosan előkészített, restaurált kerámiák, méltó módon mutatják be Vas megye gazdag őskori leletanyagának sokszínűségét.

¹⁶ Gyártó: H. Schmincke & Co., D-40699 Erkrath. Forgalmazza: Art Export Bova Kft., H-2021 Tahitófalu, Szentendrei út 42.

¹⁷ Gyártó: Pentacolor Kft., H-1103 Budapest, Gyömrői út 86.

Köszönetnyilvánítás

Ez úton szeretnék köszönetet mondani Kőszegi Ádám gyűjteménykezelőnek és Tárczy Tamás régésztechnikusnak (Savaria Múzeum, Régészeti Osztály), hogy segítséget nyújtottak a restaurálás ütemezésében.

Irodalom

- CRONYN J.M. (1996): Szilikátok és a föld anyagából készült leletek. – In: TÍMÁRNÉ BALÁZSY Á. (szerk.): *Régészeti leletek konzerválásának alapjai*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, pp. 101–148.
- FARKAS Cs. (2011): A Dunántúl a rézkorban. – In: FARKAS Cs. (szerk.): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában*. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 61–62. (*Őskorunk* 3)
- FEKETE M. (1985): Előzetes jelentések a vaskezresztesi Diófás-dűlői halomsírok leletmentéséről. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 15: 129–166.
- FEKETE M. (1985): Früheisenzeitliche Hügelgraber. – *Acta Archeologica* 37: 33–78.
- FERENCZ E. (2013): Egy restaurátor naplójából. – *Savaria a Vas Megyei Múzeumok Értesítője* 36: 415–433.
- ILON G. (1996): Az agyagedény készítése és funkciói a neolitikumtól a középkorig. – In: ILON G. (szerk.): *Bevezetés a Kárpát-medence régészetébe*. Szombathely, História Alapítvány, pp. 86–105.
- ILON G. (2004): Helyzetkép az újabb kutatások tükrében. – In: ILON G. (szerk.): *Szombathely őskori településtörténetének vázlata*. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 90–93.
- ILON G. (szerk.) (2007): *Százszorszépek. Emberábrázolások az őskori Nyugat-Magyarországon*. – Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 273 pp.
- KÁROLYI M. (1992): A korai rézkor emlékei Vas megyében. Kisunyom–Nádasdi-tábla. – *Őskorunk* 1: 16–31.
- KÁROLYI M. (2004): Őskori történelmünk déli kapcsolatai. Kőkori és rézkori kultúráink. – In: BARABÁS J. (szerk.): *Napszülöttek. Savaria földjének ősi kultúrái a rómaiak előtt*. Szombathely, Delta Univerzál, pp. 51–141.
- MOLNÁR A. (2011): A Nyugat-Dunántúl a vaskorban. – In: FARKAS Cs. (szerk.): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában*. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 149–151. (*Őskorunk* 3)
- NAGY M. (2011): A Nyugat-Dunántúl a bronzkorban. – In: FARKAS Cs. (szerk.): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában*. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 91–93. (*Őskorunk* 3)
- TÓTH Zs. (2011): A Dunántúl neolitikuma. – In: FARKAS Cs. (szerk.): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában*. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 19–20. (*Őskorunk* 3)
- TÓTH Zs. (2011): Festett kerámia a Lengyeli kultúra kezdetén. – In: FARKAS Cs. (szerk.): *Időcsiga. Újabb eredmények Vas megye őskorának kutatásában*. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, pp. 46–50. (*Őskorunk* 3)

Kelta harcos sírleleteinek restaurálása

Kusztor Gergely

SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary

coostor@gmail.com

Összefoglalás

Az M86-os autópályát megelőző feltárása során, a 9. lelőhelyen előkerült, kelta népcsoporthoz köthető leletek restaurálásakor a legnagyobb problémát a tárgyak rendkívül gyenge állapota jelentette. A kerámiák rossz megtartása és a fémek esetében az előrehaladott korróziós folyamatok nagyon megnehezítették és jelentősen lassították a helyreállítást. A vas alapú tárgyak nagyon kevés fémmaggal rendelkeznek. Az értelmezhető formákat a korrózió őrizte meg, ezért a földes felületi szennyeződések eltávolítása után, kizárólag mechanikus beavatkozásokat lehetett elvégezni rajtuk. Restaurálás közben a vastárgyakat folyamatos epoxigyantás ragasztással és szilárdítással lehetett egyben tartani. Több esetben sikerült szervesanyag maradványokat felfedezni a leleteken és mintát venni belőlük.

KULCSSZAVAK: kelta temetkezés, kelta fegyverek, Hegyfalú, restaurálás

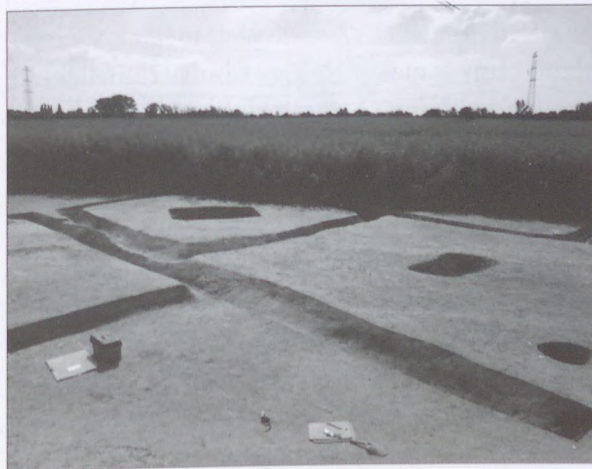
Abstract

Restoration of finds from Celtic warrior's grave. The greatest problems when restoring finds which may be associated with a Celtic ethnic group, unearthed at site 9 during excavations along the route of the M86 motorway, were caused by the extremely weak condition of the objects. The poor state of preservation of the ceramics and the advanced corrosion processes in the case of the metals made restoration very difficult and slowed it down significantly. The iron-based objects have very little metal core. The interpretable forms were preserved by the corrosion, so after removal of the surface soil contamination, only mechanical procedures could be carried out on them. During restoration, the iron objects could be held together by continuous epoxy resin adhesion and solidification. In several cases, remnants of organic materials could be discovered on the finds, and samples taken of them.

KEYWORDS: Celtic burial, Celtic weapons, Hegyfalú, restoration

Bevezetés

2012-ben az M86-os autópályát megelőző feltárása során több történelmi korszak és többféle etnikum nyomait is felfedezték. A régészek¹ Hegyfalú határában található 9. lelőhelyen kelta népcsoport négy-szögletes árokkeretes sírokból álló temetőjére bukkantak (1. ábra). A terület történelmi feldolgozása jelenleg is zajlik, a sírok a *La Tène* B2–C1 periódusai² közé keltezhetők. Jelen írás témájául szolgáló, 2013 májusában felszínre került 35–45 éves férfi sírját számos melléklettel látták el. A csontvázas temetkezés egyik érdekessége, hogy a koponyán lékelés (=trepanálás) nyomai fedezhetők fel (TÓTH 2015).³

1. ábra. A feltárási helyszín (Fénykép: Kiss Ernő Csaba)

Figure 1. The excavation site (Photo: Csaba Ernő Kiss)

¹ Az ásatásvezető Hornok Péter régész volt.

² Hornok Péter szóbeli közlése nyomán.

³ A vázcsontok vizsgálatát Tóth Gábor (Nyugat-magyarországi Egyetem, Savaria Egyetemi Központ, Szombathely) végezte.

2. ábra. A műhelybe került kerámiák (Fénykép: Ferencz Eszter)
 Figure 2. The ceramics taken to the workshop (Photo: Eszter Ferencz)

3. ábra. A helyreállított peremszakasz (Fénykép: Ferencz Eszter)
 Figure 3. The restored rim section (Photo: Eszter Ferencz)

Tárgyak állapota

Az edénytöredékek (7. melléklet) mellett, több vas alapú tárgy is előkerült. Egy fibula (2. melléklet), egy lándzsahegy (3. melléklet) a hozzá tartozó lándzsavéggel (6. melléklet), egy kard (5. melléklet), valamint egy nagyobb méretű szegecs (körülbelül 5 cm átmérőjű fejjel) (4. melléklet). A sírban tojáshéj (1. melléklet) maradványait találták a régészek, melyeket még nem azonosítottak, vizsgálatuk jelenleg folyik.

A sírban talált kerámiatöredékek meglehetősen rossz állapotban voltak. Egy összefüggő peremszakasz földdel, a többi darab a sír bontása nyomán szórványként került a restaurátorműhelybe (2. ábra).

A fémtárgyak esetében a legnagyobb problémát a vas alapú leletek állapota és az előrehala-

4. ábra. A tál töredékei (Fénykép: Ferencz Eszter)
 Figure 4. Fragments of the bowl (Photo: Eszter Ferencz)

dott korróziós folyamatok jelentették. Nem volt lehetőség a fémig történő tisztításra, hiszen a tárgyak elvesztették volna formájukat és az általuk hordozott információk egy részét, valamint a helyenként talált szervesanyag-maradványok is megsemmisültek volna. Nagy segítséget jelentett a helyreállítás során, hogy a tárgyakat „in situ” vették fel,⁴ majd a restaurátorműhelyben, kontrollált körülmények között bontottuk ki őket.

Tisztítás, helyreállítás

Sajnálatos, hogy a restaurálás során⁵ nem lehetett teljes edényeket összeépíteni. Sikeresült viszont helyreállítani egy nagyobb méretű urna peremrészét (3. ábra). A válogatáskor kiderült, hogy a töredékek között egy barna színű tál (4. ábra) darabjai is vannak, de sajnos a sok hiány miatt ezeket sem lehetett összeépíteni. A töredékeket, meggyengült állapotuk miatt, acetonnal oldott Paraloid B72 műanyaggal kellett szilárdítani.

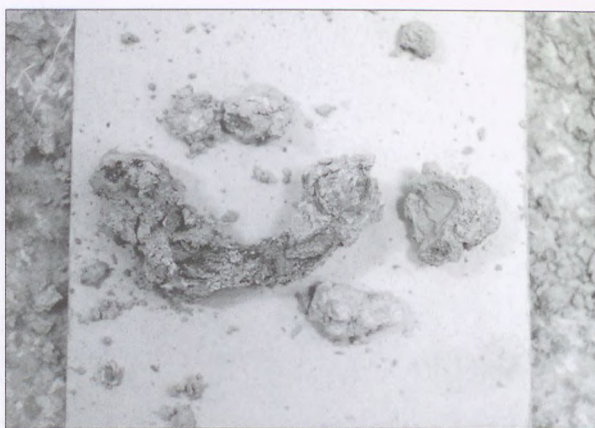
A féMLELETEK esetében szerencsésnek mondható, hogy előkerülési állapotukban rögzítetten kerültek a restaurátorműhelybe, majd ott történt a kibontásuk. A kard kivételével a tárgyakat a helyszínen, egyik oldalukon Paraloid B72 műanyaggal átitatott gézlapokkal, ideiglenesen megerősítettük, hogy biztonságosan szállíthatók legyenek. A restaurálás előtt a textilmerevítéseket acetonnal segítségével könnyedén le lehetett oldani,

⁴ A leleteket Kiss Ernő Csaba fém szakrestaurátor emelte ki az ásatás során.

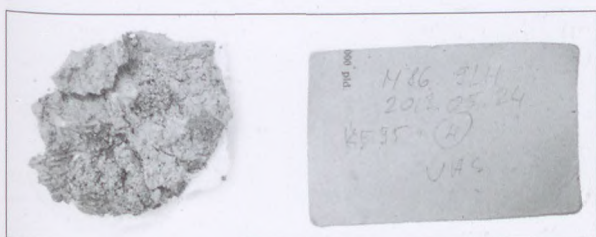
⁵ A kerámia tárgyakat Ferencz Eszter szilikátrestaurátor-művész restaurálta.

5. ábra. A fibula restaurálás előtt
Figure 5. The fibula before restoration

6. ábra. A fibula restaurálás közben
Figure 6. A fibula restaurálás közben

7. ábra. A szegecs műhelybekerülési állapota
Figure 7. Condition of stud when arriving in workshop

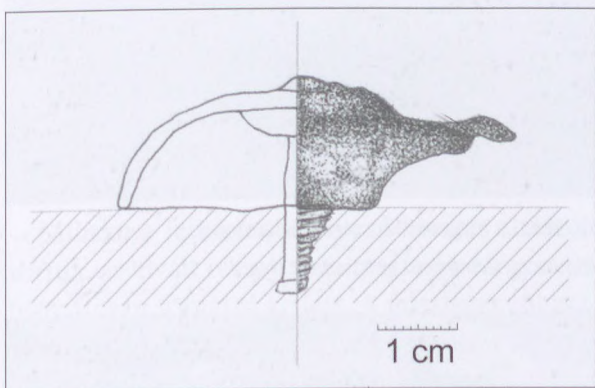

8. ábra. A részlegesen kiegészített szegecs
Figure 8. The partially supplemented stud

majd a földes szennyeződések mechanikus és desztillált vizes eltávolítása következett. A már említett előrehaladott korróziós folyamatok miatt vegyszeres tisztításra nem volt lehetőség, ezért a tárgyaknak a korrózió által megőrzött formáját kellett megtartani. A leleteken lévő rengeteg törés, repedés miatt, elkerülhetetlen volt ragasztóanyag használata. Nemcsak a konkrét törések rögzítése vált szükségessé, hanem a láthatóan meggyengült részek stabilitását is meg kellett oldani. Erre a célra megfelelő megoldásnak a Devcon⁶ márkanévű, kétkomponensű, ötperces epoxigyanta bizonyult. A ragasztóanyagot anyagában földfestékkel színeztük, hogy a tárgyak a tervezett csersavas kezelés után esztétikailag egységesebb képet kapjanak.

A vasfibula (2. melléklet) nagyon kevés fém maggal, rossz állapotban került felszínre (5. ábra). Sajnos a tű a földben teljesen elpusztult, egyéb részei pedig összekorrodálódtak, törékennyé váltak (6. ábra). Statikailag szükségessé vált a műanyag szilárdítás a már jól bevált epoxigyantával.

A 4-es számú mellékletként felvett szegecs (7. ábra) szerepe jelenleg ismeretlen. Formájának

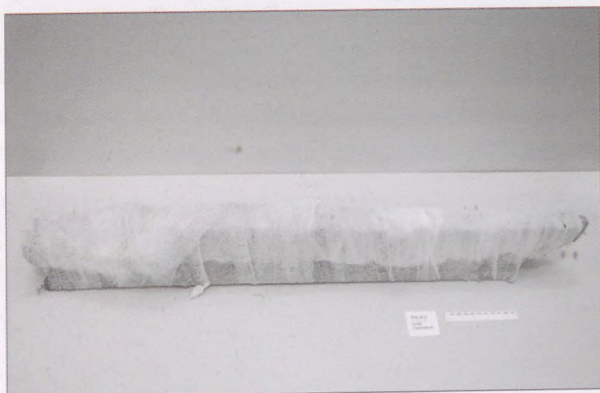

9. ábra. A szegecs rajza a feltételezett funkciójában
Figure 9. Drawing of the stud in its presumed function

könnyebb értelmezhetősége miatt anyagában színezett műanyaggal kapott részleges kiegészítést (8. ábra). Talán a koporsón tölthetett be díszítő funkciót (9. ábra). Belső felén szén- és famaradványokat sikerült megőrizni és a későbbi vizsgálatokhoz mintát venni belőlük.

⁶ Hivatalos magyarországi forgalmazó: G-Bush Kft., Budapest.

A kardot földlabdával együtt, egy falécen, gézzel körbetekerve vettük fel (10. ábra). Ez megfelelő tartást biztosított a tárgynak, hogy sérülések nélkül szállítható legyen. A feltételezhető egyéb alkatrészek rögzítésére – a többi lelettől eltérően – csak helyenként kellett ragasztóanyagot (5%-os, acetonban oldott Paraloid B72) használni az ásatáson (11. ábra). A gézlapok eltávolítása után itt is

10. ábra. Az „in situ” kard

Figure 10. The sword “in situ”

mechanikus és desztillált vizes tisztítás következett. Célszerű volt először a kard egyik oldalát helyenként epoxigyantával megerősíteni (12., 13. ábra), hogy utána biztonsággal leemelhető legyen a földlabdáról. Itt már nyilvánvalóvá vált, hogy a továbbiakban a kardot a hüvelyével együtt, egyben kell kezelni, mert az előrehaladott korrózió miatt nem lehet elválasztani azokat egymástól.

11. ábra. A kard tartozékainak rögzítése

Figure 11. Fixing the sword accessories

12. ábra. A megerősített részek a kardon 1.

Figure 12. Reinforced parts on the sword 1

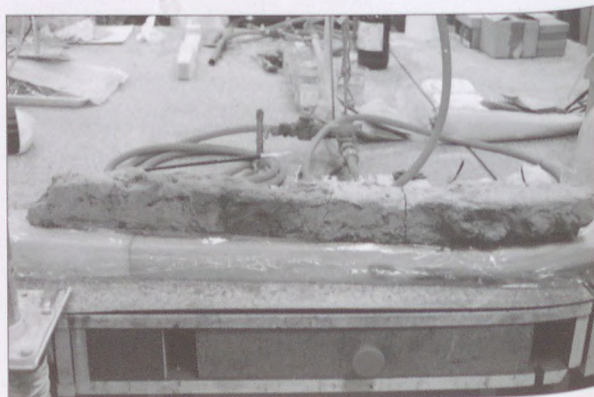
13. ábra. A megerősített részek a kardon 2.

Figure 13. Reinforced parts on the sword 2

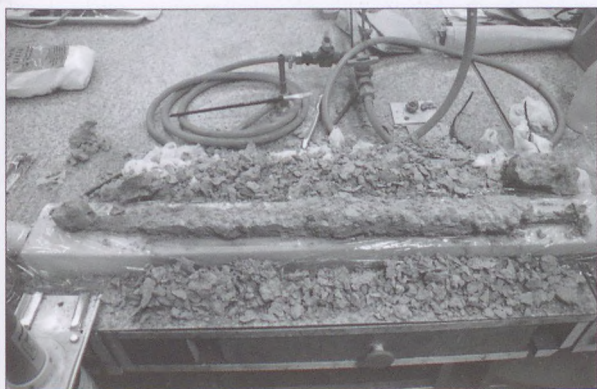
14. ábra. A tartozékok, kibontás közben

Figure 14. The accessories, during dismantling

15. ábra. Az átfordított kard

Figure 15. The sword after turning over

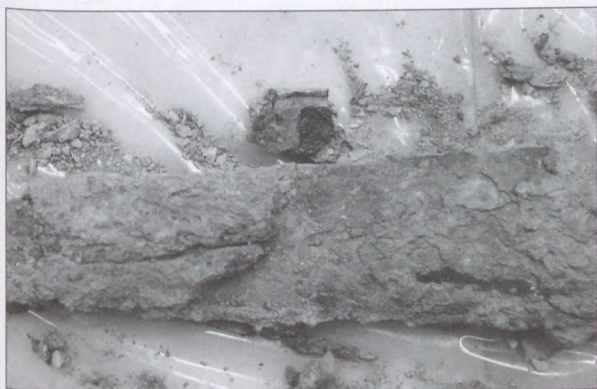
16. ábra. A kard tisztítás közben

Figure 16. The sword during cleaning

17. ábra. A szegecs a markolaton

Figure 17. The stud on the hilt

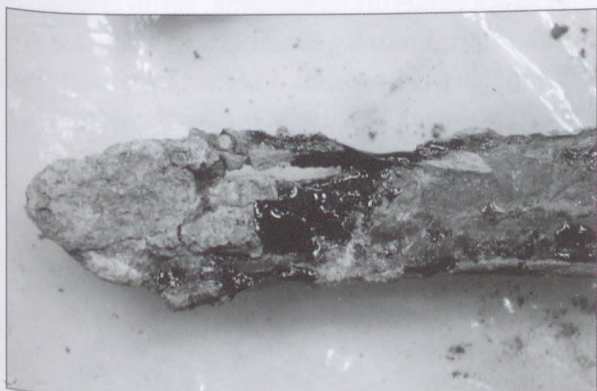
18. ábra. Szegecs a hüvelyen

Figure 18. Stud on the scabbard

19. ábra. A szétesett kardkoptató

Figure 19. The locket, fallen apart

20. ábra. Kardkoptató ragasztás/kiegészítés közben

Figure 20. Locket during bonding/filling

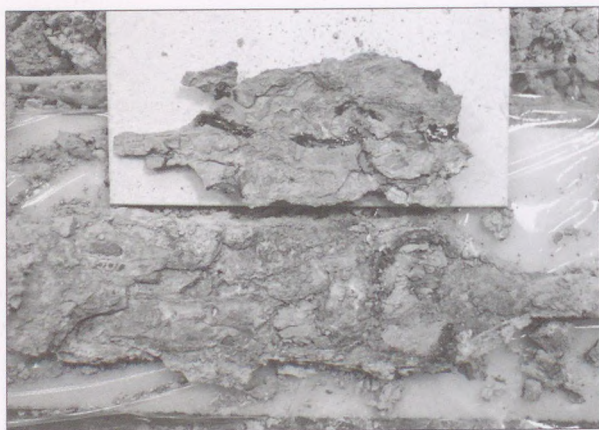
Miután a törött, repedezett részeket rögzítettük, a Paraloid B72-vel ragasztott tartozékokat kiemeltük a földből (14. ábra). Ekkor derült ki, hogy két töredékes vaskarikáról és egy kisebb bronzkarikáról van szó, melyek feltételezhetően a kard felfüggesztésére szolgáltak. A lécről eltávolítva, földdel együtt történt az átfordítás (15. ábra), majd a már említett módú tisztítás (16. ábra).

Ezen az oldalon nyomokban fellelhető díszítés került elő, valamint a markolaton egy (17. ábra) és a hüvely alsó részén két díszszegecs (18. ábra). Ezeket először ki kellett bontani a korróziós termékekből, majd utólag, konzerválás után lehetett visszarakasztani a felületre.

Miután a felületi szennyeződésekeltávolítottuk, az elvált részek rögzítéséhez a tárgyat folyamatosan forgatni kellett. A felesleges ragasztóanyagot mechanikusan (szikével, kézi marokcsiszolóval) lehetett eltávolítani.

A kardkoptató sajnos a többi részénél is rosszabb állapotban maradt meg, több darabra szétesett (19. ábra). A jó megtartás eléréséhez helyenként agro fátolfólia alátámasztást kellett használni a ragasztásokhoz (20. ábra). Sajnos a formáját nem lehetett teljesen helyreállítani.

A két markolatlezáró fül eredeti kialakítása sem volt egyértelmű. A földben, az átalakulási folyamatoknak köszönhetően, alakjukat elvesztették, deformálódtak, ezért így kerültek megőrzésre.

21. ábra. Fa maradványok a hüvelyben
 Figure 21. Wood remnants in the scabbard

22. ábra. A lándzsacsúcs restaurálás előtt
 Figure 22. The spearhead, before restoration

23. ábra. A lándzsavég restaurálás előtt
 Figure 23. The spear end, before restoration

A tárgy tisztítása során, a hüvely belső felén (a kard markolat felőli részén, a megmaradt díszítés alatt) fa maradvány került elő (21. ábra), melyből mintát vettünk a későbbi vizsgálatokhoz.

Feltételezhető, hogy a lándzsacsúcs (3. melléklet) és a lándzsavég (6. melléklet) összetartoznak (22., 23. ábra). Mindkét tárgy belső részén famaradványokat találtunk, melyekből mintát vettünk, így egy későbbi anyagvizsgálat bizonyíthatja, vagy cáfolhatja a feltevést. Amennyiben ezek a helyükön maradtak a sírban, a fegyver hossza 183 centiméterre tehető. Ezeket a melléketeket szintén anyagában színezett gyantával ragasztottuk és erősítettük meg.

Konzerválás, felületkezelés és csomagolás

A szegecs (4. melléklet) belső felét leszámítva (a rajta lévő szén és fa maradványok miatt) a tárgyak 25%-os csersavas felületkezelést, majd az összes lelet egy 5%-os, acetonban oldott Paraloid B72 védőbevonatot kapott, mely megakadályozza a további korrodálódásukat, valamint rögzíti az átalakult részeket (24–30. ábra).

A sírból előkerült fémtárgyak, sérülékeny állapotuk miatt, különleges tárolási és szállítási körülményeket igényelnek. Ezért saját, a leletekre szabott dobozok készültek, formára alakított habosított polisztirol alátámasztással (31. ábra).

24. ábra. A restaurált kard 1.
 Figure 24. The restored sword 1

25. ábra. A restaurált kard 2.
 Figure 25. The restored sword 2

A hüvely díszítése

A nagyszámú analóg tárgy alapján (SZABÓ 1971, 2005; HARDING 2007; KRAMER 2008) feltételezhető volt, hogy a sírból előkerült kardon díszítéssel találkozhatunk. Erre egyértelműen a hüvelyen lehetett számítani, ezért annak tisztítása rendkívül körültekintően történt. Ennek köszönhetően

26. ábra. A kard tartozékai restaurálás után
Figure 26. The sword accessories after restoration

29. ábra. A restaurált fibula
Figure 29. The restored fibula

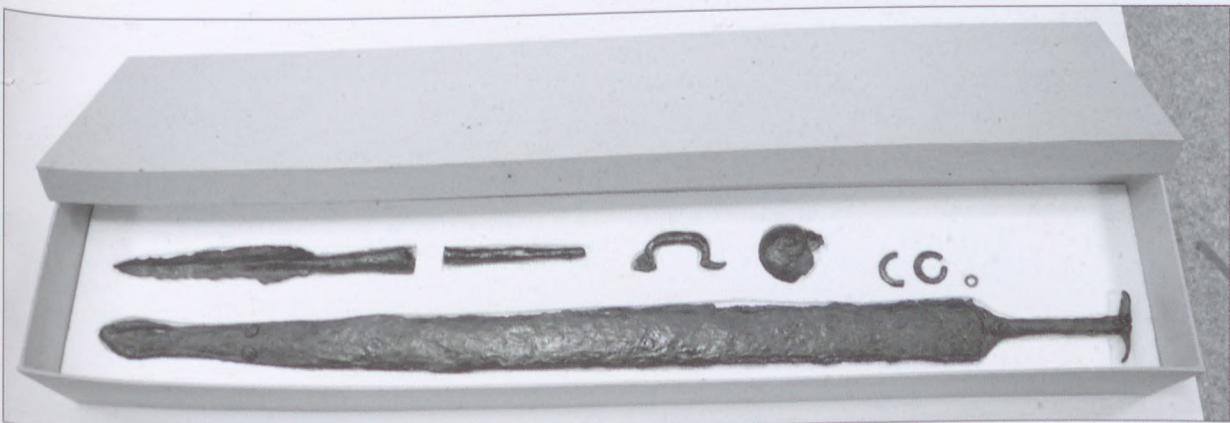
27. ábra. A lándzsacsúcs restaurálás után
Figure 27. The spearhead after restoration

28. ábra. A lándzsavég restaurálás után
Figure 28. The spear end after restoration

30. ábra. A restaurált szegecs
Figure 30. The restored stud

31. ábra. A szállításra kész leletek
Figure 31. The finds ready for shipping

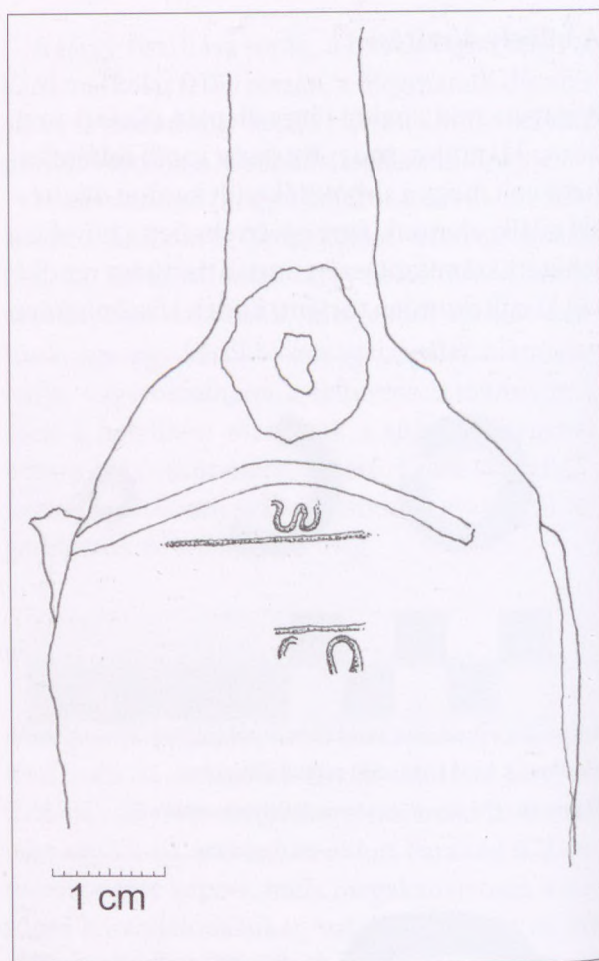
a hüvely torkolat felőli részén sikerült nyomokban mintát felfedezni (32. ábra). Sajnos a tárgy állapota nem tette lehetővé, hogy teljes egészében láthatóvá váljon a díszítés. A korrózióban kirajzolódó vonalakról azonban megállapítható volt, hogy domborítással alakították ki őket

Összefoglalás

Az előrehaladott korrózió miatt a restaurálás során nagyon aprólékosan és körültekintően kellett eljárni. Az analógiák alapján feltételezett díszítést szerencsére sikerült legalább nyomokban megővni. Ez nagyon lelassította a munkát, de örömteli a hordozott információ megőrzése. Várhatóan a szervesanyag-maradványok vizsgálata további adatokhoz juttatja a kutatókat.

Irodalom

- HARDING D.W. (2007): *The Archaeology of Celtic Art*. – London, Routledge, 301 pp.
- KRAMER D. & BURBÖCK O. (Hrsg.) (1998): *Die Zeit der Kelten. – Beiträge zur steierischen Vor- und Frühgeschichte und Münzkunde, Kleine Schriften 18*, 116 pp., Graz, Landesmuseum Joanneum.
- SZABÓ M. (1971): *A kelták nyomában Magyarországon*. – Budapest, Corvina, 86 pp.
- SZABÓ M. (2005): *A keleti kelták. A késő vaskor a Kárpát-medencében*. – Budapest, L'Harmattan, 211 pp.
- TÓTH G. (2015): *Kelták – A La-Tène kor embere. – A Nyugat-magyarországi Egyetem Tudományos Közleményei, Természettudományi Füzetek 13*, 24 pp. Szombathely, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó.

32. ábra. Az előkerült minta a hüvelyen

Figure 32. The emerged pattern on the scabbard

eseményleltár

INVENTORY OF EVENTS

Megnyitóbeszéd a Savaria Múzeum Változó kultúrák a változó tájban című új állandó kiállítása őskori részéhez¹

V. Szabó Gábor

ELTE-BTK RÉGÉSZETTUDOMÁNYI INTÉZET
H-1088 Budapest, Múzeum krt. 4/B., Hungary
vasagab@gmail.com

Tisztelt Közönség, Kedves Vendégek!

A régészet viszonylag fiatal tudományág. Szervezett keretek között végzett feltárásokkal és a tárgyak közzétételének igényével csak a 19. század kezdetétől találkozhatunk. Az ipari forradalom először Nyugat-, majd Közép-Európa tájait alakította át visszafordíthatatlanul: a vasútépítések, folyószabályozások nemcsak a természeti környeze-

tet változtatták meg és rombolták, hanem a kulturális tájat is átalakították, megsemmisítve a múlt tájba simuló emlékeit: sírhalmokat, ókori falakat, földvárakat, urnatemetőket. A múlt emlékeinek ez a szemmel látható felszámolása és a 19. században kibontakozó nacionalizmus, az akkortól meginduló polgárosodás, a szélesebb rétegek körében addig szinte ismeretlen szabadidő megjelenése adja a háttérét az új tudomány létrejöttének.

Újkőkori kézművesség emlékei (Fénykép: Kőszegi Ádám)

¹ Elhangzott 2015. október 1-én.

Rézkori településtípusok bemutatása (Fénykép: Kőszegi Ádám)

A régészettudomány kialakulását tehát egyfajta társadalmi igény teremtette meg, és ezek az elvárások jelen vannak napjainkban is – hol nyomasztólag, hol megtermékenyítően – a régészet megítélésénél. A régészeti tárgyak gyűjtése az ókori Mezopotámia uralkodóinál bizonyítható először, azóta a gyűjtemények létrejöttét zömében esztétikai, ideológiai és presztízs szempontok határozzák meg.

De mi is az elvárás a régészettől a 2000-es években? Ahhoz, hogy a tudományunkra költött közpénzek mennyiségét, az új régészgenerációk felnevelését igazolni tudjuk közösségünk előtt, meg kell határoznunk, mit tesz hozzá ez a tudomány akár pragmatikus szempontokat vizsgálva is egy adott kisközösség, egy város, egy régió vagy egy ország jobbításához, élhetőbbé tételéhez? Érdemes-e ásatásokra, kiállításokra költeni egy olyan országban, ahol újra gyerekek éheznek, ahol a megfizetetlen, túlterhelt tanároknak kell felkészíteni egy felgyorsult, versenyszellemtől áthatott világ kihívásaira a válaszolni nem tudó, le-

morzsolódó családok gyermekeit, ahol a konstruktív elmék a nyugati világ centrumaiba vándorolnak, ahol látványosan pusztul egy páratlan ökoszisztéma eddig helytel-közzel megőrzött rendszere?

Véleményem szerint még egy ilyen elemeire bomló világban is van helye ennek a tudománynak – és azt gondolom, ennek a kiállításnak erről a fontos szerepről kell meggyőznie a tárlók labirintusát végigbolyongó nézőt.

Mit sugall hát a most megnyíló kiállítás, milyen szerepe lehet a régészetnek – különösen az írott forrásokat teljesen nélkülöző ősrégészetnek – mai világunkban?

Az ősrégészet egyik legfontosabb feladata az, hogy a történetéről, életstratégiájáról írásos forrással nem rendelkező generációk felé kommunikációs csatornát nyisson. Több száz nemzedék érintett ebben, akik hatalmas tapasztalati tőkét halmozhattak fel életük során – amely tapasztalat azonban szinte nyom nélkül oldódott fel az évezredek során, elveszve a szóbeli hagyomány törekeny rendszerében, a harcokkal, járványokkal, vándorlásokkal felkavart történelemben.

Vas megye területén az első emberek kb. 7000 éve jelentek meg és a rómaiak mind írásos, mind tárgyi forrásokkal már jól megvilágított kolonizációjáig 5000 éven át alakították, formálták vérrükkel és izzadságukkal ezt a tájat. Az első emberek az újkőkor telepesei voltak: közösségeik 7000 éve fedezték föl a Gyöngyös és a Répce kanyargó völgyében a legjobb termőtalajokat és legelőket, találtak rá a Vasi-Hegyhát dombjai közt a legtisztább vizű forrásokra és alakítottak ki az Őrség mindent beborító erdőóceánjában művelhető irtásföldeket. Jelentős változást a 2. évezred bronzkori harcos parasztjainak klánjai hoztak a táj arculatában: máig álló földvárakat emeltek a Kőszegi-hegységben és annak peremén, kis közösségeik tanyái és az azokhoz kapcsolódó urna-temetők soha nem látott sűrűségben szállták meg a gabonatermesztésre alkalmas és marháiknak legelőt adó völgyeket. Ezt követően a vaskor kezdetén bolydult föl újra a táj. Az első évezred elején a közösség soha nem látott gazdagságú elit rétege tűnt fel az alpi hegyek lábainál: vezetőik már-már valóságos királyokként, családjaikkal és

kíséretükkel kis várakban, csarnokszerű házakban éltek, dinasztiai kőből épített sírkamrákat rejtő halmokba temetkeztek.

Ezekre az alapokra – egy már kolonizált, szántókkal, legelőkkel, építményekkel tagolt, ember alakította tájban – telepedett a tájat radikálisan átformáló római birodalmi gépezet. A építkezések, útépitések, forrásfoglalások során előkerülő őskori sáncok, sírhalmok és titokzatos építmények már számukra is a legendák kódjába vesző ősi népek, mitikus lények hagyatéka lehetett.

Ezt, a rómaiakat megelőző öt évezred sikereit és kudarcait magába foglaló világot szólítja meg az ősrégészet. Mi, régészek kommunikálni próbálunk ezekkel az elsüllyedt, de a tájban mindmáig fennmaradó, nyomokat hagyó emberekkel, közösségekkel.

Mit kérdezhetünk tőlük, és milyen válaszokat várhatunk a rég föld alá került emlékeiktől?

2014-ben a világ egyik vezető régészeti folyóiratában, az *American Archeology*-ban jelent meg az a fontos tanulmány, amely összefoglalta, hogy a régészet hogyan járul hozzá társadalmunk alakításához, a globális problémák megoldásához –

egyáltalán, melyek azok a kérdések, amelyeket feltehet, és amelyekre választ is várhat? Az ott megfogalmazott kérdések zöme itt, a Kárpát-medence nyugati csücskében is aktuális, közülük csak néhányat említenék meg – olyanokat, amelyek a mai életünk során is megválaszolatlanok, holott a jövőnk múlhat a velük kapcsolatos helyes stratégia kialakításán:

A táj térbeli és materiális átalakítása hogyan befolyásolja a társadalmi folyamatokat? Gondoljunk csak a neolitikus földművelők tájformáló tevékenységére: hogyan alakították az első telepések a tájat számukra optimálisra, illetve hogyan változtatta meg a természeti környezet a délről és keletről érkező embercsoportokat?

Hogyan emelkednek ki a vezetők, hogyan tartják fenn hatalmukat és alakítják át a társadalmat? Miért és hogyan alakul ki, marad fenn, nő, illetve tűnik el a társadalmi egyenlőtlenség?

Ennek kapcsán felmerülhet a kérdés bennünk: hogyan alapozta meg hatalmát, egy magát olyan látványos építményekkel definiáló elit, amelyet vidékünkön a vaskeresztesi tumulusok jelenítenek meg? Egy-két generáció után miért szűnt

Bronzkori fazekasság termékei (Fénykép: Kőszegi Ádám)

meg ez a temetkezési forma és miért nincs ilyen látványos nyoma a rá következő periódus (HaD időszak) vezető rétegének?

Fellelhetők-e a jelei a közelgő összeomlásnak vagy súlyos hanyatlásnak?

Milyen okok miatt hagyták el lakói a vaskor végén az akkor már csaknem ezer éve benépesült veleimi Szent Vid-hegy erődtített települését, az évszázadok óta lakott hegyoldalt?

Mi az oka a migrációnak, az elvándorló csoportok közül miért tartják fenn egyesek identitásukat és mások miért nem?

A térségben a régészeti eszközökkel megfogható, leglátványosabb migrációs esemény talán a kelta jellegű anyagi kultúrát hordozó közösségek Kr. e. 4. század elején történő megjelenése. Hogyan kerültek ide ezek a csoportok, tartották-e a kapcsolatot azokkal a nyugati közösségekkel, amelyekből kiszakadtak, milyen viszonyban voltak a helyben talált csoportokkal? Részt vettek-e a Kr. e. 4. és 3. század nagy katonai vállalkozásaiban és visszatértek-e Vas megyei kiindulási helyükre?

Ezekből a kérdésfelvetésekből is látszik, hogy a régészet ma már jóval több, mint a történettudomány egyik segédtudománya. Önálló diszciplínaként az archaikus ember tárgyi kultúráját, gondolkodását, túlélési technikáit őrzi meg és közvetíti a jelennek, hibáikat és sikereiket konzerválva inspirálhatja a ma élőket.

A múlt tapasztalatait újra élővé változtató tudománynak létezik egy másik, legalább ennyire fontos szerepe is: feladata, hogy a felszínre hozott információkat ne csak értelmezze, hanem képes legyen a ma élő emberek lehető legszélesebb köre számára emészthetővé, befogadhatóvá tenni. Képes legyen szórakoztatva elgondolkodtatni, kataritikus élményt nyújtva igazolni azt, hogy megéri védeni és megmenteni régészeti kincseinket. Mindezek mellett – kerülve a didaktikus módszereket – tudjon finoman tanítani és nevelni a kultúrtáj megőrzésének fontosságára, a sokszínűség, a változatosság elfogadására és megőrzésére, a kíváncsiság fenntartására.

A most megnyíló kiállítás példaértékű érzékenységgel és finomsággal, komoly szakmai rutinnal és a valóság spekulációmentes tiszteletével, de az egyéni narratívák felvállalásának bátor-

ságával felel meg a kihívásoknak. A múzeumi rak-tárak polcairól kiemelt, halott tárgyakat olyan összefüggésekbe helyezi, ami a történeti múltat már az első lépések után magával ragadó, ör-vénylő mesévé változtatja.

A bejáratból sötét világba lépünk (emlékezzünk csak Thomas Mann szavaira a múlt mélységesen mély sötét kútjáról), de a tárlók közt haladva szemünk láttára kezd oszlani a homály. Fényes kis tárlók világítják meg egyre több és több pontját a sötétlő múltnak: újkőkori szimpóziumba csöppenünk, időtlen tekintetű, kozmikus hatalmakat megidéző rézkori agyagszobrok között járunk, a halál arcai villannak ránk. Középső bronzkori főnökök szigorú rituálék által szabályozott temetkezéseiből, tapintható közelségbe kerülnek textilek (őskori halotti leplek, gabonát rejtő zsákok, viharvert szőttesek), szinte érezni a nehéz szövetek illatát. Majd fémművesek kéniszagú, bronzillatú műhelyét járjuk (éreztek már a bronz különös, fémességű illatát?), másutt nyílzápor zúdul ránk, a kardjukba szerelmes kelta harcosok rohamába keveredünk. Ősi rituálék idéződnek meg: a föld termékenységéért könyörgő véres rézkori áldozatot láthatunk, az istenek előtt is kérkedő, áldozati adományaik gazdagságával egymással versenyre kelő bronzkori klán vezérek kincseit csodáljuk, egy kora vaskori kis paraszti közösség aratási ünnepe során földbe rejtett hálaadó adományát csomagolhatjuk ki újra, majd a kelta harci főnök sértetlenségét idéző varázslattal szembesülhetünk.

Ahogy déd- és ükapáinktól, úgy tanulhatunk több ezer éves ősainktól is: az aszalni való és a cefrébe alkalmas, vagy télire elteendő almák közti különbséget, a hajdinavetésre alkalmas talajok kiválasztásának képességét, a rovar által nem járt gesztenyegerenda bárdolásának módszerét, de talán még fontosabb dolgokat is. A tájjal való harmonikus együttélést, a halál elfogadását és rituálékkal való oldását, az élet tiszteletét vagy a más kultúrák iránti nyitottságot, az idegenek befogadásának sikeres stratégiáit. És tanulhatunk a hibáikból is: láthatjuk a közösségek közti rivalizálás mindent felemészítő gőgjét, a magukba forduló csoportok bűnét és lassú degradálódását, a táj felelőtlen felélését, az erdők kiirtását és a vizek elszennyezését.

Vas megye egészen különleges szeglete hazánknak és a Kárpát-medencének. Örök kettősség rejtőzik benne: az őskortól kezdve egyszerre kapcsolódik a legfejlettebb európai térségekhez, és egyszerre őrzi meg a legarchaikusabb világot. A rajta keresztül futó ősi útvonalaknak köszönhetően folyamatos kapcsolatot tart a mediterrán és alpi vidékek már az őskor folyamán is kiemelkedő innovációs centrumaival, mindezek mellett eldugott völgyeiben, erdeiben, forrásligeteiben, ősi növénytársulások, archaikus szokások és épületek őrződnek meg akár napjainkig is. Nézzük csak meg a cáki pincesor zsúpfödeles boronafalú épületeit – hasonló kivitelűek lehettek a velemi hegy bronzkori házai is. Gondoljunk csak a térségben máig erősen jelen lévő Mária-kultuszra, amelynek rétegei alatt az ősi anyaistennők tisztelete sejlik fel úgy, mint a hasonlóan archaikus hagyomány a góri szőlőhegy végében emelt jégeső ellen óvó szentek kápolnáinak létrehozásában is. Egykor így óvhatták vetéseiket és gyümölcsöseiket a viharistenségeknek emelt bálványok állításával, vagy áldozati együttesek elrejtésével a bronz- és vaskori földműves közösségek.

A vasi táj e varázslatos, a múlt mélységeibe gyökerező kettőssége bővülte meg és tette megszálott kutatójává régészek generációit. Kezdődött mindez a velemi lelőhelybe szerelmes Miske Kálmánnal, aki családi birtokai jóvedelmét fordította ásatásaira és azok európai igénnyel kivitelezett publikálására. Innen indult az európai bronzkor híres kutatója, Mozsolics Amália is, aki a régészeti munkák mellett fontosnak tartotta, hogy a falvakat járva összegyűjtse szülőföldje, a Vasi-Hegyhát boszorkányairól és táltosairól még fennmaradt hagyomány elemeit. Az elkötelezett, a tájjal szinte szerelmes összefonódásban élő kutatók közé tartozó Ilon Gábor, aki már-már önpusztító lendülettel a legendák sorába emelve magát vallatja, kutatja ennek a vidéknek az őskori kultúráit. Megbővülte ez a táj Bándi Gábort is, aki az 1980-as években egy akkor kiemelkedően modern szemléletű régészeti kiállítást rendezett Vas megye őskori régészeti anyagából. Bándi és régész társai, a séi újkőkori települést feltáró Károlyi Mária és a velemi ásatásokban részt vevő, a vaskeresztesi halomsírokat kiváló publikációban közlétező Fekete Mária kiállítási koncepcióját, a tudós elődök által

Vaskori halomsír bemutatása (Fénykép: Kőszegi Ádám)

létrehozott látványvilágot és narratívát a jelenlegi új kiállítás rendezői is tudatosan vállalták alapkoncepciójának kidolgozásakor.

Ennek köszönhetően alkotja az új kiállítás gerincét a séi újkőkori falu, a velemi bronzkori erődített település és a vaskeresztesi vaskori fejlődési temetkezés, ám mindez kibővült az elmúlt harminc év ásatásainak anyagával és a 21. század vizuális igényeinek megfelelő látványvilággal. Ez a harminc évnyi régészet ezerszer színesebb világot mutat, hiszen az eltelt időben – a nagyfelületű megelőző feltárásoknak köszönhetően – információk tömegé tágitotta ki horizontunkat az őskori világra. Az a kép, amit Bándi Gáborék három színnel festettek meg, most száz árnyalattal áll össze. Ám a legizgalmasabb az, hogy már most tudjuk, a valóság színkavalkádjától még ez is messze áll, hiszen 30–40 év múlva a jelenlegi színgazdagság is csak szürke vázlatnak tűnik az addigra felhalmozott tudáshoz képest.

Visszakanyarodva a bevezetőben leírtakhoz, arra kérem a tisztelt közönséget, hogy a kiállítás megtekintése után tegye fel magának az imént el-

hangzott kérdéseket: érdemes-e társadalmunknak pénzt költeni a régészetre? Nyújthat-e aktuális tanulságot 5000 év hagyománya mai világunk megértéséhez? Kikapcsol-e bennünket néhány percre varázstalanított világunkból az az út, amelyen a kiállítás megalkotói végigvezetnek bennünket?

A rendezők mindent megtettek azért, hogy igennel válaszolhassunk ezekre a kérdésekre. Tárgyakat mutatnak be olyan módon elrendezve, hogy a teremtő fantázia tovább szőheti az általuk sugallt történeteket. Rengeteg lehetőség rejlik ebben a kiállításban: múltat idézhetünk benne, ugyanakkor új és új történeteket alkothatunk a képzelet és valóság szegélyén egyensúlyozva, utat nyithat a játszva tanulásra, és pusztán lenyűgözhet a kiállított tárgyak esztétikumával, titokzosságával...

...és végezetül kíváncsivá tehet bennünket a tárgyak mögött rejlő titkokra, mindezt úgy, hogy nem esik a spekuláció, a ma oly divatos ezoterikus megközelítés hibájába: a bennünket körülvevő világ varázslatos szépségére és igazságára oktat.

Eseményleltár, 2015

Kósi Anita¹, Tanai Ibolya² & Tóth Kálmán³

¹ISEUM SAVARIENSE RÉGÉSZETI MŰHELY ÉS TÁRHÁZ
H-9700 Szombathely, Rákóczi Ferenc u. 6-8., Hungary
kosi.anita@gmail.com

²SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
tanai.ibolya@savariamuseum.hu

³SAVARIA MEGYEI HATÓKÖRŰ VÁROSI MÚZEUM
H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9., Hungary
toth.kalman@savariamuseum.hu

Kiállítások

2015. január 21.

A *pillanat relatív igazsága* címmel nyílt meg Benkő Sándor fotóriporter kiállítása a Szombathelyi Képtárban. A rendkívüli érdeklődés mellett tartott megnyitón dr. Puskás Tivadar polgármester méltatta Benkő Sándor munkáját, majd Csapláros Andrea múzeumigazgató mondott köszöntőt. A fotóriporter eddigi munkásságának keresztmetszetét adó kiállítást Szilárdi Béla festőművész nyitotta meg. Az alkalmat Sziráczy Rita és Rumi Edina kislányaikkal közösen előadott *Léleklánc* című performansza színesítette. A kiállítás kurátora Reczetár Ágnes.

Benkő Sándor *A pillanat relatív igazsága* című kiállítása. Szombathelyi Képtár, 2015. január 21.

2015. február 12.

A Magyar Természettudományi Múzeum *Végtelen sokféleség – A rovarok birodalma* című vándorkiállítása mutatkozott be a Savaria Múzeumban. A megnyitón dr. Puskás Tivadar polgármester és Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntője után dr. Korsós Zoltán, a Magyar Természettudományi Múzeum főigazgatója ajánlotta az érdeklődők figyelmébe a rovarok változatos megjelenését, életmódját bemutató kiállítást. A kiállítás kurátora dr. Vig Károly.

dorkiállítása mutatkozott be a Savaria Múzeumban. A megnyitón dr. Puskás Tivadar polgármester és Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntője után dr. Korsós Zoltán, a Magyar Természettudományi Múzeum főigazgatója ajánlotta az érdeklődők figyelmébe a rovarok változatos megjelenését, életmódját bemutató kiállítást. A kiállítás kurátora dr. Vig Károly.

2015. február 20.

A Szombathelyi Képtár alapításának 30. évfordulóját kiállításpárral ünnepelte az intézmény.

A jubileum alkalmából az intézmény három évtizedes történetét áttekintő fotókiállítás nyílt *30 év nagy idő?* címmel. Az ünnepi megnyitón dr. Puskás Tivadar polgármester, dr. Balázs Péter megyei jegyző, Csapláros Andrea múzeumigazgató és Cebula Anna, a Képtár igazgatója köszöntötte az érdeklődőket, majd a Kanizsai Dorottya Gimnázium kórusának rövid műsora következett.

30 év nagy idő? Szombathelyi Képtár, 2015. február 20.

A kerek évfordulón nyílt meg *A magyar gobelin 100 éve – Ferenczy Noémitől napjainkig* című nagyszabású tárlat is. A két kiállítóteret megtöltő alkotásokat Dvorszky Hedvig művészettörténész és Nagy Judit gobelinművész ajánlotta a közönség figyelmébe. A kiállítás kurátora: *30 év nagy idő?* – Reczetár Ágnes; *A magyar gobelin 100 éve* – Cebula Anna.

A magyar gobelin 100 éve – Ferenczy Noémitől napjainkig. Szombathelyi Képtár, 2015. február 20. (Fotó: Szombathelyi7)

2015. március 5.

Arany Alap címmel kortárs szlovéniai művészek festményeiből nyílt kiállítás a Szombathelyi Képtárban. Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntő szavai után Jelka Červinec, Maribor alpolgármestere üdvözölte a közönséget. A 73 művész 120 alkotását felvonultató kiállítást Ksenija Škrilec, a Szlovén

Szlovéniai művészek kiállítása. Szombathelyi Képtár, 2015. március 5.

Köztársaság magyarországi nagykövete nyitotta meg. Szakmai megnyitót mondott Mario Berdič maribori művészetkritikus. A kiállítás kurátora dr. Gálig Zoltán.

2015. március 6.

A Savaria Múzeum kőtára előtti térben megnyílt a Külső Magyarok Kisebbségkutató és Médiaszolgáltató Kft. nemzetközi vándorkiállítása *Szamár-sziget szellemkatonái. A nagy háború balkáni halálmarsa* címmel. A látogatókat dr. Puskás Tivadar polgármester, Csapláros Andrea múzeumigazgató és Major Anita, a Külső Magyarok Kft. ügyvezetője köszöntötte. A színes tablók, valamint a Savaria Múzeum korabeli műtárgyaiból álló kiállítást és egyben az első világháború 2015-ös emléksorozatát Hende Csaba honvédelmi miniszter nyitotta meg. Ezt követően dr. Margittai Gábor író bemutatta és dedikálta *Szamár-sziget szellemkatonái* című könyvét. A kiállítás kurátora Major Anita.

2015. március 12.

A Nílustól a Vörös-tengerig címmel Lantai Csont Gergely szudáni fényképeiből nyílt kiállítás az Iseumban. A tárlat Kelet-Afrika gazdag kulturális örökségét és a legdélebbi ismert magyar kötődésű népcsoportot, a magyarabokat mutatta be. A vendégeket Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntötte, a kiállítást dr. Lassányi Gábor régész-egyiptológus, a Magyar Régész Szövetség elnöke nyitotta meg. A kiállítás kurátora Sosztarits Ottó.

2015. április 1.

A Szombathelyi Képtárban megnyílt a Szombathelyi Művészeti Szakközépiskola kiállítása, amely a képző- és iparművészeti tagozat diákjainak előző két tanévben készült munkáiból válogatott.

2015. április 23.

Kurátornők címmel megnyílt a magyar neo-avantgárd kiemelkedő képviselője, Konkoly Gyula kiállítása a Szombathelyi Képtárban. A művész legújabb munkáit bemutató tárlatot Cebula Anna igazgató köszöntője után dr. Vig Károly, a Sava-

ria MHV Múzeum tudományos igazgatóhelyetese ajánlotta a közönség figyelmébe. A kiállítás kurátora dr. Gálig Zoltán.

2015. április 24.

Kortárs képzőművészek alkotásaiból nyílt kiállítás *Jézus élete* címmel a Smidt Múzeumban. Aknay János, ef. Zámbó István és Tábori Csaba saját stílusuk és formaviláguk szerint festett meg néhány maguk választotta evangéliumi részletet. A megnyitón Csizmadia Róbert, a Hetednap Adventista Egyház titkára mondott köszöntőt, majd Tóth Csaba festőművész, főiskolai tanár szakmai bevezetője után dr. Puskás Tivadar polgármester nyitotta meg a kiállítást. A kiállítás kurátora Matula Péter.

2015. május 9.

Az erdélyi Árkoson élő, a székelység tárgyait gyűjtő Bálint Zoltán kollekcijából nyílt kiállítás a Vasi Skanzenben *Vándor székel* címmel. A magyar nyelvterület egymástól távoli vidékeit bejáró gyűjteményt dr. Horváth Sándor néprajzos muzeológus mutatta be, közreműködtek Szabó Tibor és Bálint Éva színművészek. A kiállítás kurátora dr. Horváth Sándor.

2015. május 10.

A Nyugat-magyarországi Egyetem Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Kar Művészeti Intézet képi ábrázolás és kézműves szakos hallgatóinak diplomamunkáiból nyílt kiállítás *Kifutó* címmel a Szombathelyi Képtárban. A megnyitó előtt a növendékek divatbemutatót tartottak, majd Cebula Anna, a Képtár igazgatójának köszöntője után dr. Bordács Andrea, a Művészeti Intézet igazgatója nyitotta meg a tárlatot. Végül Gyarmati András, a Vizuális Művészeti Tanszék oktatója zongorázott. A kiállítás kurátora dr. Gálig Zoltán.

2015. május 17.

A *Selyemszálak* című kiállítás megnyitójával kezdetét vette a 2015-ben a 'selyem' köré szerveződő kiállítássorozat a Savaria Múzeum dísztermében. A tárlat három tematikai egységből állt: a *Rút szüljön szépet kezed között! – A hernyó ajánléka* a selyemszövet alapanyagát adó állat- és növényfajokat mutatta be, *A Divat, ez a titokzatos*

A Selyem-sorozat nyitó kiállítása *Selyemszálak* címmel. Savaria Múzeum, 2015. május 17.

zsarnok a Savaria Múzeum textilgyűjteményének legjobb és legérdekesebb darabjaiból válogatott, míg a *Pillantás a parván mögé. A nők magánvilága a 19–20. század fordulóján* a budoár intim szféráját jelenítette meg a Smidt Múzeum gyűjteményének felhasználásával.

A megnyitón Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntötte a vendégeket, majd dr. Vig Károly tudományos igazgatóhelyettes mutatta be a kiállítást, amelyet dr. Puskás Tivadar polgármester nyitott meg. A kiállítás kurátorai dr. Vig Károly, Kelbert Krisztina és Varga Eleonóra.

2015. május 28.

A Savaria Múzeumban megnyílt a Selyem-sorozat második kiállítása *Si si ru kou, avagy a titokzatos selyem* címmel. A kiállított tárgyak a selyemszövés történetét, a textíliák földrészeket átszelő útját mutatták be a Római Birodalomban történt felhasználásáig. Pannoniai példák érzékeltették a selyem őskori, középkori és kora újkori jelenlétét. A kiállítást Czenki Zsuzsanna igazgatóhelyettes köszöntője után Hoppál Krisztina, a szolnoki Damjanich János Múzeum régésze nyitotta meg. A kiállítás kurátorai Hoppál Krisztina és Mladoniczki Réka.

2015. június 11.

A *Textilek a Holtak Birodalmából* című kiállítással folytatódott a múzeumok selyem-sorozata. Az Iseumban bemutatott tárgyak között olyan „szenzációs” leletek szerepeltek, mint a „szombathelyi múmia”, múmialeplek, 4–9. századi kopt textilek. A kiállítást Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntője után dr. Liptay Éva, a Szépművészeti Múzeum Egyiptomi Gyűjteményének főosztályvezetője nyitotta meg. A kiállítás kurátora Sosztarits Ottó.

2015. június 20.

Nem feledett szerelmek – köznépi szerelmi ajándékok és emlékek címmel a Múzeumok éjszakája keretében kiállítás nyílt a Vasi Skanzenben. A kerített házban olyan, szerelmes üzeneteket közvetítő, gazdagon díszített ajándékok és egyéb mives használati tárgyak kerültek a vitrinekbe, amelyek a 19. század és a 20. század első felének tradíció-

nális paraszti környezetében nagy értéknek számítottak. A kiállítás kurátora dr. Illés Péter.

2015. június 26.

Szuppán Irén textilművész ikat technikával készült alkotásaiból kiállítás nyílt a Szombathelyi Képtárban. A művész jelenlétében tartott megnyitón Cebula Anna, a Képtár igazgatója mondott köszöntőt, a kiállítást Kovalovszky Márta művészettörténész ajánlotta a közönség figyelmébe. A kiállítás kurátora dr. Zsámbéky Monika.

2015. június 26.

A Szombathelyi Képtár és a Kulturális Alapítvány a Textilművészetért közösen rendezte meg a múzeumok selyem-sorozatába illeszkedő 5. Tex-

IMAGO – 5. Textilművészeti Triennálé. Szombathelyi Képtár, 2015. június 26.

tilművészeti Triennálét *Imago* címmel. A 2015-ös seregszemlét – amelyen ezúttal a selyem kapott központi szerepet – öt kategóriában hirdették meg: fal- és tértextil, textildesign, nemzetközi miniatúrtextil, nemzetközi zászló, valamint nemzetközi szalag. A Képtárban ez alkalomból 18 ország 168 alkotója mutatkozott be több mint 200 művel. A megnyitón köszöntőt mondott dr. Puskás Tivadar polgármester, Majthényi László, a Vas Megyei Közgyűlés elnöke, Simonffy Márta, a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetségének elnöke és Csapláros Andrea, a Savaria MHV Múzeum igazgatója. A triennálét Cebula Anna művészettörténész, a Szombathelyi Képtár igazgatója nyitotta meg. A kiállítás kurátora Cebula Anna.

2015. július 9.

A Szombathelyi Képtárban megnyílt Schrammel Imre gyűjteményes kiállítása, a Kossuth-díjas keramikusművész alkotásainak Szombathelyre kerülése alkalmából. A művész ebben a városban született, és szándéka, hogy műveinek java itt legyen majd folyamatosan látható. A leendő állandó kiállítás első lépéseként 100 alkotás került letétbe a Szombathelyi Képtárba, köztük Herend számára készült porcelánszobrok és a művész kísérletező kedvéről tanúskodó művek. A kiállítást dr. Puskás Tivadar polgármester és Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntője után prof. emeritus Fekete György, a Magyar Művészeti Akadémia elnöke nyitotta meg. A kiállítás kurátora dr. Gálig Zoltán.

2015. október 1.

Több mint 30 év után – a régi kiállítás elbontásával – megújult a Savaria Múzeum állandó kiállítása. Pályázati forrás és Szombathely városa támogatásával egyelőre az első ütem készült el, amely Vas megye őskori településtörténetét és legszebb régészeti emlékeit mutatja be. Modern installációk és korszerű padlógrafika segíti a látogatókat, hogy egy idővonal mentén végigjárják a kiállítás történeti korszakait.

A *Változó kultúrák a változó tájban* című új állandó kiállítás megnyitóján a vendégeket Csapláros Andrea múzeumigazgató üdvözölte, köszön-

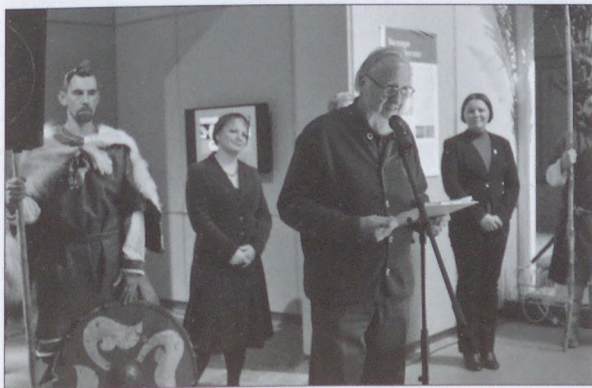
tott dr. Puskás Tivadar polgármester mondott, majd dr. V. Szabó Gábor régész, az ELTE-BTK Régészettudományi Intézetének adjunktusa nyitotta meg a kiállítást. Közreműködött az Ataru Taiko Ütőegyüttes. A kiállítás kurátora Nagy Marcella.

2015. október 8.

Vörös Ferenc festőművész és tanítványai – Balogh Patrik, Gadóczy József, Kondor János, Mészáros Szabolcs, S. Horváth Ildikó, Stekovics Gáspár, Stekovics János, Torjay Valter – alkotásaiból kiállítás nyílt a Szombathelyi Képtárban. A képeket Smidéliusz Kálmán irodalomtanár ajánlotta a közönség figyelmébe. A kiállítás kurátora dr. Zsámbéky Monika.

2015. november 12.

A Szeleste határában előkerült kora népvándorlás kori temető gazdag leletanyagából megnyílt a *Germánok* című kiállítás az Iseumban. A női ékszereket, a férfiak fegyverzetét, az itt élő népesség viseletét és temetkezési szokásait bemutató tárlat megnyitóján Csapláros Andrea múzeumigazgató üdvözölte a vendégeket, majd dr. Puskás Tivadar mondott köszöntőt. A kiállítást dr. Tomka Péter régész nyitotta meg. A kiállítás kurátora Pap Ildikó Katalin.

Germánok. Iseum Savariense, 2015. november 12. (Fotó: Benkő Sándor)

2015. november 15.

A Smidt Múzeum több ezer darabos háborús gyűjteményéből válogatott *A hadisebesüléstől a gyógyulásig* című időszaki kiállítására, amely a 2015-ös első világháborús emlékévként nyílt

meg. A bemutatott tárgyak segítségével a látogató a harcképtelenné válástól a hátszági, szombat-helyi gyógyulásig kísérelte végig az első világháborús sebesültek sorsát. A Múzeumok Őszi Fesztiválja programjaként tartott megnyitón Csapláros Andrea múzeumigazgató mondott köszöntőt, majd dr. Puskás Tivadar nyitotta meg a kiállítást.

A megnyitóhoz a MűTárgyEsetek sorozat következő rendezvénye kapcsolódott, amelyen dr. Kótyuk Erzsébet tartott előadást az első világháborús orvoslásról, a látogatók tematikus tárlatve-

A hadisebesüléstől a gyógyulásig. Smidt Múzeum, 2015. november 15. (Fotó: Benkő Sándor)

zetésen és a restaurátor műhely bemutatóján vehettek részt, a gyerekeknek pedig tárgyalgó foglalkozást szerveztek. A kiállítás kurátora Keppel Csilla.

2015. november 19.

A Savaria Múzeum dísztermében és emeleti termeiben megnyílt a Magyar Nemzeti Múzeum *Elsodort világ. Plakát-álmok 1910–1920* című kiállítása, amelyet Csapláros Andrea múzeumigazgató és dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntője után dr. Csorba László, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója nyitott meg, személyes, a korszakot és családja történetét is megidéző gondolataival. A kiállítás kurátorai dr. Ihász István és dr. Császtvay Tünde.

2015. november 26.

A Savaria Turizmus Nonprofit Kft. Szent Márton Programirodája és a Savaria MHV Múzeum közös szervezésében megnyílt a *Szent Márton nyomában* című kiállítás a Savaria Múzeumban. A színes tablókából álló mobil tárlatot Csapláros Andrea múzeumigazgató és Szommer Ildikó, a Szent Márton Programiroda vezetőjének köszöntője után Koczka Tibor alpolgármester ajánlotta az érdeklődők figyelmébe.

2015. december 10.

Blau Punkt címmel megnyílt kollégánk, Kékesi Gábor szobrászművész kiállítása a Szombathelyi Képtárban. A Rumi Rajki Műpártoló Kör támogatásával megvalósult tárlatot dr. Zsámbéky Monika művészettörténész ajánlotta a közönség figyelmébe. A kiállítás kurátora dr. Zsámbéky Monika.

Külső helyszíneken rendezett kiállítások

2015. február 16.; április 22.; június 5.; szeptember 24.

A Savaria Múzeum Természettudományi Osztálya *Vas megye természettudósainak arcképcsarnoka* című vándorkiállításának 2015. évi helyszínei voltak: Móra Ferenc Általános és Művészeti Iskola, Répcelak, megnyitotta: Pődör György (Vasszécsenyi Ásványmúzeum); Batthyány Lajos ÁMK Művelődési

Otthon és Könyvtár, Jánosháza, megnyitotta: Keszei Balázs (Jurisich Miklós Gimnázium, Kőszeg); Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, Bánffy Központ, Lendva, megnyitotta: dr. Matskási István (MTM, Budapest); Harmatfű Természetvédelmi Oktatóközpont, Őrségi Nemzeti Park Igazgatósága, Őriszentpéter, megnyitotta: dr. Vig Károly (Savaria MHV Múzeum). A kiállítás kurátora dr. Balogh Lajos.

2015. február 19.

Szekerembe kereket... címmel időszaki kiállítás nyílt az AGORA – Gyermek Házában. A Savaria Múzeum Néprajztudományi Osztálya által rendezett tárlaton a közlekedés és szállítás hagyomá-

Szekerembe kereket... – közlekedés és szállítás a vasi falvakban. Időszaki kiállítás az AGORA–Gyermek Házában. 2015. február 19.

nyos, falusi módjaival – a „bűrűn” közlekedéstől a szekerezésig – ismerkedhettek a gyerekek. A kiállítás kurátora dr. Horváth Sándor.

2015. augusztus 27.

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum és a Szombathelyi Zsidó Hitközség együttműködésének eredményeképp, állandó kiállítás formájában nyitotta meg kapuit a *Szemtől szemben. Képek az elhurcolt szombathelyi zsidóság történetéből* című tárlat Szombathelyen, a Zsidó Kultúra Házában. A kiállítás közel ezer fotográfián keresztül mutatja be a 19–20. századi szombathelyi zsidóság mindennapjait, a zsidó közösség anyagi, szellemi kultúráját, vallását, hagyományait, társadalmát és történelmét. A nagy érdeklődés mellett rendezett megnyitón a vendégeket Márkus Sándor, a Szombathelyi Zsidó Hitközség elnöke köszöntötte, a kiállítást Takács Szabolcs Ferenc, Európai uniós ügyekért felelős államtitkár, a Nemzetközi Holokauszt-emlékezési Szövetség soros magyar elnökségének miniszteri biztosa, a kiállítás fővédnöke nyitotta meg. Beszédet mondott dr. Puskás Tivadar polgármester, Heisler András, a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetségének elnöke, Toronyi Zsuzsanna, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár igazgatója, Szántó Imréné dr. Balázs Edit, az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem egyetemi docense és Kelbert Krisztina, a Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum Történettudományi Osztályának vezetője. A kiállítás kurátora Kelbert Krisztina.

Szemtől szemben – képek az elhurcolt szombathelyi zsidóság történetéből. Állandó kiállítás a Zsidó Kultúra Házában (Zrínyi Ilona u. 17.) 2015. augusztus 27. (Fotó: Dénes Nóra)

Konferenciák, tanácskozások

2015. február 26.

Az *év élőlényei 2015-ben* címmel tudományos ülést szervezett az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete a Savaria MHV Múzeummal közösen. Fodor István, a Klebersberg Intézményfenntartó Központ Szombathelyi Tankerületének igazgatója után Csapláros Andrea múzeumigazgató köszöntötte a nagy számú közönséget, majd az ülést dr. Vig Károly, az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete elnöke nyitotta meg. Ezt követően dr. Vig Károly (Savaria MHV Múzeum) *Az év rovára a nagy szentjánosbogár*, dr. Szinetár Csaba (NymE SEK) *Az év hala a kecsge*, Dankovics Róbert (Savaria MHV Múzeum) *Az év kétéltűje a dunai tarajsgötte*, dr. Gyurácz József (NymE SEK) *Az év madara a búbos banka*, dr. Kulcsár László (Sárvári Közös Önkormányzati Hivatal, Sárvár) *Az év vadvirágai a fehér szegfűk* és dr. Borovics Attila (Erdészeti Tudományos Intézet, Sárvár) *Az év fája a koscsányos tölgy* címmel tartott előadást.

2015. szeptember 10.

Az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete és a Savaria Múzeum emlékülést szervezett a 120 éve elhunyt Almásy László tiszteletére. A bevezető előadásban dr. Vig Károly, a testület elnöke rajzolta meg Almásy portréját, majd dr. Kubassek János geográfus (Magyar Földrajzi Múzeum) Almásy Líbiai-sivatagban tett földrajzi felfedezéseiről, dr. Nemes József (NymE SEK) autó- és motorsport tevékenységéről tartott előadást. Bajzik Zsolt levéltáros (Szombathely MJV Önkormányzata) az általa felfedezett, Almásynak tulajdonítható fényképalbum titkait osztotta meg a hallgatósággal.

2015. szeptember 29.

A kísérleti textilről rendeztek konferenciát a Szombathelyi Képtárban. Az előadók a Velemi Alkotóműhelynek az autonóm textil kifejlődésében játszott szerepéről és arról beszéltek, hogy milyen hatással volt Zsennye és a Kecskeméti Textilművészeti Alkotóműhely a biennálékra és triennálékra. Az érdeklődők először Fitz Péter (Kiscelli Múzeum) művészettörténész, valamint

Katona Szabó Erzsébet (Gödöllői Művésztelep), Kelecsényi Csilla (NymE SEK), Kókay Krisztina (Kecskeméti Textiles Művésztelep), Polgár Csaba (NymE SEK) és Zelenák Katalin (Kecskeméti Textiles Művésztelep) textilművészek előadását hallgathatták meg. Ezt követően kerekasztal-beszélgetést rendeztek Doromby Mária textilművész, Kelecsényi Csilla textil- és képzőművész, Polgár Csaba textilművész, Simonffy Márta képzőművész és Sárvári Katalin textilművész részvételével.

2015. november 11.

A Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum és az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete tudományos ülést szervezett természettudós elődeink emlékére. Koczka Tibor alpolgármester köszöntő szavai után dr. Vig Károly *Új eszmékkel új utakon* címmel Chernel Istvánra, dr. Balogh Lajos *Kőszeg virányától a szombathelyi múzeumig* címmel a 180 éve született Waisbecker Antalra, Németh Gábor *A Kámoni Arborétum felvirágoztatója* címmel a 150 éve született Saághy Istvánra, Heiter Róbert Gottfried Aki *az adatok mögött rejtőz embert is látta* címmel Pákay Arnoldra, míg Tóth Gábor *Non sibi, sed gregi* című előadásában Horváth Ernőre emlékezett.

Az emlékülés mellett *Természettudós elődeink évfordulói* címmel időszaki kiállítással is tiszteltünk Chernel István, dr. Waisbecker Antal, dr. Saághy István, Pákay (Pauer) Arnold és Horváth Ernő emléke előtt. A kiállítás kurátora dr. Balogh Lajos.

Természettudós elődeink évfordulói. Savaria Múzeum, 2015. november 11. (Fotó: Tóth Kálmán)

2015. november 27–28.

Nemzetközi konferenciát szervezett az Iseum Savariense az Isis-szentély felfedezésének 60. évfordulója alkalmából, a rekonstrukció építészeti képéről és történeti-műemléki jelentőségéről. A helyi régészek mellett Budapestről, Ausztriából, Németországból, Franciaországból és Horvátországból is érkeztek előadók, akik a Római Birodalom más területein jellemző kultuszokról és kultushelyekről mondták el kutatási eredményeiket. Csapláros Andrea, Bíró Szilvia és Sosztarits Ottó (Iseum Savariense) a savariai Isis-szentély egyes korszakairól adott elő, Mezős Tamás (Budapesti Műszaki Egyetem) a 20. századi rekonstrukció elveiről és jelentőségéről beszélt, Vasáros Zsolt (Budapesti Műszaki Egyetem) az Iseum és más Isis-szentélyek építészeti szerkesztésének, tervezésének szempontjait vette sorra. Harsányi Eszter és Kurovszky Zsófia az Iseum korai falképeiről, Jean-Louis Podvin (Boulogne-Sur-Mer-i Egyetem) a Római Birodalom Isis-szentélyeinek szentélyfelszereléseiről, Zöldföldi Judit (Stuttgarteri Egyetem) egy márvány nélküli vidék márvány leleteiről, Mráv Zsolt (Magyar Nemzeti Múzeum) fülkében álló győzelemábrázolásokkal keretelt pannoniai építési feliratokról tartott előadást. Marion Witteyer (Rheinland-Pfalzi Kulturális Örökség Igazgatóság, Mainz) „Isis és Magna Mater kultushelye Mogontiacumban”, Gabrielle Kremer (Antik Kultúrtörténeti Intézet, Bécs) „»Egyiptomi« kultuszok Carnuntumban”, Inga Vilgorac Brčić (Zágrábi Egyetem) „Isis és Sarapis mint gyógyító istenek Aquae Iasaeban” és Bernhard Schrettle (ASIST Stájer Régészeti Kezdeményezés) „A Frauenberg szentélye. Régi és új kutatások az ún. Isis Noreia-szentélyben” című előadása zárta a kétnapos, német és angol nyelvű konferenciát, amely a Panniculus Régészeti Egyetel közreműködésével valósult meg.

A konferenciára megújult és kiegészült az Iseum Savariense fogadóépületében lévő, az Iseum régészeti kutatásának történetéről szóló tárlat. A kiállítás kurátora Sosztarits Ottó.

2015. december 9.

Aktuális, sokakat érintő témát választott az MTA Vas Megyei Tudományos Testülete – a Sa-

varia MHV Múzeummal közösen szervezett – ülésére. *Hívatlan vendégek a városban?* címmel azokról a városi környezetben újonnan megtelepült állatfajokról tanácskoztak, amelyek életvitele és az általuk terjesztett kórokozók megnehezítik életünket. Dr. Puskás Tivadar polgármester köszöntője után dr. Vig Károly, az MTA VATT elnöke nyitotta meg a tudományos ülést, majd tartotta meg az első előadást *»Vissza a városba ...« Egy nagyvárosi természetbúvár borongásai* címmel. Ezt követte dr. Schneider Ferenc (Markusovszky Egyetemi Oktatókórház) *Az állatvilágról az emberre átvihető fontosabb hazai betegségek*, Both Gyula (PRENOR Kertészeti és Parképítő Kft.) *Növényvédelmi kártevők közegészségügyi jelentősége a városokban*, Harsányi Krisztián (Örségi Nemzeti Park Igazgatóság) *Nekem mondd, pestinek* és Dankovics Róbert (Savaria MHV Múzeum) *Belvárosi öko-puzzle* című előadása.

Rendezvények

2015. január 22.

Zárórendezvényen búcsúztunk a Savaria Múzeumban az *Egy korszak történelmi traumák között. Kultúra és műpártolás 1920–1944* című országos vándorkiállításától. A 2014 októberében megnyílt tárlat finisszázsán dr. Basics Beatrix, a kiállítás kurátora tartott előadást a sorozatról, majd Kelbert Krisztina történésszel közös tárlatvezetésükön vehettek részt az érdeklődők.

2015. január 31.

Hegedüs Csaba 100. magyar olimpiai aranyérme volt a MűTárgyEsetek sorozat januári rendezvényének kiemelt műtárgya. Nagy érdeklődés kísérte az olimpiai bajnokkal rendezett beszélgetést, amelyen dr. Hollerné Mecséri Annamária történész kérdezte a vendéget. A gyerekek közben tárgyalgó foglalkozásokon vehettek részt és olimpiai feladatokat oldhattak meg.

2015. február 22.

A Smidt Múzeumban folytatódott a MűTárgyEsetek sorozat. Ezúttal Liszt Ferenc harmóniuma volt „A hónap műtárgya”, így a programok is a ze-

néhez kapcsolódtak. Az előadásokat tematikus tárlatvezetés, barokk zenei koncert és balett-be-mutató egészítette ki, Ferge Béla zenetanár pedig kreatív zenei műhelyt vezetett. A gyerekek zenés játékokat játszhattak.

2015. február 28.

Szombathelyi származású holokauszt-túlélők voltak a vendégei az Iseumban rendezett *Szemtől szemben. Képek az elhurcolt szombathelyi zsidóság életéből* című kiállítás zárórendezvényének. A 14 éves korában deportált Goldmann Gabriellával és a családjából egyedülként visszatért Varga Judittal Kelbert Krisztina történész, a kiállítás kurátora beszélgetett. A megrendítő emlékezés előtt a Camerata Pro Musica kamaraegyüttes adott rövid koncertet.

2015. március 14.

Huszártorborzó címmel családi napot rendezett a Klapka György Lovas Polgárőr és Hagyományörző Egyesület a Vasi Skanzennel közösen a falumúzeumban. A gyerekek különböző huszárpróbákon, kézműves foglalkozásokon vehettek részt és a huszártábor életével ismerkedhettek.

2015. március 15.

A nemzeti ünnepen ingyenes tárlatvezetésen vehettek részt az érdeklődők *A magyar gobelin 100 éve* című kiállításban Cebula Anna, a Szombathelyi Képtár igazgatója vezetésével.

2015. március 21.

Római malomgarat-töredékek köré épült a MűTárgyEsetek sorozat *Ki önt fel a garatra?* című rendezvénye az Iseumban. Az előadások mellett gyermekfoglalkozások várták a családokat. Ki lehetett próbálni a gabonaőrlést kézimalommal és a kenyérsütést antik recept alapján. A márciusi Isis-ünnephez kapcsolódva hajómakettet is készíthettek a gyerekek.

2015. március 28.

Zenés családi „bogarászásra” várták az érdeklődőket a Savaria Múzeum *Végtelen sokféleség – a rovarok birodalma* című kiállításába. A Fürge-műhelyben ciripelő, zümmögő, döngicsélő szerken-

tyűket lehetett készíteni, Lezsákné Szekszárdi Zsuzsanna zenetanár pedig *Rétek muzsikája* címmel tartott foglalkozást. A múzeumbogarak mesésarkot rendeztek be, és az interaktív tárlatvezetésbe is bekapcsolódhattak az érdeklődők.

2015. április 6.

A Vasi Skanzenben hagyományos *Húsvéthétfői* programra várták az érdeklődőket. A délelőtti nyuszikeresés után délután a húsvéti és tavaszi népszokásokat elevenítették fel, közben szabadtéri játékok, tojásfestés, táncház és locsolóversmondó verseny színesítette a programot.

2015. április 11.

Újabb zenés családi „bogarászásra” várták az érdeklődőket a Savaria Múzeum *Végtelen sokféleség – a rovarok birodalma* című kiállításába. A Fürge-műhelyben ciripelő, zümmögő, döngicsélő szerken-tyűket lehetett készíteni, Lezsákné Szekszárdi Zsuzsanna zenetanár pedig *Rétek muzsikája* címmel tartott foglalkozást. A múzeumbogarak mesésarkot rendeztek be, és az interaktív tárlatvezetésbe is bekapcsolódhattak az érdeklődők.

Csápolj velünk! Családi délután a *Végtelen sokféleség – A rovarok birodalma* című kiállításban. Savaria Múzeum, 2015. március 18.

2015. április 12.

Kiemelt nyílt nap helyszíne volt a jelentős európai uniós támogatásból megépült Iseum Sava-riense. A Panniculus Egyesület tagjai Isis istennő egyik legnagyobb szertartását, a tengerek újra hajózhatóságához kapcsolódó Navigium Isidis szertartást mutattak be, majd dr. Tóth Endre (Magyar Nemzeti Múzeum) a magyar koronázási éksze-

Szent György-napi vásár. Vasi Skanzen, 2015. április 25–26. (Fotó: Dankovics Róbert)

rekről, dr. Türk Attila (MTA BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport) pedig a magyar őstörténeti kutatások legújabb eredményeiről tartott előadást. Egész nap római mesterségek próbája, antik társasjátékok, hagyományőrző bemutatók, kincskeresés és ásatás várta a több száz érdeklődőt. A templomzáró szertartás előtt a népszerű Ocho Macho együttes adott koncertet. A rendezvényről több alkalommal is élő közvetítésben tudósítottak az országos közszolgálati és a kereskedelmi médiumok.

2015. április 25–26.

A Savaria MHV Múzeum és a Vas Megyei Kereskedelmi és Iparkamara közös szervezésében került sor a Szent György-napi kézműves vásárra a Vasi Skanzenben. Közel ötven vásároló kínálta kézműves, natúr- és biotermékeit, miközben a műhelyekben kézműves foglalkozásokon vehettek részt a gyerekek. A színpadon kistérségi énekes zenekarok, óvodai és iskolai néptáncsoportok váltották egymást, fellépett a Mesebólt Bábszínház és az Ungaresca Táncegyüttes, a Szőkös Néptáncegyüttes és a Boglya zenekar is. A vásár kere-

tében az intézmény felhívására beküldött foltvarró-munkákból kiállítás nyílt. (Kurátor: Nagy Endre) A két napon át tartó programot a hagyományos kótyavetye mellett hagyományőrző csoportok bemutatója színesítette.

2015. május 16–17.

A Múzeumi Világnap alkalmából 19. alkalommal rendezték meg a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében a Múzeumok Majálisát. Ez alkalommal az Iseum Savariense munkatársai képviselték a szombathelyi muzeális intézményeket. A kétnapos rendezvény keretében ízelítőt adtunk az intézmény kiállításaiából, valamint sokrétű kulturális és múzeumpedagógiai kínálatából.

2015. május 29–30.

Kétnapos programsorozattal kapcsolódtak a múzeumok a Magyar Régészet Napja országos kezdeményezéshez. Az első napon az Iseumban ásatással, fém-detektoros kincskereséssel, ókori társasjátékokkal várták a csoportokat és egyéni látogatókat, vezetéssel lehetett megtekinteni az állandó kiállítást, valamint Sosztarits Ottó és

Csapláros Andrea régészeti előadásait hallgathatták meg az érdeklődők. A Vasi Múzeumi Látványtárban a terepbejárás módszerével és a kísérleti régészettel ismerkedhettek, őskori kőeszközt készíthettek és kiállítást rendezhettek a látogatók, a különböző témájú régészeti előadások mellett. A második napon a Romkertben tárlatvezetéssel várták az érdeklődőket.

Régészet napja. Iseum Savariense, 2015. május 29.

Régészet napja. Vasi Múzeumi Látványtár, 2015. május 29.

2015. június 4.

Az Ünnepi Könyvhét egyik Felolvashowpontja volt a Savaria Múzeum, ahol a selyem legendájáról hallhattak az olvasni szerető látogatók, akik megnézhatték a múzeum időszaki kiállításait is.

2015. június 6.

Magyar középkori, reneszánsz és barokk lantdalok, népdalok, egyházi népénekek, szerelmi és virágénekek, zsoltárok, történeti énekek hangzottak el Bognár Szilvia népdalénekes és Kónya István lantművész *Rutafának sok szép ága* című

estjén, a Savaria Múzeum dísztermében. Az alkalom a B.K.L. Kiadónál megjelent első magyar Lantkönyv bemutatója is volt egyben.

2015. június 20.

A Savaria MHV Múzeum három hétvégén rendezte meg a *Múzeumok nyári éjszakái* sorozatát, amely a Vasi Skanzenben kezdődött *Nem feledett szerelmek – köznépi szerelmi ajándékok és emlékek* címmel. A rendezvény keretében szerelmes üzeneteket közvetítő, díszített tárgyakból nyílt kiállítás – amelyen „A hónap műtárgyának” választott *Emlék* feliratos jegykendő is szerepelt –, Szabó Tibor és Bálint Éva szerelmes történeteket adtak elő, ki lehetett próbálni a spanyolozás technikáját fatárgyakon, a mézeskalácsszív-sütést és a koszorúfonást. Sötétedéskor meggyulladt a szentivánéji máglya, s a tűz körül megelevenedtek a néphagyományok.

Múzeumok éjszakája. Vasi Skanzen, 2015. június 20.

2015. június 27.

A *Múzeumok nyári éjszakái* sorozat újabb rendezvényeinek a Savaria Múzeum, a J.P.I. Romkert, valamint a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levél-

Múzeumok éjszakája. Savaria Múzeum, Szombathelyi Törvényszék 2015. június 27.

tára és a Szombathelyi Törvényszék adott otthont.

A Savaria Múzeum programjai a selyem és a különböző korok viseleteinek megismeréséhez járultak hozzá. Dr. Vig Károly előadásából azt tudhatták meg az érdeklődők, hogy miből lesz a selyem, Ferencz Eszter szilikárestaurátor a porcelánok és fajansztárgyak helyreállításáról, dr. Fajcsák Györgyi sinológus (Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum) pedig a kínai selyemútról mesélt érdekességeket, és a restaurátor műhely ajtaja is kinyílt erre az éjszakára – Kiss Ernő Csaba restaurátor kalauzolta a látogatókat. Az éjszakai program keretében a Régészeti Osztály egy 16. századi ezüst rezgőtű köré szervezte a MűTárgy-Esetek soron következő alkalmát, amelyen régészek tartottak élvezetes előadást: Nagy Marcella a textilművesség őskori nyomairól, Pap Ildikó Katalin a kőszegi belvárosi temetőből előkerült előkelő középkori viseletekről, Pásztókai-Szeőke Judit a rómaiak selyem-öltözetéről beszélt. A gyerekeknek szánt kézműves foglalkozások és a könyvtárban szervezett játékok is a textilművesség, a szövés témájához kapcsolódtak. A rossz

időjárás miatt az éjszakát záró Szatmári Juli-koncert az épület emeleti termébe került, de a Fény-HangÁr immár másodszor is „megfestette” a múzeum homlokzatát.

Ugyanezen a napon a Romkertben Nagy Konstantin savariai tartózkodását elevenítették meg egy színdarabban a régésztábor résztvevői, majd hangulatos sétát tehettek a látogatók a kivilágított késő római helytartói palotában.

A Vas Megyei Levéltárban a helytörténeti érdekességek iránt érdeklődőket várták. Az egykori vármegyei börtön és a levéltár bejárása mellett ugyanis a Kioszk történetéről, a Kovács szállóról, valamint Gothard Jenőről és a Brenner építészdynasztiáról szerezhettek ismereteket a látogatók. Akik pedig a törvényszéket választották, interaktív tárgyaláson és krimináltechnikai bemutaton vehettek részt, és meghallgathatták dr. Balogh Lajos botanikus előadását Gáyer Gyuláról, akinek sokoldalú személyiségét a *Dr. Gáyer Gyula bíró és botanikus* című kiállítás idézte fel a Szombathelyi Törvényszék épületében. A kiállítás kurátora dr. Balogh Lajos.

2015. július 4.

A Múzeumok éjszakáinak harmadik hétvégéjén az Iseum és a Szombathelyi Képtár várta éjfélig a látogatókat. A *szombathelyi múmia rejt-éjje* címet viselő rendezvény Savaria egyiptomi emlékeire épült. Dr. Kóthay Katalin és Pabeschitz Virág egyiptológusok a múmialeplekről, illetve egyiptomi ásatási munkájukról, Bíró Szilvia régész pedig a pannoniai Ozirisz-kultuszról tartott előadást. A gyermekfoglalkozásokon az egyiptomi viseletek és a vallásosság mitológiai és régészeti emlékei álltak a középpontban. Az este egyiptomi divatbemutatóval zárult.

Eközben a Szombathelyi Képtár programja a selyem- és a textilművészet köré szerveződött. Cebula Anna művészettörténész a fal- és tértextről, az ipari- és minitextilről, Sütő Éva textilművész selyem zászlóiról beszélt a hallgatóságának, akik az 5. Textiltriennálé kiállítását is megtekinthették. A program keretében nyílt meg az Irokéz Galériában Szalay Péter *Általános gólöröm* című kiállítása. A gyerekeket kézműves foglalkozás várta: textilinstallációkat készíthettek és megismerkedhettek az ikat technikával.

Múzeumok éjszakája. Szombathelyi Képtár, 2015. július 4.

2015. augusztus 20.

A hagyományokhoz híven augusztus 20-án délután a Vasi Skanzenben kenyérsütéssel várták a látogatókat, de volt csipkeverés-bemutató, alkalmi csipkekiállítást szerveztek, és bemutatták a 30-as években készült ún. Himnusz-botot az érdeklődőknek. A perényei hagyományok szerint latin nyelvű vecsernyét tartottak a kápolnában, majd az *Énekek Szent István király tiszteletére* című könyvet mutatta be dr. Medgyesy Schmikli Norbert, a Pázmány Péter Katolikus Tudományegye-

tem adjunktusa. A rendezvény keretében *Egyház és állam a népi kultúrában* címmel időszaki kiállítás nyílt. Kurátor dr. Horváth Sándor.

2015. augusztus 27–30.

A múzeumok a Savaria Történelmi Karnevál napjaiban is várták a látogatókat. A Savaria Múzeum, a Szombathelyi Képtár, az Iseum és a Romkert kiállításait tárlatvezetéssel ismerhették meg a látogatók, emellett a Képtárban Retextil workshopot és vásárt tartottak, a Romkertben fegyvermustrával és bajvivással elevenítették meg a középkori harcászatot, míg az Iseumban mindennap megrendezték a templomnyitó és -záró szertartást és Navigium Isisdis ünnepét, amelynek keretében jelképesen vízre bocsátották Isis istennő hajóját. A kisebbeket egész nap gyermekfoglalkozások várták, és az Iseum munkatársai az esti felvonuláson is részt vettek.

2015. szeptember 12.

A Vasi Skanzen volt a helyszíne a Nemzetiségi Nap rendezvényének, amelyet ebben az esztendőben a szombathelyi Horvát Nemzetiségi Önkormányzat szervezett.

Nemzetiségi nap. Vasi Skanzen, 2015. szeptember 12.

2015. szeptember 19.

Nagy érdeklődés kísérte az Iseumnak a Kulturális Örökség Napjára időzített belvárosi sétáját, amelyen a római kori emlékeket járták végig az érdeklődők, beleértve az OTP és a MÁV székház alatti, máskülönben a látogatóktól elzárt területeket. Ugyanezen a napon az Iseum állandó és időszaki kiállításait is ingyen nézhették meg a múzeumba betérők.

2015. szeptember 20.

A Kulturális Örökség Napjai keretében érdeklődő családokkal, fiatalokkal és idősebbekkel népesült be a Savaria Múzeum parkja. A *Múzsák kertjében* a legkülönbözőbb bemutatók, játékok, meglepetések, koncertek, a múzeum épületében pedig a kiállításokhoz kapcsolódó színes programok várták a látogatókat.

A rendezvényen a múzeum valamennyi intézménye bemutatkozott. A Savaria Múzeum Néprajztudományi Osztálya a közösségépítés egyik lehetséges módjával, a gombfocival csalogatta a közönséget, és játékos formában ismertette meg az érdeklődőket a különböző szólások és közmondások eredetével, magyarázatával. Emellett szólót préselhettek és mustot kóstolhattak a látogatók. A Történettudományi Osztály sátránál legyezők és erszények, az Állományvédelmi és Restaurátor Osztály standjánál madarábrázolások készültek poncolással, rézlemezre, míg a Régészeti Osztály munkatársai agyagból segítettek madarat formázni, és az egyes régészeti korszakok madarábrázolásait is bemutatták. A hónap műtárgyáról, a kerecsensólyomról szóló Dankovics Róbert muzeológus előadása a MűTárgyEsetek keretében, és ehhez kapcsolódott a sólyomsárkány-készítés a Természettudományi Osztály közreműködésével. De készülhetett homokfúvásos poháralátét, sallangos könyvjelző a Skanzen dolgozóival, medál zsugorfóliából a Smidt Múzeum, „ókori” mozaik a Romkert, egyiptomi amulett az Iseum, álomfogó a Vasi Múzeumi Látványtár munkatársaival. A Képtár madaras textilekkel készült, a Múzeumbogár Klub társasjátékokkal toborzott új tagokat, és múzeumi kiadványokat, Vasi Szemle-példányokat is lehetett vásárolni. A programot a Húzó Utós (Horváth Dániel és társai), valamint a Tohu Bohu koncertje színesítette.

2015. szeptember 25.

Nagy sikere volt a bemutatókkal és foglalkozásokkal kombinált előadássorozatnak a *Kutatók Éjszakáján*, amelynek középpontjában ezúttal a fény és a színek álltak. Az MTA Vas Megyei Tudományos Testületének közreműködésével megvalósított programban dr. Vig Károly kísérletekkel illusztrálta előadásait a fény születéséről és arról, hogy miért színes a világunk. Bölcskey Miklós a fényérzékeny

anyagokról, Pődör György a világító ásványokról, Dankovics Róbert az állatvilágban előforduló fenyegető színekről beszélt. Hasznos ismereteket szerezhetek az érdeklődők Tuba Gabriellától az élelmiszerekben használt színezékekről, Nagy Marcella azt bizonyította be, hogy már az őskor is sokkal színesebb volt, mint eddig gondoltuk, ahogy előszere-ttel használták a színeket a germánok is – derült ki Ferencz Eszter előadásából. Gyarmati Andrástól azt tudhattuk meg, hogyan veszélyezteti a fény a műtárgyakat, dr. Gálig Zoltán pedig a Szombathelyi Képtár kiállításában tett séta közben mutatott rá a fények és a színek szerepére a festészetben. A fényeket és a színeket az építészet is tudatosan használja: Sosztarits Ottó a római korból, Bakucz András a jelenből hozott erre példákat. Hogy a színekkel manipulálni is lehet, arról a reklám és a média világáról tartott előadásában Károlyi Nóra beszélt. A programot Farkas Mihály jóvoltából látványos lézerbemutató tette még élvezetesebbé.

2015. október 1–2.

Az Állatok Világnapján és a Mese Napján az állatbarátokat, de különösen a kicsiket – óvodásokat és kisiskolásokat – várták a Vasi Skanzenbe. A hagyományos és új programok között a magyar kutyafajták, a népi vadfogás, az állattartás egykori eszközei, a népi hangszerek és a szabadon tartott állatok játékos megismerése szerepelt.

2015. október 10.

A *Múzeumok Őszi Fesztiválja* keretében családi napot rendezett a Savaria Múzeum. Az állandó és időszakos kiállításokat nyomozós játékkal, kőkori

Családi nap a Múzeumok Őszi Fesztiválján. Savaria Múzeum, 2015. október 10.

twisterrel és utazós játékok segítségével fedezhették fel a vállalkozó szellemű családok, társaságok. A programot kézműves foglalkozások egészítették ki: ékszer- és makett-készítés, poncolás színesítette a délutánt.

2015. október 14.

Kultúrzsibi, azaz 16+ Rejtély a Képtárban címmel fiataloknak szánt programot szervezett a *Múzeumok Őszi Fesztiválján* a Szombathelyi Képtár. A Nyugat-magyarországi Egyetem Művészeti Intézetének hallgatói a Velencei Biennálé egyes pavilonjait mutatták be, a kísérleti fotólaborban a Szombathelyi Képtár gyűjteményének másolatai és saját fotók, alkotások cseréltek gazdát. A programot könnyűzenei performansz, slam poetry egészítette ki a Szombathelyi Művészeti Szakközépiskola diákjai, valamint zalaegerszegi alkotók közreműködésével.

2015. október 20.

A *Múzeumok Őszi Fesztiválja* programsorozatába a Vasi Skanzen is bekapcsolódott. *Hajdan volt mesterségek nyomában* című rendezvényükön a fazekasság, a textilművesség, a kötélverés és a szíjgyártás fogásait mutatták be. A gyerekek kipróbálhatták a korongozást, a szövést, bőrből könyvjelzőt vagy tolltartót készíthettek, és megismerhették a különböző kötőfajtákat.

2015. október 20.

Ipartörténeti vetélkedőt rendeztek ipari szakképző- és szakmunkásképző iskolák számára a Vasi Múzeumi Látványtárban. A *Múzeumok Őszi Fesztiválja* keretében, a hazai ipar- és technikatörténet, iparos hagyományok témakörében meghirdetett versenyen játékokban, kreativitásra épülő feladatokban mérhették össze rátermettségüket a tanulók, saját alkotásuk bemutatása után. Eközben megismerték a raktár gyűjteményének céhemlékeit és technikai eszközeit.

2015. október 20.

Kövek titkai címmel az ókori kőfaragók munkájának nyomába eredhettek az érdeklődők az Iseum rendezvényén, amelyet a *Múzeumok Őszi Fesztiválja* keretében szerveztek. A római kori Sa-

variában használt kőfajtákkal, a kőfaragás alapjaival és az Iseum köemlékeinek restaurálásával előadások és bemutatók révén ismerkedhettek meg a látogatók.

2015. október 22.

Zárórendezvénnyel búcsúztunk a *Textilek a Holtak Birodalmából* című kiállítástól az Iseumban. Az érdeklődők egy különleges egyiptomi kultusszal ismerkedhettek meg dr. Bartos Zoltán (Szépművészeti Múzeum) *Állattemető és állatmúmiák az ókori Egyiptomban* című előadásából, az ötven év után hazalátogató „szombathelyi múmiától” pedig Sosztarits Ottó utolsó tárlatvezetésével vehettek búcsút, majd egy különleges zenei előadás, Weixelbaum Laura és Kobza Vajk koncertje zárta a programot.

2015. október 24.

A nemzeti áldozatkészség 1915-ben átadott szobra, a Vasvitéz volt „A hónap műtárgya” és egyben a MűTárgyEsetek sorozat következő rendezvényének „főszereplője” a Savaria Múzeumban. A fából készült, adományok fejében vas-, „ezüst”- és „arany” szegekkel ékesített szobor történetéről dr. Horváth Sándor tartott előadást, amelyet tárgyalgó foglalkozás, a korszak pénzével való ismerkedés egészített ki.

2015. november 7–8.

A jó idő és a gazdag program tízezernél is több látogatót vonzott két nap alatt a Vasi Skanzenben megrendezett Szent Márton-napi országos nagyvásárba. Az ország minden tájáról érkező árusok kézműves portékáikat kínálták és népimesterség-bemutatókat tartottak. Az őszi gasztronómiai élvezetek mellett sokakat érdekeltek a hagyományőrző programok, a gyerekeket játékok és kézműves foglalkozások várták. A színpadon egymást váltották a fellépők, köztük Németh Tamás és Mészáros Szabolcs, a Peruska dalkör, a Boglya Népzenei Együttes, a Gencsapáti Hagyományőrző Néptánc együttes, az Ispiláng Néptánc együttes, a Ziránó Bábszínház, Kovács Géza, a Cori and Air, a Bozsoki Dalárda, a Tavaszi szél zenekar, a Koprive, valamint a Szökös Néptánc együttes és a Reményik Sándor Evangélikus Által-

lános Iskola szórakoztatta műsorával a közönséget. Nem maradhattak el a hagyományörző programok sem: a Nyugati Gyepűk Pajzsa és a Magor Íjász Egyesület látványos bemutatójára sokan voltak kíváncsiak, és a kézműves foglalkoztatóba is folyamatosan érkeztek a gyerekek. A vásári hagyományok között a bormustrát is felelevenítették a múzeum néprajzos munkatársai.

2015. december 11–12.

Immár második alkalommal adott otthont a Szombathelyi Képtár a múzeumi *Karácsonyi vásárnak*. A két napig tartó rendezvényen képző- és iparművészek, designerek és kézművesek árusították termékeiket, miközben a gyerekeket kézműves foglalkoztató várta.

2015. december 12.

Az esztendő utolsó MűTárgyEset rendezvényének középpontjában Urbán György *Saturnus* című alkotása állt a Szombathelyi Képtárban. A *Karácsonyi vásár* kísérőrendezvényén dr. Gálig Zoltán művészettörténész, Sosztarits Ottó régész és dr. Kovács József csillagász (ELTE Gothard Asztrofizikai Observatórium és Multidiszciplináris Kutatóközpont) tartott előadást, miközben a gyerekek gömböt készíthettek, bolygóállásokat modellezhettek a kézműves foglalkoztatóban.

Könyvbemutatók

2015. január 15.

Az Iseum Savariensében bemutatták T. Molnár Zsuzsanna *A berekből a csillagerődbe* című könyvét, amely a B.K.L. Könyvkiadó gondozásában jelent meg. A cigány holokausztról született kötetet a szerző mellett dr. Bokányi Péter irodalomtörténész és dr. Horváth Sándor néprajzkutató ismertette. A rendezvényen zongorán közreműködött Boda Borbála, a Bartók Béla Zeneiskola növendéke.

2015. február 18.

Nagy Ferenc *Vas megye nagylepkéi* című könyvét mutatták be a Savaria Múzeumban. A Nemzeti Kulturális Alap támogatásával megjelent kö-

tetről a szerzővel dr. Vig Károly entomológus, a Savaria MHV Múzeum tudományos igazgatóhelyettese beszélgetett.

2015. március 10.

A 60 éves M. Kozár Máriát köszöntő, *Kultúrák peremén – tudomány közepén* című tanulmánykötetet mutatták be a néprajzkutató hazai és szlovéniai tisztelői a Savaria Múzeumban. A magyarországi szlovének néprajza sorozat 6. köteteként napvilágot látott kiadványt az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával a Magyar Néprajzi Társaság adta ki.

Kultúrák peremén – Mukicsné Kozár Mária köszöntése. Savaria Múzeum, 2015. március 10.

2015. március 11.

A Szombathelyi Képtárban bemutatták a *Schrammel-napló* című kötetet. A Kossuth-díjas keramikumművész, Schrammel Imre naplójegyzeteiből szerkesztett könyvről Dvorszky Hedvig művészettörténész és dr. Vig Károly, a Savaria MHV Múzeum tudományos igazgatóhelyettese beszélgetett a művésszel.

Előadások

2015. február 26.

Az *antik ember világlátása* címmel új előadás-sorozat indult az Iseumban. Az első alkalommal Sosztarits Ottó régész tartott rövid előadást az ókori ember vallásos világképéről, majd dr. Sümegi István (NymE SEK) fűzte tovább a gondolatokat és kérdezte az előadót.

2015. március 19.

A második előadással folytatódott Az *antik ember világlátása* című sorozat az Iseumban. Ezúttal dr. Kovács József, az ELTE Gothard Asztrofizikai Observatórium és Multidiszciplináris Kutatóközpont csillagásza volt a vendég, akivel Sosztarits Ottó régész beszélgetett arról, hogyan segítette az ókori ember tájékozódását és hogyan határozta meg életének ritmusát a csillagos ég.

2015. március 26.

A *Végtelen sokféleség* című kiállítás kísérőrendezvényén dr. Vig Károly entomológus tartott vetített képes előadást A *rovarok birodalma* címmel.

2015. április 2.

Az *antik ember világlátása* című sorozatban dr. Sümegi Istvánnal, a Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ oktatójával beszélgetett Sosztarits Ottó régész arról, hogy mit jelentett a tér és az idő fogalma az ókor nagy gondolkodói, a görög poliszok polgárai, valamint a Római Birodalom távoli provinciáiban élő egyszerű lakók számára.

2015. április 16.

A *Végtelen sokféleség* című kiállításhoz kapcsolódóan dr. Vig Károly entomológus tartott előadást a Savaria Múzeumban arról, hogy mit keresnek a rovarok a festményeken.

2015. április 30.

Újabb állomásához érkezett az Iseumban Az *antik ember világlátása* című előadásorozat, amelyen az ókor természetképéről tartott előadást dr. Vig Károly entomológus, majd a kutatóval Sosztarits Ottó régész beszélgetett.

2015. május 14.

Dr. Győry Hedvig (Szépművészeti Múzeum) előadásával zárult Az *antik ember világlátása* című sorozat az Iseumban. Az orvoslás és a mágia szerepéről, kapcsolatáról Sosztarits Ottó beszélgetett az előadóval.

2015. május 21.

Selyemszálak címmel divattörténeti előadásorozat indult a Savaria Múzeumban, az ország el-

ismert textil- és viselettörténészeinek bevonásával. Az első alkalommal F. Dózsa Katalin *Selyem, flitter, gyöngy... Amit a dualizmus korának női divatjáról tudni érdemes* című, vetített képekkel illusztrált előadását hallgathatta meg a közönség.

2015. június 27.

A *Múzeumok éjszakája* rendezvény keretében folytatódott a *Selyemszálak* című divattörténeti sorozat a Savaria Múzeumban. Dr. Fajcsák Györgyi sinológus, a Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum igazgatója A *selyem kínai útja* című előadásában e meghatározó jelentőségű luxusnemű anyagával és sajátos kínai történetével ismertette meg a hallgatóságot.

2015. július 16.

Kelbert Krisztina történész a 19. század végének és a 20. század első felének divattrendjeiről tartott előadást a Knébel-fotográfiák tükrében a *Selyemszálak* divattörténeti sorozat harmadik állomásán. Vetített képek illusztrálták az abroncsos szoknya világától a 20-as évek lezser stílusáig vezető időszak gyorsan változó öltözési stílusát.

2015. augusztus 26.

A Savaria Múzeum *Selyemszálak* divattörténeti sorozatának negyedik előadását tartotta meg Nagy Rebeka textilrestaurátor *Batthyány Erzsébet viseletmaradványai a 16–17. századi öltözetek tükrében* címmel. A szombathelyi Szent Márton templom kriptájában eltemetett Batthyány Erzsébet viseletének egy részét sikerült rekonstruálni – erről szólt a vetített képes beszámoló.

Batthyány Erzsébet viseletmaradványai a 16–17. századi öltözetek tükrében. Savaria Múzeum, 2015. augusztus 26.

2015. szeptember 17.

A *Selyemszálak* divattörténeti sorozat ötödik állomásán Ferenczyné dr. Sedlmayr Krisztina, a Néprajzi Múzeum Egyházi Gyűjteményének főmuzeológusa tartott előadást *Selyömbíbor. Magyaros Öltözködési Mozgalom az 1930-as években* címmel.

2015. október 15.

Beszélhetünk-e divatról a kommunista diktatúra idején? Hogyan befolyásolta az új politikai-társadalmi rend a divatipar működését, és kik voltak a szocialista divat irányítói? Ezekre a kérdésekre kereste a választ – gazdag képanyaggal illusztrálva – dr. Simonovics Ildikó, a Kiscelli Múzeum művészettörténésze, a *Selyemszálak* divattörténeti sorozat keretében tartott *Divat és szocializmus. Kis magyar divattörténet 1945–1989* című előadásában.

Múzeumpedagógia

Sorozatok

A szombathelyi múzeumi intézmények a 2014–2015-ös és a 2015–2016-os tanévben is nagy sikerrel szervezték meg az oktatási és nevelési intézmények csoportjai számára meghirdetett múzeumpedagógiai programsorozatokat. A hat helyszínre kiterjesztett programok résztvevői négy és tizennégy év közötti gyermekek voltak, akik a tanév során látogatást tettek a rendkívül színes, ám igen különböző gyűjteményi specifikummal rendelkező vasi székhelyű múzeumokban és kiállításokban.

A 2013-as első közös múzeumpedagógiai esztendő és sorozat pozitív tapasztalataira, valamint a program iránti érdeklődésre támaszkodva a hat szombathelyi muzeális intézmény a 2014–2015-ös tanévben, valamint a 2015–2016-os tanévben is folytatta pedagógiai együttműködését. A foglalkozások helyszínein – a Vasi Skanzenben, a Smidt Múzeumban, a Vasi Múzeumi Látványtárban, az Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárházban, a Savaria Múzeumban és a Szombathelyi Képtárban – az óvodáskorú kisgyermekek és az

általános iskolákban tanulók életkori sajátosságainak figyelembevételével az ismereteket bővítő foglalkozások elmaradhatatlan része volt a készségek és a személyiség fejlődését segítő közös játék, valamint a tárgyalgó kézműves tevékenység.

A 2014–2015-ös tanévben a Múzeumok erdeje címmel közös sorozatba szerkesztett foglalkozások az „erdő”-t helyezték az óvoda és a tanulói figyelem középpontjába. A társintézmények kiállításaiába hat alkalommal ellátogató 1580 fő résztvevő természettudományos, képzőművészeti, néprajzi, illetve kultúrtörténeti megközelítésből is körbejárta ember és erdő sok ezer éves, sokrétű kapcsolatát.

A 2015–2016-os sorozat az „út, utazás” témájában 8921 fő résztvevő számára 35 héten keresztül, hat különböző helyszínen, összesen 418 foglalkozás során nyújtott – többeknek első alkalommal – múzeumi élményeket. Igyekeztünk egy-egy szó, fogalom jelentéstani mélységeibe is indirekt módon bevezetni a gyermekeket. Az „út”-tal a vízi, szárazföldi közlekedést, annak eszközeit, a kalandos utazást, a felfedezéseket, életutakat ismertettük meg; az elvontabb belső utazásokat a színek és hangok, mesék és mítoszok világában és az időutazást a történelemben szintén körüljártuk a résztvevőkkel.

Az egyes intézmények gyűjteményükre támaszkodva, tudományterületeiknek megfelelően, egymástól merőben különböző sajátosságokkal és erősségekkel rendelkezve készítették el közös pedagógiai programjukat. A hat intézmény múzeumpedagógusainak szoros együttműködésében megvalósuló program a tudományok közti átjárhatóság szellemében a komplexitás jelentőségére és az egymástól tanulás élményére hívta fel mind a résztvevőket, mind pedig a programban közreműködők figyelmét.

Az óvoda és az általános iskolás korosztály esetében is a hangsúly önmagára a múzeumi légkörrel, a múzeumi környezettel való találkozásra helyeződött – egyfajta benyomásszerzés és alapvető információk átadása céljából. A foglalkozások tervezésekor kiemelkedő szerepet kapott a dinamika; a mese, a játék, az irányított beszélgetés, a cselekvő részvétel megfelelő váltogatása, – a visszajelzések és a pedagógustársak elmondása

szerint – nem lépve túl a résztvevők koncentrált figyelmének küszöbét és kognitív képességeit, ugyanakkor teret adva az alkotás és a mozgás iránti igényeknek.

2015-ben is külön pedagógiai programajánlat készült:

- az óvodásoknak és 1–2. osztályosoknak *Múzeumnyitogató* címmel (Savaria Múzeum: *A felfedezés útjai*, Vasi Múzeumi Látványtár: *Sárgaköves út*, Szombathelyi Képtár: *A képek és hangok világa*, Smidt Múzeum: *Játékos utazás Smidt Lajos világában*, Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház: *Isis csörgője*, Vasi Skanzen: *Indulj el egy úton...*),
- a 3–4. osztályosoknak *Kalandos út* címmel (Savaria Múzeum: *Titokzatos út*, Vasi Múzeumi Látványtár: *Hiedelmek útján*, Szombathelyi Képtár: *A látványtól a rajzig*, Smidt Múzeum: *A szombathelyi villamos*, Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház: *Nílusi TÁRSASutazás*, Vasi Skanzen: *Szekerembe kereket*),
- az 5–8. évfolyamon tanuló, felső tagozatos diákoknak *Felfedező út* címmel (Savaria Múzeum: *Hadak útjába vetett mezőváros*, Vasi Múzeumi Látványtár: *Időutazás a múzeumban*, Szombathelyi Képtár: *A forma világa*, Smidt Múzeum: *A reform útján*, Iseum Savariense Régészeti Műhely és Tárház: *Germánok a Borostyánkő úton*, Vasi Skanzen: *Kicsi vagyok, székre állok...*).

A szombathelyi múzeumpedagógiai csoport tagjai 2015 végén műhelytalálkozójukon újabb témaválasztás elé kerültek. A 2016–2017. évi hatalkalmas, közös foglalkozássorozatok tematikai egységei az „átváltozások” témáját, a metamorfózis számtalan módját járják majd körül, a szombathelyi múzeumi tagintézmények állandó kiállításaihoz igazodva.

Múzeumi témnapok

A középiskolák számára ún. projektnapok keretében három–négy tagintézmény bevonásával múzeumi témnapokat kínáltunk. A Szombathelyi Művészeti Szakközépiskola 9–10. évfolyamán tanulók számára képzőművészettel és zenetörténettel kapcsolatos tematikus témnapot szerveztünk a Savaria Múzeum, a Smidt Múzeum, a Szombathelyi Képtár és az Iseum kiállításaiiba. Tavasszal –

kiemelten a középiskolai írásbeli érettségi időszak napjaiban – több oktatási intézmény 9–11. évfolyamos diákjai is látogatást tettek intézményeinkben a Savaria–Szombathely kétévezredes múltjára, vagyis a helytörténetre alapozott múzeumi témnapjaink alkalmából (pl. Nagy Lajos Gimnázium, NymE SEK Bolyai János Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium, Teleki Blanka Szakképző Iskola).

A tanulmányi felzárkózást – és egyben a társadalmi integrálódást is – segítő *Híd-program* a Hefele Menyhért Építő- és Faipari Szakképző Iskola szervezésében idén is csatlakozott a múzeum által kínált sorozatokhoz. A tanulási nehézséggel bíró, s a múzeumi környezetet első alkalommal megismerő 16–20 éves, gyakran szociálisan is hátrányos helyzetű tanulók – összesen 26 fő – kiemelt érdeklődést és érzékenységet mutattak a múzeumpedagógiai foglalkozások során.

Egyedi múzeumpedagógiai foglalkozások

A közös múzeumpedagógiai sorozatok mellett az egyes intézmények által egyedileg kínált foglalkozásokat választók száma is jelentős volt. 2015-ben mintegy 120 alkalommal közel 2500 gyermeknek tartottak kollégáink egyedi foglalkozásokat. Kiemelt érdeklődés kísérte a Savaria Múzeum *Titokzatos selyem* című foglalkozását, valamint az első világháború eseményeire emlékező múzeumpedagógiai alkalmait. A Szombathelyi Képtárban a megújult és Schrammel Imre keramikusművész munkáival kiegészült állandó kiállításban, az Iseumban az időszaki kiállításokhoz kapcsolódó *Horteshoz* (*Egy egyiptomi papnő Osiris birodalmában*) és az *Egy nap a langobárdok között* (*Egy vadászskutya emlékei*) című egyedi foglalkozásokon volt szintén nagyszámú múzeumpedagógiai résztvevő. A Smidt Múzeum termeibe az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékeit bemutató foglalkozások, a Vasi Skanzen portáira a jeles napokhoz köthető néphagyományok, a Vasi Múzeumi Látványtárba pedig a gazdag múzeumi gyűjteményt kutató tudományterületek vonzották a legfiatalabb látogatókat.

2015-ben a szombathelyi muzeális intézményekben 725 foglalkozáson összesen 17 928 résztvevője volt a múzeumpedagógiai programoknak.

2015 őszén a múzeumpedagógiai csoport munkatársai tapasztalatok szerzése, eset-tanulmányok és jó gyakorlatok megismerése, valamint a szakmai kapcsolatok kiszélesítése céljából részt vettek a Budapesti Történeti Múzeumban megrendezett 13. Országos Múzeumpedagógiai Évnyitó előadásain és délutáni szekciók keretében tartott műhelytalálkozóin.

Diáktáborok

2015. június 29–július 3., 2015. július 13–17.

A megélt múlt – ókori élménytábor az Iseumban. Az Iseum Savariense 2015 nyarán immár ötödik esztendeje kínált táborozási lehetőséget a 8–12 éves gyermekek számára Isis savariai otthonában, az egykori római szentély területén. Az ókori élménytábor két turnusának ötvennégy résztvevője játékosan ismerkedett a fáraó kori egyiptomi kultúrával. A több évezredes történetek, mítoszok felelevenítését, az egyiptomiak világról vallott elképzeléseinek megértését, valamint a tárgyalkotó kézműves foglalkozások témaválasztását az Iseumban június elején megnyílt *Textilek a Holtak Birodalmából* időszak kiállítás is segítette.

A megélt múlt – ókori élménytábor. Iseum Savariense, 2015. június 29. – július 3., 2015. július 13–17.

2015. július 6–10., 2015. július 27–31.

Alkotótábor a Szombathelyi Képtárban. A festés és az agyagozás mellett linómetszést utánozó papírdúcos grafikák, textilfestések, üvegmozaikok készültek a Szombathelyi Képtár alkotótáborá-

ban, ahová általános iskolások jelentkeztek. A gyerekek megismerkedtek az intézmény munkájával és a Textiltriennálé kiállításával, egy napot pedig a Vasi Skanzenben töltöttek, ahol rongyszövés volt a feladat. A két turnusban összesen tizennégy kisdíák vett részt a programokban.

A Smidt Múzeumért Alapítvány rendezvényei

2015. március 15.

A Smidt Múzeum a nemzeti ünnepen is várta a látogatókat. A forradalom időszakát gyermekprogramok idézték meg: előadás, interaktív tárlatvezetés és kézműves foglalkozás várta az érdeklődőket *A Smidt Múzeum '48-as kincsei* címet viselő rendezvényen.

2015. május 10.

Egész napos programmal búcsúzott el a látogatóktól a felújításra váró Smidt Múzeum. Az intézmény munkatársai több tematikus tárlatvezetésen hívták fel a figyelmet az itt őrzött különleges műtárgyakra, közben a gyerekek a kézműves kuckóban ügyeskedhettek.

A Vasi Múzeumbarát Egylet rendezvényei

Pódiumbeszélgetések, kirándulások

A Vasi Múzeumbarát Egylet 2015-ben összesen tizenöt előadást, pódiumbeszélgetést szervezett. Ezen eseményeken kívül meg kell említeni a hagyományos Pável- emléksztát, az autóbuzsós kirándulást Grazba a *Múzeumok Hosszú Éjszakájára*, továbbá a hétnapos társasutazást Észak-Erdélybe és a moldvai csángó magyarokhoz. Márciusban 198 munkaórával 33, novemberben 150 munkaórával 25 múzeumbarát önkéntes vette ki a részét a Járdányi Paulovics István Romkert tavaszi és őszi takarításából.

Az Egylet kiadta Czirók Zoltán »*Tegnap istenítélet volt Szombathelyen...*« *Légítámadások a vasi megyeszékhely ellen 1944–1945* című könyvét, a Vas Megyei TIT Egyesülettel és a Szombathelyi Széptő Egyesülettel együttműködve pedig emlékü-

A katonai repülés Vas megyei vonatkozású eseményeiről (1944–1945). Savaria Múzeum, 2015. január 28. (Fotó: Tóth Kálmán)

Gyalogtúra a Ság-hegyre. 2015. február 1. (Fotó: Urbán László)

léssel és emléktábla-avatással ünnepelte meg a szombathelyi városi tömegközlekedés megindításának 150. évfordulóját. Az emléktábla elkészítéséhez Szombathely Megyei Jogú Város külön anyagi támogatást nyújtott.

A hetvenhat fős Természetjáró Szakosztály tizenöt saját szervezésű túrát valósított meg. A Szakosztály tagjai a túraútvonalak kialakításában, karbantartásban, túravezetésben, szervezésben hatvan óra közhasznú önkéntes munkát végeztek.

2015 tavaszán megalakult az Egylet nyitott versmondó köre, amely a költészet napjára és karácsonyra összeállított műsorral örvendeztette meg a tagságot és a versszerető közönséget. Mindkét műsort Orosz Sándor és tanítványai színesítették zenei betétekkel.

A www.muzeumbarat.hu honlap *Eseménynaptár*-ában valamennyi rendezvényről előzetest, majd az *Aktuális* menüpontban fényképes és szöveges tudósítást lehetett olvasni.

Az ember szinte lázba jön. Társalgás múltról, múzeumról, közösségről. Savaria Múzeum, 2015. február 25. (Fotó: Nagy Zoltán)

Január

3. (szombat) Évköszöntő „kijózanító” túra Kőszeg és Lukácsháza között. Túravezető: Rábai Péter.

18. (vasárnap) Hagyományos téli gerinctúra Velemtől Kőszegig a Kendigen át. Túravezető: Süle Antal.

28. (szerda) Savaria Múzeum. A katonai repülés Vas megyei vonatkozású eseményeiről (1944–1945).

Tavaszi nagytakarítás. Járdányi Paulovics István Romkert, 2015. március 21. (Fotó: Tóth Kálmán)

Könyvbemutató. Savaria Múzeum, 2015. március 25. (Fotó: Nagy Zoltán)

Czirók Zoltán repüléstörténész kutatási beszámolója. Narrátor Mayer László levéltáros (Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára)

Február

1. (vasárnap) Gyalogtúra a Ság-hegyre. Túravezető: Rábai Péter.

Virágvasárnapi Pável-emléktúra. 2015. március 29. (Fotó: Tóth Kálmán)

21. (szombat) Gyalogszerrel Győrvárról Vasvárra. Túravezető: Rábai Péter.

25. (szerda) Savaria Múzeum. *Az ember szinte lázba jön.* Társalgás múltról, múzeumról, közösségről. Vendég: S. Pável Judit. Beszélgetésvezető M. Kozár Mária néprajzkutató, Tóth Kálmán titkár (VMbE).

Március

2. (hétfő) Savaria Múzeum. *Vonó jajdul, a csend sziklái törnek...* Zenetörténeti foglalkozás Bartók Béla második szombathelyi koncertjének 75. évfordulója alkalmából. Foglalkozásvezető Tóth Kálmán múzeumpedagógus (Savaria Múzeum).

15. (vasárnap) Tóth Béla emléktúra a Pinka szurdokban. Túravezetők: Rábai Péter, Eberhard József.

21. (szombat) Tavaszi nagytakarítás a Járdányi Paulovics István Romkertben.

25. (szerda) Savaria Múzeum. *„Tegnap istenítélet volt Szombathelyen...”* Légitámadások a vasi megyeszékhely ellen (1944–1945). Czirók Zoltán repüléstörténész könyvének ünnepélyes bemutatója

29. (vasárnap) Virágvasárnapi Pável-emléktúra

Muzsikától műgyűjtésig. Savaria Múzeum, 2015. április 22. (Fotó: Tóth Kálmán)

A vers az, amit mondani kell. Savaria Múzeum, 2015. április 8. (Fotó: Kántor Orsolya)

A kurbiltól az érintőképernyőig. Savaria Múzeum, 2015. május 20. (Fotó: Nagy Zoltán)

Április

8. (szerda) Savaria Múzeum. A vers az, amit mondani kell. Válogatás 20. századi magyar költők verseiből. Előadók az Egylet költészet- és természetkedvelő tagjai.

11. (szombat) Kubát Hugó Emléktúra a Kőszegi-hegységben.

18. (szombat) Vicinális túra a megszüntetett pinkafői vasútvonal mentén Bucsutól Szombathelyig.

22. (szerda) Savaria Múzeum. Családtörténetek No. 13. Muzsikától műgyűjtésig. A Reményi család és Szombathely. Vendég Bakó Gusztávné. Beszélgetésvezető: Tanai Ibolya kommunikációs munkatárs (Savaria Múzeum).

Május

6. (szerda) Savaria Múzeum. Évi rendes közgyűlés.

16. (szombat) Vasutas Természetjáró Nap. Szervezők a Vasutas Természetjáró Szövetség elnök-

Kubát Hugó Emléktúra a Kőszegi-hegységben. 2015. április 11. (Fotó: Urbán László)

Az Ulysses hősnének szombathelyi „rokonsága”. Savaria Múzeum, 2015. június 10. Fotó: Tóth Kálmán)

Emléktábla-avató ünnepség. 2015. szeptember 21. (Fotó: Kántor Orsolya)

sége és a régiós szervezetek. Az országos kék túraútvonal teljes lefedése.

20. (szerda) Savaria Múzeum. A kurbilitól az érintőképernyőig. Gyűjtemények gyűjteménye No. 23. Vendég Kovács István technikai gyűjtő. Beszélgetésvezető: Tóth Kálmán múzeumpedagógus (Savaria Múzeum).

Június

10. (szerda) Savaria Múzeum. Családtörténetek No. 14. Az Ulysses hősnének szombathelyi „rokonsága”. Vendég Orbán Róbert.

13. (szombat) Gyalogtúra Tömördtől Kőszegfalváig. Túravezető: Rábai Péter.

Július

12–18. Autóbuszos utazás múzeumbáratokkal a Partiumon és Észak-Erdélyen át a moldvai csángó magyarokhoz.

100 éve született dr. Ferencz Károly geológus. Csempezkopács, Pungor Zoltán Múzeum. (Fotó: Ferencz Zoltán Zénó)

Szeptember

5. (szombat) Gyalogtúra Veszprémtől Márkóig. Túravezető: Rábai Péter.

19. (szombat) Gyalogtúra Alsórönöktől Rátótig. Túravezető: Rábai Péter.

21. (hétfő) 150 éves a szombathelyi városi tömegközlekedés. Emléktábla-avató ünnepség és emlékülés.

Október

3. (szombat) Autóbuszos kirándulás Grazba, a Múzeumok hosszú éjszakájára.

14. (szerda) Csempezkopács, Művelődési Ház, Pungor Zoltán Múzeum. 100 éve született dr. Ferencz Károly geológus. Vendégek: ifj. Ferencz Károly, Simonné Pungor Mária, Krenner Róbert polgármester, Dankovics Róbert muzeológus (Savaria MHV Múzeum), Kiss Szilárd lepkész, Pődör György múzeumvezető (Vasszécsenyi Ásványmúzeum). Beszélgetésvezető Tóth Kálmán titkár (VMbE)

Séta a szombathelyi Hősi temetőben. 2015. október 28. (Fotó: Kántor Orsolya)

Őszi takarítónap. Járdányi Paulovics István Romkert, 2015. november 14.

Szécsiszentlászlói katonalevelek az első világháborúból. Savaria Múzeum, 2015. november 4. (Fotó: Tóth Kálmán)

Katonai repülés az első világháborúban. Savaria Múzeum, 2015. november 25. (Fotó: Tóth Kálmán)

18. (vasárnap) Őszi erdei gyalogtúra. Túravezető: Rábai Péter.

25. (vasárnap) Gyalogtúra Bucsutól Szombathelyig. Túravezető: Rábai Péter.

28. (szerda) Jáki úti temető. Emlékezés az első világháború katonai áldozataira. A sétát a szombathelyi Hősi temetőben dr. Andor Ferenc ny. igazgató és Németh Balázs hadtörténeti kutató vezette.

November

4. (szerda) Savaria Múzeum. Szécsiszentlászlói katonalevelek az első világháborúból – könyvbe-mutatóval összekötött pódiumbeszélgetés. Vendég Šöveges Lipovšek Gordana főlevéltáros (Maribori Területi Levéltár). Beszélgetésvezető Bajzik Zsolt történész.

14. (szombat) Őszi nagytakarítás a Járdányi Paulovics István Romkertben.

25. (szerda) Savaria Múzeum. Katonai repülés az első világháborúban – Vas megyei vonatkozások. Előadó Czírók Zoltán repüléstörténész.

December

2. (szerda) Katonaportrék. Vendégek vitéz Fonyódi László elnök (Honvéd Hagyományőrző Egyesület), Bodó Judit tanár és tanítványai: Nagy Gábor és Csordás Barnabás (Szombathelyi Műszaki Szakképző Iskola és Kollégium). Beszélgetésvezető Tóth Róbert múzeumpedagógus (Savaria MHV Múzeum).

5. (szombat) Hagyományos Mikulás-napi gyalogtúra a Kőszegi-hegységben. Túravezető: Rábai Péter.

16. (szerda) Gyertyalángok. Karácsonyvárás verssel és zenével. Előadók Orosz Sándor és tanítványai, továbbá az Egylet költészszerető tagjai.

29. (kedd) Óévbúcsúztató gyalogtúra a Parkerdő térségében. Túravezető: Rábai Péter.

Diáktáborok

2015. június 22–27.

Régésztábor. A Savaria MHV Múzeum és a Vasi Múzeumbarát Egylet közös szervezésű régésztáborának helyszíne a Járdányi Paulovics István Romkert, témája a római kor volt. A táborban

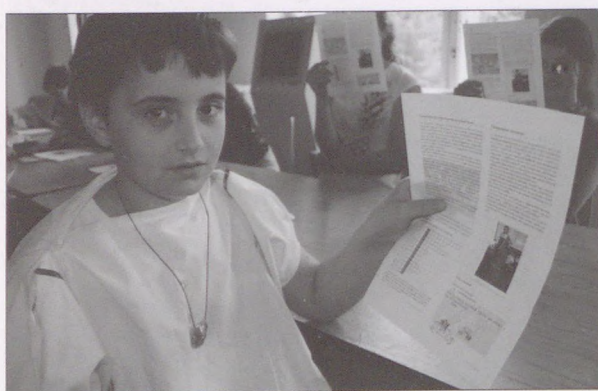
Katonaportrék. Savaria Múzeum, 2015. december 2. (Fotó: Kántor Orsolya)

Mikulás-napi gyalogtúra. 2015. december 5. (Fotó: Urbán László)

Karácsonyvárás verssel és zenével. Savaria Múzeum, 2015. december 17. (Fotó: Tóth Kálmán)

Régésztábor. Járdányi Paulovics István Romkert, 2015. június 22–27.

negyvenöt gyermek vett részt. A szakmai programot Tóth Kálmán múzeumpedagógus, Varga Péter tárlatvezető és Várnainé Balogh Beáta múzeumpedagógus dolgozták ki. A tábor záróeseményéhez színházi ősbemutató kapcsolódott, Várnainé Balogh Beáta rendezésében, Csizmadia Anna közreműködésével a régésztáborosokból verbuválódott alkalmi színtársulat bemutatta Varga Péter *Nagy Konstantin Savariában* című színművét.

2015. július 6–15.

Kapuk a múltba – középkoros tábor Vasváron. Tizennégy középiskolás diák vett részt a táborban, amelynek a vasvári Domonkos rendi kolostor volt a bázishelyszíne. A 6 napos tábor szakmai programját Varga Péter, Nagy Rebeka és Kántor Orsolya közreműködésével dr. Kiss Gábor és Tóth Kálmán állította össze.

Kapuk a múltba – középkoros tábor Vasváron. 2015. július 6–15.

Vasi Múzeumbogár Klub

A Vasi Múzeumbarát Egylet ifjúsági szakosztálya, a tizenöt állandó tagot számláló Vasi Múzeum-

bogár Klub a 2015. év folyamán 32 alkalommal tartott foglalkozást. A klub szakmai programját Tóth Kálmán múzeumpedagógus és Varga Péter tárlatvezető állította össze és szervezte meg.

Dátum	Téma	Foglalkozásvezető
2015. január 9.	A borzalmak tele – rendhagyó történelemóra a doni áttörés emlékére	Tóth Róbert
2015. január 16.	Szent Márton, a katona	Varga Péter
2015. január 23.	Szkiták	Varga Péter
2015. január 30.	Szkiták	Varga Péter
2015. február 6.	Négy lábú szolgálóink: az ágy és a szék	Tóth Kálmán
2015. február 13.	Intarziakészítés	Nagy Rebeka, Kántor Orsolya
2015. február 20.	Olimpiatörténet	Dr. Hollerné Mecséri Annamária
2015. február 27.	Szemtől szemben	Varga Eleonóra
2015. március 6.	A zsidó nép története	Varga Péter
2015. március 13.	Pénteki „potterizáció” a klubban	Ágoston Eszter
2015. március 20.	Végtelen sokféleség	Fülöp Gábor
2015. március 27.	Végtelen sokféleség	Vörös Norbert
2015. április 10.	Az aranykészítésről	Foki Éva
2015. április 17.	Méta	Tóth Kálmán

Dátum	Téma	Foglalkozásvezető
2015. április 24.	Tanásatási szelvény berendezése a Romkertben	Tóth Kálmán, Varga Péter
2015. május 8.	A Szombathely ellen 1945. március 4-én végrehajtott légitámadás emlékére	Koltay Ferenc
2015. május 15.	Boomerang – az Irokéz Galéria kiállítása	Salamon Júlia
2015. május 22.	Serte-perthe a Vasi Skanzenben	Tóth Róbert
29.05.15	Régészet napja	a Savaria Múzeum Régészeti Osztálya munkatársai
2015. június 5.	A titokzatos selyem	Vinczi Réka
2015. szeptember 4.	Kerékpártúra Bildeinbe (Beled, ma Ausztria)	Tóth Kálmán
2015. szeptember 11.	A Borostyánkő út titkai – projekt előkészítő	Varga Péter Tóth Kálmán
2015. szeptember 18.	A Borostyánkő út földrajzi vonatkozásai	Varga Péter Tóth Kálmán
2015. szeptember 25.	A Borostyánkő út földrajzi vonatkozásai	Varga Péter
2015. október 2.	Geológia a Romkertben	Varga Péter, Tóth Kálmán
2015. október 9.	Múzeum- és régészettörténeti vetélkedő	Varga Péter
2015. október 16.	Időlabirintus – a Savaria Múzeum állandó kiállítása	Varga Péter Tóth Kálmán
2015. november 6.	Szent Márton és kora a kőtárban	Varga Péter
2015. november 13.	Szent Márton és kora a kőtárban	Varga Péter, Tóth Kálmán
2015. november 20.	Germánok	Papp Ildikó Katalin, Tóth Kálmán
2015. november 27.	Plakát-álmok	Tóth Róbert, Tóth Kálmán
2015. december 4.	Szent Miklós	Varga Péter, Schmidtné Vinczi Réka
2015. december 11.	Jótejkony kézműveskedés a Szombathelyi Képtárban	Szabóné L. Andrea, Kántor Orsolya, Ágoston Eszter

Olimpiatörténet. Savaria Múzeum, 2015. február 20. (Fotó: Tóth Kálmán)

Szemtől szemben. Iseum Savariense, 2015. február 27. (Fotó: Tóth Kálmán)

Pénteki „potterizáció” a klubban. Savaria Múzeum, 2015. március 13. (Fotó: Tóth Kálmán)

Végtelen sokféleség. Savaria Múzeum, 2015. március 20. (Fotó: Tóth Kálmán)

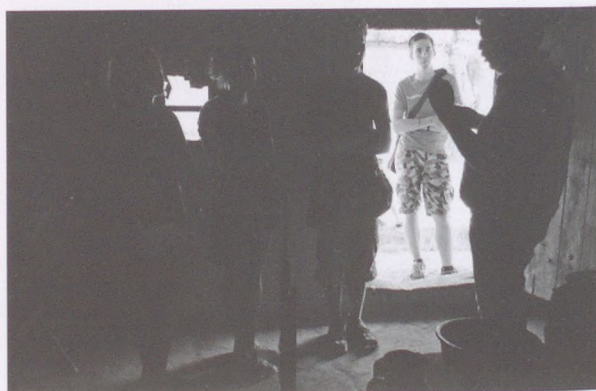
Az aranykészítésről. Savaria Múzeum, 2015. április 10. (Fotó: Tóth Kálmán)

A Szombathely ellen 1945. március 4-én végrehajtott légitámadás emlékére. Székesegyház, 2015. május 8. (Fotó: Tóth Kálmán)

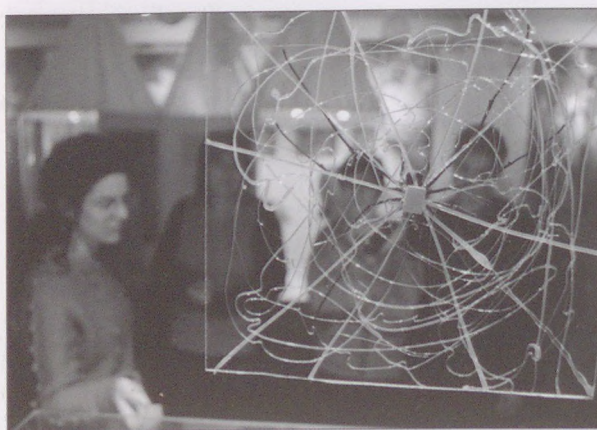
Tanásatási szelvény berendezése. Járdányi Paulovics István Romkert, 2015. április 24. (Fotó: Tóth Kálmán)

Serte-perte. Vasi Skanzen, 2015. június 5. (Fotó: Tóth Kálmán)

Boomerang. Irokéz Galéria, 2015. május 15. (Fotó: Tóth Kálmán)

A titokzatos selyem. Savaria Múzeum, 2015. május 22. (Fotó: Tóth Kálmán)

Régészet napja. Vasi Múzeumi Látványtár, 2015. május 29.

Időlabirintus. Savaria Múzeum, 2015. október 16. (Fotó: Tóth Kálmán)

MTA KÖNYVTÁR ÉS
INFORMÁCIÓS KÖZPONT

Kötetszerkesztő

Vig Károly

lektorok

Bali János (Nemzetstratégiai Kutató Intézet, Budapest)

Bálint Zsolt (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest)

Csapláros Andrea (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely)

Farkas Edit (Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest)

Gálig Zoltán (Szombathelyi Képtár, Szombathely)

Kiss Ernő Csaba (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely)

Kiss Gábor (Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely)

Szatmáriné Bakonyi Eszter (Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest)

angol fordítás

Adrian Bury

borító- és kiadványterv

Bonyhádi Károly

nyomdai előkészítés

Koltai János (B.K.L. Kiadó)

nyomdai és kötészeti munkák

TERC Kft. – Terc Press Nyomdai és Kereskedelmi Ágazata

kiadja

Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum

H-9700 Szombathely, Kisfaludy Sándor u. 9.

Telefon: +36/94/313-736; fax: +36/94/509-682

igazgatosag@savariamuseum.hu

felelős kiadó

Csapláros Andrea múzeumigazgató

HU-ISSN 0230-1954

SAVARIA
MŰZEUM

SAVARIA 38

A VAS MEGYEI MŰZEUMOK ÉRTESÍTŐJE
